

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

АНАЛИ

ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА

Књига XXXVII
Свеска I

АНАЛИ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА

Покренут 1961.

ANNALS OF THE FACULTY OF PHILOLOGY

Established in 1961

Главни и одговорни уредник

др Биљана Чубровић, редовни професор (Филолошки факултет у Београду)

Чланови Уређивачког одбора

проф. др Рајна Драгићевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
проф. др Ала Генадијева Шешкен (Московски државни универзитет)
проф. др Јагода Гранић (Свеучилиште у Сплиту)
проф. др Алојија Зупан Сосич (Универзитет у Љубљани)
др Јекатерина Ивановна Јакушкина (Московски државни универзитет)
проф. др Александра Корда-Петровић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
проф. др Борко Ковачевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
проф. др Игор Лакић (Универзитет Црне Горе)
проф. др Мирјана Маринковић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
проф. др Џенка Николова Иванова (Универзитет „Св. Ѓирило и Методије“ у Великом Трнову)
др Јелена Прокић (Универзитет у Лајдену)
проф. др Веран Станојевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
проф. др Јасна Стојановић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
др Дејан Стошић (Универзитет Жан Жорес у Тулузу)
проф. др Бошко Сувајдић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
проф. др Ала Татаренко (Филолошки факултет Нац. универзитета „Иван Франко“ у Лавову)
проф. др Ђунићи Тојота (Градски универзитет Осаке)

Секретар редакције

др Мирјана Вучковић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Технички секретар

мр Александра Вукелић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Редакција закључена 25. маја 2025.

Издавач

Филолошки факултет Универзитета у Београду
Студентски трг 3, 11000 Београд, 011/2638622
За издавача: проф. др Ива Драшкић Вићановић
anali.filoloski@gmail.com
<https://anali.fil.bg.ac.rs>

Графички дизајн

Срђан Ђурђевић

Прелом

Предраг Жижовић

Штампа

МАН, Београд

Тираж: 100

Издавање часописа финансијски помаже Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

ISSN 0522-8468
e-ISSN 2787-1037

Радови су лиценцирани под условима и одредбама лиценце
Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

**АНАЛИ
ФИЛОЛОШКОГ
ФАКУЛТЕТА**

Књига XXXVII, Свеска I
2025

БЕОГРАД
2025

Editor-in-Chief

Prof. Biljana Čubrović (Faculty of Philology, University of Belgrade)

Editorial Board

Prof. Rajna Dragičević (Faculty of Philology, University of Belgrade)
Prof. Alla Gennadyevna Sheshken (Lomonosov Moscow State University)
Prof. Jagoda Granić (University of Split)
Dr Ekaterina Ivanovna Yakushkina (Lomonosov Moscow State University)
Prof. Aleksandra Korda-Petrović (Faculty of Philology, University of Belgrade)
Prof. Borko Kovačević (Faculty of Philology, University of Belgrade)
Prof. Igor Lakić (University of Montenegro)
Prof. Mirjana Marinković, Faculty of Philology, University of Belgrade
Prof. Tsenka Nikolova Ivanova ("St. Cyril and St. Methodius" University of Veliko Tarnovo)
Dr Jelena Prokić (Leiden University)
Prof. Veran Stanojević (Faculty of Philology, University of Belgrade)
Prof. Jasna Stojanović (Faculty of Philology, University of Belgrade)
Dr Dejan Stošić (University of Toulouse Jean Jaurès)
Prof. Boško Suvajdžić (Faculty of Philology, University of Belgrade)
Prof. Ala Tatarenko (Ivan Franko National University of Lviv)
Prof. Junichi Toyota (Osaka City University)
Prof. Alojzija Zupan Sosić (University of Ljubljana)

Editorial Secretary

Dr Mirjana Vučković (Faculty of Philology, University of Belgrade)

Technical Secretary

Aleksandra Vukelić, MA (Faculty of Philology, University of Belgrade)

This journal issue completed on May 25 2025.

Publisher

Faculty of Philology, University of Belgrade
3 Studentski trg, 11000 Belgrade, Serbia, +381 11 2638 622
For the Publisher: Prof. Iva Draškić Vićanović
anali.filoloski@gmail.com
<https://anali.fil.bg.ac.rs>

Graphic design

Srđan Đurđević

Typesetting

Predrag Žižović

Printing

MAB, Belgrade

Print run: 100

The publication of this journal is supported by the Ministry of Education,
Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

ISSN 0522-8468
e-ISSN 2787-1037

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

**ANNALS
OF THE FACULTY
OF PHILOLOGY**

Volume XXXVII, Number I
2025

BELGRADE
2025

Рецензенти

др Ана Андрејевић, ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици; др Тијана Ашић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Жељка Бабић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци; др Ана Батас, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Лидија Беко, редовни професор, Рударско-геолошки факултет Универзитета у Београду; др Тамара Валчић Булић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Марта Величковић, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Никола Вулетић, редовни професор, Свеучилиште у Задру; др Нихада Делибеговић Џанић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Тузли; др Весна Дицков, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Владимир Јовановић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Сања Јосифовић Елезовић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци; др Шигео Кикучи, редовни професор, Универзитет Кансаи Гаидаи; др Часлав Копривица, редовни професор, Факултет политичких наука Универзитета у Београду; др Мојца Кревел, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Љубљани; др Радмила Лазаревић, доцент, Филолошки факултет Универзитета Црне Горе; др Небојша Лазић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици; др Ива Лакић Параћ, доцент, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу; др Игор Лакић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета Црне Горе; др Ведрана Ловриновић, виши асистент, Одјел за хистористику и иберске студије, Свеучилишта у Задру; др Јелена Марићевић Балаћ, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Марија Милојковић, асистент са докторатом, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Јелена Младеновић, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Часлав Николић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Наташа Нинчевић, асистент, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици; др Предраг Новаков, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Петар Пенда, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци; др Диана Поповић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Ања Правуљац, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци; др Неџиб Прашевић, ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици; др Зоран Скробановић, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Ирена Срдановић, редовни професор, Филозофски факултет Свеучилишта Јурја Добриле у Пули; др Дејан Средојевић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Ненад Томовић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Јелена Филиповић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Игор Цвијановић, Пољопривредни факултет Универзитета у Новом Саду; др Ана Шпановић, научни сарадник, Институт за српски језик САНУ.

Reviewers

Prof. Ana Andrejević, Faculty of Philosophy, University of Priština temporarily settled in Kosovska Mitrovica; Prof. Tijana Ašić, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Prof. Željka Babić, Faculty of Philology, University of Banja Luka; Dr Ana Batas, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Lidija Beko, Faculty of Mining and Geology, University of Belgrade; Dr Igor Cvijanović, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad; Prof. Nihada Delibegović Džanić, Faculty of Philosophy, University of Tuzla; Prof. Vesna Dickov, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Jelena Filipović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Sanja Josifović Elezović, Faculty of Philology, University of Banja Luka; Prof. Vladimir Jovanović, Faculty of Philosophy, University of Niš; Prof. Shigeo Kikuchi, Kansai Gaidai University; Prof. Časlav Koprivica, Faculty of Political Science, University of Belgrade; Prof. Mojca Krevel, Faculty of Arts, University of Ljubljana; Prof. Igor Lakić, Faculty of Philology, University of Montenegro; Dr Iva Lakić Parać, Faculty of Philosophy, University of Zagreb; Dr Radmila Lazarević, Faculty of Philology, University of Montenegro; Prof. Nebojša Lazić, Faculty of Philosophy, University of Priština temporarily settled in Kosovska Mitrovica; Dr Vedrana Lovrinović, Department of Hispanic and Iberian Studies, University of Zadar; Dr Jelena Marićević Balać, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr Marija Milojković, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Mirjana Mišković Luković, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Dr Jelena Mladenović, Faculty of Philosophy, University of Niš; Prof. Časlav Nikolić, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Dr Nataša Ninčetić, Faculty of Philosophy, University of Priština temporarily settled in Kosovska Mitrovica; Prof. Predrag Novakov, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Prof. Petar Penda, Faculty of Philology, University of Banja Luka; Prof. Diana Popović, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Prof. Nedžib Prašević, Faculty of Philosophy, University of Priština temporarily settled in Kosovska Mitrovica; Dr Anja Pravuljac, Faculty of Philology, University of Banja Luka; Prof. Zoran Skrobanović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Irena Srdanović, Faculty of Arts, Juraj Dobrila University in Pula; Prof. Dejan Sredojević, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr Ana Španović, Institute for the Serbian Language of SASA; Prof. Nenad Tomović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Tamara Valčić Bulić, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr Marta Veličković, Faculty of Philosophy, University of Niš; Prof. Nikola Vuletić, University of Zadar.

Садржај

Table of Contents

Oleksandr Kapranov

Syntactic means in Keir Starmer's speeches on climate change: an investigation of dependent clauses — 13

Sintaksička sredstva u govorima Kira Starmera o klimatskim promenama: istraživanje zavisnih rečenica

Бранислава М. Дилпарић / Снежана М. Зечевић / Зорана З. Јурињак

Колокацијска компетенција србофоних студената у енглеском језику медицинске струке — 29

Collocational competence in medical English among Serbian students

Gordana V. Vekarić / Gordana B. Jelić

Decoding markers of submissiveness strategy in creating group identity among athletes — 55

Декодирање маркера стратегије субмисивности у креирању групног идентитета спортиста

Ana Ž. Arsić

Komparativna analiza deskripcija mentalnih stanja i dispozicija junaka u izvornom i drugom izdanju romana za mlade *Charmed Thirds* autorke Megan Makaferti u svetlu političke korektnosti i eufemizacije — 77

A comparative analysis of the descriptions of mental states and dispositions of characters in the first and second edition of a YA novel *Charmed Thirds* by Megan McCafferty: A case study of euphemization driven by political correctness

Jelena R. Drljević

Terminološke kolokacije u jeziku prava na primeru italijanske lekseme *causa* i prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku — 97

Lexical collocations in legal language illustrated by the Italian lexeme *causa* and Serbian translation equivalents

Орсат Л. Лигорио

Озвучење интервокалних плозива у далматороманским реликtima Бококоторског залива — 111

Voicing of the intervocalic stops in the Dalmatian Romance relics from the Bay of Kotor

Нина Љ. Судимац Јовић / Александра Р. Лончар Раичевић

Специфичне реализације трајања вокала у нишком урбаном варијетету — 131

Specific realizations of vowel duration in the urban variety of Niš

Sanja M. Joka

動詞「打ち込む」の多義的な意味の現れ方 — 147

The polysemous features of the verb *uchikomu*

Ivana Z. Georgijev / Jelena M. Kovač / Sanja M. Maričić Mesarović

Studentska saradnja u vreme pandemije Kovid-19 — 169

Student cooperation during the Covid-19 pandemic

Igor D. Ivanović

The impact of grade difference on competitive and collaborative engagement in language learning: a Quizizz-based survey — 189

Uticaj razlika u ocjenama na takmičenje i saradnju u učenju jezika: istraživanje zasnovano na platformi Kviziz

Kornelije D. Kvas

Fikcija i istina u Andrićevoj pripovetki „Pismo iz 1920. godine” — 207

Fiction and truth in Andrić's short story "Letter from 1920"

Наташа С. Дракулић Козић

Фолклорне представе о ноћном небу у контексту есејистичког и антологичарског опуса Миодрага Павловића — 221

Folklore images of the night sky in the context of Miodrag Pavlović's essays and anthologies

Dalibor D. Kličković

Obrnuti asketizam monaha-pesnika Ikjua i poetski identitet japanskoga zena — 235

Reverse asceticism of the Zen monk and poet Ikkyu and poetical identity of the Japanese Zen

Жељка П. Јанковић

Стереотипи о половима у расправама о углађености Николе Фареа и Жака ди Боска — 259

Gender stereotypes in treatises on *honnêteté* by Nicolas Faret and Jacques Du Bosc

Nataša D. Šofranac

Free souls and captured state – Shakespeare as a means of subversion in Serbian theatres — 277

Слободне душе и заробљена држава – Шекспир као средство субверзије у српским позориштима

Dragana D. Anđelić

The poetics of darkness in popular culture: Amy Winehouse — 297

Poetika tame u popularnoj kulturi: Ejmi Vajnhaus

Verka G. Karić

Los efectos de la violencia sistemática: el caso del *Delirio* de Laura Restrepo — 315

Ефекти систематског насиља: случај *Делиријума* Лауре Рестрепо en

Прикази / Reviews

Драгана М. Ратковић

Ружица С. Левушкина, *Лексика православне духовности у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа и лексикографска обрада)* — 331

Anđela M. Marković

Nailje R. Malja Imami, *Morfologija albanskog jezika* — 338

Јелена С. Младеновић

Светлана Шеатовић, Марко Аврамовић (ур.), *Поезија Живорада Недељковића: зборник радова* — 342

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.1>
811.111'367

Syntactic Means in Keir Starmer's Speeches on Climate Change: An Investigation of Dependent Clauses

Oleksandr Kapranov*

NLA University College (Oslo), Norway

 <https://orcid.org/0000-0002-9056-3311>

Key words:

dependent clauses,
climate change
discourse,
Keir Starmer,
syntactic means

Abstract

Whilst Keir Starmer, the current British prime minister, assumed office fairly recently, on 5 July 2024, he has nevertheless managed to express his views on the issue of climate change in a number of speeches. Due to the recency of his incumbency as a prime minister, however, Starmer's climate change discourse is fairly unexplored. The present paper seeks to offer a novel insight into the under-researched topic of Starmer's discourse on climate change by analysing syntactic means, such as dependent clauses, in a corpus of his speeches on the issue of climate change. The paper first presents an outline of the theoretical premises of the analysis, followed by the description of the corpus, the results of the analysis and their discussion. Special attention is paid to the frequency of the occurrence of dependent clauses in the corpus. The results of the corpus analysis indicate that the most frequently occurring dependent clauses in Starmer's speeches on climate change are adverbial, infinitive, and -ing clauses. These findings are amply illustrated and discussed in the article. (*примљено: 26. марта 2025; прихваћено: 25. маја 2025*)

1. Introduction

In general terms, syntactic means in discursive contexts involve co-ordinate clauses, various types of subordinate clauses, embedded clauses, and different combinations thereof (Altshuler/Truswell, 2022). A subordinate clause, which can also be referred to as a dependent clause (Mithun, 2008), could be defined as “a clause that functions as subordinated to another grammatical unit” (Matthiessen/Thompson, 1988: 286). Dependent clauses are thought to play an important pragmatic role in political discourse (Chilton/Schäffner, 2011). To be more precise, it is argued in the literature on discourse and communication studies that dependent clauses are reflective of the syntactic complexity or a lack thereof in a political actor’s discourse (Hart, 2014). Assuming that discourse and syntax, inclusive of dependent clauses, impose certain communicative constraints on the speaker’s utterance/utterances (Ariel, 2009), it is quite logical to assume that some politicians would employ a syntactically rich repertoire of pragma-syntactic means that is characterised by a mixture of co-ordinate, complex and dependent clauses, whilst others would use a rather limited stock of, for instance, simple sentences (Benoit et al., 2019; Bischof/Senninger, 2018). In other words, there seems to be a contention in the literature that a political actor’s discourse may be described in terms of syntactic complexity and syntactic sophistication that are strategically used by the political actor in order to suit their communicative purposes (Fløttum, 2018; Tolochko/Boomgaarden, 2018). In this light, dependent clauses may be regarded as the manifestation of an individual “made-to-custom” voice of the politician or, put differently, a recurrent syntactic pattern that may function as a discursive signature of the political actor (Fiammenghi/Pinnavaia, 2019; Kapranov, 2022; Tolochko et al., 2019). While similar views on the pragmatic use of dependent clauses have been extensively elucidated in the literature on academic writing (Fløttum et al., 2009; Malmström, 2008), little is known about their use in political discourse (Kapranov, 2016a), as well as in climate change discourse (Kapranov, 2017; 2018).

Given a paucity of studies on the pragmatic role of dependent clauses in political discourse on climate change, the present paper seeks to provide a novel insight into the occurrence and pragmatic roles of dependent clauses in Keir Starmer’s (the current British prime minister) political speeches on this topic.

An important note should be made concerning the need to elucidate Starmer’s discourse on climate change. Firstly, a rather obvious reason to examine this understudied aspect is rooted in purely scientific purposes. The second reason to examine Starmer’s climate change discourse, inclusive of the pragmatic roles and occurrence of dependent clauses in it, can be accounted for by the following considerations: (i) the United Kingdom (the UK) is rightfully considered to be at the forefront of climate change mitigation and climate change awareness (Boykoff, 2011), (ii) the UK’s legislation concerning the issue of climate change is deemed to be among the most encompassing and profound systems of laws and provisions that deal with the issue of climate change (Kapranov, 2016b), and (iii) the UK’s political landscape is thought to be polarised by the issue of climate change

(Unsworth/Fielding, 2014). In light of this information, it seems to be of paramount importance to find out more about Starmer's climate change discourse and the way he uses dependent clauses in it. Accordingly, the study that is further presented and discussed in the present paper seeks to answer the following **research question (RQ)**: What are the most frequently occurring types of dependent clauses and their pragmatic roles in Keir Starmer's speeches on climate change? It should be specified that the RQ is based upon prior research (Fairclough, 2003) which contends that political discourse may involve a range of dependent clauses that could perform a number of pragmatic roles. Furthermore, the RQ in the study takes into account the fact that Keir Starmer is a well-educated professional politician, who studied at the University of Leeds and the University of Oxford, worked as the Head of the Crown Prosecution Service and Director of Public Prosecutions (Clarke, 2024), and held several highly prestigious positions that normally would be associated with the ability to use complex and specialised language (Ashcroft, 2021). Arguably, it is not precluded in the study that Starmer's speeches on climate change could be reflective of a degree of syntactic complexity and sophistication that is manifested by a range of dependent clauses. In this regard, it seems pertinent to note that the study is informed by the classification of dependent clauses that is outlined in the publications by Dypedahl and Hasselgård (2018), and Hasselgård (2017). Their classification is summarised further in the article.

Guided by the RQ, this paper is organised in the following manner. First, the theoretical considerations of the paper will be given in section 2. Second, the present study will be described and discussed in detail. Third, an outline of the major findings and their implications to the study of political discourse on the issue of climate change will be provided in section 3. Additionally, the paper will conclude with an overview of the limitations of the study and potential directions for future research that might stem from it.

2. Dependent clauses in political discourse: Some theoretical considerations

Prior to elucidating the basic theoretical considerations that underlie the use of dependent clauses in political discourse, it seems relevant to specify the definitions of (i) discourse and (ii) political discourse. In general terms, discourse may be conceived of as "the particular view of language in use [...] – as an element of social life which is closely interconnected with other elements" (Fairclough, 2003: 3–4). Similarly, Chilton (2004) indicates that discourse involves:

coherent chains of propositions which establish a 'discourse' 'world', or 'discourse ontology' – in effect, the 'reality' that is entertained by the speaker, or meta-represented by speaker as being someone else's believed reality. There are various meaning ingredients that go into these discourse realities, but the essential one is the projection of 'who does what to whom, when and where'. (Chilton, 2004: 54)

We may argue that, according to Chilton (2004), political discourses are seen as a way of organising different types of politics-related talks and/or texts, be it a political speech, a political debate, a political interview, or a policy document. In this light, political discourse can be defined as the pragmatic use of words and phrases, syntactic means, and stance in order “to either hide or distribute responsibility in certain ways, or designate specific individuals or groups as belonging to categories that may serve particular political purposes” (Wilson, 2015: 781–782).

Commensurate with the political as well as pragmatic purposes, political discourse may involve pragmatically appropriate forms, means, and meanings (Fairclough, 2003; Kapranov, 2016c), including syntactic means (Wilson, 2015). In this regard, Wilson (2015: 783) argues that “it is accepted that choices at various grammatical levels may be made for specific representational purposes”. Wilson’s (2015) contention seems to be, at least partially, based upon Fairclough (2003), who emphasises that the pragmatic choices of a certain syntactic means, inclusive of dependent clauses, critically depend upon meaning and context. Particularly, Fairclough (2003: 12–13) demonstrates the involvement of (dependent) clauses in political discourse by stating that nominal constructions, noun-like entities, as well as clauses and sentences with verbs, permeate the current British political discourse. Furthermore, the strategic choices of deploying dependent clauses are systematic in the sense that they are reflective of the available pragma-syntactic means within the grammatical system of a language (Fairclough, 2003; Wilson, 2015). This contention resonates with McCarthy (1998: 75), who suggests that dependent clauses help relate and recount the events in a particular macro-discursive situation. The aforementioned suggestion is further developed by Wilson (2015), who demonstrates that pragma-syntactic choices are conducive to specific representational purposes, for instance:

If I say, “soldiers shot at rioters,” as opposed to “rioters were shot at by soldiers,” I may wish to emphasize one group rather than the other. However, the way a soldier or rioter interprets these sentences may be unaffected by the structure, since both possess the same grammatical system and may convert passive sentences into active sentences, or active sentences into passive sentences. Equally, in an “agentless” sentence such as “taxes will be raised from next year,” one could say responsibility is being avoided since there is no subject who is seen as carrying out the actions. On the other hand, in real texts sentences do not occur in isolation, and the agent or subject could be interpreted via previous claims, or be inferred logically from the aims of the text [...]. (Wilson, 2015: 783)

The aforesaid line of reasoning has contributed to problematising syntactic means and, more specifically, dependent clauses as an invaluable means of structuring a number of discourses, including political discourse and discourse on the issue of climate change (Chilton, 2004; Chilton/Schäffner, 2011; Kapranov, 2022). In this regard, Chilton (2004) encapsulates the relationship between (political) discourse and syntactic means in the following manner:

In language use the speaker postulates discourse referents with different thematic roles. The roles are defined by the relations between the discourse referents. How do these abstract meaning schemata map onto language in use? The prototype is the clause, with (in English) its subject-verb-object structure. However, argument-predicate structure, along with their relations and roles, pops up in other forms – inside some noun phrases, in subordinate clauses in which some arguments might be implied, and in the semantic phenomenon of presupposition which is triggered by various syntactic and lexical structures. (Chilton, 2004: 54)

In particular, syntactic structures in the sense postulated by Chilton (2004) have been found to contribute to organising the discursive space of climate change narratives (Fløttum, 2018; Fløttum/Gjerstad, 2017) and the discourse associated with climate change protest movements (Kapranov, 2022). To be precise, Fløttum and Gjerstad (2017) argue that syntactically simple structures of sentences facilitate the focusing of the reader's attention on the parts of the climate change-related narrative, whilst syntactically complex sentences tend to condense the narrative associated with climate change. Furthermore, Kapranov (2022) has established that the frequent use of non-finite -ing clauses in climate change discourse forms a recurrent syntactic pattern, which contributes to the creation of an effect of timelessness of the issue of climate change as seen by the climate change protesters. Concurrently, however, the frequent occurrence of the non-finite infinitive clauses in the context of climate change protest movement seems to play the role of a rhetorical device that is utilised in order to portray the climate change protest agenda as a so-called "to-do" list of measures, which need to be undertaken by the protesters (Kapranov, 2022).

It is evident from prior studies (Fløttum, 2018; Fløttum/Gjerstad, 2017; Kapranov, 2022) that dependent clauses perform a series of critically important rhetorical and pragmatic functions in climate change-related discourses. However, there is insufficient research on the pragmatic use and frequency of occurrence of dependent clauses in political discourse on climate change. The aforementioned observation is especially applicable to Starmer's political speeches on the issue of climate change, which remain, essentially, unexplored in the literature. Further, in section 3 of the article, a study is presented that aims to bridge the current gap in knowledge.

3. The present study: Its corpus and methodology

As previously mentioned, the present study is justified by two critical considerations, namely (i) the relevance of British climate change-related discourses, which influence the way the issue of climate change is perceived by the general public and political elites in the UK, and (ii) the lack of research on the topic of Keir Starmer's political discourse on climate change. With this in mind, the study aims to examine how Starmer uses dependent clauses in his speeches on climate change (see the RQ given in the introduction).

Guided by the RQ, the study involves the following research tasks: (i) to collect a corpus of Starmer’s political speeches on the issue of climate change and (ii) to analyse the corpus quantitatively and qualitatively in order to establish the most frequently occurring types of dependent clauses and their respective pragmatic roles. In terms of corpus collection, the official website of the British government (Gov.uk, n.d.) was accessed and searched for such keywords as *anthropogenic climate change*, *climate change*, *climate change adaptation*, *climate change demonstration*, *climate change event*, *climate change mass media coverage*, *climate change mitigation*, *climate change policy*, *climate change protest*, *climate risk/risks*, *CO2 absorption*, *CO2 capture and storage*, *CO2 emission/emissions*, *CO2 emission reduction/reductions*, *extreme weather event/events*, *extreme drought*, *extreme rain/rainfall*, *global warming*, *green energy*, *greenhouse gasses/GHG*, *green technology*, *Keir Starmer*, *net zero*, *rise in sea level/levels*, *speech*, *wind energy*, *wind farm*, *the consequences of climate change*, and *(the) health effects of climate change*. The search for the keywords was based upon the literature (Fløttum, 2019; Fløttum/Gjerstad, 2017; Fløttum et al., 2016; Kapranov, 2016b; 2017; 2018) that reported similar keywords in the context of climate change discourses. The search procedure resulted in 11 speeches delivered by Starmer within six months, from 5 July 2024, i.e. the day he assumed office of the prime minister, to 5 January 2025. The official transcripts of the speeches were downloaded and processed in the computer program Statistical Package for Social Sciences (SPSS), version 20.0 (IBM, 2011), in order to calculate the descriptive statistics of the corpus, which were summarised in Table 1.

#	Descriptive Statistics	Value
1	The total number of speeches	11
2	The total number of words	14,330
3	Mean words	1,302.7
4	Standard deviation words	699.9
5	Maximum words	2 767
6	Minimum words	460
7	The total number of sentences	726
8	Mean sentences	66.0
9	Standard deviation sentences	53.7
10	Maximum sentences	186
11	Minimum sentences	15

Table 1. The descriptive statistics of the corpus

The methodology of the corpus analysis was based upon the definition and typology of dependent clauses found in Dypedahl and Hasselgård (2018). The choice of their approach to dependent clauses was motivated by its logical presentation and clarity, as well as by the fact that it corresponded to a substantial number of studies on dependent clauses in various types of discourses (Hasselgård, 2004; 2014; 2017). Particularly, Dypedahl and Hasselgård (2018: 187) defined dependent clauses in the following manner: “A dependent clause must be attached to a main clause, because it cannot function as a complete sentence, and because it does not convey a complete message on its own”. Dypedahl and Hasselgård’s (2018) typology of dependent clauses is summarised in Table 2 below.

#	Types of Clauses	Definition
1	Adverbial clauses	“An adverbial dependent clause has the same kinds of syntactic functions as an adverb phrase, typically a circumstantial adverbial in another clause; more rarely a modifier of an adjective or adverb” (Dypedahl/Hasselgård, 2018: 188).
2	Indirect questions	“Indirect questions are introduced by a question word such as where, when, why, how or whether. [...] indirect questions imply that a piece of information is missing. This information is represented by the question word. Indirect questions introduced by if and whether correspond to yes/no questions, while the others correspond to wh-questions. Indirect questions typically function as direct objects [...]” (Dypedahl/Hasselgård, 2018: 196–197).
3	Infinitive clauses	Infinitive clauses are non-finite dependent clauses that contain a verb in the infinitive form and can function as postmodifiers of nouns, modifiers of adjectives, a direct object, subject predicative, subject, and form part of subject predicative (Dypedah/Hasselgård, 2018: 198–200).
4	-ing clauses	-ing clauses are non-finite dependent clauses that contain an -ing form of the verb and can function as subject, the complement of a preposition, a direct object, subject predicative, and adverbial (Dypedahl/Hasselgård, 2018: 189).
5	Nominal relative clauses	“Nominal relative clauses are introduced by a wh-word (pronoun or adverb): what(ever), who(ever), where(ever), etc. [...] nominal relative clauses do not have an antecedent. However, the pronouns that introduce this type of clause may be replaced by a noun like the people/thing(s) plus a relative pronoun” (Dypedahl/Hasselgård, 2018: 196).

6	Past participle clauses	Past participle clauses are non-finite clauses that contain a verb in the past participle form that can function as postmodifiers of nouns, perform adjectival and adverbial functions, but cannot have nominal functions (Dypedahl/Hasselgård, 2018: 200–202).
7	Relative clauses	“Relative clauses are introduced by a relative pronoun [...] in English we have who, which, whose, whom or that. [...] A relative clause refers back to an antecedent in the main clause. The antecedent is typically the head of the noun phrase where the relative clause is a postmodifier. In the relative clause itself, the relative pronoun represents the antecedent and has the same syntactic function as a full noun phrase would have in its place” (Dypedahl/Hasselgård, 2018: 190).
8	Sentential relative clauses	“Sentential relative clauses are used to convey comments on facts or situations. [...] Such relative clauses have the entire main clause as their antecedent, and are therefore called sentential relative clauses. [...] Since sentential relative clauses are not part of a noun phrase and typically convey the speaker’s or writer’s comment, they can be analysed as stance adverbials” (Dypedahl & Hasselgård, 2018: 194).
9	That-clauses	“That-clauses are associated with the nominal functions. [...] This means that they do the same sort of work in the clause as noun phrases do. [...] That-clauses are introduced by the conjunction that, that can be omitted. That-clauses typically function as (extraposed) subject or as direct object. They can also accompany nouns with general meanings (such as idea, objection and rumour), in which case they function as apposition” (Dypedahl/Hasselgård, 2018: 195–196).
10	Verbless clauses	Verbless clauses are dependent clauses that lack a (finite) verb. Whereas they lack the verb, they modify the main clause and can perform syntactic functions that are equivalent to adjectival and/or adverbial functions (Dypedahl/Hasselgård, 2018: 189).

Table 2. The typology of dependent clauses based on Dypedahl and Hasselgård (2018)

Anchored in the typology of dependent clauses proposed by Dypedahl and Hasselgård (2018), the corpus analysis was conducted in order to (i) identify the types of dependent clauses, (ii) quantify them, and (iii) determine their respective pragmatic roles. The identification of the dependent clauses was carried out manually in each individual speech in the corpus. Thereafter, the occurrences of

dependent clauses in each individual file were merged and processed in SPSS (IBM, 2011) in order to compute the total number (N) of dependent clauses, their means (M), and standard deviations (SD). The results of the corpus analysis are further discussed in subsection 3.1 of the article.

3.1. Results and discussion

The results of the corpus analysis show that there are 257 dependent clauses in total (M 25.7, SD 23.1). Their descriptive statistics are given in Table 3 below.

#	Types of Dependent Clauses	Descriptive Statistics
1	Adverbial clause	Total N 44; M 5.5; SD 2.9
2	Indirect question	Total N 15; M 2.5; SD 1.5
3	Infinitive clause	Total N 80; M 8.9; SD 8.3
4	-ing clause	Total N 46; M 5.1; SD 2.5
5	Nominal relative clause	Total N 12; M 4.0; SD 3.6
6	Past participle clause	Total N 2; M 1.0; SD 0
7	Relative clause	Total N 24; M 2.7; SD 1.1
8	Sentential relative clause	Total N 1; M 0; SD 0
9	That-clause	Total N 19; M 3.2; SD 2.1
10	Verbless clause	Total N 14; M 3.5; SD 1.8

Table 3. The descriptive statistics of the types of dependent clauses in the corpus

In line with the RQ in the study, let us discuss the most frequently occurring dependent clauses presented in Table 3, including their pragmatic functions. As observed in Table 3, there are three types of dependent clauses, which Starmer employs rather frequently. They are infinitive clauses, -ing clauses, and adverbial clauses. Relating the present findings to prior research on syntactic means in the context of climate change discourse, it can be safely posited that the frequency of the occurrence of infinitive and -ing clauses lends support to the literature (Kapranov, 2022) which indicates that non-finite dependent clauses, in particular -ing and infinitive clauses, are among the most frequent dependent clauses used in the discourse of climate change.

As far as Starmer's frequent use of the infinitive clauses is concerned, it can be argued that he employs them in conjunction with a clearly defined call for action on climate change. Arguably, Starmer and, perhaps, his speechwriters are eager to harness the pragmatic potential afforded by infinitive clauses, which is manifested in the highest frequency of occurrence of this type of dependent clauses in the corpus, as exemplified by excerpts (1) and (2).

- (1) Climate change causes extreme weather – such as the terrible floods that we saw in September – and drives down economic growth, conflicts drive up the prices of fuel, food and energy and threaten our stability and security and both are drivers of migration. **To serve the British people**, we must tackle these problems head-on, because they do not stop at our borders and that is the fundamental point. (Starmer, 2024a)
- (2) Meanwhile climate change hits economic growth, leaves us exposed to catastrophic flooding and both of these forces drive unsustainable levels of migration. It all manifests in a feeling amongst very many people that the system isn't working for them. That it's time **to take back control of our lives, our borders, our livelihoods**. (Starmer, 2024b)

The pragmatic use of the infinitive clauses in (1) and (2), respectively, is strikingly reminiscent of the contention formulated by Biber, Conrad, and Leech (2002: 328), who posit that infinitive clauses are often employed in order to report intentions, desires, efforts, perceptions, and other actions. Indeed, Starmer seems to resort to the pragmatic use of infinitive clauses in both (1) and (2) with a clear intent to offer a programmatic climate change-related course of action. It is also evident from (1) and (2) that the declared course of action is presented in a rather general manner. This finding is in contrast to the study by Kapranov (2022) which established that climate change protesters appear to utilise infinitive clauses to express a very concrete action-oriented “to-do” list, characterised by infinitive clauses as openers that introduce a climate change-related activity.

Following the most frequently used infinitive clauses, Starmer appears to avail himself of -ing clauses quite generously (see Table 3), which is evident in excerpts (3) and (4).

- (3) The way I see it, there are two paths ahead. One, the path of inaction and delay, **leading to further decline and vulnerability**. **Warming above 1.5 degrees** will expose hundreds of thousands more people in the UK to flood risk, greater economic instability and national insecurity. (Starmer, 2024c)
- (4) And I'm pleased to tell you that, yes, we will meet our Net Zero target, backed up with an ambitious NDC at COP29, consistent with **limiting warming to 1.5 degrees**, and we'll support others to do the same. I know that finance is at the heart of this. So the UK will continue to be a leading contributor to international climate finance. That includes **supporting nature and forests** because this is vital for biodiversity and **reducing emissions**, and it includes **funding for climate adaptation**, because those who did not cause this crisis should not be left to cope with the consequences. (Starmer, 2024d)

Based on (3) and (4), as well as other instances that are similar and/or identical to them, it can be argued that Starmer's use of -ing clauses is accounted for by

the pragmatic strategy of developing and enhancing the message. This observation is in line with the argument put forward by Downing and Locke (1992), as well as Granger (1997), who posit, quite unanimously, that the -ing clause is involved in the writer's and/or speaker's strategy of developing the message. Whilst these scholars build their argument on data derived from academic writing, it could be stated that the -ing clause is involved in clarifying and expanding upon the message that is associated with climate change in terms of climate change mitigation and amelioration (see excerpts (3) and, particularly, (4)). However, the present findings concerning the frequency and use of -ing clauses are in contrast to the results reported by Chafe and Danielewicz (1987). Specifically, the frequency of the occurrence of -ing clauses in Starmer's speeches on climate change (see Table 3) does not support Chafe and Danielewicz (1987), who note that genres and registers other than academic writing do not seem to employ -ing clauses profusely.

Following -ing clauses, adverbial clauses are the third frequent type of clauses in the present corpus (see Table 3). Starmer's typical use of adverbial clauses in his speeches on climate change is further illustrated by excerpts (5) and (6).

- (5) We launched Great British Energy – A clean British Energy company to improve our energy resilience, bring down people's bills, and create the next generation of good, well-paid jobs. We set up the National Wealth Fund to invest in tomorrow's key industries, to build the infrastructure – the wind farms, solar farms, the grid infrastructure to power and connect our country for decades to come. **Because make no mistake**, the race is on for the clean energy jobs of the future. (Starmer, 2024c)
- (6) I want work together on the huge challenges before us, like conflict and climate change, **because these forces work against everything we want to achieve**. They destroy economic growth, undermine security and opportunity, and generate migration at a level that we can't sustain. But **if we can find solutions to these problems, then there are also real opportunities here for growth and for investment**. (Starmer, 2024e)

Notably, in (5) we observe the sentence-initial position of the adverbial clause "Because make no mistake...", whilst in (6) the adverbial clause is utilised in a more prototypical position after the main clause, e.g. "I want work together on the huge challenges before us, like conflict and climate change, because these forces work against everything we want to achieve". The sentence-initial position of the adverbial clause in (5) can be treated as a case of foregrounding that is intentionally employed by Starmer and/or his speechwriters in order to draw the listener's focus to the ongoing race for clean energy jobs. Such pragmatic use of the sentence-initial position of the adverbial clause is in line with the literature (Hasselgård, 2017) which demonstrates that the pragmatic role of foregrounding the message is often manifested by the sentence-initial position of the adverbial clause. The pragmatic role of the foregrounding of an adverbial clause does not, however,

constitute a consistent strategy, as evident from excerpt (6), in which the adverbial clause “because these forces work against everything we want to achieve” is used after the main clause, i.e. in its prototypical and pragmatically unmarked position. Furthermore, the conditional subtype of the adverbial clause in (6) “... if we can find solutions to these problems, then there are...” also appears to follow the unmarked “if...then” pattern, which is prototypical both syntactically and pragmatically (Diessel, 2001; 2005; 2008).

Concluding the present discussion, it seems reasonable to note that, judging from the results of the corpus analysis, Starmer and his speechwriters quite clearly prefer three types of dependent clauses, namely, (i) infinitive, (ii) -ing, and (iii) adverbial clauses, whilst he underutilises such types of dependent clauses as indirect questions, past participle clauses, relative clauses, that-clauses, and verbless clauses (see Table 3).

4. Conclusions

The present investigation sought to look into the frequency of the occurrence of dependent clauses and their pragmatic roles in the corpus of Keir Starmer's speeches on climate change. The corpus analysis revealed that Starmer's speeches on climate change were characterised by the following types of clauses: (i) adverbial clauses, (ii) indirect questions, (iii) infinitive clauses, (iv) -ing clauses, (v) nominal relative clauses, (vi) past participle clauses, (vii) relative clauses, (viii) sentential relative clauses, (ix) that-clauses, and (x) verbless clauses. Guided by the RQ in the study, it was established that the most frequently occurring types of dependent clauses were adverbial, -ing, and infinitive clauses. Their frequent occurrence in the corpus was indicative of Starmer's pragmatic choices of syntactic means, specifically dependent clauses, which, arguably, were intentionally employed in order to convey a call for climate change-related action, as well as a pragmatic strategy of developing the climate change-related message.

In this regard, it could be concluded, in harmony with Fairclough (2003), that the frequency of the occurrence of adverbial, -ing, and infinitive clauses could be indicative of Starmer's strategic and, supposedly, systematically made choices of deploying several frequent types of dependent clauses in his speeches on climate change. Arguably, Starmer's strategic choices of the aforementioned clauses were made at the expense of de-emphasising a whole array of relative clauses, inclusive of nominal relative clauses and sentential relative clauses, as well as past participle clauses. The low frequency of the occurrence of the aforesaid clauses could be interpreted in the Faircloughian (2003) sense as a pragmatic strategy of creating the discursive image of a more approachable and less pompous politician, who would not overcomplicate his discourse by using relative clauses, or other types of clauses typically associated with the academic register of English, such as, for instance, past participle and verbless clauses (Chilton, 2004; Wilson, 2015).

In summarising the study, it is important to acknowledge its shortcomings and limitations. In this regard, it should be pointed out that the corpus of the study

was limited to 11 speeches. Obviously, a more representative corpus of Starmer's speeches on climate change would be desirable. Additionally, it would be beneficial to juxtapose the findings reported in the present study with future studies on the use of dependent clauses in Starmer's speeches on this and/or other topics.

References

- Altshuler, D., Truswell, R. (2022). *Coordination and the Syntax-Discourse Interface*. Oxford: Oxford University Press.
- Ariel, M. (2009). Discourse, grammar, discourse. *Discourse Studies*, 11(1), 5–36. <https://doi.org/10.1177/1461445608098496>
- Ashcroft, M. (2021). *Red Knight: The Unauthorised Biography of Sir Keir Starmer*. Hull: Biteback Publishing.
- Benoit, K., Munger, K., Spirling, A. (2019). Measuring and explaining political sophistication through textual complexity. *American Journal of Political Science*, 63(2), 491–508. <https://doi.org/10.1111/ajps.12423>
- Biber, D., Conrad, S., Leech, G. (2002). *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman.
- Bischof, D., Senninger, R. (2018). Simple Politics for the People? Complexity in Campaign Messages and Political Knowledge. *European Journal of Political Research*, 57(2), 473–495. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12235>
- Boykoff, M. T. (2011). *Who Speaks for the Climate?: Making Sense of Media Reporting on Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chafe, W., Danielewicz, J. (1987). Properties of spoken and written language. In R. Horowitz, S. J. Samuels (Eds.), *Comprehending Oral and Written Language* (pp. 83–113). San Diego: Academic Press.
- Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London: Routledge.
- Chilton, P., Schäffner, C. (2011). Discourse and politics. In T. van Dijk (Ed.), *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction* (pp. 303–330). Los Angeles: Sage.
- Clarke, J. (2024). Change! (in moderation): Labourism, Starmer and the conjuncture. *Soundings*, 87(87), 147–161. <https://doi.org/10.3898/SOUN:87.08.2024>
- Diessel, H. (2001). The ordering distribution of main and adverbial clauses: A typological study. *Language*, 77(2), 433–55. <https://doi.org/10.1353/lan.2001.0152>
- Diessel, H. (2005). Competing motivations for the ordering of main and adverbial clauses. *Linguistics*, 43(3), 449–470.
- Diessel, H. (2008). Iconicity of sequence. A corpus-based analysis of the positioning of temporal adverbial clauses in English. *Cognitive Linguistics*, 19, 457–482. <https://doi.org/10.1515/COGL.2008.018>
- Downing, A., Locke, P. (2002). *A University Course in English Grammar*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

- Dypedahl, M., Hasselgård, H. (2018). *Introducing English Grammar*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse*. London: Routledge.
- Fiammenghi, C., Pinnavaia, L. (2019). Complementing and contradictory meanings in the discourse of environment: The case of global warming and climate change. *Textus*, 32(1), 37–54. <https://doi.org/10.7370/93182>
- Fløttum, K. (2009). Cultural identities and academic voices. In K. Fløttum (Ed.), *Language and Discipline Perspectives on Academic Discourse* (pp. 14–39). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Fløttum, K. (2018). Linguistic analysis in climate change communication. In M. C. Nisbet, M. S. Schäfer, E. Markowitz, J. Thaker, S. S. Ho, S. O'Neill (Eds.), *The Oxford Encyclopedia of Climate Change Communication* (pp. 21–38). Oxford: Oxford University Press.
- Fløttum, K., Gjerstad, Ø. (2017). Narratives in climate change discourse. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 8(1), 1–15. <https://doi.org/10.1002/wcc.429>
- Granger, S. (1997). On identifying the syntactic and discourse features of participle clauses in academic English: Native and non-native writers compared. In J. Aarts, I. de Mönnink, H. Wekker (Eds.), *Studies in English Language and Teaching* (pp. 185–198). Amsterdam: Rodopi.
- Hart, C. (2014). *Discourse, Grammar and Ideology: Functional and Cognitive Perspectives*. London: Bloomsbury.
- Hasselgård, H. (2004). Thematic choice in English and Norwegian. *Functions of Language*, 11(2), 187–212. <https://doi.org/10.1075/fol.11.2.03has>
- Hasselgård, H. (2014). It-clefts in English L1 and L2 academic writing: The case of Norwegian learners. In K. Davidse, C. Gentens, L. Ghesquière, L. Vandelanotte (Eds.), *Corpus Interrogation and Grammatical Patterns* (pp. 295–319). Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/doi.org/10.1075/scl.63.20has>
- Hasselgård, H. (2017). Adverbial clauses in English and Norwegian fiction and news. In K. Aijmer, D. Lewis (Eds.), *Contrastive Analysis of Discourse-Pragmatic Aspects of Linguistic Genres* (pp. 119–139). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-54556-1_6
- IBM. (2011). *IBM SPSS Statistics for Windows, Version 20.0*. New York: IBM.
- Kapranov, O. (2016a). The framing of Serbia's EU accession by the British Foreign Office on Twitter. *Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs*, 9, 67–80.
- Kapranov, O. (2016b). Corpus analysis of discourse markers in corporate reports involving climate change. *EPiC Series in Language and Linguistics*, 1, 216–227.
- Kapranov, O. (2016c). Conceptual metaphors in British Foreign secretary's Twitter discourse involving Ukraine. *Respectus Philologicus*, 29(34), 75–86. <https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2016.29.34.08>
- Kapranov, O. (2017). British Petroleum's corporate discourse involving climate change before and after the Deepwater Horizon oil spill: A cognitive linguistic account. *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics*, 22, 211–223.

- Kapranov, O. (2018). Shell's image of climate change and its representations in the British financial press. In G. E. Garzone, W. Giordano (Eds.), *Discourse, Communication and the Enterprise: Where Business Meets Language* (pp. 392–409). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Kapranov, O. (2022). The syntax of climate change: Syntactic means in the construction of Greta Thunberg's community identity on Facebook. *Studia Universitatis Babes-Bolyai-Philologia*, 67(4), 15–33. <https://doi.org/10.24193/subbphilo.2022.4.01>
- Malmström, H. (2008). Knowledge-stating verbs and contexts of accountability in linguistic and literary academic discourse. *Nordic Journal of English Studies*, 7(3), 35–60. <https://doi.org/10.35360/njes.100>
- Matthiessen, C., Thompson, S. A. (1988). The structure of discourse and 'subordination'. In J. Haiman, S. A. Thompson (Eds.), *Clause Combining in Grammar and Discourse* (pp. 275–329). Amsterdam: John Benjamins.
- McCarthy, M. (1998). *Spoken Language and Applied Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mithun, M. (2008). The extension of dependency beyond the sentence. *Language*, 84(1), 69–119. <https://doi.org/10.1353/lan.2008.0054>
- Starmer, K. (2024a). PM Statement to the House of Commons on the G20 and COP29 Summits: 21 November 2024. <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-statement-to-the-house-of-commons-on-the-g20-and-cop29-summits-21-november-2024>
- Starmer, K. (2024b). PM Speech at Lord Mayor's Banquet: 2 December 2024. <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-speech-at-lord-mayors-banquet-2-december-2024>
- Starmer, K. (2024c). PM Remarks at COP29: 12 November 2024. <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-remarks-at-cop29-12-november-2024>
- Starmer, K. (2024d). PM United Nations General Assembly Speech: 26 September 2024. <https://www.gov.uk/government/news/pm-united-nations-general-assembly-speech-26-september-2024>
- Starmer, K. (2024e). PM Remarks at the Launch of the Global Alliance against Hunger and Poverty: 18 November 2024. <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-remarks-at-the-launch-of-the-global-alliance-against-hunger-and-poverty-18-november-2024>
- Tolochko, P., Boomgaarden, H. G. (2018). Analysis of linguistic complexity in professional and citizen media. *Journalism Studies*, 19(12), 1786–1803. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2017.1305285>
- Tolochko, P., Song, H., Boomgaarden, H. (2019). "That looks hard!": Effects of objective and perceived textual complexity on factual and structural political knowledge. *Political Communication*, 36(4), 609–628. <https://doi.org/10.1080/10584609.2019.1631919>
- Unsworth, K. L., Fielding, K. S. (2014). It's political: How the salience of one's political identity changes climate change beliefs and policy support. *Global Environmental Change*, 27, 131–137. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2014.05.002>

Wilson, J. (2015). Political discourse. In D. Tannen, H. E. Hamilton, D. Schiffrin (Eds.), *The Handbook of Discourse Analysis* (pp. 775–794). Chichester: Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118584194.ch36>

Source

Gov.uk (n.d.). <https://www.gov.uk/government/>

Oleksandr Kapranov

Sažetak

SINTAKSIČKA SREDSTVA U GOVORIMA KIRA STARMERA O KLIMATSKIM PROMENAMA: ISTRAŽIVANJE ZAVISNIH REČENICA

Iako je Kir Starmer, aktuelni britanski premijer, stupio na dužnost relativno nedavno, 5. jula 2024. godine, već je održao niz govora u kojima je izrazio svoje stavove o pitanju klimatskih promena. Međutim, Starmerov diskurs o klimatskim promenama je prilično neistražen. Ovaj rad nastoji da ponudi novi uvid u nedovoljno istraženu temu Starmerovog diskursa o klimatskim promenama analizom sintaksičkih sredstava, kao što su zavisne klauze, u korpusu njegovih govora o pitanju klimatskih promena. U radu je dat pregled teorijskih premisa analize, praćen opisom korpusa, rezultatima analize i diskusijom. Posebna pažnja u radu je posvećena učestalosti pojavljivanja zavisnih klauza u korpusu. Rezultati korpusne analize ukazuju na to da su najčešće zavisne klauze u Starmerovim govorima o klimatskim promenama priloške, infinitivne i -ing klauze. Ovi nalazi se opširno ilustruju i razmatraju u radu.

Ključne reči:

zavisne klauze, diskurs klimatskih promena, Kir Starmer, sintaksička sredstva

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.2>

378.147::811.111-057.875

811.111/276.6:658

Колокацијска компетенција србофоних студената у енглеском језику медицинске струке

Бранислава М. Дилпарих*

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет, Катедра за енглески језик и књижевност

 <https://orcid.org/0000-0002-0656-198X>

Снежана М. Зечевић

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет, Катедра за енглески језик и књижевност

 <https://orcid.org/0000-0001-7151-1367>

Зорана З. Јурињак

Академија васпитачко-медицинских струковних студија у Крушевцу, Одсек
медицинских студија Ђуприја

 <https://orcid.org/0000-0002-8117-2837>

Кључне речи: Апстракт

колокације,
колокацијска
компетенција,
енглески језик
медицинске
струке,
неизворни
говорници,
србофони
студенти

Настава страног језика показује да неизворни говорници, упркос значајном фонду речи које поседују, неретко не владају правилима њиховог удруживања. Избор речи у саставу колокација не следи никакву логику већ се заснива само на језичкој конвенцији (Lewis, 1997). Колокације су специфичне за сваки језик и представљају велики проблем за неизворне говорнике, често и због негативног трансфера из матерњег језика. Предмет истраживања овог рада је испитивање (пре)познавања и употребе лексичких глаголско-именичких колокација енглеског језика медицинске струке од стране србофоних студената медицинских струковних студија. Укупно 217 испитаника учествовало је у овој студији пресека, која је заснована на следећим претпоставкама: (1) ниво колокацијске компетенције студената на нивоу целог узорка је просечан; (2) студенти чешће праве грешке при провери продуктивног него рецептивног знања колокација; (3) постоји позитивна корелација између нивоа знања општег енглеског језика и утврђеног нивоа колокацијске компетенције испитаника. Подаци су прикупљени путем теста за проверу колокацијске компетенције, а обрађени су помоћу одговарајућих мера дескриптивне статистике, анализе варијансе, Пирсоновог коефицијента корелације и t-теста. Добијени резултати указују не само на потребу увођења дугорочнијег, континуираног и интензивнијег подучавања/ учења колокација у медицинском енглеском језику, већ и на важност учења колокација у матерњем, односно српском, језику медицинске струке и, нарочито, на потребу за што скоријом израдом једнојезичких и двојезичких речника (медицинских) колокација у српској лексикографији. (примљено: 2. марта 2025; прихваћено: 1. маја 2025)

<https://anali.fil.bg.ac.rs>

1. Увод

Настава енглеског језика струке последњих неколико деценија све више добија на значају, будући да је предуслов за успешно функционисање појединаца у друштву 21. века добро знање енглеског језика. Ово знање није важно само на општем нивоу, већ и у контексту енглеског језика специфичне струке којом се појединац бави. Професионални развој и усавршавање представљају основе успеха у ери савремених технологија и научних открића, што подразумева континуирани рад на себи у погледу знања и вештина које су у складу са захтевима савременог тржишта рада. Квалитетан рад у било којој струци подразумева и знање макар једног страног језика, који је потребан за читање и разумевање стручне литературе, праћење нових токова у развоју струке, као и за комуникацију са страним пословним сарадницима, кореспонденцију и разне форме писменог изражавања. У складу са тим, високообразовне установе у свом програму предвиђају и наставу страног језика (струке), имајући за циљ да своје студенте, поред неопходног знања из домена струке, опреме и одговарајућим знањем и вештинама за различите видове комуникације на страном језику (те струке) (Jelovčić, 2010: 44–45).

Савремена настава енглеског језика струке мора бити усмерена на потребе појединаца, на тематско учење, тј. на садржину дисциплине којом се неко бави, као и на синтаксу, лексику, семантику и дискурс који су у складу са одговарајућим језичким активностима. Сфера медицине је нераздвојива од енглеског језика, јер се новитети и искуства у овој области морају делити широм света како би медицинско особље било упућено у актуелна дешавања и оспособљено за комуникацију са колегама и пацијентима. Неизворни говорници енглеског језика често се суочавају са проблемима при учењу израза чија значења нису дословни преводи речи из којих се састоје. Услед комплексне структуре, трансфера значења из српског језика и велике разноврсности, колокације представљају пример таквих потенцијалних потешкоћа. Медицински радници морају поседовати високо знање о колокацијама, будући да је одговорност на њиховим радним местима велика и да је минимализована могућност прављења грешака. Наравно, није довољно да буду оспособљени само за препознавање колокација, већ и за њихову адекватну употребу. Стога, потребно је обезбедити квалитетну и ефикасну наставу енглеског језика струке како би студенти успешно овладали речима и изразима из области медицине. Пракса, међутим, показује да колокације још увек немају исти статус као други аспекти учења језика.

Један од савремених приступа у методици наставе страних језика и примењеној лингвистици уопште јесте анализа грешака, чији је циљ проучавање типова грешака које се јављају током учења страног језика, као и узрока њиховог настанка (Corder, 1985: 13). Грешке могу настати због погрешних закључака које студенти доносе о правилима страног језика који уче или услед интерференције, односно мешања матерњег језика са страним, што се сматра једним од најчешћих узрока (Corder, 1985). Ако се идентификују грешке које студенти најчешће

праве, биће могуће детаљније се позабавити тим критичним сегментом језика и пронаћи начине за спречавање поновног настајања истих грешака. Значај овог приступа огледа се у чињеници да анализа грешака представља основу за развој метода, техника и других приступа у настави страних језика, будући да је фокусирана на самог ученика/студента, процес учења и наставу уопште. Идентификовање грешака у свакој фази учења језика представља предуслов за унапређење наставе, док је отклањање или барем смањење броја истих циљ и анализе грешака и подучавања језика уопште.

Имајући у виду наведене чињенице о изазовима учења и значају колокација енглеског језика медицинске струке, те о вредности анализе грешака као теоријског приступа, одлучено је да предмет истраживања овог рада буде испитивање (пре)познавања и употребе лексичких глаголско-именичких колокација енглеског језика медицинске струке од стране србофоних студената медицинских струковних студија. Циљ рада био је вишеструк: (1) утврдити ниво колокацијске компетенције србофоних корисника енглеског језика медицинске струке; (2) утврдити у којој димензији колокацијске компетенције – рецептивној, продуктивној и/или рецептивно-продуктивној – испитаници (нај)чешће праве грешке; (3) одредити степен корелације између нивоа колокацијске компетенције у енглеском језику медицинске струке и нивоа знања општег енглеског језика. Наше истраживање је било квантитативне природе, пошто су подаци прикупљени тестирањем испитаника и обрађени помоћу одговарајућих мера дескриптивне статистике, анализе варијансе, Пирсоновог коефицијента корелације и t-теста *IBM SPSS Statistics 20* програма за статистичку обраду података. Реч је о студији пресека која је спроведена школске 2022/2023. године на Академији васпитачко-медицинских струковних студија у Крушевцу, Одсек медицинских студија Ћуприја (у даљем тексту: АВМСС Ћуприја). Студија се заснивала на следећим претпоставкама: (а) ниво колокацијске компетенције студената на нивоу целог узорка је просечан; (б) студенти чешће праве грешке при провери продуктивног него рецептивног знања колокација; (в) постоји позитивна корелација између нивоа знања општег енглеског језика и утврђеног нивоа колокацијске компетенције испитаника.

Рад је организован у неколико секција. Након уводног дела, даје се краћи приказ теоријског оквира и наводе нека од претходних разматрања колокација. У следећој секцији описани су узорак, инструмент и поступак истраживања. Следе анализа и дискусија резултата, а на крају се дају закључци и препоруке за будућа истраживања.

2. Теоријски оквир и претходна разматрања

Након дугог периода занемаривања, истакнута улога лексике у учењу страног језика препозната је седамдесетих и осамдесетих година прошлог века од стране многих теоретичара и истраживача у овој области. Њен значај сумира и Дејвид Вилкинс својом данас већ познатом реченицом: „Без граматике мало шта се може пренети, без лексике – ништа” (Wilkins, 1972: 111–112). Стога се лексика сматра најзначајнијом, највећом па и најтежом компонентом у учењу

језика, а лексичке грешке најозбиљнијим од свих типова језичких грешака које праве неизворни говорници (McCreton/Rider, 1993).

У подучавању/учењу лексике акценат је углавном стављан на једночлане лексичке јединице, односно појединачне речи, иако се „око 70% свега што кажемо, чујемо, читамо или напишемо налази у некој форми устаљеног израза” (Hill, 2000: 53). Тек деведесетих година прошлог века пажња се усмерава и на значај подучавања/учења вишечланих лексичких јединица или лексичких спојева (колокација¹, идиома) (Prčić, 2016), и то захваљујући пре свега примењеним лингвистима (Gitsaki, 1996; Lewis, 1997; 2000; Hill, 1999; 2000; Nation, 2001). Вулард, рецимо, наглашава да „учење лексике није само учење нових речи, већ је то често учење познатих речи у новим комбинацијама” (Woolard, 2000: 31), Нејшн тврди да је „знање језика [...] колокацијско знање” (Nation, 2001: 517), док Хил (Hill, 1999) уводи појам колокацијске компетенције, инсистирајући на томе да знање речи треба да подразумева и познавање њеног колокационог опсега. Колокацијска компетенција посматра се као део језичке или, уже, лексичке компетенције говорника која се очитује у његовој способности да исправно комбинује речи датог језика, тј. да лако препозна, разуме и, нарочито, да лако формира устаљене језичке изразе или тзв. језичке целине/исечке (енгл. *chunks of language*) према правилима колоцирања² тога језика. При томе, што

- 1 За термин *колокација* (енгл. *collocation*) – од његовог увођења у Палмеров речник *A Grammar of English Words* (Palmer, 1938) те прве употребе у Фертовом чланку ‘Modes of Meaning’ (Firth, 1957) – понуђене су бројне дефиниције, у зависности од самог приступа проучавања ових лексичких спојева (лексиколошког, педагошког, семантичког, корпусног, синтаксичког; више у Stojičić, 2010). За Луиса, „колокације су оне комбинације речи које се јављају природно, са већом учесталашћу од случајне” (Lewis, 1997: 44), односно „речи које се статистички знатно вероватније појављују заједно него што то случајност сугерише” (Lewis, 2000: 113). Према Крузу, колокације су „низови речи које се уобичајено удружују, али су, ипак, потпуно транспарентне у смислу да је сваки лексички конституент уједно и семантички конституент” (Cruse, 1986: 40). Прћић колокацију дефинише као „уобичајен, а понекад и редован, двочлани спој једне лексеме с неком другом, по правилу унутар одређене синтактичке јединице – синтагме или, нешто ређе, реченице”, наглашавајући такође да „свака колокација чини садржинску, функцијску, а делом и формалну, целину” (Prčić, 2016: 149). Хлебџ под колокацијом подразумева „добро формиран синтагматски однос између две (или ретко три) блиско повезане лексеме које чине граматичку јединицу (обичну клаузу или синтагму) у којој обе (све три) могу да прођу парадигматску замену, а да притом једна другој не мењају лексичко значење. Укратко, колокација је дозвољена веза између парова, ретко трочланих скупова, лексема у оквиру кратких граматичких структура” (Hlebec, 2019: 57). Синклер колокацију види као „појављивање две или више речи у кратком размаку у тексту”, при чему је „уобичајена мера близине између њих максимално четири речи” (Sinclair, 1991: 170). Преглед и других дефиниција разматраног термина, те разлика у његовој употреби даје Неселхауф (Nesselhauf, 2005: 11–18), док Стојичић указује на недостатке досадашњих дефиниција и на основу сопствених истраживања колокацијског материјала енглеског и српског језика предлаже и следећу, свеобухватнију дефиницију: „Колокација је прозиран синтагматски спој двеју лексема у дословном или пренесеном значењу, образован према морфосинтаксичким принципима и семантичком потенцијалу језика, као и захтевима конкретног језичког и ванјезичког контекста, чија се садржина заснива на значењским међувезама колоката, и који се с одређеном учесталашћу остварује или с одређеном очекиванашћу може остварити у употреби језика” (Stojičić, 2010: 38). Захваљујући управо англистима (Hejreбауер, Перваз, Шевић, Готштајн, Хлебџ, Прћић, Стојичић, Мићић) и махом контрастивним проучавањима, термин колокација афирмисан је и у српској лингвистици иако се, како истиче Дражић (2014: 65), још увек није у потпуности усталио.
- 2 Колоцирање се дефинише као „удруживање двеју лексема према граматичким, семантичким и стилским законитостима језика ради остваривања одређене садржине у оквирима реченице као целовите синтаксичке и комуникацијске целине” (Stojičić, 2010: 35).

је колокацијска компетенција говорника развијенија, „што је [његов] лексикон (...) богатији колокацијама, то је већа прецизност, тачност, кохерентност и аутентичност његовог (...) говора, а то је савршен пут до течности и знања језика, као и веће језичке компетенције” (Martyńska, 2004: 11–12).

Развијање колокацијске компетенције, међутим, обично представља велики изазов за неизворне говорнике, између осталог и зато што правила колокацијског слагања речи не следе никакву логику, што су арбитарна, заснована само на језичкој конвенцији (Lewis, 1997: 29), и тиме специфична за сваки језик, и што та правила, штавише, нису ни објашњива попут, рецимо, морфолошких и синтаксичких с обзиром на то да колокације представљају структуре које се репродукују у готовом облику (Stojić, 2012: 95). Отуда, за разлику од изворних говорника који колокације усвајају несвесно и користе интуитивно, ослањајући се на језички осећај, неизворни говорници ове „нормативне комбинације речи” (Arkhipova/Vlavatskaya, 2021: 507) морају учити и памтити као појединачне јединице, као јединствене језичке и појмовне целине – што у процесу овладавања страним језиком свакако може представљати знатно оптерећење (Stojić, 2012: 93). Уколико то не чине, тј. уколико сваку саставну компоненту тих јединствених целина узимају као засебну јединицу, неизворни говорници ће се неизбежно суочити са „елементом непредвидљивости” колокација (Nation, 2001: 325) – те ће покушаји погађања речи које се у датом језику уобичајено удружују врло вероватно доводити до промашаја и резултирати девијантним, неприродним комбинацијама речи.

Утицај матерњег језика у томе може имати значајну улогу. Штавише, негативни трансфер из матерњег језика, уз недовољно знање колокација и недостатак свести о овом концепту, сврстава се међу најчешће узроке колокацијских грешака неизворних говорника (James, 2013). Од бројних студија које извештавају о утицају (различитих) матерњих језика у употреби колокација енглеског језика (нпр. Gitsaki, 1996; Nesselhauf, 2003; Martińska, 2004; Стојичић, 2008; Jiang, 2009; Darvishi, 2011; Brashi, 2012; Begagić, 2014; Shatery, 2023) може се издвојити студија Лауфер и Валдман (Laufer/Waldman, 2011), која показује да је ослањање на матерњи језик (у овом случају, хебрејски) проузроковало готово половину погрешних колокација. Сходно томе, Банс (Bahns, 1993) се залаже за контрастивни приступ у учењу/подучавању колокација страног језика, стављајући акценат само на оне колокације за које не постоје директни преводни еквиваленти у матерњем језику ученика/студената, тзв. неподударне колокације³. Ипак, резултати низа других истраживања (нпр. Мен, 2018; El-Dakhs/Salem/Al-Haqbani, 2020; Cao/Badger, 2021; Pham, 2023) показују и то да

3 Према Неселхауф (Nesselhauf, 2003; 2005), колокације се према критеријуму преводне еквивалентности деле на подударне и неподударне. Подударне колокације су оне колокације два језика које се подударају на оба плана – и на садржинском и на формалном плану, тј. оне колокације чије саставне компоненте у једном језику имају директне преводне еквивалентне у другом језику због чега се с успехом могу преводити буквално, реч по реч, нпр. *to break a leg* – *сломити ногу*. Остале колокације су неподударне; оне се не могу „погодити” буквалним преводом сваке саставне компоненте појединачно, нпр. *to take medicine* – *попити лек*; *to catch a cold* – *прехладити се*.

позитивни трансфер из матерњег језика није увек гарант успешног препознавања и употребе колокација страног (енглеског) језика, односно да проблем у учењу страног језика такође могу представљати и подударне колокације. Иако нас је ово у знатној мери и подстакло на истраживање са србофоним испитаницима, и то у контексту учења/подучавања енглеског језика медицинске струке, у овом раду ће, због просторног ограничења, бити представљен тек део резултата тог истраживања, онај који се односи на саму евалуацију колокацијске компетенције испитаника, без утврђених корелација са (не)подударношћу колокација и квантитативне и квалитативне анализе колокацијских грешака.

3. Процедура истраживања

3.1. Испитаници

Испитаници у нашем истраживању били су студенти првог нивоа медицинских струковних студија на АВМСС Ћуприја. Истраживањем је обухваћен узорак од укупно 217 испитаника (у даљем тексту: У), и то 149 (68,66%) студената прве године студијског програма Струковна медицинска сестра (у даљем тексту: МС) и 68 (31,34%) студената треће године студијског програма Струковни физиотерапеут (у даљем тексту: ФТ). Сви испитаници били су изворни говорници српског језика и свима је енглески језик био страни језик. У време тестирања колокацијске компетенције, студенти обе групе били су на крају похађања једносеместралног курса медицинског енглеског језика,⁴ који је обавезан за студенте свих студијских програма АВМСС Ћуприја без обзира на дужину трајања претходног учења енглеског језика и енглеског језика медицинске струке.⁵

Током активне наставе и приликом редовне израде домаћих задатака, студенти су мање или више успешно препознавали колокације у изабраним наставним текстовима и употребљавали их у одређеним симулираним ситуацијама, следећи садржаје уџбеника *Oxford English for Careers: Nursing 1 (Student's Book)* (Grice, 2007) и приручника *Check Your English Vocabulary for Medicine (Vocabulary Workbook)* (Wyatt, 2006). При томе је групи МС, за разлику од групе ФТ, одржано и предавање о колокацијама, њиховим морфосинтаксичким

4 С обзиром на то да су групе МС и ФТ основне студије на АВМСС Ћуприја похађале према различитим акредитационим плановима и програмима, група МС је, према акредитацији из 2020. године, курс Енглеског језика похађала у првом семестру са пет (3+2) часова активне наставе на недељном нивоу, а ФТ, према акредитацији из 2017. године, у петом семестру са три часа (3+0) недељно.

5 Међу студентима сваког студијског програма основних студија на АВМСС Ћуприја (Струковна медицинска сестра, Струковна медицинска сестра бабица, Струковни медицински радиолог, Струковни фармацеут, Струковни физиотерапеут и др.) нимало ретко се срећу и почетници енглеског језика медицинске струке, будући да се на ове студије могу уписати не само особе са претходно завршеном средњом медицинском школом, већ и особе са завршеном гимназијом или, у зависности од студијског програма, неком другом средњом школом у трајању од четири године. У том погледу, постојала је разлика и међу студијским програмима групе МС и ФТ: док су се на студијски програм Струковна медицинска сестра могле уписати једино особе са завршеном средњом медицинском школом или гимназијом, на студијски програм Струковни физиотерапеут могле су се уписати особе које су претходно завршиле гимназију, средњу медицинску школу, средњу ветеринарску школу или другу одговарајућу четворогодишњу школу.

и семантичким карактеристикама, те различитим типовима колокација. Истој групи су, такође, експлицитно представљени и бројни примери поменутих лексичких спојева у енглеском језику (и општем и медицинском), заједно са њиховим еквивалентима у српском језику и уз посебан нагласак на феномен колокацијске (не)подударности.

За потребе овог истраживања утврђен је и ниво знања општег енглеског језика сваког испитаника – помоћу теста *Total English Placement Test* (Pearson Longman ELT, 2006) (у даљем тексту: T_{OE}). Судећи по добијеним резултатима (в. Табелу 1), обе групе студената биле су хетерогене, при чему је просечан ниво знања општег енглеског језика био нижи средњи (енгл. *pre-intermediate*) или A2 – посматрано и за узорак у целини ($Y - M=50,77, SD=20,80$) и за подузорке засебно (MC – $M=51,33, SD=19,44$; ФТ – $M=49,54, SD=23,61$) (в. више у Табели 2).

Група	N	Ниво знања општег енглеског језика				
		почетни (0–20 бод.)	основни (21–35 бод.)	нижи средњи (36–60 бод.)	средњи (61–85 бод.)	виши средњи (86–100 бод.)
MC	149	0,00%	16,11%	55,03%	18,12%	10,74%
ФТ	68	2,94%	29,41%	35,29%	13,23%	19,12%
У	217	0,92%	20,28%	48,85%	16,59%	13,36%

T_{OE} – *Total English Placement Test* (Pearson Longman ELT, 2006); MC – студенти прве године студијског програма Струковна медицинска сестра; ФТ – студенти треће године студијског програма Струковни физиотерапеут; У – студенти обе групе заједно; N – број испитаника у (под)узорку; % – процентуални удео у (под)узорку

Табела 1. Структура (под)узорка према нивоу знања општег енглеског језика утврђеног помоћу теста T_{OE}

Група	N	Min	Max	M	SD
MC	149	17,00	97,00	51,33	19,44
ФТ	68	12,00	98,00	49,54	23,61
У	217	12,00	98,00	50,77	20,80

N – број испитаника у (под)узорку; Min – минимална вредност; Max – максимална вредност; M – просечна вредност скова на тесту T_{OE} ; SD – стандардна девијација

Табела 2. Просечна вредност резултата теста T_{OE}

Имајући у виду приближан успех група MC и ФТ на тесту T_{OE} , с једне стране, и повећање колокацијске свес(нос)ти само код групе MC (поменути експлицитним подучавањем), с друге стране, накнадно је одлучено да се, поред већ постављених циљева истраживања, а без обзира на неједнак број испитаника у MC и ФТ, стекне увид и у ниво колокацијске компетенције тих група засебно и тиме провери да ли се међу њима јавља и нека значајнија разлика.

3.2. Инструмент

Као инструмент за мерење колокацијске компетенције студената коришћен је тест састављен тако да се њиме може извршити евалуација речене компетенције и на нивоу рецепције и на нивоу продукције (в. Прилог А). Сходно томе, у овој студији ће се рецептивно знање односити на способност препознавања или идентификације циљаних колокација током читања (тј. у њиховој писаној форми), а не слушања, а под продуктивним знањем подразумеваће се способност тачне употребе колокација у писању, не и говорењу.

Структуру теста (у даљем тексту: T_{KK}) чинила су четири типа задатка: I. задатак вишеструког избора (енгл. *multiple choice*), II. задатак попуњавања празнина (енгл. *gap-fill*), III. задатак преводјења са српског језика на енглески (у даљем тексту: C-E) и IV. задатак преводјења са енглеског језика на српски (у даљем тексту: E-C). Првим типом задатка тестирана је рецептивна димензија, другим и трећим продуктивна димензија, а четвртим типом задатка испитиване су обе димензије колокацијске компетенције, имајући у виду да је студент требало најпре да препозна значење енглеске колокације а затим да понуди њен превод на српски. Сваки задатак имао је по 10 питања која су углавном преузета, уз извесне модификације, из већ поменутог уџбеника *Oxford English for Careers: Nursing 1* или приручника *Check Your English Vocabulary for Medicine*.

Тестом је проверавано знање 40 лексичких колокација структурног типа глагол + именица⁶ чији се попис даје у Табели 3. Разлози за одабир овог типа колокација као циљаних био је тај што се, судећи према резултатима истраживања Кристине Гицаки (Gitsaki, 1996), лексичке колокације теже усвајају од граматичких и што међу лексичким колокацијама управо глаголско-именички тип представља највећи изазов за неизворне говорнике. При самом одабиру циљаних лексичких спојева овог типа, при томе, посебно се водило рачуна да ниједан од њих није претходно, током активне наставе, и експлицитно идентификован као колокација.

6 Према данас нарочито увреженој, тзв. Бенсоновој класификацији колокација, која је први пут представљена у предговору првог издања речника *The BBI Combinatory Dictionary of English: Your Guide to Collocations and Grammar* (Benson et al., 1986), колокације се деле на две основне скупине: граматичке и лексичке. Граматичким колокацијама сматрају се оне које се састоје од доминантне речи из класе именица, глагола или придева и подређене компоненте у виду предлога или неке граматичке конструкције, нпр. *admiration (for)*, *to adhere (to)*, *amazed (at)*, *eagerness (to do something)*, *eager (to do something)*. Лексичке колокације, с друге стране, представљају комбинације равноправних лексичких јединица из класе именица, глагола, придева или прилога као што су глагол + именица, придев + именица, именица + глагол, именица + именица, прилог + придев, прилог + глагол, нпр. *to override a veto*, *a formidable challenge*, *house arrest*, *a dog barks*, *deeply absorbed*, *to argue heatedly*; осим тога, у енглеском језику у састав лексичких колокација може ући и предлог *of*, и то код колокацијске структуре именица + *of* + именица, нпр. *a herd of cattle*.

	I. вишеструки избор	II. попуњавање празнина	III. превођење C-E	IV. превођење E-C
1.	administer medicine	undergo dialysis	catch a cold	burp a baby
2.	bear the strain (of)	discontinue treatment	draw blood	ease the pain
3.	cure illness	dress wound	feel pulse	treat patients
4.	develop allergy	relieve cough	irritate the stomach	increase vitality
5.	endanger health	transmit disease	keep distance	remove tonsils
6.	maintain weight	dilate pupils	skip meals	clear complexion
7.	perform surgery	suffer an injury	take medicine	inflamm skin
8.	reduce swelling	detect disease	transplant hair	encourage bowel movements
9.	resist infection	prescribe medication	take a swab	nurse the elderly
10.	operate a laparoscope	extract a tooth	abort migraine	augment breasts

Табела 3. Циљане енглеске колокације у тесту T_{KK}

3.3. Поступак

Тестирање колокацијске компетенције обављено је за време редовне наставе Енглеског језика на крају зимског семестра школске 2022/2023. године. Након што им је на српском језику детаљно појашњен начин решавања теста, студенти су добили 40 минута за своје одговоре. Сваки задатак носио је максимално 10, а тест максимално 40 бодова. Сваки тачан одговор вреднован је једним бодом. У задацима превођења као тачни одговори признавали су се искључиво тачни преводи на нивоу колокација, а не и тачност превода читавих реченица. У преводу, осим тога, занемариване су правописне и граматичке грешке.

4. Резултати и дискусија

Резултати истраживања груписани су на основу дефинисаних циљева и представљени су следећим редоследом: (1) ниво колокацијске компетенције; (2) димензије колокацијске компетенције и учесталост грешака; (3) корелација између нивоа колокацијске компетенције у енглеском језику медицинске струке и нивоа знања општег енглеског језика.

4.1. Ниво колокацијске компетенције

Сходно првом циљу истраживања – евалуацији колокацијске компетенције србофоних студената у медицинском енглеском, у Табели 4 приказује се остварен

успех испитаника у решавању теста T_{KK} у целини, а у Табели 5 успех у решавању сваког задатка посебно. Као резултати примене мера дескриптивне статистике и t-теста, подаци се у првој табели наводе и за цео узорак и за подузорке, а у другој само за подузорке.

Група	N	M	%	SD	t	df	p
MC	149	26,08	65,20	7,56	5,70	215	0.00
ФТ	68	19,54	48,85	8,42			
У	217	24,03	60,07	8,39	—		

N – број испитаника у (под)узорку; M – просечан број тачних одговора на T_{KK} ; % – процентуални удео тачних одговора; SD – стандардна девијација; t – вредност статистика; df – степени слободе; p – значајност

Табела 4. Просечан број тачних одговора на тесту T_{KK} (узорак и подузорци)

Задатак	Група	N	M	%	SD	t	df	p
I. вишестуки избор	МС	149	7,40	74,00	1,58	2,75	103,73	0,01
	ФТ	68	6,62	66,20	2,07			
II. попуњавање празнина	МС	149	6,30	63,00	2,61	4,92	114,13	0,00
	ФТ	68	4,21	42,10	3,03			
III. превођење С-Е	МС	149	6,38	63,80	3,28	5,59	156,81	0,00
	ФТ	68	4,03	40,30	2,68			
IV. превођење Е-С	МС	149	6,00	60,00	2,37	3,26	109,57	0,00
	ФТ	68	4,69	46,90	2,90			

N – број испитаника у подузорку; M – просечан број тачних одговора у задатку; % – процентуални удео тачних одговора; SD – стандардна девијација; t – вредност статистика; df – степени слободе; p – значајност

Табела 5. Просечан број тачних одговора за сваки задатак у тесту T_{KK} (подузорци)

Гледано на нивоу целог узорка, студенти су успешно урадили 60,07% теста T_{KK} ($M=24,03$, $SD=8,39$), на основу чега би се могао констатовати не баш завидан ниво њихове колокацијске компетенције у медицинском енглеском, чиме је потврђена прва претпоставка рада. Тиме се наше истраживање већ на самом почетку сврстава у подужу низ студија које такође извештавају о нижим/ниским нивоима колокацијске компетенције својих испитаника, изворних говорника других језика са различитим нивоима знања општег енглеског језика (нпр. Martyńska, 2004; Nasselhauf, 2005; Jaén, 2007; Begagić, 2014; Zhang/Sukying, 2021) или енглеског језика медицинске струке (нпр. Mišćin, 2013; Pavličić Takač /

Miščin, 2013; Koren/Rogulj, 2017; Vahabian et al., 2018; Fareh/Hamadi, 2019). Ипак, у поређењу са постигнутим резултатима појединих група тих испитаника на тестовима сличним нашем, испоставља се да, иако ниже, утврђено колокацијско знање студената у Ђуприји и није толико незадовољавајуће, имајући у виду њихов нижи ниво знања општег енглеског језика и краћи/кратак период учења енглеског језика медицинске струке, каткад и у трајању од свега једног семестра. Рецимо, наспрам 60,07% успешно ураћеног теста у нашем истраживању, испитаници у студији ауторки Павличич Такач и Мишчин – студенти прве и пете године студија медицине у Загребу и Осијеку, као и свршени лекари који су већ дужи период редовно изложени енглеском језику медицинске струке и неретко га користе – успешно решавају 45,36% теста, који је сачињен од истих типова задатака као наш, али са нешто већим бројем питања (више у Pavličić Takáč / Miščin, 2013).

У нашем истраживању установљена је, такође, и значајна разлика међу подузorcима у нивоу њихове колокацијске компетенције: МС је у просеку тачно урадио 65,2% теста ($M=26,08$, $SD=7,56$), а ФТ свега 48,85% ($M=19,54$, $SD=8,42$). Знатно бољи успех МС је, штавише, постигао и у решавању сваког појединачног задатка. Тако је МС тачно решио 74% првог задатка ($M=7,40$, $SD=1,58$), наспрам ФТ – 66,2% ($M=6,62$, $SD=2,07$), потом 63% другог задатка ($M=6,30$, $SD=2,61$), наспрам ФТ – 42,1% ($M=4,21$, $SD=3,03$), 63,8% трећег задатка ($M=6,38$, $SD=3,28$), наспрам ФТ – 40,3% ($M=4,03$, $SD=2,68$), и 60% четвртог задатка ($M=6,00$, $SD=2,37$), наспрам ФТ – 46,9% ($M=4,69$, $SD=2,90$). Полазећи од тога да су МС и ФТ у време тестирања имали приближно знање општег енглеског језика, разлози бољих постигнућа МС на T_{KK} би се, стога, могли потражити у већем броју часова активне наставе енглеског језика ове групе, те њиховом експлицитном подучавању (медицинских) колокација.⁷ Своју чвршћу утемељеност, међутим, оваква констатација би могла имати тек у случају да је, додатно, на почетку курса Енглеског језика ураћен и тзв. предтест – уз то, и са бројчано уједначен(и)јим групама испитаника – који би касније, након обављеног теста T_{KK} , послужио као „референтна тачка” за утврђивање евентуалног напретка колокацијског знања студената током самог курса. У супротном, знатно виши ниво колокацијске компетенције групе МС у односу на ФТ могао би се приписати и њеном (могуће) бољем предзнању енглеског језика струке, стеченом у средњој медицинској школи.

Иако се поређења између група МС и ФТ у наставку рада више неће разматрати, на крају овог дела излагања, ипак, издвајају се и уочене сличности међу њима. Најпре, оба подузорка постигла су најбољи резултат у решавању истог задатка, (првог) задатка вишеструког избора: МС – 74% ($M=7,40$, $SD=1,58$), ФТ – 66,2% ($M=6,62$, $SD=2,07$). Такође, и МС и ФТ су у сваком од преостала три задатка забележили готово подједнак успех: МС – II. 63% ($M=6,30$, $SD=2,61$),

7 О позитивним учинцима експлицитног метода на развој колокацијске компетенције, в. нпр. Nation, 2001; Hsu, 2002; DeKeyser, 2003; Mahvelati/Mukundan, 2012; Karami, 2013; Sonbul/Schmitt, 2013; Serrano, 2018.

III. 63,8% ($M=6,38$, $SD=3,28$), IV. 60% ($M=6,00$, $SD=2,37$); ФТ – II. 42,1% ($M=4,21$, $SD=3,03$), III. 40,3% ($M=4,03$, $SD=2,68$), IV. 46,9% ($M=4,69$, $SD=2,90$). Другим речима, и МС и ФТ су бољи резултат остварили у задатку рецептивне димензије колокацијске компетенције него у задацима (рецептивно-)продуктивне димензије, који су притом са готово подједнаким скоровима, о чему ће више речи бити у наредном пододељку.

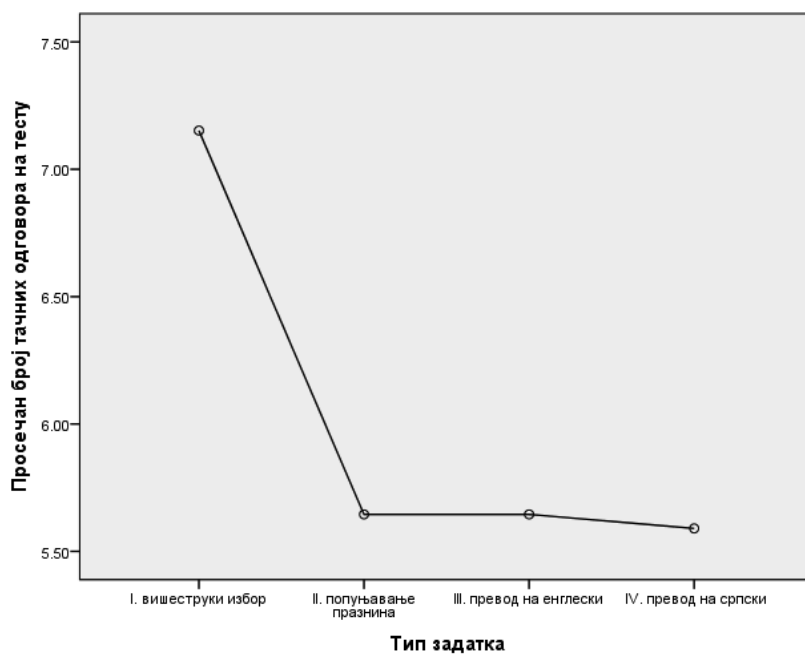
4.2. Димензије колокацијске компетенције и учесталост грешака

Резултати анализа који се односе на други циљ истраживања – утврдити у којој мери и код којих типова задатака испитивани студенти (нај)више греше, тј. у којој су то димензији колокацијске компетенције њихове грешке биле (нај)фреквентније – приказани су у Табелама 6 и 7. Подаци у Табели 6 (дати и на Графиконима 1 и 2) добијени су анализом варијансе за поновљена мерења у којој је поновљени фактор био тип задатка, а зависна варијабли: (а) просечан број тачних одговора за сваки тип задатка у првој анализи; (б) просечан број грешака у другој анализи. Како је анализа показала да су се у зависности од типа задатка јавиле значајне разлике и у броју добијених тачних одговора ($F = 32,51$ (3.648), $p < 0,01$, $n^2 = 0,13$) и у броју добијених грешака у тим задацима ($F = 69,13$ (3.648), $p < 0,01$, $n^2 = 0,24$), у Табели 7 наводе се и резултати њиховог међупоређења.

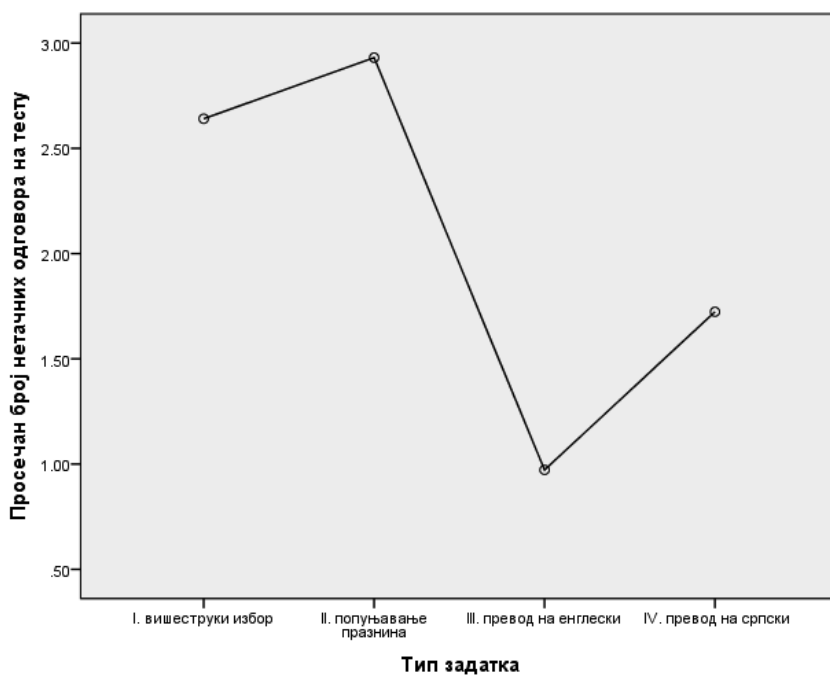
Задатак	Група	N	(а) Тачни одговори			(б) Грешке		
			M_1	$\%_1$	SD_1	M_2	$\%_2$	SD_2
I. вишеструки избор	У	217	7,15	71,50	1,78	2,64	26,40	1,70
II. попуњавање празнина	У	217	5,65	56,50	2,91	2,93	29,30	2,39
III. превођење С-Е	У	217	5,65	56,50	3,28	0,97	9,70	1,25
IV. превођење Е-С	У	217	5,59	55,90	2,61	1,72	17,20	1,23

N – број испитаника у узорку; M_1 – просечан број тачних одговора у задатку; $\%_1$ – процентуални удео тачних одговора у задатку; SD_1 – стандардна девијација; M_2 – просечан број грешака у задатку; $\%_2$ – процентуални удео грешака у задатку; SD_2 – стандардна девијација

Табела 6. Просечан број (а) тачних одговора и (б) грешака у сваком задатку теста T_{KK}

Графикон 1. Просечан број тачних одговора у задацима теста T_{KK}

Графикон 2. Просечан број грешака у задацима теста T_{KK}

(I) тест	(J) тест	(а) Тачни одговори		(б) Грешке	
		MD (I-J) ₁	p ₁	MD (I-J) ₂	p ₂
I. вишеструки избор	II. попуњавање празнина	1,51	0,00	-0,29	0,05
	III. превођење С-Е	1,51	0,00	1,67	0,00
	IV. превођење Е-С	1,56	0,00	0,92	0,00
II. попуњавање празнина	I. вишеструки избор	-1,51	0,00	0,29	0,00
	III. превођење С-Е	0,00	1,00	1,96	0,00
	IV. превођење Е-С	0,06	0,78	1,21	0,00
III. превођење С-Е	I. вишеструки избор	-1,51	0,00	-1,67	0,00
	II. попуњавање празнина	0,00	1,00	-1,96	0,00
	IV. превођење Е-С	0,06	0,77	-0,75	0,00

MD (I-J)₁ – разлика између два задатка у просечном броју тачних одговора; p₁ – значајност; MD (I-J)₂ – разлика између два задатка у просечном броју грешака; p₂ – значајност

Табела 7. Разлике међу задацима у просечном броју
(а) тачних одговора и (б) грешака

Из приказаних података најпре се издваја већ поменути успех испитаника у појединачним задацима теста T_{kk} , сада и са вредностима за узорак у целини: студенти су најбоље урадили задатак вишеструког избора, са 71,5% тачних одговора ($M_1=7,15$, $SD_1=1,78$), а сваки од преостала три задатка са готово подједнаким успехом: задатак попуњавања празнина 56,5% ($M_1=5,65$, $SD_1=2,91$), превођење С-Е 56,5% ($M_1=5,65$, $SD_1=3,28$) и превођење Е-С 55,9% ($M_1=5,59$, $SD_1=2,61$). Овакви резултати потврђују другу претпоставку истраживања. То што је нашим испитаницима задатак за проверу рецептивне димензије колокацијског знања био најлакши задатак на тесту у складу је са резултатима различитих истраживања о усвајању лексике генерално, а која показују да је ниво рецептивног знања лексике увек виши у односу на продуктивни (нпр. Laufer, 1998; Laufer/Paribakht, 1998; Laufer/Goldstein, 2004; Webb, 2008; Zhong/Hirsh, 2009). Другим речима, корисници неког језика увек имају знатно веће пасивно знање речи у односу на активно те је много лакше препознати значење одређених речи него те речи употребити (Laufer, 1998). Поред тога, реализација продуктивног знања лексике увек претпоставља и одређени ниво рецептивног знања, али не и обрнуто (Webb/Nation, 2017: 34), и такође је далеко захтевнија са когнитивног аспекта. Стога, не изненађује то што и разне студије о процени самог колокацијског знања код неизворних говорника (општег енглеског или енглеског језика медицинске струке) исто тако извештавају о далеко развијенијој рецептивној него продуктивној димензији тога знања (нпр. Jaén, 2007; Brashi, 2012; Miščin, 2013; Pavličić Takač/Miščin, 2013; Begagić, 2014; Koren/Rogulj, 2017; Vahabian et al., 2018; Fareh/Hamadi, 2019; Zhang/Sukying, 2021).

Упркос томе, наши испитаници су приликом провере рецептивног знања медицинских колокација забележили и не тако мали број грешака. Штавише, судећи по њиховој учесталости у сваком појединачном задатку, рецептивни задатак вишеструког избора нашао се већ на другом месту 26,40% ($M_2=2,64$, $SD_2=1,70$), и то са врло малом разликом у односу на „првопласирани” продуктивни задатак попуњавања празнина 29,30% ($M_2=2,93$, $SD_2=2,39$), док је мањи број грешака установљен код рецептивно-продуктивног задатка превођења Е-С 17,20% ($M_2=1,72$, $SD_2=1,23$), а најмањи код продуктивног задатка превођења С-Е 9,70% ($M_2=0,97$, $SD_2=1,25$). Уколико би се на основу (и) ових резултата изводио закључак о лакоћи/тежини извршења задатака у тесту, испоставило би се да би он свакако био у супротности са открићима других, већ поменутих истраживања о колокацијској компетенцији у медицинском енглеском у којима се задаци превођења, а пре свега превођења са матерњег језика на енглески, издвајају као задаци који доносе највеће потешкоће испитаницима. Због тога је сада важно нагласити да се представљени резултати о грешкама у овом раду односе једино на уписане а нетачне одговоре студената, а не и на сва она питања на која студенти нису дали никакав одговор. Јер, изостале одговоре на тесту не би увек требало тумачити искључиво студентским незнањем или несигурношћу у знање већ и могућим недостатком времена или пак (тренутном) незаинтересованосту за већим ангажовањем у изради неког задатка – какво, рецимо, пре потражују задаци превођења (исписивање читавих реченица) него задатак вишеструког избора (заокруживање слова/речи) или попуњавања празнина (исписивање једне речи). Управо последње, а не искључиво незнање, једним делом је морало утицати и на податак да је у нашем истраживању (нај)више добијених одговора, без обзира на њихову (не)тачност, прикупљено код задатка вишеструког избора (97,9%) и задатка попуњавања празнина (85,8%), а (нај)мање код превода Е-С (73,1%) и С-Е (66,2%).

На крају, уколико би се под 'грешкама' ипак објединиле и све студентске грешке и сва неодговорена питања у задацима, у нашем истраживању се превод са матерњег језика на енглески поново не би издвојио као најпроблематичнији и као најлошије ураћен задатак на тесту. Како је већ поменуто, превод С-Е ураћен је са истим успехом као и преостала два задатка (рецептивно-)продуктивне димензије, па чак и нешто боље (премда незнатно) од превода Е-С. У сваком случају, резултати истраживања показују да студенти могу поседовати и недовољно знање колокација свог матерњег језика, због чега се свакако мора скренути пажња на значај подучавања/учења колокација како у енглеском, тако и у матерњем, односно српском језику медицинске струке.

4.3. Корелација између нивоа колокацијске компетенције у енглеском језику медицинске струке и нивоа знања општег енглеског језика

Имајући у виду и трећи циљ истраживања – одредити степен корелације између нивоа колокацијске компетенције у енглеском језику медицинске струке и нивоа знања општег енглеског језика, извршена је корелативна анализа

помоћу Пирсоновог коефицијента корелације. У Табелама 8 и 9 наводе се утврђене корелације, најпре између просечне вредности резултата постигнутих на тесту T_{OE} и на тесту T_{KK} и потом између просечне вредности резултата теста T_{OE} и просечног броја тачних одговора у сваком појединачном задатку теста T_{KK} .

		Просечна вредност резултата теста T_{OE}	Просечна вредност резултата теста T_{KK}
Просечна вредност резултата теста T_{OE}	r	1	0,56
	p	—	0,00
	N	217	217
Просечна вредност резултата теста T_{KK}	r	0,56	1
	p	0,00	—
	N	217	217

r – Пирсонов коефицијент корелације; p – значајност коефицијента корелације; N – број испитаника у узорку

Табела 8. Степен корелације између просечне вредности резултата теста T_{OE} и теста T_{KK}

Просечан број тачних одговора у задатку теста T_{KK}		Просечна вредност резултата теста T_{OE}
I. вишеструки избор	r	0,59
	p	0,00
	N	217
II. попуњавање празнина	r	0,57
	p	0,00
	N	217
III. превођење C-E	r	0,43
	p	0,00
	N	217
IV. превођење E-C	r	0,22
	p	0,00
	N	217

r – Пирсонов коефицијент корелације; p – значајност коефицијента корелације; N – број испитаника у узорку

Табела 9. Степен корелације између просечне вредности резултата теста T_{OE} и просечног броја тачних одговора у сваком задатку теста T_{KK}

Добијене вредности показују да између резултата теста T_{OE} и теста T_{KK} постоји позитивна корелација средње јачине ($r=0,56$, $p=0,00$), чиме се потврђује и трећа претпоставка истраживања. Дакле, што је ниво знања општег енглеског језика код студената био виши, утолико је и ниво њихове колокацијске компетенције у медицинском енглеском био виши, и обрнуто. Оно што је у нашем истраживању такође утврђено јесте и постојање позитивне корелације средњег интензитета између резултата теста T_{OE} и просечног броја тачних одговора у првом ($r=0,59$, $p=0,00$), другом ($r=0,57$, $p=0,00$) и трећем ($r=0,43$, $p=0,00$) задатку теста T_{KK} . Другим речима, студенти са бољим знањем општег енглеског језика боље су урадили задатак вишеструког избора, задатак попуњавања празнина и превод С-Е, и обрнуто, што уједно значи да су такви студенти показали виши ниво рецептивног и продуктивног знања медицинских колокација, и обрнуто. С друге стране, између резултата теста T_{OE} и просечног броја тачних одговора у (четвртном) задатку преводјења Е-С утврђена је ниска позитивна корелација ($r=0,22$, $p=0,00$), на основу чега би се могло рећи да је боље знање општег енглеског језика предуслов и за боље рецептивно-продуктивно знање медицинских колокација, и обрнуто; међутим, забележен интензитет корелације није довољно висок да би се овакав податак сматрао значајним.

5. Завршни осврт

У завршном делу рада издвојена су закључна разматрања и дате су шире импликације добијених резултата. Наведени су предлози за побољшање наставе енглеског језика медицинске струке, с посебним нагласком на ефикасније учење/подучавање колокација. Поред тога, формулисане су препоруке за будућа истраживања сличне тематике.

Анализом добијених резултата истраживања утврђено је да евалуација колокацијске компетенције није дала задовољавајуће резултате код испитаника. С обзиром на то да су студенти који су учествовали у истраживању имали редовну наставу енглеског језика медицинске струке, очекивало се да ће на тесту провере колокацијског знања на крају семестра постићи боље резултате. Значајна разлика у резултатима између подузорака МС и ФТ, при томе, могла би се делимично објаснити већим бројем часова активне наставе и нагласком на експлицитном подучавању колокација у групи МС, ако се у обзир узме готово подједнак (просечан) ниво знања општег енглеског језика код оба подузорка. Бројни аутори истичу да је знање страног језика у великој мери колокацијско знање, те да је подучавање колокација кључни приоритет у настави језика (Lewis, 2000; McCarthy, 1998; Nation, 2001). Подучавање колокација треба да буде интегрисано у све наставне програме енглеског језика, посебно у контексту струке. Познавање стручне терминологије и, посебно, колокација игра кључну улогу у развијању комуникацијских вештина које су неопходне за професионално функционисање на глобалном тржишту рада. Уз што чешће укључивање у наставу језика струке, рад на колокацијама треба усмерити на различите карактеристике, типове и примере ових лексичких спојева, и то не само из енглеског већ и матерњег, односно српског, језика струке.

Наше истраживање такође је показало да су грешке у (пре)познавању и употреби медицинских колокација у највећем броју забележене код задатка вишеструког избора и задатка попуњавања празнина. Ова превага у односу на задатке преводјења уследила је само зато што је у потоњим задацима било далеко мање забележених одговора, па онда и направљених грешака, него у прва два задатка. У сваком случају, интерпретација типова колокацијских грешака може бити веома корисна за наставнике и истраживаче-практичаре како би се стекао увид у потенцијалне разлоге њиховог настанка и могуће препреке са којима се студенти суочавају. Ово би такође могло указати и на потребу за променом наставних приступа и избором адекватног наставног материјала који би боље одговорио на потребе студената и побољшао њихову колокацијску компетенцију. Исходи оваквог начина рада били би, најпре, боља колокацијска компетенција енглеског језика медицинске струке, напредније знање општег енглеског језика и, на крају, веће интересовање студената за учење колокација и енглеског језика уопште.

Утврђена позитивна корелација између нивоа знања општег енглеског језика и нивоа знања колокацијске компетенције енглеског језика медицинске струке била је очекивана. Студенти који су показали виши ниво знања општег енглеског језика такође су показали боље резултате у колокацијском знању, што потврђује важност интеграције ова два сегмента у настави. Подстицање студената да истовремено усавршавају и опште и стручне аспекте језика, укључујући и употребу колокација, може довести до повећане тачности, аутентичности и природности у комуникацији на енглеском језику (Borić, 2004; Shin, 2007).

На крају, треба наново и наново наглашавати потребу да се стави већи акценат на колокације у процесу израде наставних планова и програма страног језика (струке) и, уопште, да се уложи више напора у развијање колокацијске компетенције студената чије би постизање у ствари и требало да представља „идеалан циљ подучавања вокабулара” (Borić, 2004: 63). С тим у вези, наши резултати подвлаче и неопходност (што скорије) израде специјализованих речника колокација у српској лексикографији – пре свега, двојезичних, али и српских речника како медицинских, тако и општих колокација⁸ – који би као поуздани извори умногоме олакшали и процесе преводјења и процесе учења и подучавања колокација и у енглеском и у српском језику (медицинске струке).

Услед неминовне значајне улоге колокацијске компетенције у лексичко-семантичкој сфери енглеског језика медицинске струке, било би занимљиво квалитативно анализирати и контрастирати грешке у преводу колокација са енглеског на српски и обрнуто. Класификација грешака код различитих врста задатака била би изазов за проучаваоце колокација са циљем откривања њихових могућих узрока, примене одговарајућих мера за њихово сузбијање и побољшање рецептивних и продуктивних језичких способности студената. Ово

8 Будући да у области лексикографије у Србији занимање за колокације тек узима маха, за сада још увек не постоји ниједан речник колокација српског језика, док се у досадашњим продуктима у сфери практичне лексикографије, укључујући и *Медицински речник: енглеско-српски, српско-енглески* Софије Мићић, колокацијски спојеви ретко презентују (Perišić, 2024: 344).

су само неке од препорука за будућа проучавања колокацијске компетенције у енглеском језику медицинске струке, која нуди мноштво могућности за истраживање ове проблематике са различитих аспеката.

Напомена: Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-136/2025-03/200184).

Литература

- Дражић, Ј. (2014). *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- [Dražić, J. (2014). *Leksičke i gramatičke kolokacije u srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu]
- Мићић, С. (2011). *Медицински речник: енглеско-српски, српско-енглески* (друго, допуњено издање). Београд: Завод за издавање уџбеника.
- [Mičić, S. (2011). *Medicinski rečnik: englesko-srpski, srpsko-engleski* (drugo, dopunjeno izdanje). Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika]
- Стојичић, В. (2008). Анализа грешака у колокацијама при преводу са српског језика на енглески. *Филолошки преглед*, 35(1–2), 191–201.
- [Stojičić, V. (2008). Analiza grešaka u kolokacijama pri prevodenju sa srpskog jezika na engleski. *Filološki pregled*, 35(1–2), 191–201]
- Arkhipova, E., Vlavatskaya, M. (2021). Formation of collocational competence through information and communication technologies. In O. Kolmakova, O. Boginskaya, S. Grichin (Eds.), *Language and Technology in the Interdisciplinary Paradigm: Proceedings of the International Conference on Language and Technology in the Interdisciplinary Paradigm (LATIP 2021)*, 1–3 April, 2021, Novosibirsk & Irkutsk, Russia (pp. 506–516). European Publisher. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2021.12.63>
- Bahns, J. (1993). Lexical collocations: A contrastive view. *English Language Teaching Journal*, 47(1), 56–63. <https://doi.org/10.1093/elt/47.1.56>
- Begagić, M. (2014). English language students' productive and receptive knowledge of collocations. *ExELL (Explorations in English Language and Linguistics)*, 2(1), 46–67. <https://doi.org/10.1515/exell-2016-0003>
- Benson, M., Benson, E., Ilson, R. (1986). *The BBI Combinatory Dictionary of English: Your Guide to Collocations and Grammar*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Borić, N. (2004). Kolokacije kao dio leksičkog pristupa u nastavi stranih jezika. U N. Ivanetić, B. Pritchard, D. Stolac (ur.), *Suvremena kretanja u nastavi jezika. Zbornik HDPL* (str. 63–68). Zagreb–Rijeka: Grafrade.
- Brashi, A. (2012). Collocability as a problem in L2 production. *Reflections on English Language Teaching*, 8(1), 21–34.
- Cao, D., Badger, R. (2021). Cross-linguistic influence on the use of L2 collocations: The case of Vietnamese learners. *Applied Linguistics Review*, 14(3), 1–26. <https://doi.org/10.1515/applirev-2020-0035>

- Corder, S. P. (1985). *Error Analysis and Interlanguage*. Oxford: Oxford University Press.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Darvishi, S. (2011). The investigation of collocational errors in university students' writing majoring in English. *IPEDR*, 18, 52–56.
- DeKeyser, R. M. (2003). Implicit and explicit learning. In C. Doughty, M. H. Long (Eds.), *The Handbook of Second Language Acquisition* (pp. 313–348). Oxford: Blackwell.
- El-Dakhs, D. A. S., Salem, M., Al-Haqbani, J. N. (2020). The influence of L1 congruency, L2 exposure and word class on collocation learning: The case of Arab learners of English. *Asian EFL Journal*, 27(2), 62–88.
- Fareh, S., Hamadi, I. (2019). How well can healthcare students use medical collocations at both the recognition and production levels? *International Journal of Arabic-English Studies (IJAES)*, 19(1), 7–32. <https://doi.org/10.33806/ijaes2000.19.1.1>
- Firth, J. R. (1957). Modes of meaning. In J. R. Firth, *Papers in Linguistics 1934–1951* (pp. 190–215). London: Oxford University Press.
- Gitsaki, C. (1996). *The development of ESL collocational knowledge* (unpublished doctoral dissertation). Centre for Language Teaching and Research, University of Queensland. <https://doi.org/10.14264/205374>
- Grice, T. (2007). *Oxford English for Careers: Nursing 1 (Student's Book)*. Oxford: Oxford University Press.
- Hill, J. (1999). Collocational competence. *English Teaching Professional*, 11, 4–7.
- Hill, J. (2000). Revising priorities: From grammatical failure to collocational success. In M. Lewis (Ed.), *Teaching Collocation: Further Developments in the Lexical Approach* (pp. 47–69). Hove, UK: Language Teaching Publications.
- Hlebec, B. (2019). *A Collocational Approach to Semantic Definitions*. Beograd: FOKUS – Forum za interkulturnu komunikaciju.
- Hsu, J. (2002). *Development in collocational proficiency in a workshop on English for general business purposes for Taiwanese college students* (unpublished doctoral dissertation). University of Pennsylvania, Indiana.
- Jaén, M. M. (2007). A corpus-driven design of a test for assessing the ESL collocational competence of university students. *International Journal of English Studies*, 7(2), 127–147. <http://dx.doi.org/10.6018/ijes.7.2.49031>
- James, C. (2013). *Errors in Language Learning and Use: Exploring Error Analysis*. London–New York: Routledge.
- Jelovčić, I. (2010). Strani jezik struke – analiza stavova studenata. *Metodika*, 20(11/1), 44–55.
- Jiang, J. (2009). Designing pedagogic materials to improve awareness and productive use of L2 collocations. In A. Barfield, H. Gyllstad (Eds.), *Researching Collocations in Another Language* (pp. 99–113). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230245327_8
- Karami, M. (2013). Exploring effects of explicit vs. implicit teaching of collocations on the writing performance of Iranian EFL learners. *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics*, 4(4), 197–215.

- Koren, S., Rogulj, J. (2017). Kolokacijska kompetencija neizvornih korisnika engleskog jezika medicinske struke. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, 11(3–4), 19–31.
- Laufer, B. (1998). The development of passive and active vocabulary in a second language: Same or different?. *Applied Linguistics*, 19(2), 255–271. <http://dx.doi.org/10.1093/applin/19.2.255>
- Laufer, B., Goldstein, Z. (2004). Testing vocabulary knowledge: Size, strength, and computer adaptiveness. *Language Learning*, 54(3), 399–436. <https://doi.org/10.1111/j.0023-8333.2004.00260.x>
- Laufer, B., Paribakht, T. S. (1998). The relationship between passive and active vocabularies: Effects of language learning context. *Language Learning*, 48(3), 365–391. <https://doi.org/10.1111/0023-8333.00046>
- Laufer, B., Waldman, T. (2011). Verb-noun collocations in second language writing: A corpus analysis of learners' English. *Language Learning*, 61(2), 647–672. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2010.00621.x>
- Lewis, M. (1997). *Implementing the Lexical Approach: Putting Theory into Practice*. Hove, UK: Language Teaching Publications.
- Lewis, M. (Ed.) (2000). *Teaching Collocation: Further Developments in the Lexical Approach*. Hove, UK: Language Teaching Publications.
- Mahvelati, E. H., Mukundan, J. (2012). The role of cognitive style in the collocational knowledge development of Iranian EFL learners through input flood treatment. *English Language Teaching*, 5(10), 105–117. <http://dx.doi.org/10.5539/elt.v5n10p105>
- Martyńska, M. (2004). Do English language learners know collocations? *Investigationes Linguisticae*, 11, 1–12.
- McCretton, E., Rider, N. (1993). Error gravity and error hierarchies. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 31(3), 177–188. <https://doi.org/10.1515/iral.1993.31.3.177>
- Men, H. (2018). *Vocabulary Increase and Collocation Learning: A Corpus-Based Cross-Sectional Study of Chinese Learners of English*. Shanghai: Springer.
- Miščin, E. (2013). Verb collocations in medical English. *US-China Foreign Language*, 11(8), 609–618.
- Nation, P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nesselhauf, N. (2003). The use of collocations by advanced learners of English and some implications for teaching. *Applied Linguistics*, 24(2), 223–242. <https://doi.org/10.1093/applin/24.2.223>
- Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a Learner Corpus*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Pavičić Takač, V., Miščin, E. (2013). Exploring the collocational competence of non-native users of medical English. *Jahr*, 4(7), 235–256.
- Palmer, H. E. (1938). *A Grammar of English Words*. London: Longmans, Green & Co.
- Perišić, J. (2024). Rečnik kolokacija srpskog jezika u domenu jezika struke i nauke – potrebe i mogućnosti. U N. Tomović (ur.), *Savremeni tokovi u izučavanju jezika, književnosti i kulture I* (str. 339–364). Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. <https://doi.org/10.18485/stijkk.2023.1.ch20>

- Pham, N. T. B. (2023). The role of congruency in collocation acquisition: A case study of Vietnamese students learning English adjective + noun collocations. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 15(1), 1–15. <https://doi.org/10.21659/rupkatha.v15n1.05>
- Prčić, T. (2016). *Semantika i pragmatika reči* (treće, elektronsko izdanje). Novi Sad: Filozofski fakultet. <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-356-9>
- Serrano, M. P. (2018). Which type of instruction fosters chunk learning? Preliminary conclusions. *Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas*, 13, 133–143. <https://doi.org/10.4995/rlyla.2018.7886>
- Shatery, K. (2023). *Collocational Competency among Iranian Students in Sweden*. Göteborgs universitet, Institutionen för språk och litteraturer.
- Shin, D. (2007). The high frequency collocations of spoken and written English. *English Teaching*, 62(1), 199–218.
- Sinclair, J. M. H. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sonbul, S., Schmitt, N. (2013). Explicit and implicit lexical knowledge: Acquisition of collocations under different input conditions. *Language Learning*, 63(1), 121–159. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2012.00730.x>
- Stojić, A. (2012). *Kolokacije – Prilog teoriji i praksi*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Stojičić, V. (2010). *Teorija kolokacija*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Vahabian, M., Asghari, S. Z., Esna-Ashari, F., Mazaheri Laghab, H. (2018). Collocational competence level of medical English among Iranian medical students. *Jahr*, 9(1), 9–24. <https://doi.org/10.21860/j.9.1.5>
- Webb, S. (2008). Receptive and productive vocabulary sizes of L2 learners. *Studies in Second Language Acquisition*, 30(1), 79–95. <https://doi.org/10.1017/S0272263108080042>
- Webb, S., Nation, P. (2017). *How Vocabulary is Learned*. Oxford: Oxford University Press.
- Wilkins, D. A. (1972). *Linguistics in Language Teaching*. London: Arnold.
- Woolard, G. (2000). Collocation – encouraging learner independence. In M. Lewis (Ed.), *Teaching Collocation: Further Developments in the Lexical Approach* (pp. 28–46). Hove, UK: Language Teaching Publications.
- Wyatt, R. (2006). *Check Your English Vocabulary for Medicine (Vocabulary Workbook)* (3rd ed.). London: Bloomsbury Publishing.
- Zhang, X., Sukying, A. (2021). Receptive and productive knowledge of lexical collocations in Thai university learners of English. *European Journal of English Language Teaching*, 6(6), 266–285. <https://doi.org/10.46827/ejel.v6i6.4067>
- Zhong, H., Hirsh, D. (2009). Vocabulary growth in an English as a foreign language context. *University of Sydney Papers in TESOL*, 4, 85–113.

Branislava M. Dilparić
Snežana M. Zečević
Zorana Z. Jurinjak

Summary

COLLOCATIONAL COMPETENCE IN MEDICAL ENGLISH AMONG SERBIAN STUDENTS

Experience in foreign language teaching has demonstrated that non-native speakers, although possessing a certain vocabulary, often lack a thorough understanding of the rules that govern co-occurrence. The selection of words in collocations is not determined by logic but is arbitrary, decided only by linguistic convention (Lewis, 1997). Consequently, collocations are language-specific and pose a significant challenge for non-native speakers, partly due to negative transfer from their native language.

This study investigates lexical collocations of medical English and their knowledge by Serbian native speakers – 217 students enrolled in vocational health studies in Ćuprija, Republic of Serbia. The article presents a subset of the research findings that specifically address the following questions: (1) What is the students' level of collocational competence in medical English? (2) In which dimension of collocational competence do the students (most) frequently make mistakes? (3) Is there a correlation between the students' level of collocational competence in medical English and their general English proficiency? Data were collected using a specially designed test that assesses both the receptive and (receptive-)productive dimensions of collocational competence. Data analysis was performed using IBM SPSS Statistics 20.

The findings of the study suggest that the students generally exhibited inadequate collocational competence in medical English, with receptive knowledge outperforming (receptive-)productive knowledge. Furthermore, the highest number of students' responses and the most frequent collocational mistakes were observed in the receptive multiple-choice task. Conversely, the greatest number of missing responses and the fewest collocational mistakes occurred in the (receptive-)productive translation tasks. The study also reveals a positive correlation between the students' general English proficiency and their collocational competence in medical English, including both the receptive and productive dimensions. While a positive correlation was also found with the receptive-productive dimension of collocational competence, its strength was not statistically significant. Based on these findings, the study underscores the necessity for longer-term, continuous, and intensive instruction in medical English collocations within vocational medical programs. Additionally, it highlights the importance of learning collocations in the students' native language, i.e., Serbian, for medical purposes and advocates for the development of monolingual and bilingual dictionaries of (medical) collocations in Serbian lexicography at the earliest opportunity.

Key words:

collocations, collocational competence, medical English, non-native speakers, Serbian students

Прилог А**Тест за мерење колокацијске компетенције (T_{KK})**

I. Circle the letter (a, b or c) of the answer that best completes each of the following sentences.

- Nurses should put on their gloves before they _____ medicines.
a. share b. administer c. divide
- The doctors are not sure if he could _____ the strain of having his leg amputated.
a. bear b. carry c. deal
- They did not receive the proper treatment to _____ their illness.
a. heal b. recover c. cure
- People can _____ allergies when the immune system mistakenly identifies a substance such as pollen, animal dander, or food as harmful.
a. grow b. spread c. develop
- In pandemics public events _____ social health.
a. endanger b. attack c. threaten
- You need to burn the same number of calories as you eat and drink if you want to _____ weight.
a. preserve b. hold c. maintain
- In modern medicine, surgeons are physicians who _____ surgeries.
a. execute b. perform c. conduct
- Applying ice will help _____ swelling.
a. lessen b. reduce c. decline
- To _____ infection, the body must recognize and respond to microbial antigens.
a. withstand b. resist c. combat
- The surgeon _____ the laparoscope while the patient is under general anaesthetic.
a. runs b. operates c. manages

II. Fill in each blank space in the following sentences with the correct verb.

- Patients with both kidneys removed _____ dialysis.
- Patients should _____ the treatment in the event of overdose.
- They should _____ your wound every two or three days.
- Herbal syrup will _____ your cough.
- Insects and ticks _____ diseases.
- Ophthalmologists _____ patients' pupils before examination.
- People who _____ a head injury should rest soon after they are hurt.
- Advances in medicine have enabled doctors to _____ many diseases and save lives.
- Unlike nurse practitioners, the average registered nurse cannot _____ medications or diagnose medical conditions.
- The dentist said that the last option was to _____ the tooth.

III. Translate the following sentences into English. Pay special attention to the words in bold.

1. Deca **se prehlade** brže od odraslih.
2. U bolnici **krv** obično **vadi** sestra.
3. Nisu mogli da mu **napipaju puls**.
4. Antibiotici mogu da **nadraže želudac**.
5. **Držite distancu**.
6. Nije zdravo **preskakati obroke**.
7. Nemoj da zaboraviš da **popiješ lek**.
8. Veliki broj muškaraca odlazi u Tursku da **presadi kosu**.
9. Kada vas testiraju na kovid 19, **vade vam bris** iz grla ili nosa.
10. Nekada je nemoguće **zaustaviti migrenu**.

IV. Translate the following sentences into Serbian. Pay special attention to the words in bold.

1. After feeding, mothers should **burp their babies**.
2. He was prescribed some pills to **ease the pain**.
3. The doctor is positive for COVID 19 so he cannot **treat patients**.
4. Exposing regularly to sunlight can help **increase vitality**.
5. The older people are, the harder it is to **remove their tonsils**.
6. Many women use whitening cream to **clear their complexion**.
7. Be careful not to **inflammе your skin**.
8. Probiotics usually **encourage bowel movements**.
9. In nursing homes nurses **nurse the elderly**.
10. More and more women desire to **augment their breasts**.

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.3>

796.01:81'371

796.071:159.9

Decoding Markers of Submissiveness Strategy in Creating Group Identity Among Athletes

Gordana V. Vekarić*

University of Belgrade, Faculty of Sport and Physical Education

 <https://orcid.org/0000-0002-7219-2043>

Gordana B. Jelić

Academy of Technical and Art Applied Studies Belgrade, Department School of Information and Communication Technologies

 <https://orcid.org/0000-0002-9390-3625>

Key words:

athletes,
linguistic devices,
communication
markers,
submissiveness,
ingroup identity

Abstract

The relationship between coaches and athletes is often characterized by hierarchical power dynamics, in which coaches significantly influence athletes' training, performance, and even personal lives. Consequently, the discourse between athletes and their coaches often reflects a delicate balance of power dynamics and eagerness to maintain good relationships. Within the context of team sports, athletes may adopt various strategies to establish and maintain their ingroup identity, including markers of submissiveness. These submissive behaviours can serve as a means for athletes to signal their willingness to conform to the group's norms and expectations and foster a sense of belonging and cohesion within the team. This paper explores the linguistic and communicative strategies employed by athletes to express submissiveness within this asymmetrical power structure, shedding light on how athletes negotiate their subordinate positions and align their behaviours with the expectations of the coach-athlete relationship. These insights can contribute to a deeper understanding of the complex power dynamics that shape coach-athlete interactions and ultimately highlight how athletes navigate and maintain their ingroup identity within the sporting context. (примљено: 26. фебруара 2025; прихваћено: 1. маја 2025)

1. Introduction

The coach-athlete relationship is a complex dynamic that plays a crucial role in an athlete's development and performance. This relationship is often characterized by a power differential, where the coach holds a position of authority, and the athlete is expected to be submissive to their guidance and instructions (Avcı et al., 2018; Davis et al., 2019; Vekarić, 2019). The importance of interpersonal communication skills for coaches has been well-documented in the literature. Coaches' communication style and their ability to establish a positive rapport with their athletes can contribute to the development of competitiveness and the achievement of sports results (Avcı et al., 2018; Choi et al., 2019; Vekarić/Trbojević-Milošević, 2020; Purnomo et al., 2021). Coaches who are able to understand and connect with their athletes on a personal level are more likely to foster a sense of trust and comfort, which in turn can enhance the athlete's motivation and performance. On the other hand, poor communication or a lack of understanding between the coach and athlete can lead to feelings of frustration, resentment, and a sense of being undervalued or misunderstood (Avcı et al., 2018: 350).

The strategy of submissiveness was identified as a dominant pattern of athletes' communication (Vekarić, 2019: 199). According to Tomić (2016), submissiveness in communication is employed to avoid conflict or to consciously accept an inferior position and/or agreement with the opinion of interlocutors. In the context of sport, this strategy serves to create and maintain the ingroup identity of athletes and support positive team dynamics to meet the institutional goals of every sporting organisation, i.e., to be competitive and achieve results.

Interlocutors often do not choose the most direct and easily comprehensible way to convey their message (Searle, 1969; Grice, 1975). Since the concept of politeness is embedded in the life experiences of members of any professional community and involves a subjective introspective process in which each member analyses and evaluates their own or another member's behaviour concerning the behavioural norms in that community (Eelen, 1999: 32–43), this analysis is underpinned by politeness strategies to understand fully the real meanings of athletes' utterances.

Many authors (Lakoff, 1973; Fraser, 1990; Kasper, 1990; Thomas, 1995; Ziling/Fang, 2020) emphasize politeness as the strategic behaviour of interlocutors aimed at avoiding conflict and achieving various interactive goals, including establishing, maintaining, strengthening, altering, or terminating social relationships. For Lakoff (1973, 1989), politeness is used to avoid offense and reduce friction in interaction. The role of politeness in professional interactions is further clarified by the concepts of positive and negative face, as developed by Brown and Levinson (1987). Positive face refers to the desire to be appreciated and accepted by others, while negative face encompasses the desire to maintain autonomy and avoid imposition. Speakers often employ various politeness strategies to reduce the potential impact of face-threatening acts (FTAs) in communication (Brown/Levinson, 1987: 68). In the coach-athlete interaction, using such politeness strategies as expressions of gratitude, apology, or the use of first names serves to address these face-saving needs and facilitate smooth and harmonious interactions (Hang, 2023: 78).

The inherent power asymmetry between coaches and athletes is a fundamental aspect of their relationships (Jowett, 2003; Borggrefe/Cachay, 2013). Submissiveness often results from a desire to avoid conflict, maintain harmony, and prevent isolation from the team (Sagar/Jowett, 2012: 156). This suggests that fear of exclusion can motivate compliance, even at personal risk. Balancing individual and ingroup interests is a crucial aspect of their interactions. Athletes frequently frame their statements to show concern for the team, thus confirming their commitment to group cohesion (Avcı et al., 2018: 351). Conflict avoidance is a dominant strategy, but when athletes want to express disagreement, they use mitigated language. This acknowledgment of the coach's authority highlights the use of face-saving strategies, such as detailed justifications and reassurances, to protect both the coach's and the athlete's "face" in potentially conflicting interactions (Bartholomew et al., 2009; Purnomo et al., 2021).

Foucault's (1980: 40) discourse analysis and his theory that knowledge and power intertwine to shape societal norms and individual identities provide the theoretical framework of this paper. Such concepts of discourse and power enable an understanding of the dynamics of social control and the constitution of reality.

What makes power so good, what makes it accepted, is simply the fact that it doesn't weigh on us as a force that says no, but that it produces and traverses things, it induces pleasure, forms of knowledge, and produces discourses. It needs to be considered as a productive network that runs through the whole social body, much more than a negative instance whose focus is repression. (Foucault, 1980: 119)

Coaches typically hold more power than athletes, which creates uneven power dynamics where athletes are expected to show respect and compliance. Our paper, building on research like Matandare's work on politeness in social interactions (Matandare, 2022: 46), examines the pragmatic markers and power dynamics in athletes' utterances, which suggests that athletes consciously or subconsciously adopt specific communicative strategies to escape the power dynamics inherent in the sporting context.

Furthermore, this power imbalance can be aggravated by the significant influence coaches have over athletes' careers. Coaches often control playing time, position assignments, and opportunities for advancement, such as professional contracts. This dependence on the coach for success further emphasizes athletes' submissive behaviour, as they fear that challenging the coach's authority could negatively impact their sporting achievements. Therefore, athletes create a complex interplay of politeness, submissiveness, and strategic communication to carefully balance their desire to maintain a positive relationship with their coach with their own personal and sports goals.

Drawing upon these insights, this paper aims to examine the linguistic devices and communicative patterns used by athletes to convey submissiveness, which

signals the hierarchical power dynamics inherent in the coach-athlete relationship. Our findings indicate that the dominant strategy of submissiveness in athlete discourse is realized through politeness strategies, both positive and negative, along with the use of tentative language as an explicit acknowledgment of the coach's authority. The qualitative analysis reveals how athletes attempt to self-position while still signalling deference and compliance to avoid potential conflict and strengthen team unity.

2. Methods

This paper is a continuation of a larger corpus-driven analysis, which was part of a comprehensive study¹ designed to analyse and identify the typical communication structure between Serbian coaches and athletes and highlight the dominant strategies used in their interactions. The Discourse Completion Test (DCT) in the Serbian language was used to compile the corpus for the qualitative analysis presented in this paper.

2.1. Discourse completion test

The DCT is a widely used collection method in the field of pragmatics and cross-cultural communication to assess language learners' pragmatic competencies (Ogriemann, 2013: 229). The test consists of unfinished discourse sequences representing typical situations through short scenario descriptions and incomplete dialogues that respondents are required to complete (Blum-Kulka, 1982). Kedveš (2011) argued that DCT enables the creation of a model of responding that is viable in spontaneous forms of communication. By presenting a hypothetical scenario and prompting the testees to produce appropriate responses, researchers can gain insight into how respondents understand the pragmatic nuances of communication (Westby, 2020: 11). While this method has been valuable in understanding learners' pragmatic abilities, it also has several limitations that researchers took into account when using it for this qualitative linguistic analysis.

To avoid the factors that may shape the participants' responses, we have made the test using realistic coaching scenarios obtained from the DCTs completed by coaches, where they provided their wording for a situation description. Thus, authentic coaches' statements, some of which contained power markers like imperatives and commands, were used to elicit a specific athlete response (request, gratitude, refusal, etc.). In this way, the test simulated natural turn-taking. These real-life stimuli ensured more realistic reactions from athletes. According to Vekarić (2019), the natural context of the scenarios reinforces the hierarchical coach-athlete relationship, where the coach's authority is institutionally derived.

Due to the fact that participants may try to present themselves in a certain way or provide responses that they believe the researchers want to hear rather

1 Part of Gordana Vekarić's unpublished doctoral dissertation *Discourse of Power: Communication Models and Strategies in Interactions between Coaches and Athletes*.

than those accurately reflecting their actual linguistic behaviour, coaches were not allowed to be present during testing and did not have the opportunity to influence the respondents.

2.2. Corpus construction

The DCT was voluntarily and anonymously completed by 207 adult athletes, aged 18–25 (100 females and 107 males) from Serbia, during the course of 2018. Although the demographic data of the completed DCTs contained information about the respondents' gender, the analysis of potential differences or similarities in their answers would surpass the scope of this paper. Furthermore, this would require information on the gender of their respective coaches, which was not included in the DCTs, as this might affect the way they communicate.

Prior to testing, the researchers had contacted the club management through their respective national associations. They approved the testing for research purposes and scheduled the time for administering the DCTs. The test was distributed to athletes in their clubs either before or after their regular training sessions. The athletes were informed about the purpose of testing and they could decide on their own to proceed with the testing or leave. The research included only team sport athletes – namely, football, volleyball, water polo, basketball, and handball players from different clubs. All clubs were from the city of Belgrade.

We chose to conduct the DCT in team sports for two reasons. The first reason was the importance of corpus size. Since participation in the testing was voluntary, it was necessary to create conditions that would allow for efficient collection of responses from as many participants as possible. The second, equally important reason, was the anonymity of the participants, which would be hard to maintain in individual sports. Namely, testing a single person in the presence of a researcher could compromise anonymity and generally affect the reliance of the self-reported data.

The DCT consisted of nine situations that referred to two most usual sporting contexts: training and match, thus covering all processes relevant to the interaction of athletes and coaches: pedagogical, professional, and instructional. Out of 1,817 collected responses, a total of 1,225 athletes' responses were eligible for the linguistic analysis. Additionally, 242 statements not used for the linguistic analysis were interpreted to explain the role of silence in the strategy of submissiveness.

3. Results and discussion

Submissiveness strategy is a linguistic manifestation of the underlying hierarchical structure that characterizes the coach-athlete relationship. The qualitative linguistic analysis deployed in this paper reveals that athletes predominantly rely on a combination of politeness strategies, both positive and negative, as well as tentative or hedging language, which collectively function as explicit indicators of the athletes' compliance with the coach's authority. These communicative choices demonstrate how athletes consciously negotiate their social

positioning, seeking to present themselves in a manner that upholds respect. Such linguistic behaviour appears to be a deliberate effort to preempt potential conflict and reinforce a sense of ingroup cohesion. Due to inherent power asymmetries, athletes often adopt a submissive style of communication, consciously aligning themselves with the coach's authority to support a collaborative atmosphere and evade arguments. This strategic use of submissiveness reflects a desire to foster a cooperative and productive training/competitive environment. From a communicological standpoint, such behaviour highlights how power dynamics are constructed and sustained through language.

3.1. Linguistic analysis

From the point of linguistic analysis, we have identified three main layers that support the dominant submissive strategy used by athletes in communication with their coaches. Our study covers politeness strategies, tentative language, and self-positioning, all used to emphasise collective effort in creating ingroup identity.

3.1.1. Politeness

The concept of politeness reflects the prevailing behavioural norms in any professional community. Positive politeness focuses on building solidarity and expressing appreciation, while negative politeness aims to reduce the burden on the interlocutor.

Positive politeness strategies identified in our corpus are used as attempts to align individual needs with group goals. Such utterances can be directed towards coaches as interlocutors, but also towards fellow athletes to maintain a good atmosphere within the team.

Many of the athletes' responses demonstrate positive politeness in the form of exaggerated sympathy with the coach, which aims to affirm and strengthen their relationships.

- (1) „Šefe hvala na podršci, to mi mnogo znači.”
("Thanks for the support, boss, it means a lot to me.")
- (2) „Hoću i hvala što vjerujete u mene.”
("I will and thank you for trusting me.")

That strategy of trying to agree with the coach's stance by thanking them is intensified by markers of authority such as *coach* or *boss*. These examples show gratitude and acknowledgment of the coach's goodwill, indirectly complying with their authority.

Promises, as another positive politeness strategy, are particularly frequent in athletes' utterances and are used to underline the cooperative relationship with a coach. In some cases, they include references to specific future actions as a way to emphasize obedience and intent to improve. For example, an athlete might say,

- (3) „U redu, deliću više loptu.”
 (“All right, I’ll pass the ball more.”)
 (4) „Daću sve od sebe da uradim kako treba. Molim vas, dajte mi još jednu šansu.”
 (“I’ll do my best to do it right. Please give me one more chance.”)

This not only affirms their commitment to following the coach’s instruction, but also implicitly acknowledges previous shortcomings. Such promises often pose an FTA to the athlete’s own integrity, as they involve accepting personal guilt or responsibility for past mistakes. Therefore, the promise is made to prevent possible consequences of asking for an additional explanation of an athlete’s poor performance.

A similar FTA occurs through explanations or justifications, which precede promises and often serve as statements of responsibility.

- (5) „Nisam dobro shvatio, i potrudicu se da u sledećem napadu to popravim.”
 (“I didn’t understand it well, and I’ll make sure to fix it in the next attack.”)
 (6) „Napravićemo preokret.”
 (“We will make a comeback.”)
 (7) “Popravićemo sve.”
 (“We’ll fix everything.”)

When athletes provide these justifications, as in example (5), they typically frame themselves as solely accountable for their performance. In some cases (6, 7), taking responsibility in the form of a promise is done on behalf of the entire team.

The third most common positive politeness strategy of looking for shared context or a mutual goal, i.e., winning the game, is always directed at the teammates as interlocutors. It reflects their attempt to align individual needs with ingroup goals, mainly expressed by using *inclusive we*.

- (8) „Tako je, bree. Idemo, bolje smo.”
 (“That’s right, gee. Let’s go, we are better.”)
 (9) „Tako je, treneru. Idemo djevojke, mi to možemo, bolje smo od njih samo ukoliko se držimo sistema.”
 (“That’s right, coach. Let’s go girls, we can do this, we’re better than them as long as we stick to the system.”)

The above utterances emphasize shared objectives to boost the motivation of the teammates. In the latter example (9), an athlete opts to combine several elements, first by establishing an agreement with the coach’s instructions and showing respect for their authority. Additionally, a sense of shared identity and purpose is created to encourage teammates. In the end, the condition of adhering to the system suggests that the team needs collective effort and discipline to succeed.

Negative politeness strategies aimed at reducing imposition on the coach include apologetic language and indirect requests that signal deference and minimize imposition. Such utterances balance recognition of the coach's authority with an assertion of individual preferences.

Indirectness in requests is the most expressed negative politeness strategy. Vekarić (2019) claims that indirect phrasing can balance deference to the coach's authority with the expression of personal opinion. Such phrasing minimizes confrontation by prefacing disagreement with an acknowledgment of the coach's position.

- (10) *„Ako Vam nije problem da mi pokažete još jednom danas mi je koncentracija slabija.“*
(“If it's not a problem, please show me how to do it once more, my concentration is weak today.”)

Instead of making a direct request for continued support, the athlete frames the utterance as a conditional statement, subtly transferring the initiative to the coach in order to prevent her request being declined.

Most often, indirect requests are posed by using the modal verb, which can be softened by *please* and justified with some explanations.

- (11) *„Molim vas možete li još jednom da objasnite, nisam najbolje shvatila vježbu?“*
(“Can you explain again, please, I didn't quite get the exercise?”)

This utterance shows a progression from a polite request for help to a justification that explains a perceived failure. In this way, the athlete balances accountability with an expression of dependence on the coach.

Another negative politeness strategy includes apologies oriented to the coach.

- (12) *„Izvinjavam se, neće se više ponoviti.“*
(“I apologize, it won't happen again.”)
 (13) *„Izvinite, mislila sam da ovako imamo više šanse da postignemo gol.“*
(“Sorry, I thought this way we had a better chance of scoring a goal.”)

The above example of an explicit apology presents a face-saving act (FSA) by which the athlete tries to save the coach's negative face and repair the reason for the apology. The athlete shows deference and takes responsibility for the action by offering a commitment to avoid repeating questionable behaviour and giving reassurance to minimize future FTAs. Sometimes, the apologies focus on mitigating the perceived offense by providing a rationale (13). The use of the informal apology *sorry* instead of the more formal *I apologize* softens the tone and makes the apology less imposing. This apology also addresses the coach's negative face by suggesting the action was not intended to cause harm, but rather to achieve a shared goal.

This tendency to establish a balance between deference to the coach's authority and taking responsibility for failure is crucial in high-stakes environments like sports.

3.1.2. Tentative language

Examination of athlete responses reveals the prevalence of hedging, which serves to soften their utterances and behaviour, and thus prevent potential conflict. Hyland (1996: 103, 156) points out that hedging has various functions, including weakening the strength of a claim, showing respect, and indicating uncertainty. As confirmed in previous studies (Jowett, 2003; Watts, 2003; Li/Haque, 2019; Mifdal/Lewis, 2023), the use of tentative language in our corpus can unveil the athletes' level of lack of confidence, uncertainty, or caution in their utterances aimed at avoiding direct disagreement. Most of the identified mitigating devices can be classified, according to the taxonomy of linguistic mechanisms functioning as hedges proposed by Trbojević-Milošević (2004: 76–93), into modal verbs, non-factual verbs, modal adverbs, epistemic modal expressions, and semi-modals. However, epistemic modal expressions and semi-modals were not identified in our corpus.

The dominant group of hedges are modal verbs *can*, *could*, and *may*, which are deployed in requests to attenuate the force of a request or a potentially confrontational statement.

- (14) „Mogu li samo pokušati? Ako ne budem mogla, reći ću vam.”
 (“Can I just try? If I can’t do it, I’ll let you know.”)

Although the athlete is making a direct request, its form resembles a question more than a demand. In this way, the coach is given the option to say no, which is a usual form of hedging in hierarchical contexts where deference is important (Matandare, 2022: 50). The use of *just* further minimises the perceived imposition and downplays the significance of the request. The choice of the verb “try” implies that the athlete is unsure of success and is not committed to achieving the goal, but only to making an attempt. That way, they reduce a threat to their own face. A subsequent conditional statement further mitigates the potential for confrontation between the interlocutors.

- (15) „Možete li samo još jednom da mi pokažete ako Vam nije problem, mislim da mi ova tehnika ne pogoduje.”
 (“Could you please show me how to do it again if it’s not a problem? I think this technique doesn’t suit me.”)

By accompanying the request with an explanation of personal learning preferences, the athlete avoids challenging the coach's methods while still advocating for their own needs. In one single utterance, we can identify multiple hedges. *Could you please* is a polite and indirect request, softening the demand. The conditional clause

if it's not a problem further mitigates the imposition. The non-factual verb *think* expresses a degree of uncertainty about the suitability of the technique.

Non-factual verbs are used to soften statements, making them less confrontational. Besides *think* in the above example, we have identified the non-factual verbs *believe* and *seem* in our corpus. Both *seem* and *believe* introduce a degree of uncertainty or subjectivity into the statements. They are not stating facts, but rather conveying perceptions or opinions.

(16) „Izgleda da bi bilo bolje.”

(“It seems it would be better.”)

(17) „Nije to lako, ali ako smo došli do finala verujem da ekipa zna da reaguje u najtežim trenucima hladne glave.”

(“It's not easy, but if we've made it to the final, I believe the team knows how to keep a cool head in the most challenging moments.”)

The use of *seem* expresses a tentative assessment of a situation. By avoiding a definitive claim, the athlete does not commit to making things better, but acknowledges the likelihood of improvement. On the contrary, *believe* indicates the athlete's personal conviction and trust in the team's ability. The speaker believes, based on past performance, that the team possesses the necessary qualities to handle pressure. However, there is still an element of uncertainty, as the speaker is not stating this as absolute knowledge.

The most versatile hedges in our corpus are modal adverbs, including *probably*, *maybe*, *perhaps*, and *hopefully*. They indicate uncertainty and lessen the force of the statement. The speaker is not definitively claiming what is better, only suggesting what might be better.

(18) „Važi, tako je možda i bolje.”

(“Okay, maybe it's better this way.”)

(19) „U redu, verovatno sam i preterao malo, samo sam želeo da bude bolje za tim.” (“All right, probably I overdid it a bit, I just wanted it to be better for the team.”)

(20) „Ne znam šta mi je, ne mogu ništa dobro da uradim. Valjda ću najzad početi da igram kako treba.”

(“I don't know what's wrong with me, I can't do anything right. Hopefully, I'll finally start playing properly.”)

(21) „Možda je tako najbolje. Bolje da budem odsutna jednu utakmicu nego da rizikujem da se povredim na duži period, i da ostavim ekipu na cedilu.”

(“Perhaps that's for the best. It's better for me to miss one game than risk injuring myself for a longer period and leaving the team hanging.”)

Modal adverbs *maybe* and *probably* express uncertainty and open the possibility for alternative perspectives. Similarly, *hopefully* underlines a desire rather than a certainty, hedging the expectation of improved performance. The modal adverb

perhaps is used as a mitigation device to avoid direct disagreement, signalling deference to coaches' decisions.

3.1.3. Self-positioning

The existing literature identifies athletes' self-positioning as a nuanced phenomenon that encompasses the strategic use of various linguistic devices to manage interpersonal relationships in the coaching context (Sagar/Jowett, 2012; Vekarić/Trbojević-Milošević, 2020; Izquierdo/Anguera, 2021). The athletes use these language devices as tools for constructing identity within the training and competition environment.

Personal deixis, as one form of "pointing via language" (Yule, 1996: 9), provides deep insights into how athletes assert their identity and negotiate their role in communication with both coaches and teammates. The dominant use of the first-person pronoun *I* in athlete discourse often signals self-positioning about performance, decision-making, and accountability.

(22) *„Šefe, ja sam sprema kao zapeta puška za naredne izazove.“*

(“Boss, I’m loaded for bear for the next challenges.”)

(23) *„Ok, moja greška, pokažite mi još jednom.“*

(Okay, my mistake, show me once more.)

In example (22), personal deixis is used to express confidence emphasised with a metaphor, whereas in example (23) the athlete accounts for the failure and acknowledges self-blame. This form of deixis is particularly relevant during corrective feedback sessions, where athletes either claim credit for success or express self-criticism.

Athletes use the first-person plural pronoun *we* to include the coach or the team in their discourse. Most commonly, athletes position themselves as a part of the team. Such utterances are always directed to fellow players instead of replying to the coach, though in DCTs they were asked to simulate the response to the coach exclusively. This affirms that the athletes protect their face by seeking to position themselves as a part of a team within the coaching process. The dominant linguistic device in this sense is the use of *inclusive we*.

(24) *„Tako je! Moramo da rizikujemo i preuzmemo stvar u svoje ruke. Nemamo šta da izgubimo.“*

(“That’s right! We have to risk it and take matters into our own hands. We have nothing to lose.”)

(25) *„Igraćemo timski.“*

(“We will play as a team.”)

As we can see in the above examples, the choice of *we* instead of *I* can diffuse responsibility and avoid individual blame. It can also emphasize team unity and shared effort. *Inclusive we* is an important linguistic device, especially when it

is necessary to boost motivation and achieve the final result for the team. Some of these utterances even show taking responsibility on behalf of all players by promising team play.

The athletes very rarely use the second-person singular pronoun *you*, when talking to their coaches. In the majority of athletes' responses, we note the so-called social deixis, a subtype of personal deixis, which involves formal address through the use of pronouns, vocatives, and honorifics (Jelić/Rađenović, 2022: 344).

(26) *„Treneru, ja se trudim ali očigledno ne mogu da uradim ono što Vi očekujete od mene.”*

(“Coach, I’m trying, but obviously I can’t do what you expect from me.”)

(27) *„Treneru, ja ne kapiram ovo, jel možete da ponovite?”*

(“Coach, I don’t get this, can you repeat?”)

The frequent choice of the honorifics *coach*, *boss*, or *Sir*, accompanied with a pronoun or verb ending for the second-person plural, expresses the athletes' understanding of their position in this institutional discourse and their eagerness to convey respect and distance in addressing the authority.

Athletes are very cautious when they feel they need to oppose their coaches. They use submissive strategies to downplay resistance and subordinate their individual desires for the sake of the team.

(28) *„Okay, ako vi mislite da je to najbolje za tim.”*

(“Okay, if you think that’s best for the team.”)

By using tentative devices, the athlete accepts the coach's advice, signalling loyalty to the collective goal over personal ambition, and abandons the initial wish to question the coach's decision. The fear of exclusion further motivates compliance, even at personal risk.

Personal deixis is highlighted in athletes' evaluation of their performance, especially when expressing self-criticism or doubt. They frequently downplay their competence or take responsibility for mistakes to maintain harmony:

(29) *„Ljutim se na sebe jer i sama znam da mogu bolje, ali mi prijaju vaše reči, i idemo sve ispočetka.”*

(“I’m angry at myself because I know I can do better, but your words are encouraging. Let’s start over.”)

(30) *„Ja hoću, treneru, i pokušavam, ali vidite da mi ne ide.”*

(“I want to, coach, and I’m trying, but you can see it’s not working for me.”)

Self-criticism reduces the potential for external criticism by the coach. However, athletes may use self-critical statements to align with the coach's perspective and demonstrate their willingness to improve. In some cases (26), self-criticism reflects

internal frustration and negative self-perceptions, and it may lead to performance anxiety.

Thus, by proactively acknowledging their shortcomings, athletes preempt criticism from the coach and signal that they are receptive to feedback. This linguistic move strengthens the athlete-coach relations and builds mutual trust.

3.2. Power dynamics in communication

The relationship between coaches and athletes is a complex one, marked by distinct power dynamics and communication patterns. Coaches often employ specific linguistic strategies to reinforce their authority and shape athletes' behaviour (Vekarić, 2019: 118). However, their authority is additionally strengthened by the athletes themselves. That is confirmed by the dominant strategy deployed by athletes, i.e., the strategy of submissiveness (Vekarić, 2019: 200). From a communicological perspective, the athletes' responses reflect the inherent asymmetry in power between the coach and athlete, while submissiveness is established due to a desire to avoid disagreement, maintain harmony, build team unity, and prevent isolation from the team.

Athletes consciously adopt submissive communication to avoid conflict, show alignment with the coach's authority and goals, and strengthen the cohesion of the team as a unit under the coach's leadership. By employing submissive language, athletes create a smoother and more cooperative interaction with the coach. This, in turn, can contribute to a more positive and productive training environment where athletes feel comfortable following instructions and working towards shared objectives. This aligns with Jowett's (2003: 450) emphasis on the importance of a positive coach-athlete relationship for athlete development and performance success (Davis et al., 2019: 3). This conscious adoption of submissiveness may also serve as a strategic tool for athletes to gain favour with the coach, potentially leading to increased playing time, better positions, and other advantages.

3.2.1. Avoiding conflict to show alignment with the coach's authority and goals

Statements of obedience are identified as the most frequent submissive strategy in the analysed corpus, appearing in as many as 526 instances of short responses. They can be categorized into two primary groups. Our first group comprises short one- and two-word formulaic expressions (468) whose interpretation is used to achieve balance in conversation. In sports as high-pressure environments, such statements often serve as flexible, communicative tools to signal sincere agreement, apologies, but sometimes also irony.

These statements of obedience also align with what Goffman (1959) defines as "patterns of appropriate conduct". Tomić (2016: 137) emphasizes that "submissiveness in communication is recognized in behaviour aimed at avoiding conflict or the conscious acceptance of an inferior position and agreement with another's opinion." However, in some cases, respondents used these expressions because the situation constrained them. Namely, in competitive settings, they have to react very quickly due to physical engagement in an activity.

For example, in a high-pressure match scenario, an athlete might simply say “Okay” without fully processing the instruction, signalling compliance rather than genuine understanding. Such immediate responses can function as pragmatic fillers, maintaining the flow of interaction between the coach and the athlete. According to Jelić and Polovina (2024: 200), minimal responsive statements and comments include exclamations and particles, and certain vocal sounds, which can appear independently as complete statements, such as *OK, yes, c’mon, gee, uh*, etc. but they can also be accompanied by a longer clause or phrase. The authors further explain that non-minimal responses and comments can take the form of individual lexemes, such as adverbs and adjectives, or phrases, or they can manifest as short clauses. The most dominant short response in our research is a neutral *OK*. Other formulaic expressions include *all right, agreed, yeah, right, understood, sure, good, I agree, clear, no problem, as you say*. Our findings confirm that some of them have a distinctly responsive function, such as *yes, gee, nope*, and can be used independently to affirm or deny, signalling agreement or disagreement with the interlocutor, while others, like *OK, sure*, can independently indicate acceptance of a proposal or advice.

However, in training settings, these words could signal enthusiastic acceptance, reluctant compliance, or even concealed frustration depending on the tone, pace, and context. The interpretation often depends on the prosodic cues – such as pitch, intonation, and rhythm – accompanying the statement. However, since prosodic elements are not captured in written questionnaires, the analysis in this context faces certain limitations.

In the second, much smaller group (58), short responses are supplemented by promises, hedging, explanations/justifications, or gratitude expressions to show alignment with the coach’s authority and goals.

(31) „U redu, treneru, kako vi kažete.”

(“Alright, coach, as you say.”)

(32) „Naravno šefe.”

(“Of course, boss.”)

These responsive utterances represent the recipient’s reaction to various requests, proposals, or explanations. Most commonly, short responses express agreement with the coach’s proposals, ideas, and requests, e.g., *alright, sure, agreed, of course, deal, definitely*, etc. Some other expressions also have the discursive function of obedience to show alignment with the coach’s authority, by expressing gratitude, such as *thank you, it’s not a problem, everything is ok*.

Another marker signalling the willingness of athletes to respect coaches’ authority is a description of the lack of any answer. The corpus includes 242 statements in which the players stated that they would prefer to remain silent, e.g., *I’m silent, I would be silent, I remain silent, I would remain silent, Nothing, I wouldn’t say anything, I don’t say anything, I wouldn’t comment, I’m not talking, I don’t respond, I wouldn’t respond to him*.

Tomić (2016: 17) claims that silence as a communicology phenomenon can be realized when listening to the interlocutor, but also as a decision to refuse to respond. Silence can be a sign of deep and functional participation in communication. In this particular interaction between athletes and coaches, athletes are mostly expected to listen to their coaches, so this can be understood as a preferred option in situations of increased tension and pressure due to unfavourable results of the game. During matches, athletes also have limited conditions to react verbally due to physical effort and physical distance between the interlocutors. In these critical situations, players opting for silence is a signal that they do not want to question the coach's authority, which can also undermine the atmosphere in the team. Given that silence does not result from external prohibition by the coach, the choice not to respond is the result of the dominant strategy of submissiveness in relations and confirms the power asymmetry in athlete-coach interaction. Therefore, strategic use of silence can preserve communication channels as people can react with silence to a situation of anger or verbal quarrel (Jaworski, 1992: 49).

Unless these descriptions contain an additional explanation, it is not always clear that they are a sign of submission since they may indicate quiet resistance or even indifference to the coach, e.g., *I would ignore his words*. Our findings show that a large number of these responses contain an additional explanation, which confirms that the absence of speech is a result of a form of self-censorship and calculated avoidance of conflict and potentially negative consequences, such as benching or dismissal from the game (Vekarić, 2019: 239). These supplementing explanations, such as *the coach knows best, the coach is the one who's in charge on the field*, and *out of respect, I would remain silent*, emphasise deference to the coach's expertise, and evade potential conflict.

Moreover, despite the corpus being generated by collecting written answers, athletes sometimes described other forms of nonverbal behaviours, such as avoidance of eye contact, fidgeting, or turning away, which could be interpreted as additional markers of submissiveness and a strategy to avoid conflict.

3.2.2. Strengthening the team cohesion

Effective communication is crucial for success in sports because it fosters strong relationships between coaches and athletes, as well as among teammates. In the context of team-based activities, communication not only facilitates the exchange of information and ideas, but also plays a crucial role in strengthening team cohesion. (Weimar et al., 2017; Cranmer et al., 2020; Zuberbühler et al., 2020). In sport, winning is the primary goal, and everyone involved understands the significance of commitment required for both training and competitions (Borggreffe/Cachay, 2013: 7).

From a communicational perspective, athletes use submissive communication to achieve a team's collective identity and goals. The strategy of submissiveness is shaped by the athletes' relationship with the club and the coach as an authority figure representing the club as an institution.

Although the questionnaire was not intended to investigate the communication between teammates, the corpus contained numerous utterances in which athletes opted to speak to their teammates and not to the coach. These utterances were identified in responses referring to the context of matches and their only aim was to enhance collective efficacy and help manage difficult situations, in which members rely on each other to achieve their goals (Cooke et al., 2015: 64).

A variety of markers used to strengthen solidarity with teammates are attention-grabbing devices (Vekarić, 2019: 193) such as *let's go, c'mon, we can do this, come on now, that's right, no giving up, keep it strong, keep going*, etc. They are used in critical game situations when the coach is perceived as a source of distress. Thus, athletes switch to addressing their teammates instead of facing the coach's reprimands.

(33) „Ajmo devojke, možemo mi to.”

(“C'mon, girls, we can do it.”)

(34) „Ajmo momci, idemo do kraja nema opraštanja.”

(“C'mon guys, we're going all the way, no holding back.”)

In these situations, teammates are more important, but this shift in the orientation of communication may be a result of athletes' wish to pretend to agree with their coaches instead of entering into a discussion with them. These attention-grabbing expressions show the initiative to become accountable. Furthermore, submissive communication in this sense acts as a tool for maintaining harmony and focusing on institutional objectives – accomplishing results.

In many instances, the goals of the team are explicitly placed above the popularity of the individual, and any behaviour that threatens the team's reputation is self-censored. This is sustained by the use of phrases, e.g., *play for the team, we are a team, I'm a team player, the team comes first*, etc., in athletes' utterances.

(35) „U pravu ste, igram za tim, ne za sebe.”

(“You're right, I play for the team, not for myself.”)

The above example shows that athletes are well aware that individual efforts contribute to larger collective goals and that they are ready to share responsibility. In their utterances, they highlight the importance of subordinating personal interests to the greater good of the team. This creates a stronger sense of unity and commitment to the joint objective.

In several utterances, athletes can opt for an indirect apology for individual actions that may negatively impact the team and try to remind themselves of the shared purpose of the team members.

(36) „Ej, momci, stanite malo, ne treba da se svadamo, ako budemo bili tim uspećemo sve.”

("Hey, guys, wait a second, we shouldn't argue, if we are a team, we will succeed.")

The above example reflects the importance of teamwork in past successes and sets the stage for continued collaboration in the future. Teamwork is valued as a key factor in achieving desired outcomes.

4. Conclusion

This paper points to the complexity of athletes' discourse used in interaction with their coaches, with clear manifestations of the forms of submission.

From a linguistic perspective, the athletes' responses reveal a careful balance of positive and negative politeness strategies. By using the positive strategies of emphasizing shared goals, mutual support, and confidence in their abilities, athletes aim to create a positive and cohesive team environment. On the other hand, athletes use apologetic language and indirect requests to show deference and to reduce the threat to the coach's face. The occurrence of multiple hedging devices in athletes' responses suggests that they strategically use hedging when expressing uncertainty, making requests, offering suggestions, and showing deference to the coach's authority. Due to the potential power imbalance in the coach-athlete relationship, athletes frequently opt for certain linguistic devices to assert their position in this interaction.

Power dynamics are reflected in a dyad of attempts to avoid conflict and efforts to maintain ingroup cohesion and assert athletes' individual perspectives without disrupting team cohesion. These communication patterns underscore the athletes' preference for institutional goals and harmonious relationships over their individuality.

The findings in our study confirm that athletes employ a spectrum of linguistic and communicative strategies to express submissiveness, which reflects their negotiation in addressing authority and preserving team unity. These strategies range from pseudo-agreement and conflict avoidance to explicit yet mitigated athletes' efforts to balance individual autonomy with team cohesion. Although this paper is based on a written corpus of responses which may not accurately reflect the complexities of oral communication, since factors such as tone, body language, and turn-taking in conversation are not captured in written utterances, it provided a valuable overview of communication patterns employed by athletes. Nevertheless, a more comprehensive investigation into athlete-coach communication should include recording authentic situations both in training and competitive environments.

References

- Avcı, K. S., Çepikkurt, F., Kale, E. K. (2018). Examination of the Relationship between Coach-Athlete Communication Levels and Perceived Motivational Climate for Volleyball Players. *Universal Journal of Educational Research*, 6(2), 346. <https://doi.org/10.13189/ujer.2018.060218>
- Bartholomew, K. J., Ntoumanis, N., Thøgersen-Ntoumani, C. (2009). A review of controlling motivational strategies from a self-determination theory perspective: implications for sports coaches [Review of A review of controlling motivational strategies from a self-determination theory perspective: implications for sports coaches]. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 2(2), 215. <https://doi.org/10.1080/17509840903235330>
- Blum-Kulka, S. (1982). Learning to say what you mean in a second language: a study of the speech act performance of Hebrew second language learners. *Applied Linguistics*, 3, 29–59.
- Borggreffe, C., Cachay, K. (2013). Communicative challenges of coaches in an elite-level sports system. Theoretical reflections on successful coaching strategies. *European Journal for Sport and Society*, 10(1), 7. <https://doi.org/10.1080/16138171.2013.11687908>
- Brown, P., Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Choi, H., Park, J. A., Kim, Y. (2019). Decreasing aggression through team communication in collegiate athletes. *Sustainability*, 11(20), 5650.
- Cooke, N. J., Hilton, M. L. (Eds.). (2015). *Enhancing the Effectiveness of Team Science*. Washington: National Academies Press (US).
- Cranmer, G. A., Ash, E., Fontana, J. L., Mikkilineni, S. D. (2020). Communication for the win: task benefits of coach confirmation in collegiate athletics. *Communication Quarterly*, 68(5), 539. <https://doi.org/10.1080/01463373.2020.1850491>
- Davis, L., Jowett, S., Tafvelin, S. (2019). Communication Strategies: The Fuel for Quality Coach-Athlete Relationships and Athlete Satisfaction. *Frontiers in Psychology*, 10, 2156.
- Eelen, G. (1999). Politeness and ideology: A critical review. *Pragmatics. Quarterly Publication of the International Pragmatics Association*, 9(1), 163–173.
- Fraser, B. (1990). Perspectives on politeness. *Journal of pragmatics*, 14(2), 219–236.
- Foucault, M. (1980). *Language, counter-memory, practice: Selected essays and interviews*. New York: Cornell University Press.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole, J. L. Morgan (Eds.), *Speech Acts* (pp. 41–58). New York: Academic Press. https://doi.org/10.1163/9789004368811_003
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday.
- Hang, X. (2023). Email Etiquette: A Pragmatic Analysis. *Frontiers in Humanities and Social Sciences*, 3(8), 77. <https://doi.org/10.54691/fhss.v3i8.5540>
- Hyland, K. (1996). Talking to the Academy. *Written Communication*, 13(2), 251. <https://doi.org/10.1177/0741088396013002004>
- Izquierdo, C., Anguera, M.T. (2021). The Analysis of Interpersonal Communication in Sport from Mixed Methods Strategy: The Integration of Qualitative-Quantitative

- Elements Using Systematic Observation. *Frontiers in Psychology*, 12, 637304. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.637304>.
- Jaworski, A. (1992). *The power of silence: Social and pragmatic perspectives*. Newbury Park: Sage Publications.
- Jelić, G., Rađenović, A. (2022). Deixis in the Discourse of Short Messages – Examples from the Serbian and Modern Greek Language. *Српски језик: студије српске и словенске*, 27(1), 341–354. <https://doi.org/10.18485/sj.2022.27.1.18>
- Jowett, S. (2003). When the “Honeymoon” Is Over: A Case Study of a Coach-Athlete Dyad in Crisis. *The Sport Psychologist*, 17(4), 444. <https://doi.org/10.1123/tsp.17.4.444>
- Kasper, G. (1990). Linguistic politeness: Current research issues. *Journal of pragmatics*, 14(2), 193–218.
- Kedveš, A. (2011). Metodološki pristupi u pragmatičkim istraživanjima. *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis*, 5(5), 99–110.
- Lakoff, R. (1973). Language and woman's place. *Language in society*, 2(1), 45–79.
- Lakoff, R. T. (1989). The limits of politeness: therapeutic and courtroom discourse. *Multilingua*, 8(2), 101. <https://doi.org/10.1515/mult.1989.8.2-3.101>
- Li, Z., Haque, S. (2019). Corporate social responsibility employment narratives: a linguistic analysis. *Accounting Auditing & Accountability Journal*, 32(6), 1690. <https://doi.org/10.1108/aaaj-10-2016-2753>
- Matandare, S. (2022). Politeness or Submissiveness: Forms and Functions of Politeness in Everyday Interactions within the Ndebele Society in Zimbabwe. *Journal of Communication and Cultural Trends*, 4(2), 44–60.
- Mifdal, M., Lewis, M. (2023). Revisiting the use of hedges and boosters in scientific research articles in Morocco: Caution that does not exclude conviction. *Cultures of Science*, 6(1), 113. <https://doi.org/10.1177/20966083231159737>
- Ogiermann, E. (2018). Discourse completion tasks. In A. H. Jucker, K. P. Schneider, W. Bublitz (Eds.). *Methods in Pragmatics* (pp. 229–255). Berlin/Boston: DeGruyter Mouton.
- Purnomo, E., Ma'mun, A., Kusmaedi, N., Hendrayana, Y., Hidayat, Y., Jermaina, N., Marheni, E. (2021). Profile: Interpersonal Communication Skills for Future Coaches. *International journal of human movement and sports sciences*, 9(5), 964.
- Sagar, S. S., Jowett, S. (2012). Communicative Acts in Coach-Athlete Interactions: When Losing Competitions and When Making Mistakes in Training. *Western Journal of Communication*, 76(2), 148. <https://doi.org/10.1080/10570314.2011.651256>
- Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomas, J. (1995): *Meaning in interaction. An introduction to pragmatics*. New York: Longman.
- Tomić, Z. (2016). *Knjiga o ćutanju*. Beograd: Čigoja štampa.
- Trbojević-Milošević, I. (2004). *Modalnost, sud, iskaz: epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

- Vekarić, G., Trbojević-Milošević, I. (2020). Discourse of discipline: Communicative strategies in coaches' speech. *Fizička kultura*, 74(1), 47. <https://doi.org/10.5937/fizkul2001047v>
- Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weimar, E., Nugroho, A., Visser, J., Plaat, A., Goudbeek, M., Schouten, A. (2017). The Influence of Teamwork Quality on Software Team Performance. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1701.06146>
- Westby, C. (2020). Clinical Assessment of Pragmatics. *Word of Mouth*, 31(4), 11. <https://doi.org/10.1177/1048395020902396c>
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Ziling, Z., Fang, H. (2020). A Research on English Business Negotiation Strategies in the Framework of Politeness Theory. *Sino-US English Teaching*, 17(12), 343–350. <https://doi.org/10.17265/1539-8072/2020.12.001>
- Zuberbühler, J. P., Salanova, M., Martínez, I. M. (2020). Coaching-Based Leadership Intervention Program: A Controlled Trial Study. *Frontiers in Psychology*, 10, 3066. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.03066>
- Векарић, Г. В. (2019). *Дискурс моћи у спорту: Комуникациони модели и стратегије у интеракцији тренер-спортиста* (необјављена докторска дисертација) Филолошки факултет, Београд.
- [Vekarić, G. V. (2019) *Diskurs moći u sportu: Komunikacioni modeli i strategije u interakciji trener-sportista* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd]
- Јелић, Г., Половина, В. (2024). *Дискурс СМС порука – језички процеси и иновације*. Београд: Филолошки факултет.
- [Jelić, G., Polovina, V. (2024). *Diskurs SMS poruka – jezički procesi i inovacije*. Beograd: Filološki fakultet]

Гордана В. Векарић

Гордана Б. Јелић

Сажетак

ДЕКОДИРАЊЕ МАРКЕРА СТРАТЕГИЈЕ СУБМИСИВНОСТИ У КРЕИРАЊУ ГРУПНОГ ИДЕНТИТЕТА СПОРТИСТА

Однос између тренера и спортиста често карактерише хијерархијска динамика моћи, у којој тренери значајно утичу на тренинг, перформансе, па и лични живот спортиста. Стога интеракција између спортиста и тренера одражава деликатан баланс моћи и жељу за одржавањем добрих односа. У контексту тимских спортова, спортисти примењују различите стратегије како би успоставили и одржали идентитет групе, укључујући ознаке субмисивности. Овакво субмисивно понашање спортисти

користе да покажу своју спремност да се придржавају норми и очекивања групе и подстакну осећај припадности и кохезије унутар тима. Овај рад истражује језичке и комуникативне стратегије које спортисти користе да изразе субмисивност унутар ове асиметричне структуре моћи и описује начине на који спортисти преговарају о својим подређеним позицијама и усклађују своје понашање са очекивањима у односу тренер-спортиста. Ови увиди могу допринети дубљем разумевању сложене динамике моћи која обликује интеракцију тренера и спортиста и указати на то како спортисти управљају тим односима и одржавају свој идентитет групе у спортском контексту.

Кључне речи:

спортисти, језичка средства, комуникативни маркер, субмисивност, идентитет групе

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.4>

821.111(73).09 Макаферти М.

Компаративна анализа deskripcija mentalnih stanja i dispozicija junaka u izvornom i drugom izdanju romana za mlade *Charmed Thirds* autorke Megan Makaferti u svetlu političke korektnosti i eufemizacije

Ana Ž. Arsić*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za opštu lingvistiku

 <https://orcid.org/0009-0000-6225-6245>

Ključne reči:

analiza diskursa,
eufemizmi,
politička korektnost,
komparativna analiza,
književnost za mlade,
deskripcije mentalnih
stanja i mentalnih
dispozicija

Apstrakt

U datom radu porede se opisi mentalnih stanja i dispozicija likova u izvornoj verziji romana za mlade *Charmed Thirds* autorke Megan Makaferti sa opisima u drugom izdanju kako bi se utvrdile razlike u karakterizaciji nastale kao rezultat eufemizacije. Proučavaju se aspekti deskripcija u prvom izdanju koje se retroaktivno posmatraju kao neadekvatne, kao i sredstva kojima se pruža nova, alternativna deskripcija, koja figurira kao novopostavljeni standard „adekvatnijeg” diskursa za mladu čitalačku publiku. Uočeno je da se problematičnim doživljavaju određene lekseme sa izrazito negativnom konotacijom koje denotiraju ispodprosečnu inteligenciju (*retarded*, *moronic*), lekseme kojima se označava ludilo (*crazy*), ali i opisi fizičkog izgleda koji se mogu smatrati stereotipičnim i stigmatišućim, a da pritom ne sadrže disfemistične termine (*a mental-patient haircut*), ili se pak neprimerenim doživljava samo pominjanje termina kojim se izvesni poremećaj imenuje (*anorexic*). Sredstva izmena čine izostavljanje problematičnih leksema-deskriptora, leksičke zamene, ili pak alternativne deskripcije na nivou klauza, pri čemu izmenjen sadržaj značenjski može biti značajnije udaljen od izvornih propozicija (*It makes me feel like a mental patient – It keeps me awake at night*). Značajno je istaći da mentalna karakterizacija bipolarnе junakinje Deksi ostaje neizmenjena, te se njen prikaz može smatrati primerom pozitivne, pažljivo diskurzivno konstruisane reprezentacije člana marginalizovane društvene grupe još u izvornoj verziji dela, a ne samo u drugom, više politički korektnom izdanju. (примљено: 10. септембра 2024; прихваћено: 17. новембра 2024)

<https://analiff.bg.ac.rs>

* Filološki fakultet
Katedra za opštu lingvistiku
Studentski trg 3
11000 Beograd, Srbija
ana.arsic@fil.bg.ac.rs

1. Serijal romana za mlade o Džesiki Darling i njegova nova izdanja

Megan Makaferti je američka autorka 13 romana za mlade, među kojima osobito popularnost uživa serijal o junakinji Džesiki Darling (*The Jessica Darling Series*). Dati serijal čini pet romana nastalih u periodu od 2000. do 2009. godine, da bi potom bio proširen serijalom od tri romana o ranom detinjstvu glavne junakinje (serijal *Jessica Darling's It list*).

U oktobru 2020. godine na zvaničnom autorkinom sajtu objavljeno je da uoči dvadesetogodišnjice od objavljivanja prvog romana serijala o Džesiki Darling serijal dobija preobražaj (*"a makeover"*) koji podrazumeva izvesne izmene sadržaja romana, što, prema rečima autorke, podrazumeva sledeće: "The whole series has been updated to reflect 2020 sensibilities, but the essence of what makes Jessica Darling special is unchanged" (McCafferty, 2020).

Preliminarnim upoređivanjem sadržaja prvog romana u izvornom i drugom izdanju utvrdili smo da su predmet promene različite tematske oblasti, poput deskripcije fizičkog izgleda junaka, opisa njihove seksualne orijentacije ili aktivnosti¹, a da su načini izmene sadržaja raznovrsni – promene na leksičkom planu, promene izvora iznetog stava, kojom se tako sam stav sada kritikuje, jednostavno izostavljanje izvesnih iskaza bez zamene koja bi usledila². Isto tako, neki od postojećih iskaza ili prikazanih situacija u novom izdanju bivaju izostavljeni u celosti³.

Time smo se uverili da dati materijal predstavlja bogato tle za raznovrsna istraživanja, a kao jednu od značajnih tema prepoznali smo promene u mentalnoj karakterizaciji junaka, što upravo predstavlja temu ovog rada.

Treći roman serijala odabran je kao najpogodniji za ispitivanje ovih promena, budući da se u njemu kao jedan od sporednih likova prvi put pojavljuje junakinja koja pati od bipolarnog poremećaja, te nas je uz karakterizaciju neurotipičnih osoba osobito zanimao i način na koji je junakinja koja izlazi iz neuronormativnog okvira prikazana u novom izdanju.

2. Promene u književnim delima i pitanja reprezentacije društvenih grupa

Književna dela nose pečat vremena u kom su nastala: "Probably the commonest conception has been that literature reflects predominantly the significant values and norms of a culture" (Albrecht, 1954: 426), pri čemu dela fikcije takođe svedoče o promenama unutar kulture iz koje su potekla (Albrecht, 1954: 428).

Kulturne promene kroz prizmu književnih dela mogu se izučavati iz različitih uglova – poređenjem različitih tendencija u pogledu tematike, karakterizacije i

1 Npr. *she looks like "a butchy softball player"* (McCafferty, 2001: 11) naspram *she looks like "a softball player"* (McCafferty, 2021: 16); *the rainbow-waving fag* (McCafferty, 2001: 248) naspram *the rainbow-flag-waver* (McCafferty, 2021: 337); *The Kissing Slut* (McCafferty, 2001: 10) naspram *Mono Queen* (McCafferty, 2021: 14).

2 Uz gorenavedene primere promene izbora leksike ili njeno izostavljanje, možemo navesti i primere u kojima se neizmenjeni stav pripisuje drugom izvoru: *Manda thinks that reading feminist manifestos makes up for her borderline ho-bag behavior* (McCafferty, 2001: 10) naspram *Manda reads feminist manifestos to make up for what my sister's generation would call borderline ho-bag behavior* (McCafferty, 2001: 14).

3 Npr. *I'm bulimic* (McCafferty, 2001: 11) naspram potpunog izostanka datog iskaza u novom izdanju.

zastupljenosti junaka ili upotrebe određenih stilskih sredstava ili postupaka u različitim epohama, različitim žanrovima ili delima. Posebno zanimljivim čine nam se odrazi kulturnih promena i alternativnih konceptualizacija koji se mogu ispratiti u okviru jednog književnog dela u različitim izdanjima – bilo da je reč o razlikama između izvornog izdanja i prevoda na druge jezike, ili pak revidiranih izdanja na izvornom jeziku, pri čemu izmene mogu poticati od samog autora ili izdavačke kuće (o autorskim izmenama u prevodu *Lolite* v. npr. Zakharyan, 2020; o izmenama u romanima Agate Kristi od strane izdavačke kuće v. npr. Mouriquand, 2023).

Istraživanje promena, ali i onog što ostaje neizmenjeno, smatramo izuzetno značajnim predmetom istraživanja iz više razloga. S jedne strane, značajno je pitanje motivisanosti odluka da se jedno izdanje razlikuje u odnosu na izvorno. S druge strane, može se postaviti – i zaista se i postavlja – pitanje opravdanosti takvih intervencija. Najzad, sam popis i opis izmenjene građe može nam ukazivati na promene u sagledavanju već postojećeg sadržaja, a te promene su nužno rezultat promena u evaluaciji. Promene u vrednovanju možemo shvatiti u najširem smislu kao ponovnu procenu nekog aspekta književnog dela koja ima drugačiji ishod u odnosu na prvobitnu procenu, bilo da je reč o adekvatnosti prevodnog rešenja ili pak samog vrednosnog suda ispoljenog određenim jezičkim sredstvima.

Izmene drugog tipa upućuju na promene u individualnom ili društvenom poimanju već prikazanih vrednosti i shvatanja, te se „neprihvatljivo” u delu menja „poželjnim”, čime se izvorni sadržaj prilagođava tako da sada doprinosi promovisanju vrednosti koje se, prema mišljenju onih koji sadržaj menjaju, smatraju značajnim u datom vremenu. Ovakvo postupanje ukazuje na povratnu spregu između delovanja društvene stvarnosti na diskurs i uticaja diskursa na nju sa veoma značajnim društvenim posledicama (Johnstone, 2009: 32–75).

U okviru razmatranja uticaja kulture na promociju društvenih vrednosti značajno pitanje predstavlja diskurzivna reprezentacija: ko su akteri koji su u određenom diskursu prikazani; na kakve načine se oni oslikavaju; koje vrednosti se prikazuju kao društveno poželjne, a koje kao nepoželjne; kakve su ideologije iza reprezentacija i koje su posledice određenih izbora u prikazivanju (v. npr. Johnstone, 2009; Paltridge, 2012).

Na diskriminatorne posledice diskurzivne reprezentacije marginalizovanih društvenih grupa ukazuje kritička analiza diskursa otkrivanjem ideoloških potki unutar naizgled objektivnog i prirodnog u upotrebi jezika, što Ferklo (Fairclough, 2010: 30) naziva „denaturalizacijom ideologija” – “To ‘denaturalise’ them is the objective of a discourse analysis which adopts ‘critical’ goals”.

Kako je sama autorka Megan Makaferti inicijator različitih promena u drugom izdanju romanâ serijala, imamo izuzetnu priliku da posmatramo promenu njene perspektive u prikazivanju različitih elemenata koji čine fiktivni svet koji je stvorila, kao i da pokušamo da objasnimo motivisanost datih izmena i efekte koji se njima nastoje postići.

3. Истраžивачка pitanja

Budući da u pogovoru romana autorka izražava zahvalnost za mogućnost da u novim izdanjima uz pomoć svog tima iz izdavačke kuće *Wednesday Books* prepravi elemente književnog diskursa koji su potencijalno stigmatišući, a koji su u vreme nastanka romana bili društveno prihvaćeni – “not all attitudes that were acceptable in 2001 should be tolerated today” (McCafferty, 2021: 510), polazna pretpostavka istraživanja je da sve izmene predstavljaju pokušaje ublažavanja ili eliminisanja negativnih stavova, te da će u njima biti zastupljene eufemizacija i upotreba politički korektnog diskursa.

Polazeći od navedene pretpostavke, ovaj rad nastoji da pruži odgovore na sledeća pitanja: koji domeni mentalne karakterizacije junaka su podvrgnuti promenama i šta date opise čini neadekvatnim iz autorkine sadašnje perspektive; na koje načine su date karakterizacije „popravljenе” – koja jezička sredstva su u izmenama korišćena i koji udeo eufemizmi i politički korektna terminologija u intervencijama imaju i, najzad, kakva je karakterizacija junakinje sa bipolarnim poremećajem u drugom izdanju romana naspram izvornog dela.

4. Diskursi o karakterizaciji mentalnih stanja i kapaciteta i njihov značaj u društvu

Kvalifikovanje osoba prema mentalnim stanjima ili dispozicijama čini deo svakodnevne evaluativne prakse pojedinca, ali i stručnih lica iz oblasti medicine, psihologije i psihijatrije, pri čemu su ovakva vrednovanja, kao i svaki drugi vid evaluacije, proizvod subjektivne percepcije u okviru zajedničkog sistema vrednosti jednog društva (Thompson/Hunston, 2003: 6). Značajno je pritom istaći da negativne ocene nečijeg mentalnog stanja ili mentalnih kapaciteta predstavljaju tabuizirane koncepte koji se u društvu nastoje imenovati eufemizmima, koji se kroz protok vremena smenjuju novim terminima kada društvo prestaje da ih poima kao eufemistične, pri čemu se i samo imenovanje može izbegavati ako se proceni da adekvatan eufemizam ne postoji (Valentine, 1998: 5).

Kao primer možemo navesti promene u terminologiji za klasifikaciju ljudi sa niskim koeficijentom inteligencije (isp. npr. stavove o terminologiji iznete u: Gibbson, 1963 sa stavovima u: Regan/Willatt, 2010) ili promene u terminologiji o osobama sa mentalnim poremećajima. O posledicama upotrebe izvesnih termina svedoči i istraživanje u kojem su putem testova procenjivani stavovi studenata, odraslih osoba i stručnjaka koji rade sa mentalno obolelima (Haag Granello/Gibbs, 2016). Datim istraživanjem je ustanovljeno da osobe koje se određuju kao *mentalno obolele* upotrebom sintagmi koje čine premodifikovane imenice (engl. *premodified nouns*) bivaju negativnije vrednovane u poređenju sa slučajevima u kojima su ti ljudi okarakterisani kao *osobe sa mentalnom bolešću* (tzv. *person-first language* u kojem je kvalifikacija prema oboljenju formalno drugostepena u odnosu na imenicu koju ta kvalifikacija modifikuje). Isti autori (Haag Granello/Gibbs, 2016: 32) ukazuju na to da tako neadekvatna imenovanja mogu ojačati već prethodno formirana negativna mišljenja o grupama koje označavaju.

U radu pod nazivom *Naming the Other: Power, Politeness and the Inflation of Euphemisms*, Valentajn (Valentine, 1998) ističe moć društvene grupe kao faktor koji određuje hoće li imenovanja pripadnika jedne grupe zaživeti u zajednici, pri čemu izvorna imenovanja uvek potiču od onih koji društvenu moć poseduju, bilo da je reč o većini ili privilegovanoj manjini poput eksperata, a imenovane marginalizovane grupe se mogu izboriti za usvajanje novih, eufemističnih imenovanja ukoliko imaju dovoljno moći da društvo sagleda i prihvati njihova stanovišta – “The demand for euphemisms is thus generated by elaborate etiquette and modernist ideology, along with the power of the protesting groups” (Valentine, 1998: 5.4). Pored same klasifikacije pojedinaca, društvo diktira i odnos prema njima u skladu sa ideologijama koje su u datom trenutku dominantne – Fuko tako u *Poretku diskursa* (2007: 9–10) ističe da se diskurs onih koje društvo proglašava ludima lišavao smisla ili se pak mogao smatrati prozorljivim, ali je u svakom slučaju bio odbacivan kao govor nerazumnih. Interesantno je takođe pomenuti i stanovište prema kojem se mentalni poremećaji u celosti negiraju kao vrsta oboljenja, čime se kritički preispituje dosadašnji zakonski i medicinski tretman ljudi kojima se oni pripisuju (v. Sas, 2008).

Na formiranje stavova prema osobama koje odstupaju od norme u kognitivnim sferama, pored nesumnjivog značaja oznaka u imenovanju, utiču i konteksti u kojima se date grupacije ljudi u različitim diskursima prikazuju – kako u diskursima koji o njima svedoče kao akterima u realnim društvenim zbivanjima, tako i u diskurzivnim predstavama u kojima figuriraju kao fiktivni predstavnici u književnom delu, filmu i drugim umetničkim tvorevinama. Stjuartova (Stuart, 2006: 101–102) ukazuje na to da se u štampi prevashodno izveštava o slučajevima nasilnog ponašanja osoba sa mentalnim poremećajem, i to senzacionalistički, pri čemu se i u vestima i u fiktivnim ostvarenjima izuzetno retko prikazuje njihov oporavak i integracija u društvo, čime se propagira iskrivljena slika o učestalosti nasilnih incidenata u kojima učestvuju i tako produbljuju negativni stereotipi o njima kao opasnim po društvo.

Značajno je pomenuti da negativnim stereotipima doprinose i reprezentacije u fiktivnim ostvarenjima – “verbal references to mental illness are used to denigrate, segregate, alienate and denote another character’s inferior status” (Stuart, 2006: 101).

5. Eufemizmi: teorijska određenja i njihove implikacije

Budući da jedno od istraživačkih pitanja predstavlja zastupljenost eufemizama i politički korektnih termina kao metoda promena karakterizacija, neophodno je da se najpre osvrnemo na različite poglede na date pojave kako bismo se potom opredelili za stanovišta koja smatramo najadekvatnijim za obradu prikupljene građe.

Koncept eufemizma se u lingvistici ne posmatra jednoznačno. Ono što je zajedničko definicijama ove pojave je određivanje primarne funkcije eufemizama kao jedinica koje se koriste umesto drugih formulacija koje bi se smatrale tabuiziranim, uvredljivim, neprikladnim ili bolnim za sagovornike (v. npr. Москвин, 2001; Burridge, 2006; Gómez, 2009; Díaz Hormingo, 2012). Upravo zato što se koriste umesto drugih

imenovanja, govoreći o njihovom nastanku, Dijaz Ormingo (Díaz Hormingo, 2012: 115) naziva ih stilskim neologizmima, kojima se već postojeće pojave imenuju tako da se prema njima izrazi određeni odnos.

Eufemističnost izraza određena je diskurzivnim kontekstom u kojem on figurira, pri čemu od ključnog značaja nije izbor „adekvatnih” jezičkih sredstava namesto spornih imenovanja, već glavnu ulogu u ostvarivanju eufemističnosti igra namera govornika iza upotrebe datih izraza (Gómez, 2009: 731). Premda tako eufemizmi pripadaju repertoaru strategija učtivosti kojima se pribegava u cilju uzajamnog čuvanja obraza govornika i sagovornika (engl. *maintaining face*) (Brown/Levinson, 1987), od govornikove namere zavisi da li će u diskursu biti upotrebljeni kao ublaženi prikaz imenovanog ili u neke druge svrhe.

Na primat govornikove namere nad jezičkom formom u određivanju njene eufemističnosti ukazuju koncepti disfemističkih eufemizma i eufemističkih disfemizma. Dok eufemizmi ublažavaju prikaz tabuizirane stvarnosti, a disfemizmi predstavljaju sredstva kojima se o njoj govori tako da se ona još jasnije ističe u prvi plan (Gómez, 2009), za disfemističke eufemizme i eufemističke disfemizme je karakteristično to da im se ilokucionna sila i lokucija ne poklapaju (Allan/Burridge, 1991: 43). Prirodu ovih pojava centralno određuje ilokucionna sila iskaza, te se tako disfemistički eufemizmi određuju kao disfemističke lokucije sa eufemističkom ilokucionom silom, a eufemistički disfemizmi kao lokucije po prirodi eufemističke, ali sa disfemističkom ilokucijom (Allan/Burridge, 1991: 21). Jedan od brojnih primera koji svedoče o značaju konteksta za upotrebu ovih sredstava predstavlja istraživanje koje je sprovedla Terijeva (Terry, 2020), u kome je ustanovljeno da disfemistički eufemizmi mogu biti pogodni za začikavanja u kojima se podrazumeva prepoznavanje prijateljske namere iza upotrebljene disfemističke forme.

Razlike u definisanju eufemizama zavise od odnosa autora prema opsegu pojava koje se sa njima dovode u vezu. Eufemizmi se tako posmatraju ili udruženo sa drugim fenomenima na osnovu zajedničke odlike koju autori smatraju relevantnom u toj meri da odnosi prevagu nad postojećim razlikama, ili pak autori eufemizme definišu uže, ističući u prvi plan razlike između njih i njima srodnih pojava.

Primeru radi, različiti autori različito se postavljaju prema manipulativnosti iza upotrebe jezičkih sredstava, te tako jedni iz eufemizama isključuju izraze kojima se svesno iskrivljuje percepcija o imenovanom (Москвин, 2001), dok drugi manipulativnu nameru smatraju jednom od mogućih motivacija iza upotrebe eufemizama, posebno u političkom diskursu, te je ne smatraju eliminatornim faktorom pri definisanju eufemizama, budući da se svakako radi o vrstama ublažavanja izrečenog (Крысин, 1994).

Neki autori eufemizme isključivo svode na lekseme i frazeologizme koji imaju ustaljenu eufemističku konotaciju, ali eufemizma ne smatraju jezička sredstva koja eufemističnost ostvaruju samo u određenom diskurzivnom kontekstu (Баранов/Добровольский, 2015).

U srpskoj leksikografskoj praksi u rečnicima se diskurzivno uslovljeni eufemizmi ne označavaju kvalifikatorom eufemističnosti: „Еуфемизам који ће лексикограф тако маркирати не зависи од контекста и има јасну лингвистичку границу

свог појављивања” (Стојановић, 2021: 232). Rečnici opšteg tipa kao eufemizme takođe ne označavaju ni politički korektnu terminologiju. Njihova eufemističnost se, prema Stojanovićevoj, međutim, ne dovodi u pitanje, već se pravi razlika između eufemizama kao invarijantnih rečničkih jedinica i diskurzivno uslovljenih jedinica, koje svoje mesto treba da nađu u specijalizovanim rečnicima eufemizama (Стојановић, 2021: 235).

Postoji i definicija prema kojoj se pod eufemizme podvode ne samo lekseme, već i drugi vidovi zamene tabuiziranog ili dispreferiranog imenovanja koncepta, koji mogu biti i paralingvistički (Gómez, 2009).

Kako cilj našeg rada nije izučavanje eufemizama kao jedinica rečnika, niti podvlačenje razlika između eufemizama i srodnih pojava, već upravo fokus na efekte koji se u određenom diskurzivnom kontekstu postižu upotrebom „ublaživača”, upravo Gomesova definicija eufemizama čini nam se najprikladnijom, budući da ih on definiše kao rekonceptualizaciju zabranjene stvarnosti koja za cilj ima njen ublažen prikaz, a koja se kroz diskurs može manifestovati različitim sredstvima koja nisu isključivo vezana za leksičku jezičku ravan (Gómez, 2009: 738).

6. Politički korektan jezik i terminologija

Korektnost u ophođenju prema drugome podrazumeva da se čovek prema drugima ponaša savesno, bez nipodaštavanja i žrtvovanja tuđih sloboda zarad ličnog dobitka i boljitka. Politički korektan jezik kao vid korektnog verbalnog delanja bi tako podrazumevao diskurs pojedinca koji odražava uvažavanje i poštovanje različitosti i prava drugih, a suprotstavljao bi se njihovoj diskriminaciji kroz jezičku upotrebu.

Međutim, ljudi se razlikuju prema viđenjima toga šta jeste, a šta nije diskriminatorno u jezičkoj praksi, kao što se razlikuju i sami stavovi prema posledicama jezičke političke korektnosti. Politički korektan jezik se tako može sagledavati kao vid borbe za bolji društveni status grupa na koje se politički korektna terminologija odnosi, ili pak osporavati pod uverenjem da postojeća terminologija nije diskriminatorna, već neutralna i deskriptivna (v. Valentine, 1998). Politički korektan jezik takođe se može smatrati nipodaštavajućim prema osobama na koje se odnosi ili doživljavati kao praznoslovlje (v. Burridge, 2006: 460).

Već smo pomenuli da deo eufemizama može pripadati domenu politički korektnog jezika, međutim, bitno je istaći da politički korektnu terminologiju ne čine isključivo leksički eufemizmi, već to mogu biti i disfemizmi koji zadobijaju afirmativne konotacije kada ih preuzima grupa kojoj se upućuju tako što ona ih prisvaja i time lišava negativnog emotivnog naboja (Burridge, 2006: 460).

Još jedna značajna odlika jezika političke korektnosti je što „[...] политический эвфемизм, запущенный в сферу массовой коммуникации, получает определенную легитимацию авторитетом власти и „облагораживающее“ оценочно-ассоциативное контекстуальное окружение” (Погорелко/Герасина, 2021: 136), dakle, promoviše se u okviru relevantnih institucija.

Baridžova (Burridge, 2006: 459) ukazuje na to da se određene upotrebe politički korektnog jezika ne doživljavaju kao eufemizmi, već kao preciznije utvrđena denotacija imenovanja tako da je ono inkluzivnije i kao jedan od primera navodi

leksemu *chairperson*, koja jasnije u odnosu na leksemu *chairman* ukazuje da ovu poziciju ne obavljaju isključivo muškarci.⁴

Pored značaja koji politički korektna terminologija ima za osobe na koje se odnosi, Baridžova (Burridge, 2006: 561) skreće pažnju na to da je značajna i za društveni status i ugled osoba pred kojima je izbor hoće li je koristiti, te da one same mogu biti predmet osude ukoliko koriste neadekvatna imenovanja, što možemo dovesti u vezu ne samo sa već pominjanim strategijama za čuvanje obraza govornika (Brown/Levinson, 1987), već i sa trenutno aktuelnom kulturom odstranjivanja (engl. *cancel culture*) kao pokretom sankcionisanja od strane javnosti bilo kakvog vida ponašanja koje se ocenjuje kao društveno neprihvatljivo.

Korekcije koje je autorka serijala o Džesiki Darling unela u romane svakako kao čin predstavljaju vid političke korektnosti, što je jasno i na osnovu već iznetih autorkinih citata na početku rada. Kako je roman pisan u dnevničkoj formi, veći deo potencijalno diskriminatorne ili neadekvatne upotrebe jezika pripisuje se glavnoj junakinji romana Džesiki, za koju i sama autorka ističe da je nesavršeno ljudsko biće koje je kao takvo sklono greškama (McCafferty, 2021: 510). Ovakve revizije bi trebalo da obezbede pozitivniji odnos prema prikazivanom, ali se isto tako može postaviti pitanje umanjuje li se time prostor za kritički odnos prema onome što je bilo predstavljeno, a sada tumačeno kao neadekvatno, posebno jer ne potiču od autorke direktno, već od jednog fiktivnog lika. Ovakva pitanja, premda zavređuju pažnju, izlaze iz okvira ovog rada, te bi im trebalo posvetiti pažnju u nekom od narednih istraživanja.

7. Analiza građe

7. 1. Prilagođavanje polaznih pretpostavki na osnovu uvida u sakupljenu građu

Pošto nisu isključivo mentalne karakterizacije bile predmet izmena u romanu, smatrali smo korisnim da kao referentnu tačku imamo uvid u celokupan broj značenjskih izmena nezavisno od tematske oblasti kojoj pripadaju (pravopisne promene nismo uzimali u obzir za potrebe ovog rada). Upoređivanjem sadržaja originalnog i revidiranog izdanja trećeg dela serijala o Džesiki Darling tako je izdvojeno ukupno nešto više od 90 značenjski izmenjenih segmenata. Izmenjene jedinice nazivamo segmentima jer neke od njih predstavljaju modifikacije rečeničnih elemenata⁵, dok druge predstavljaju nekoliko uzastopnih intervencija u okviru šire značenjske celine⁶, ili pak izostavljanje više uzastopnih rečenica⁷.

4 Feminitivni tako predstavljaju jedno od gorućih pitanja u oblasti političke korektnosti, gde se mogu pratiti različite perspektive u sagledavanju diskriminatornosti, odnosno inkluzivnosti postojeće terminologije, te procenjivanje prihvatljivosti postojeće terminologije ili potrebe za njenom promenom.

5 Npr. *Lia, the anorexic queen* (McCafferty, 2006: 71) naspram *Lia, the undernourished queen* (McCafferty, 2021: 98).

6 Npr. *Bethany mouthed the word "Anorexic". I mouthed back "Ew." The guidos agreed ("No cushion for the pushin'," declared one), and barely clapped when she quickly exited the stage after an abbreviated Q&A session* (McCafferty, 2006: 69) naspram *She had the emaciated look of a Fashion Week runaway model, but the guidos weren't having it. "No cushion for the pushin'," declared one. They barely clapped when she quickly exited the stage after an abbreviated Q&A session* (McCafferty, 2021: 96–97).

7 Npr. *I was impressed and tried to see Tanu in a whole new light. Yes, with her dusky eyes, high cheekbones, and Kohl-colored hair, Tanu could be quite pretty. Unfortunately, she's got a stampede of teeth all body-checking each other in the race to be the first to reach the front of her mouth* (McCafferty, 2006: 256) naspram *I was impressed* (McCafferty, 2021: 355).

Smatramo da je ispravnije takve uzastopne izmene objedinjeno razmatrati upravo zato što figuriraju zajedno u okviru većeg opisa, te ne bi bilo relevantno odvojeno ih razmatrati radi kvantifikacije izmena. Samo 13 segmenata u građi odnosi se na domen karakterizacije mentalnih stanja i kapaciteta. U Tabeli 1 pružen je objedinjen prikaz izvornih segmenata i njihovih promena uz brojeve strana na kojima se u nalaze u prvoj i drugoj verziji romana.

	izvorno izdanje, broj strane	drugo izdanje, broj strane
1	I do not have a mental-patient <u>haircut</u> , 20	I do not have a Supercuts trainee <u>haircut</u> , 27
2	so it's not Marcus's fault that he doesn't want to have sex with someone sporting mental-patient <u>hair</u> , 24	so it's not Marcus's fault that he doesn't want to have sex with someone sporting a cry-for-help <u>haircut</u> , 33
3	As we passed from one insane <u>stall</u> to the next, 26	As we passed from one zany <u>stall</u> to the next, 36
4	"It makes me <u>feel</u> like a mental patient ", 33	"It keeps me awake at night ", 48
5	"You always <u>feel</u> like a mental patient ," she said, rifling through my sock drawer. "Don't blame your hair.", 33	" Everything keeps you awake at night ," she said, rifling through my sock drawer. "Don't blame your hair.", 48
6	<u>That's</u> so moronic , 60	<u>That's</u> so ridiculous , 83
7	Bethany mouthed the word " Anorexic ". I mouthed back " Ew ." The guidos agreed ("No cushion for the pushin'," declared one), and barely clapped when she quickly exited the stage after an abbreviated Q&A session, 69	She had the emaciated look of a Fashion Week runaway model , but the guidos weren't having it . "No cushion for the pushin'," declared one. They barely clapped when she quickly exited the stage after an abbreviated Q&A session, 96–97
8	First the anorexic rejection, 70	First the skeleton rejection, 97
9	Lia, the anorexic queen, 71	Lia, the undernourished queen, 98
10	I was thinking in some made-up language spoken by asylum inmates (which will come in handy when I have my mom committed), 118	I was thinking in some made-up language unknown to the longest-tenured professor in Columbia's Linguistics department , 164
11	You have to be retarded if you think that eating, like, snake testicles in a string bikini is going to lead to an Academy Award, 187	You have to be delusional if you think that eating, like, snake testicles in a string bikini is going to lead to an Academy Award, 261
12	like I was the only thinking person in a room mostly full od morons obliterating precious IQ with every gulp, 188	like I was the only thinking person in a room mostly full od dummies obliterating precious IQ with every gulp, 262–263
13	Of course, my child is the only one who <u>looks like</u> a crazy bag lady , 206	Of course, my child is the only one who looks like a <u>bag lady</u> , 291

Tabela 1. Izmene opisa mentalnih stanja i dispozicija u izvornom i drugom izdanju romana

Uvidom u celokupnu sakupljenu građu, odlučili smo da polaznu ideju o mentalnoj karakterizaciji junaka proširimo tako da obuhvata ne samo opise mentalnih sposobnosti (poput procena inteligencije) i stanja likova i njihovo ponašanje koje je uzrokovano određenim mentalnim stanjima, već i fizičke karakterizacije koje se dovode u vezu sa određenim mentalnim opisom. Takođe smo u mentalne karakterizacije uvrstili i one koje se ne pripisuju junacima, jer smatramo da su i one relevantne, budući da se svakako odnose na domen mentalnog opisa, pri čemu sama činjenica da jesu predmet promena uprkos tome što se ne pripisuju osobama predstavlja dodatno zanimljivo istraživačko pitanje (hiper)korektnosti, koje zavređuje pažnju i kome se treba posvetiti u nekom od budućih radova.

7. 2. Poddomeni karakterizacije mentalnih stanja i dispozicija i objekti karakterizacije

Može se izdvojiti nekoliko različitih podgrupa u okviru kojih su izmenjeni opisi u domenu mentalne karakterizacije, pri čemu je značajno ne samo značenje izrazâ koji se odnose na mentalni aspekt opisivanja, već i to koje opise ti izrazi nadograđuju. Stoga su izmene klasifikovane prema tome u okviru kakvog opisivanja se javljaju, a u okviru podgrupa detaljnije se analiziraju izvorni opisi i njihove izmene.

7. 2. 1. Izmene mentalne karakterizacije u okviru opisa fizičkog izgleda junaka ili prostora

U primerima 1 i 2 u izvornom izdanju (*a mental-patient haircut; mental-patient hair*) (v. Tabelu u Prilogu) nova frizura glavne junakinje Džesike poredi se sa kosom koju imaju mentalni pacijenti, pri čemu u romanu ona stalno ističe nezadovoljstvo izgledom kose nakon šišanja (prvi primer zapravo predstavlja odlomak iz njenog maštarenja o ponovnom viđenju sa dečkom u kome tokom susreta ona takvu frizuru više nema), te je jasno da je ovakva vrsta karakterizacije negativna. Ovakav opis odgovara čestim prikazima u okviru različitih fiktivnih ostvarenja u kojima u trenucima mentalne labilnosti žena u afektu drastično menja izgled svoje kose ili svoj izgled generalno.

Ovakva karakterizacija u prvom primeru zamenjena je potpuno drugačijim izvorom poređenja (*a Supercuts trainee haircut*), te ona više nije ni u kakvoj vezi sa mentalnom karakterizacijom, već se samo loš izgled poredi sa onim koji bi bio rezultat neveštosti početnika-frizera u salonu *Superkats*. Drugi primer (*a cry-for-help haircut*) ostaje bliži izvornom po značenju jer je i dalje u vezi sa nepovoljnim mentalnim stanjem, međutim, to stanje ne pripisuje se mentalnom bolesniku (dakle, samo toj grupi ljudi), već je opis inkluzivniji (i time nediskriminatoran) jer se može reći da stanje očaja o kom se može zaključiti na osnovu izgleda kose ne mora nužno biti svojstveno isključivo psihički obolelima, već svakom čoveku.

Sama autorka romana navodi da su određena Džesikina opažanja u romanima koja su sada izmenjena pisana tako da odražavaju duh vremena u kom se odvija radnja, kao i kako bi izazvala smeh (McCafferty, 2021: 510). Jasno je da je u prva dva primera izvorno ovakav vid karakterizacije hiperboličan i humorističke prirode, međutim, procenivši da potencijalno doprinosi održavanju stereotipa o nestabilnosti

osoba sa mentalnim poremećajem, autorka se odlučuje da opise zameni tako da se više ne odnose na ovu grupu ljudi. Zanimljivo je pritom da ono što se doživljava kao problematično nije nužno njihovo imenovanje – budući da sintagma *mentalni pacijent* nije zamenjena eufemističnijom varijantom kojom se upućuje na istu grupu ljudi, već se spajanje mentalnog stanja sa stereotipičnim „izgledom mentalnog pacijenta” procenjuje kao neadekvatno i stoga biva zamenjeno sasvim drugačijim alternativama. Stoga možemo reći da ovi primeri u užem smislu ne predstavljaju eufemizaciju niti upotrebu politički korektne terminologije, jer se ne javljaju kao alternativna blaža imenovanja *iste* tabuizirane stvarnosti, već se aspekti stvarnosti koji postaju predmet opisa menjaju tako da *ne predstavljaju više iste denotate*. Ove primere, međutim, svakako treba posmatrati kao vid politički korektnog diskursa i eufemizacije na osnovu toga što se njima nastoji pružiti blaži, neutralniji opis kojim se izbegava uvredljivost ili stigmatizacija *prethodno postojećih* deskripcija u izvornoj verziji romana.

Treći primer u tabeli predstavlja opis neobičnih štandova u sklopu izložbe koju Džesika posećuje sa svojim momkom (*insane stall*). Kako je u pitanju opis fizičke sredine, karakterizacija štanda kao ludog ne predstavlja vid mentalne, već fizičke karakterizacije, kojom se ističe bizarnost objekata koji su na štandovima izloženi. Međutim, ovde je upravo dati pridev doživljen kao disfemizam, premda se ne odnosi na ljude, te je ublažen pridevom *zany*, koji samo označava ekscentričnost ili apsurdnost bez izražavanja stepena neobičnosti kao vrste negativnog odstupanja od onog što bi se smatralo normalnim. Ovakav postupak zamene motivisan je stoga reevaluacijom odabira same lekseme, koja biva zamenjena „neproblematičnom”.

U sedmom, osmom i devetom primeru direktno je imenovan poremećaj ishrane koji se pripisuje jednoj devojci u baru koja učestvuje u izboru za mis (*anorexic*). Uprkos tome što se ispoljava fizički kao ekstremna neuhranjenost, u pitanju je vrsta mentalnog poremećaja koju obeležava iskrivljena percepcija sopstvenog tela, te su iz ovog razloga dati primeri uvršteni u ovu potkategoriju.

Značajno je pritom da je u sedmom primeru karakterisanje izgleda devojke praćeno negativnom reakcijom glavne junakinje (*Ew*), čije mišljenje dele momci iz bara (*The guidos agreed*), te da i ovi segmenti podležu promenama. Osmi primer odnosi se ponovo na reakciju muške publike, koja negativno doživljava anoreksičnu takmičarku, a u devetom primeru ona je okarakterisana kao anoreksična kraljica, budući da ju je žiri proglasio pobednicom takmičenja. Opis te devojke promenjen je tako da i dalje jasno ukazuje na njenu problematičnu mršavost, tako da se ona poredi sa kosturom i naziva neuhranjenom, ali dijagnoza anoreksičnosti se više ne pominje.

Pošto je jasno da je suština opisa značenjski ista, te da je anoreksija prikazana u negativnom svetlu još u izvornom izdanju, kao i da lekseme kojima se označava predstavljaju direktna imenovanja, a ne disfemizme, postavlja se pitanje zašto su opisi promenjeni. Naša je pretpostavka da imenovanje poremećaja može da se tumači kao „okidač” (engl. *trigger*) za potencijalnu retraumatizaciju čitalaca, te da se stoga autorka odlučila da, umesto da istakne upozorenje o okidačima (engl. *trigger warning*), opise izmeni tako da budu manje klinički, a da ipak jasno prenose istu ideju o nedopustivoj neuhranjenosti. Ne postoji konsenzus po pitanju toga da li je

delotvornije unapred obavestiti čitaoce o potencijalno uznemirujućem sadržaju ili im omogućiti da ga obrađuju bez prethodnog nagoveštavanja (Bellet et al., 2018: 134). Ova dilema je ovakvim postupkom zaobiđena, budući da se ne najavljuje potencijalno uznemirujući sadržaj, već se njegovo direktno imenovanje izbegava, a svakako se prenosi isti smisao alternativnim deskriptorima.

Odluka da se ne više ne prikazuje gađenje glavne junakinje nad izgledom devojke koja pati od anoreksije, a potom i reakcija muškaraca u vidu slaganja sa njom, takođe nam se čini značajnom reinterpretacijom izvornog sadržaja, kojom se nastoji izbeći „propagiranje” netolerantnosti prema onima koji imaju (mentalno) zdravstveni problem. U izmenjenom delu stoga negativan odnos ostaje ispoljen, ali biva preoblikovan tako da predstavlja neprihvatanje, neodobravanje, ali bez izražavanja gađenja.

Trinaesti primer predstavlja jedinu karakterizaciju u okviru ovog domena koja je izmenjena jednostavnim izostavljanjem lekseme bez zamene (*looks like a crazy bag lady* naspram *looks like a bag lady*). Ponovo se, kao u primerima sa frizurom i stereotipičnom slikom mentalno obolelog pacijenta, uspostavlja veza između izgleda i nestabilnog mentalnog stanja, koja se koristi kao osnov za poređenje sa izgledom devojčice koja sama bira svoje odevne kombinacije i stoga izgleda veoma upadljivo. U ovom primeru disfemizam *crazy* ne biva zamenjen nekom od eufemističnih alternativa, budući da se nastoji u celosti izbeći stigmatišući prikaz starice beskućnice kao mentalno obolele. Interesantno je pritom da se ovakvom intervencijom od stigme brani grupa ljudi sa mentalnim poremećajima, ali da izvor za uspostavljanje analogije sa izgledom deteta koje samo bira šta oblači i dalje ostaje fizički izgled beskućnice.

7. 2. 2. Izmene mentalne karakterizacije u okviru opisa psihičkog/emotivnog stanja junaka

U četvrtom primeru Džesikino emotivno stanje poredi se sa emotivnim stanjem psihički obolele osobe, a ta osećanja izazvana su nezadovoljstvom zbog izgleda frizure, dok primer 5 predstavlja odgovor njene prijateljice kojim ona nastoji da ukaže da nije kosa uzrok Džesikine nestabilnosti ili ludila, već da je ona uvek takva. Ovi segmenti predmet su promene takođe ne zbog konotacija leksičkih elemenata, već zbog toga što u datom kontekstu deskripcija figurira u okviru isticanja stereotipične slike nestabilnosti kao odlike osoba sa mentalnim poremećajima. Stoga su opisi izmenjeni tako da nezadovoljstvo nije prikazano kao „stanje ludila”, već uznemirenost koja remeti san, koja iz Džesikine perspektive potiče od frizure, dok je prijateljica ispravlja – nije samo kosa, već sve izvor budnosti tokom noći. Takvim opisom izbegava se karakterizacija kojom se u prvi plan ističe „ludilo” osoba sa mentalnim poremećajem, a umesto nje nudi ona koja se može odnositi na svakog pojedinca – bez straha da će biti tumačena kao diskriminatorno poređenje.⁸

8 Zanimljivo je pritom da se u svakodnevnom govoru ljudi često međusobno opisuju koristeći izraze koji označavaju koncept *ludila*, a da pritom ne misle na psihičku nestabilnost u kliničkom smislu. Stoga vid intervencije koji namerno u potpunosti izbegava koncept ludila može delovati i kao hiperkorektnost, premda je jasna motivacija iza pretpostavke da karakterizaciju treba promeniti tako da se ne dovodi u vezu sa medicinskim kontekstom

7. 2. 3. Izmene mentalne karakterizacije u okviru opisa ponašanja junaka

I deseti primer pripada domenu opisa ponašanja osoba sa mentalnim poremećajem – Džesika opisuje stanje svojih misli do te mere ometeno da kao da one ne pripadaju nijednom postojećem jeziku – što ona eksplicitno dovodi u vezu sa hospitalizovanim slučajevima mentalno obolelih, a zatim to stanje uma procenjuje kao prednost jer će moći da se takvim jezikom služi kada sama hospitalizuje svoju mamu, čime insinuira da se i njena majka ponaša nenormalno. Ovaj opis u knjizi ne predstavlja stvarno, kliničko stanje nekoherentnosti misli i njihovog nepoklapanja sa stvarnošću, niti Džesika zaista smatra da je potrebno da hospitalizuje svoju majku – ovi iskazi su tako jasno i nedvosmisleno hiperbole i izvor humora koji se zasniva na prepoznavanju preterivanja koje ne odgovara realnosti i na komičnom i neočekivanom prikazivanju sopstvene pometenosti kao korisne veštine za komunikaciju sa nekim ko je još pometeniji – kao da je to uopšte i moguće. U novijem izdanju iskaz je promenjen tako da se njime i dalje izražava izrazit stepen rastrzanosti time što se poredi sa nepostojećim jezikom, ali se više ne dovodi u vezu sa mentalnim poremećajima, već se hiperbolira nepoznatost jezika i nemogućnost njegovog dešifrovanja tako što se uvodi figura autoriteta izuzetnog eksperta za jezike koji nije dorastao tom zadatku.

7. 2. 4. Izmene mentalne karakterizacije u okviru mentalnih kapaciteta

Poslednju grupu čine izmene iskaza u kojima figuriraju lekseme koje se izvorno odnose na osobe sa niskim stepenom inteligencije (*moronic, retarded, morons*). Mete karakterizacija se u datim primerima razlikuju. Jedino su u dvanaestom primeru kao moroni okarakterisane konkretne osobe, odnosno svi ljudi prisutni u baru sem Džesike. Ovaj disfemizam – prepoznat kao takav – u novijem izdanju biva zamenjen eufemističnom karakterizacijom tih osoba kao *tupana (dummies)*. U jedanaestom primeru u kom je generički upotrebljena lična zamenica *you* kao retard okarakterisana je osoba koja bi potencijalno verovala u nešto sasvim apsurdno (da će određeni ekscentrični postupci dovesti do uspešne glumačke karijere). Disfemizam *retarded* biva zamenjen leksemom *delusional*, tako da se njom sada kao uzrok verovanja u nešto iracionalno predstavlja stanje zablude, a ne nizak koeficijent inteligencije koji ograničava mogućnosti rasuđivanja.⁹

Možda najzanimljiviji primer intervencije u ovoj grupi predstavlja šesti primer, budući da u njemu meta evaluacije nije osoba, već propozicija, koja se vrednuje kao moronska (*moronic*), te se takođe usled disfemističnosti lekseme *moronic* umesto nje koristi leksema kojom se izražava apsurdnost toga da u nešto treba verovati, a da se pritom njom ne upućuje na grupu ljudi sa niskim stepenom inteligencije (*ridiculous*).

jer leksema *pacijent* direktno upućuje na tu grupu ljudi. Opet, u vidu treba imati nameru govornika, a u datom kontekstu je jasno da Džesika ne smatra da se zaista oseća kao klinički nestabilna osoba. Međutim, iz perspektive autorke (i njenog tima) u prvi plan je stavljena potencijalna diskriminacija kao značajniji faktor, budući da je ljudi lako mogu učtavati i tamo gde nije bila nameravana.

⁹ Opet, u svakodnevnom govoru ovakve karakterizacije nisu retkost, pri čemu se ne misli zaista na izvornu denotaciju leksema kojom se opisuju osobe sa ispodprosečnom inteligencijom. Međutim, i ovde prevagu ima autorkina svest o disfemističnosti samih leksema, usled koje ona bira da ih zameni blažim alternativama kojima se prenosi slična ideja, ali tako da se ne mogu tumačiti kao vidovi diskriminatornog ponašanja.

7. 3. Karakterizacija junakinje sa bipolarnim poremećajem

Ono što je izuzetno značajno kada je reč o mentalnoj karakterizaciji junaka jeste da nije bilo nikakvih promena u karakterizaciji mentalnih stanja i kapaciteta Deksi, junakinje sa bipolarnim poremećajem¹⁰. Dakle, nijedan od analiziranih primera ne odnosi se na prepravljeno prikazivanje njenog afektivno-mentalnog sklopa, što znači da je prema autorkinoj proceni već u izvornom izdanju pružen adekvatan, nediskriminatoran prikaz.

Karakterizacija Deksi jeste unekoliko bila predmet promena, ali one se odnose na Džesikine komentare o Deksinjoj promiskuitetnosti¹¹. I premda promiskuitetnost može biti jedan od načina ispoljavanja manije u bipolarnom poremećaju (Berk et al., 2008: 30), u čitavom serijalu predstavlja predmet promene u karakterizaciji svih likova nezavisno od drugih faktora¹², te je ne smatramo relevantnom u svetlu karakterizacije junakinje kao osobe sa bipolarnim poremećajem.

Deksi je u romanu do trenutka kada je otkrivena njena dijagnoza prikazana kao zabavna i ekscentrična – voli da u svim prilikama kao replike u razgovorima peva citate pesama, upadljivo se oblači, učestvuje u rijaliti programima za zabavljanje kako bi dodatno zaradila. Džesiki je veoma draga, ali je Džesika ne smatra pouzdanom. U određenoj meri poredi je sa svojom najboljom drugaricom Houp, ali je doživljava kao površniju.

U Džesikinom prisustvu Deksi uvek deluje bezbrižno do prelomnog trenutka kada njih dve saznaju da je jedan od studenata na njihovom kampusu iznenada preminuo usled srčanog udara, kada Deksi ima izuzetno snažnu reakciju na njegovu smrt, koju Džesika isprva tumači kao uobičajenu ekscentričnost¹³.

Međutim, upravo ta poruka predstavlja uvod u razgovor u kome Džesika najzad saznaje da Deksi ima bipolarni poremećaj – *Dexy is bipolar, clinically so, and not in that casual way that people (like me) use to describe moody people (also like me)* (McCafferty, 2006: 222–223 u izvornom, odnosno McCafferty, 2021: 314 u novom izdanju).

Kako opis Deksi u svetlu bipolarnog poremećaja predstavlja novo saznanje i za Džesiku i za čitaoce, podrazumeva upotrebu sredstava ekspozicije kojima će se preneti informacije o ovom poremećaju i njegovom uticaju na Deksin život.

10 Bipolarni poremećaj je vrsta mentalnog afektivnog poremećaja u kome izrazito jake i dugotrajnije promene raspoloženja (pre svega stanja depresije i manije ili hipomanije) značajno otežavaju život pojedinca (Federman et al., 2010).

11 Npr. *Have I mentioned that Dexy is kind of a slut? Well, she is. But she's also my new best friend at school since I kicked Jane to the curb. Through Dexy, I've learned that prolifically promiscuous free spirits are incapable of embarrassment* (McCafferty, 2006: 172) naspram *Have I mentioned that Dexy is kind of a slut? Well, she is. But she's also my new best friend at school since I kicked Jane to the curb. And I guess it's okay for me to say this about her because she'd happily tell you herself. Through Dexy, I've learned that prolifically promiscuous free spirits are incapable of embarrassment* (McCafferty, 2021: 240).

12 Npr. *We must get skanked* (McCafferty 2006: 93) naspram *We must get glammed, slammed, and metal jammed* (McCafferty 2021: 131).

13 *I found a note on my door from Dexy: CRISIS!!! This wasn't unusual. [...] None of which ever lived up to the exclamation points; This was taking the grief a bit too far* (McCafferty, 2006: 222, odn. McCafferty, 2021: 312–313).

Duška Klikovac (2008: 299) ekspozitorne tekstove definiše kao vrste tekstova u kojima se čitalačkoj publici predmet teksta predstavlja tako da čitaoci o njemu steknu više znanja, zbog čega su u te svrhe u njima zastupljena poređenja prema sličnostima i razlikama, definisanja, ilustrativni primeri, analize i grupisanja prema određenim parametrima, a upravo neke od ovih strategija ekspozicije možemo pratiti u prikazu Deksinog ponašanja i stanja kroz prizmu bipolarnosti.

U svetlu novog saznanja Džesika reinterpreтира znanje o čestoj upotrebi lekova od strane Deksi, budući da je prethodno i druge studente viđala da ih koriste tokom studija, usled čega tome nije pridavala osobit značaj¹⁴. Nakon toga sledi poređenje kao način sticanja uvida u drastičnost emotivnih reakcija i postupaka bipolarnе osobe naspram neurotipične – uobičajena tuga usled tužnog događaja u životu Džesike kao neurotipične osobe (preseljenje njene drugarice u drugu državu) naspram Deksinog pokušaja samoubistva nakon raskida kao jednako „običnog” tužnog događaja koji čini deo životnog iskustva ljudi. Deksina ekscentričnost potom dobija novu dimenziju kao vid samoočuvanja kojim se izbegavaju depresivna stanja¹⁵.

U romanu se navodi njena uspešna adaptacija uz pomoć medikacije i terapije, i najzad, samo prepoznavanje potrebe za još većom pomoći nakon smrti mladića sa kampusa¹⁶, a njeno poslednje pominjanje u trećem delu serijala je u okviru pisma koje Džesika šalje najboljoj prijateljici Houp, u kome joj Džesika otkriva koliko je zavolela Deksi i kako veruje da će se one ponovo videti kada Deksi bude bolje.

Pored toga što nema nikakvih izmena na jezičkom planu u domenu mentalne karakterizacije, značajno je da nema ni sadržinskih promena u pogledu kontekstâ u kojima se Deksi javlja. Njen prikaz kao osobe sa bipolarnim poremećajem tako je već u izvornom izdanju afirmativan – nema scena u kojima se prikazuje kao opasna po druge, njen lik ne prikazuje se isključivo kroz prizmu njenog poremećaja, te se ni ne prikazuje isključivo kao žrtva – štaviše, pružen je opis koji je, kako je u uvodnom delu rada rečeno, retkost – budući da je naglasak na njenoj agentivnosti u obezbeđivanju kvalitetnijeg života i uspešnom prilagođavanju čak i tokom kritičnih dešavanja.

8. Zaključci i dalja razmatranja

Sagledavši primere promena koje podrazumevaju mentalnu karakterizaciju u trećem delu serijala o Džesiki Darling, ustanovili smo sledeće:

a) Predmet promene u većini primera predstavljaju opisi ljudi, međutim, takođe je promenjen opis fizičkog prostora u kom je upotrebljena leksema koja označava nestabilno mentalno stanje, kao i vrednovanje nečijeg stanovišta u kom

14 *Sure, she popped more pills in a day than I have in my entire life, but a dependency on pharmaceuticals is hardly uncommon around here* (McCafferty, 2006: 223, odn. McCafferty, 2021: 314).

15 *She channeled her excess energy into creating characters and costumes; [...] so she could never be quiet enough to listen to her own dark thoughts* (McCafferty 2006: 223, odn. McCafferty, 2021: 314).

16 *Fortunately, Dexy had the presence of mind to help herself. She called her shrink* (McCafferty, 2006: 224, odn. McCafferty, 2021: 316).

je upotrebljena disfemistična leksema kojom se izražava nizak stepen inteligencije; pored toga, mentalni deskriptori ne javljaju se samo kao opisi mentalnog sklopa ili predispozicija (npr. *morons*), već mogu figurirati i kao deo opisa nečijeg fizičkog izgleda (*anorexic, a mental patient haircut*), ili ponašanja (*I was thinking in some made-up language spoken by asylum inmates*);

b) Najviše izmena u okviru opisa mentalnog funkcionisanja odnosi se na opise koji na neki način kodiraju koncept ludila (*insane, mental patient*), te se potencijalno mogu tumačiti kao diskriminatorni prema osobama koje pate od psihičkih poremećaja – takve deskripcije mogu samo imenovati taj koncept, dovesti ga u vezu sa emotivnim stanjem pojedinca ili pak fizičkim izgledom;

c) Pored promena u domenu opisa koji se odnose na mentalnu (ne)stabilnost, deo promena odnosi se na imenovanje ispodprosečnog stepena inteligencije – konkretnih ljudi, ljudi koji bi potencijalno zauzeli određeno stanovište u datoj situaciji, ali i za vrednovanje stava prema određenom mišljenju;

d) Deo promena više je motivisan uviđanjem disfemističnosti određenih upotrebljenih leksema samih po sebi, dok drugi opisi bivaju promenjeni usled stereotipične negativne slike koja se stvara o osobama koje pate od psihičkih poremećaja;

e) Načini izmene karakterizacija su različiti – samo jedan primer predstavlja jednostavno izostavljanje upotrebljene disfemistične lekseme, dok se u drugim primerima date karakterizacije menjaju korišćenjem alternativnih leksema ili celih klauza, kojima se nastoji izbeći diskriminatornost, te ne prenose u celosti isti smisao kao u izvornom delu;

f) Sve izmene podrazumevaju vidove ublažavanja izrečenog, bilo upotrebom leksičkih eufemizma (*morons – dummies*) ili parafrazama koje iz drugačijeg ugla karakterišu opisano – tako da izvorno izraženo značenje delom ostane očuvano (*mental-patient hair – a cry-for-help haircut*) ili tako da opis više ne pripada domenu mentalne karakterizacije (*It makes me feel like a mental patient – It keeps me awake at night*);

g) Opis bipolarne junakinje uopšte nije bio predmet promene u novijoj verziji dela kada je reč o njenim mentalnim stanjima i njima motivisanom ponašanju, što znači da je postojeća karakterizacija procenjena kao adekvatna kako na planu jezičkog izraza, tako i na planu samog sadržaja;

h) Poredeći scene u kojima se junakinja sa bipolarnim poremećajem pojavljuje i načine na koje je u njima opisana sa dominantnom slikom o mentalno obolelim osobama, ustanovljeno je da je njen prikaz primer retke pozitivne prakse, budući da nije prikazana kao opasna po društvo, niti kao bespomoćna, niti je čitav prikaz njenog lika zasnovan na njenoj dijagnozi, pri čemu je pružen prikaz njene integritetnosti u društvo i uspešne borbe sa teškoćama koje život sa bipolarnim poremećajem donosi.

Ovaj rad predstavlja tek početak istraživanja sve popularnije prakse izmene postojećih sadržaja u svetlu savremene reinterpretacije postojećih diskursa tako da odgovaraju senzibilitetu svojstvenom makar jednom delu današnje populacije. Kako je dosad već pominjano, ovakvi postupci se u društvu različito percipiraju i vrednuju,

ali je svakako reč o veoma značajnoj pojavi, koja zavređuje dalja izučavanja različitih fenomena koji se sa njom dovode u vezu, a kao izrazito značajan zadatak za naredna istraživanja prepoznavamo analiziranje posledica koje za sobom ovakvo postupanje izaziva.

Literatura

- Albrecht, M. C. (1954). The relationship of literature and society. *American Journal of Sociology*, 59, 425–436. <https://doi.org/10.1086/221388>
- Allan, K., Burridge, K. (1991). *Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*. Oxford: Oxford University Press.
- Bellet, B. W., Jones, P. J., McNally, R. J. (2018). Trigger warning: Empirical evidence ahead. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 61, 134–141. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2018.07.002>
- Berk, L., Berk, M., Castle, D., Lauder, S. (2008). *Living with bipolar: A guide to managing and managing the disorder*. Crows Nest, NSW: Allen & Unwin.
- Brown, P., Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burridge, K. (2006). Taboo, euphemism, and political correctness. In K. Brown (Ed.), *Encyclopedia of Languages & Linguistics* (pp. 455–462). Oxford: Elsevier.
- Díaz Hormingo, M. T. (2012). Lexical Creation and Euphemism: Regarding the Distinction Denominative or Referential Neology vs. Stylistic or Expressive Neology. *Lexis*, 7, 106–120.
- Fairclough, N. (2010). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language* (2nd ed.). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315834368>
- Federman, R., Thomson Jr., J. A. (2010). *Facing the bipolar: the young adult's guide to dealing with bipolar disorder*. Oakland: New Harbinger Publications.
- Fuko, M. (2007). *Poredak diskursa* (D. Aničić, prev.). Loznica: Krapos Books.
- Gibson, D. (1963). Euphemistic Nomenclature in Mental Retardation. *Canadian Psychiatric Association Journal*, 8(5), 349–351. <https://doi.org/10.1177/070674376300800513>
- Granello, D. H., Gibbs, T. A. (2016). The power of language and labels: “The mentally ill” versus “people with mental illnesses”. *Journal of Counseling & Development*, 94(1), 31–40. <https://doi.org/10.1002/jcad.12059>
- Gómez, C. M. (2009). Towards a new approach to the linguistic definition of euphemism. *Language Sciences*, 31, 725–739.
- Hunston, S., Thompson, G. (Eds.). (2003). *Evaluation in Text*. Oxford: Oxford University Press.
- Johnstone, B. (2008). *Discourse analysis* (2nd ed.). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Klikovac, D. (2008). *Jezik i rod*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- McCafferty, M. (2020, October 15). *Jessica Darling gets a 20th Birthday Makeover*. Megan McCafferty. <https://www.meganmccafferty.com/jessica-darling-gets-a-20th-birthday-makeover/>

- Mouriquand, D. (2023, March 29). *Agatha Christie novels edited to remove potentially offensive language*. EuroNews. <https://www.euronews.com/culture/2023/03/29/agatha-christie-novels-edited-to-remove-potentially-offensive-language>
- Paltridge, B. (2012). *Discourse analysis* (2nd ed.). London: Bloomsbury Publishing.
- Regan, R., Willatt, L. (2010). Mental Retardation: Definition, Classification and Etiology. In S.J.L. Knight (Ed.), *Monographs in Human Genetics*, Volume 18 (pp. 16–30). Basel: Karger. <https://doi.org/10.1159/000287593>
- Sas, T. (2008). *Mentalna bolest kao mit. Psihijatrija i kršenje ljudskih prava* (K. Vlatković, prev.). Beograd: Clio.
- Stuart H. (2006). Media portrayal of mental illness and its treatments: what effect does it have on people with mental illness?. *CNS drugs*, 20(2), 99–106. <https://doi.org/10.2165/00023210-200620020-00002>
- Terry, A. (2020). Euphemistic dysphemisms and dysphemistic euphemisms as means to convey irony and banter. *Language and Literature*, 29(1), 57–75.
- Valentine, J. (1998). Naming the Other: Power, Politeness and the Inflation of Euphemisms. *Sociological Research Online*, 3(4), 37–53. <https://doi.org/10.5153/sro.184>
- Zakharyan, A. (2020, June 28). ПЕРЕВОДЫ | Кошмар на улице ильмов: как Набоков перевёл «Лолиту»? (#31). Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=TN9LIQOJljE>
- Баранов А. Н., Добровольский Д. О. (2015). Эвфемизация во фразеологии. In Л. Л. Федорова (Ed.), *Хвала и хула в языке и коммуникации* (pp. 187–196). Москва: РГГУ.
- [Baranov A. N., Dobrovolskij D. O. (2015). Evfemizaciya vo frazeologii. In L. L. Fedorova (red.), *Hvala i hula v yazyke i kommunikacii* (pp.187–196). Moskva: RGGU]
- Крысин, Л. П. (1994). Эвфемизмы в современной русской речи. *Русистика*, 1–2, 28–49.
- [Krysin, L. P. (1994). Evfemizmy v sovremennoj russkoj rechi. *Rusistika*, 1-2, 28–49]
- Москвин В. П. (2001). Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования. *Вопросы языкознания*, 3, 58–70.
- [Moskvin V. P. (2001). Evfemizmy: sistemnye svyazi, funkicii i sposoby obrazovaniya. *Voprosy yazykoznaniiya*. 3, 58–70]
- Погорелко, А. М., Т. Н. Герасина. (2021). ПОЛИТКОРРЕКТНАЯ ЭВФЕМИЗАЦИЯ КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН. *Вестник Челябинского государственного университета*, 1 (447), 133–138.
- [Pogorelko, A. M., T. N. Gerasina. (2021). POLITKORREKTNAYa EVFEMIZACIYa KAK SOCIOKULTURNYJ FENOMEN. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, 1 (447), 133–138]
- Стојановић, М. Љ. (2021). Еуфемизми и њихова обрада у савременим речницима српског језика. У С. Ристић, Л. Лазић Коњик, Н. Ивановић (ур.), *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема* (стр. 223–238). Београд: Институт за српски језик САНУ.

[Stojanović, M. Lj. (2021). Eufemizmi i njihova obrada u savremenim rečnicima srpskog jezika. U S. Ristić, L. Lazić Konjik, N. Ivanović (ur.), *Leksikografija i leksikologija u svetlu aktuelnih problema* (str. 223–238). Beograd: Institut za srpski jezik SANU]

Izvori

McCafferty, M. (2001). *Sloppy firsts*. New York: Three Rivers Press.

McCafferty, M. (2006). *Charmed Thirds*. New York: Three Rivers Press.

McCafferty, M. (2021). *Sloppy firsts*. New York: Wednesday Books.

McCafferty, M. (2021). *Charmed Thirds*. New York: Wednesday Books.

Ana Ž. Arsić

Summary

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE DESCRIPTIONS OF MENTAL STATES AND DISPOSITIONS OF CHARACTERS IN THE FIRST AND SECOND EDITIONS OF A YA NOVEL *CHARMED THIRDS* BY MEGAN MCCAFFERTY: A CASE STUDY OF EUPHEMIZATION DRIVEN BY POLITICAL CORRECTNESS

The aim of this paper is to compare descriptions of mental states and dispositions of characters in the original edition of the novel *Charmed Thirds* by Megan McCafferty, first published in 2006, with characterizations in the second edition of the novel, published in 2021. The changes made in the second version of the novel represent an act of political correctness, and ensue from the author's reinterpretation of the existing descriptions as inappropriate and therefore needing to be replaced by more "adequate" ones. The "inappropriateness" of existing descriptions is at times based on the dysphemistic nature of the language means used in them, for example those denoting low intelligence (e.g. *retarded*, *moronic*), or madness (*crazy*); in other instances descriptions of a character's physical appearance were deemed to be inadequate not because of the negative connotations of the lexical means deployed, but due to the fact that such descriptions were viewed as stereotypical and stigmatizing (*a mental-patient haircut*), or simply triggering (*anorexic*). Negative characterizations were changed in various ways: they were replaced by other lexical expressions (*morons* – *dummies*), problematic descriptors were left out, and sometimes alternative descriptions were construed at the clausal level. However, it is significant to point out that the mental characterization of a character with bipolar disorder remains unchanged, and is therefore deemed an example of a positive, carefully worded representation of a marginalized group not only in the subsequent, more politically correct version of the novel, but in the original itself as well.

Key words:

discourse analysis, euphemisms, political correctness, comparative analysis, YA literature, descriptions of mental states and mental dispositions

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.5>

811.163.41'276.6:34

81'255:34

Terminološke kolokacije u jeziku prava na primeru italijanske lekseme *causa* i prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku

Jelena R. Drljević*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za italijanistiku

 <https://orcid.org/0009-0000-7051-8022>

Ključne reči:

kolokacije,
jezik prava,
causa,
italijanski jezik,
srpski jezik,
stručno prevođenje

Apstrakt

Polazeći od uloge koju kolokacije imaju u jezičkoj produkciji na maternjem i na stranom jeziku, te od važnosti prepoznavanja te uloge u nastavi stranih jezika, tokom učenja i posebno u procesu prevođenja (stručnih) tekstova, istražićemo određene leksičke kolokacije u italijanskom i u srpskom jeziku prava. Predmet istraživanja predstavljaju kolokacije sa leksemom *causa* na italijanskom i odgovarajući prevodni ekvivalenti tih kolokacija u srpskom jeziku. Cilj istraživanja jeste da, koristeći se metodom kvalitativne i kontrastivne analize, prikažemo i klasifikujemo kolokacije sa pomenutom leksemom, predstavimo primere ekvivalencije, korespondencije ili odstupanja u prevođenju na srpski jezik i istražimo moguće uzroke neproporcionalnog broja kolokacija u pomenutim jezicima. S tim u vezi, u radu se ispituju i mogućnosti uključivanja nekih italijanskih kolokacija u grupu kolateralnih tehnicizama, uzrokovanih komunikativnim potrebama stručne zajednice, a ne efektivnim jezičkim potrebama šire populacije. Rezultati istraživanja pokazuju značajan broj kako funkcionalnih, tako i formalnih ekvivalenata. Kada je reč o funkcionalnim ekvivalentima, primećeno je da ova vrsta prevodne ekvivalencije u pojedinim slučajevima može biti izvor nejasnoća i da je zbog toga neophodno pružiti dodatna pojašnjenja na pojmovnom planu; takođe, primetan je i relevantan broj kolateralnih tehnicizama, što otvara niz mogućnosti za dalja sociolingvistička istraživanja ove teme i njoj sličnih. (primljeno: 28. februara 2025; prihvaćeno: 17. aprila 2025)

1. Uvod

Tema rada inspirisana je kompleksnošću prenošenja pravnih koncepata iz jednog jezika u drugi, posebno u slučajevima kada su ti koncepti različiti, kulturno specifični, ili ne postoje u jednom od dva jezika usled nepoklapanja dva pravna sistema. Vodeći se premisom da je prevođenje pravnog teksta u najmanju ruku specifičnije od prevođenja drugih stručnih ili naučnih tekstova zbog složene sintakse i čestih nepodudaranja na planu koncepata, te da zahteva detaljnu teorijsku i metodološku pripremu, kao i posebne kompetencije prevodioca (Garzone, 2007: 194–195), u ovom radu ćemo se baviti terminološkim kolokacijama koje u italijanskom jeziku prava razvija leksema *causa* kao baza ili kao kolokat, i analizirati njihove prevodne i pravne ekvivalente u srpskom jeziku.

Budući da su polazišta za pisanje ovog rada utemeljena u istraživanju kolokacija, s jedne, i prevođenju pravnog teksta, s druge strane, teorijski deo rada biće posvećen upravo ovim dvema kategorijama. U empirijskom delu rada predstavimo metodologiju, korpus i rezultate, tumačeći ih, u delu posvećenom diskusiji, u kontrastivnom ključu. U zaključnom delu rada ćemo istaći višestruke izazove koje prevođenje pravnog teksta nosi sa sobom, a koji su u vezi sa jezičkim, kulturnim i konceptualnim predznanjima kojima prevodilac mora raspolagati.

2. Kolokacije

O kolokacijama su pisali brojni strani i domaći autori, izučavajući ih u različitim domenima istraživanja jezika – leksikografiji, semantici, traduktologiji i analizi korpusa (Firth, 1957; Jones/Sinclair, 1974; Halliday/Hasan, 1976; Ježek, 2005; Dragičević, 2007; Dražić, 2014; Prčić, 2016; Urzi, 2020). Iako su često različite, definicije kolokacija dele više zajedničkih elemenata – reč je o stabilnim, ustaljenim, prepoznatljivim i frekventnim kombinacijama dve lekseme ili više njih na sintagmatskoj osi. Ono što pak čini ključni element u teorijskom definisanju kolokacija i njihovom odvajanju od ostalih sintagmatskih spojeva u vezi je sa vrstom veze koja se uspostavlja između primarnog kolokata, koji se još naziva i baza, i sekundarnog kolokata, čija je osnovna uloga da pomenutu bazu dopuni ili odredi (Dražić, 2014: 73). U tom smislu, jedna od najcitiranijih autorki na ovom polju, Elizabet Ježek (2005), nudi detaljan i jasan prikaz nijansi između različitih vrsta sintagmatskih parova uz veliki broj primera. Autorka raščlanjuje tipove leksičkih spojeva na: slobodne kombinacije, restriktivne kombinacije sa podvrstom koju čine kolokacije i idiome. Kod slobodnih leksičkih spojeva zamenljivost konstituenata je na visokom nivou, što čini osnovnu osobinu ovih izraza. Restriktivne kombinacije odlikuje obavezno vezivanje određenih, najčešće monosemičnih, kolokata uz bazu i uslovljeno je kolokatom koji može biti pridev ili glagol. Ovaj tip veze Ježek ilustruje primerom *parkirati auto* (ili neko drugo prevozno sredstvo) kod kog je zamenljivost baze, kao što se može zaključiti, veoma redukovana. Kolokacije su podvrsta restriktivnih kombinacija. Osnovna osobina koja ih odvaja od prethodno opisanog tipa veze jeste preferencijalno vezivanje dve lekseme koje je uslovljeno bazom (imenicom), koja u postizanju određenog značenja teži vezivanju određenih glagola

ili prideva. U primeru *pioggia battente* (jaka kiša, pljusak), iako pridev *battente* ima niz mogućih sinonima koji bi označili intenzitet kiše, data kombinacija je uslovljena konsolidovanom i time preferencijalnom upotrebom upravo ovog određenog prideva.

Idiomi, kao posebna vrsta leksičkih spojeva, sa semantičkog i sintaksičkog stanovišta funkcionišu kao jedna reč i njihovo značenje najčešće nije moguće naslutiti iz značenja pojedinačnih elemenata izraza (Ježek, 2005: 190–199).

2.1. Terminološke kolokacije

Budući da je predmet našeg rada ispitivanje kolokacija kojima se označavaju stručni pojmovi iz oblasti prava, osvrnućemo se kratko na takve, specifične leksičke spojeve, široko prisutne u jeziku nauke ili struke. Ovakvi leksički spojevi definisani su u literaturi kao *two-word terminological phrases* (Ivanović, 2016: 48–49), *terminološke kolokacije* ili *terminološke sintagme* i predstavljaju jedan od najproduktivnijih načina stvaranja termina (Cigan, 2018: 93). Kako bi se kolokacija definisala kao terminološka jedinica, neophodno je da zadovolji kriterijume tipične za same termine, među kojima su: monoreferencijalnost, težnja ka monosemiji, emotivna neutralnost, semantička rigidnost (Altieri Biagi, 1990: 363–364). Osim toga, kako naglašava Bukovčan (2009: 165), reč je o „lexicalised, two-word expressions with domain-specific content, characterized by conventionality and lexical validity”. Semantička veza koja se uspostavlja između baze i kolokata kod ovakvih spojeva je specijalizovane prirode (Burger, 2007: 102), dok ih od spojeva opšteg jezika dodatno odvaja činjenica da se odnose na jedinstvene koncepte određenih stručnih oblasti ljudskog znanja i da su hijerarhijski klasifikovani (Turk, 2000: 478).

2.1.1. Kolateralni tehnicizmi

U okviru terminologije se proučava i klasa posebnih terminoloških jedinica koje pripadaju nužno višim leksičkim jedinicama (Musacchio, 2002: 137). Reč je o kolateralnim tehnicizmima, izrazima čija produkcija nije podstaknuta stvarnim komunikativnim potrebama stručne zajednice, niti su preko potrebni u iskazivanju naučne denotativnosti. Ovakvi se izrazi koriste zbog svoje tehničke konotacije i ekspresivnosti i predstavljaju produkt upotrebe višeg registra u određenim profesionalnim kontekstima, čime se postiže dodatno udaljavanje od izraza opšteg jezika (Serianni, 1985: 270; Serianni, 2005: 127–128, 130). Kolateralni tehnicizmi su široko prisutni u administrativnom podstilu (*titolo di viaggio* umesto *biglietto* ili *tessera*, *acquisire in atti* umesto *archiviare*), ali i u jeziku medicine (*usna duplja* umesto *usta*, *accusare un dolore* umesto *sentire un dolore* itd.). Kad je reč o jeziku prava, kolateralni tehnicizmi su u širokoj upotrebi i to posebno u izrazima sa glagolima, kao što će pokazati primeri ekscerpirani iz našeg korpusa (4.2, 4.3). U tom smislu, dominantne su glagolske ili predložke sintagme u kojima se izostavlja određen član, upotreba glagola sa neuobičajenim rekcijama ili izrazi sa glagolima koji se odnose na faze u pravnom postupku (Serianni, 2005: 131–159).

3. Jezik prava i prevođenje pravnog teksta

Budući da su gotovo svi domeni ljudske delatnosti uređeni nekom vrstom prava, tako je i jezik prava u širokoj upotrebi u opštoj populaciji, a sama leksika ovog stručnog varijeteta prožeta je elementima opšteg jezika (Mortara Garavelli, 2001; Ajani, 2006; Garzone, 2007; Cavagnoli/Ioratti Ferrari, 2009; Pierucci, 2009; Wiessman, 2011; Paolucci, 2021).

Pravni tekst, poput tekstova drugih stručnih ili naučnih oblasti, podložan je variranju pre svega na planu terminologije. Ona oscilira od usko stručnih (pr. *vinost*) i semantički specijalizovanih/redefinisanih termina (pr. *odgovornost*), preko kolateralnih tehnicizama (*prezumpcija nevinosti* umesto *pretpostavka nevinosti*) i leksema opšteg jezika do česte upotrebe latinizama, akronima, skraćenica i, u poslednje vreme, anglicizama (Ajani, 2006; Garzone, 2007; Wiessman, 2011). S druge strane, sintaksu pravnih tekstova odlikuju dugački periodi sa kompleksnim hipotaksičkim odnosima, kao i upotreba stereotipnih sintaksičkih struktura, nominalnog stila, pasivnih i bezličnih konstrukcija. Jezik prava i pravni tekst variraju i u odnosu na brojne i različite pravne sisteme pojedinačnih zemalja (Wiessman, 2011; Paolucci, 2021).

Zbog upravo pomenute kompleksnosti pravnog teksta, neki autori su mišljenja da prevođenje pravnog teksta, kao vrsta stručnog prevođenja, predstavlja najteži tip teksta za prevod, upravo onaj koji govori u prilog tezi o neprevodivosti prirodnih jezika. Prevodilac, iz tog razloga, mora posedovati jasan i primenljiv prevodilački pristup kojim se omogućava funkcionisanje prava na više jezika, u granicama nacionalnog, međunarodnog, nadnacionalnog (EU) i transnacionalnog (globalnog) pravnog uređenja (Garzone, 2007: 194–195; Šarčević, 2012: 187). Ovde se fokus rasprave nužno okreće ka pojmu ekvivalencije, kao složenom, različito shvatanom i više puta definisanom konceptu u brojnim studijama o prevođenju. Kada je reč o prevođenju pravnog teksta, čini se da je pojam ekvivalencije još osetljivija kategorija jer zahteva vešto balansiranje prevodioca između jezičke i pravne ekvivalencije¹. Pravna ekvivalencija odnosi se na vezu koja se uspostavlja između prevoda i paralelnih tekstova tako da prevod ima identičan pravni efekat kao i paralelni tekstovi (Šarčević, 1997: 29). Dakle, u prevođenju pravnih tekstova koje podrazumeva prevođenje pravnih koncepata kao kulturno specifičnih elemenata, imena institucija i pravnih aktera, dominiraju, prema Stefanoviću (2021: 226–231), četiri vrste ekvivalencije: a) *funkcionalna ekvivalencija* – kao čin interkulturalne adaptacije podrazumeva pronalaženje prevodilačkog rešenja koje u ciljnom jeziku ima sličnu funkciju kao ekvivalent u polaznom jeziku; b) *formalna ili jezička ekvivalencija* obezbeđuje transparentan, nedvosmislen i gotovo doslovan prevod pravne terminologije, ali može izazvati i nepodudaranje u „zakonskoj pravnoj stvarnosti”; c) *transkripcija* podrazumeva navođenje originalnog termina (dakle, na izvornom jeziku) uz

1 Prevodilac je u obavezi da sagleda i pravne vrednosti prevoda u odnosu na original, što je posebno značajno kod tekstova zakona, sudskih presuda ili ugovora kod kojih nivo obaveze originalnog i ciljnog teksta (prevoda), od kog dalje zavisi pravno tumačenje, može da varira; osim toga, prevođenje pravnog teksta zavisi i od primaoca poruke i cilja prevoda (Wiessman, 2011).

eventualnu intervenciju prevodioca koji dodaje glosu; d) *deskriptivna transkripcija* obuhvata sažete, autonomne prevode kulturnih specifičnosti uz upotrebu generičkih termina. Svaka od navedenih tehnika prevođenja ima svoje prednosti i nedostatke, koji će biti predstavljeni kroz primere u empirijskom delu našeg rada.

3.1. Pojam *kauza* i leksema *causa*

Iako se izraz *causa* (srp. *kauza*) pojavljivao u najraznovrsnijim kontekstima i pravnim značenjima u izvorima klasičnog rimskog prava (Dudaš, 2009: 341–367), teorijski i sistematski počinje da se istražuje tek u XVII veku, kad se u oblasti građanskog prava uspostavlja klasična kauzalistička teorija prema kojoj „kauza predstavlja cilj kome stranke teže prilikom preuzimanja ugovornih obaveza” (Pravna enciklopedija, 1979: 522). U prilog tvrdnji koju iznosi Malenica – da je *kauza* jedan od „najspornijih pojmova u pravnoj nauci” (2008: 167) – govori i činjenica da su se tokom XIX veka najpre javile brojne antikauzalističke teorije, potom autori koji *kauzu* vide kao „čisto psihološki element koji pokreće stranku da izjavi volju u smislu zaključenja ugovora” (Pravna enciklopedija, 1979: 522), do onih koji su pristalice mešovite teorije koja pored voljnog elementa u obzir uzima i ekonomski element, definišući *kauzu* kao „neposredni ekonomski cilj pravnog posla koji stranke putem posla hoće da postignu” (Malenica, 2008: 169). *Kauza* je osnov koji, i kada nije izražen, mora postojati da bi postojao pravni posao. Kako navodi Babić, „kauza je pravni cilj zbog koga je pravni posao nastao” (2020: 74).

Budući da ovaj rad nastoji da sistematizuje jezičku i pravnu ekvivalenciju između terminoloških kolokacija koje u savremenom italijanskom jeziku prava razvija leksema *causa* i njihovih referenata u srpskom jeziku, pružićemo pre svega uvid u pravno značenje ove odrednice koje navode dvojezični italijansko-srpski rečnici.

Pravno značenje odrednice *causa* koje se navodi u *Italijansko-srpskom rečniku opšteg jezika* (Klajn, 1997), *Italijansko-srpskom rečniku pravne terminologije* (Stojanović, 2022) i *Italijansko-srpskom, srpsko-italijanskom poslovnom rečniku* (Kosović, 2007) jeste *parnica*. Pojam *parnice* je definisan kao „postupak sudske zaštite prava” (Pravni leksikon, 1970: 756) i odnosi se na oblast građanskog prava u kome „redovni sud raspravlja i odlučuje u sporovima iz ličnih i porodičnih odnosa, iz radnih odnosa (sa poslodavcem), iz imovinskih i drugih građevinskopravnih odnosa fizičkih i građanskih pravnih lica, društveno-političkih zajednica, organizacija udruženog rada i drugih društvenih pravnih lica” (čl. 1 ZPP) (Pravna enciklopedija, 1979).

4. Istraživanje

4.1. Korpus i metodologija istraživanja

Korpus ovog istraživanja čine 62 terminološke kolokacije iz jezika prava u kojima leksema *causa* ima ulogu baze ili kolokata i njihovi prevodni ekvivalenti na srpski jezik. Italijanski korpus je ekscerpiran iz onlajn verzija italijanskih jednojezičnih rečnika opšteg jezika *De Mauro* (*De Mauro*), *Trekani* (*Treccani*),

Cingareli (Zingarelli), Garcanti (Garzanti) i Sabatini Koleti (Sabatini Coletti), kao i iz italijanskih jednojezičnih rečnika kolokacija *Lo Kašo* (*Lo Cascio*), *Tiberi* (*Tiberii*), *Urci* (*Urzi*). U prevođenju na srpski jezik služili smo se već pomenutim dvojezičnim rečnicima, *Srpsko-italijanskim komercijalno-pravnim rečnikom* (Kosović, 1994), *Pravnom enciklopedijom* (1979), *Pravnim leksikonom* (1970), ali i konsultovali stručnjake iz oblasti građanskog i krivičnog prava Republike Srbije.

Sve kolokacije smo najpre iz razloga veće preglednosti klasifikovali prema strukturi u nekoliko grupa: + pridev², pridev +, + predlog S, S predlog +, V+, +V, V predlog +. Grupisane kolokacije su prevedene i potom obrađene metodama kontrastivne i kvalitativne analize kojima je utvrđen tip prevodne ekvivalencije. U korpusu italijanskih kolokacija obeleženi su i potencijalni kolateralni tehnicizmi (KT).

4.2. Klasifikacija kolokacija i prevodni ekvivalenti

+ pridev; pridev +	+ predlog S; S predlog +
causa civile – parnica	causa di divorzio – brakorazvodna parnica
causa penale – krivični postupak	causa di risarcimento – parnica za naknadu štete
causa legale – zakonski spor, pravni spor	causa del processo – sudski spor
causa amministrativa – upravni spor	causa del contratto – osnov ugovora
causa commerciale – trgovinski spor	concorso di cause – odnos učionioca prema krivičnom delu, odnos radnje i posledice, uzročnost kao institut
causa ereditaria – ostavinska rasprava	cumulo di cause – kumulacija tužbenih zahteva
causa mancante – nepostojeći osnov	unione di cause – spajanje postupaka
causa lecita – dopušten osnov	esame della causa – izvođenje dokaza; pretkrivični istražni postupak, istraga
causa illecita – nedopušten osnov	istruzione della causa (KT) – izvođenje dokaza; pretkrivični istražni postupak, istraga
causa comune – zajednička parnica	discussione della causa – završna reč
causa pendente – parnica u toku, nerešena parnica	rimessione della causa – prenošenje nadležnosti
causa sballata – neosnovan slučaj	decisione della causa – donošenje presude
causa persa – izgubljena parnica/slučaj	ruolo delle cause – upisnik
causa vinta – dobijena parnica	chiamata in causa – pozivanje trećeg lica na sud; obaveštenje trećeg lica o parnici
causa scriminante – oslobađajuća okolnost, opravdavajuća okolnost	parte in causa – stranka u parnici, strana u sporu
giusta causa – valjani pravni osnov	

2 Leksema *causa* je obeležena oznakom „+“, S = imenica, V = glagol.

V+; +V	
fare causa – podneti tužbu	decidere una causa – doneti presudu
muovere causa (KT) – podneti tužbu	giudicare una causa (KT) – doneti presudu
intentare causa (KT) – podneti tužbu	rinvviare una causa – odložiti spor
promuovere una causa (KT) – pokrenuti parnicu	stralciare una causa (KT) – izbrisati predmet iz registra
avviare una causa – pokrenuti parnicu	cancellare una causa – izbrisati predmet iz registra
avere causa – biti u sporu	perorare una causa (KT) – govoriti u prilog parnice
condurre una causa – voditi parnicu	difendere una causa – govoriti u prilog parnice, braniti slučaj
trattare una causa (KT) – voditi parnicu	patrocinare una causa (KT) – braniti u parnici, podržati u parnici
vincere la causa – dobiti parnicu, dobiti spor	archiviare una causa – arhivirati predmet
istruire una causa – izvesti dokaze, povesti istragu	chiamare una causa – pripremnno ročište
esaminare una causa – ispitati slučaj	causa pende – slučaj visi
discutere una causa – argumentovati slučaj	causa si trascina – slučaj se vuče
recedere da una causa – odustati od tužbe	
desistere da una causa (KT) – odustati od tužbe	
conoscere di una causa – biti kompetentan za ispitivanje slučaja i donošenje presude	
chiamare in causa – pozvati pred sud, pozvati treće lice u parnicu	
essere (parte) in causa – biti deo spora	
essere in causa – biti u sporu	
entrare in causa – stupiti u parnicu	

Tabela 1. Italijanske kolokacije s leksemom *causa* i ekvivalenti na srpskom jeziku

Kao što se može zaključiti uvidom u prevodne ekvivalente iz Tabele 1, leksikografska slika predstavljena u delu 3.1. bitno se menja i na semantičkom i na pojmovnom planu u prevodu na srpski jezik usled kolociranja italijanske lekseme *causa* sa pridevima, glagolima ili drugim imenicama. Ciljna leksema će unutar terminoloških kolokacija u prevodu na srpski jezik razviti dodatna značenja: *spor, postupak, tužba, slučaj, presuda, osnov, predmet, okolnost, dokaz, rasprava, ročište*. U ovom delu rada ćemo, u svrhu utvrđivanja vrste prevodne ekvivalencije, odnosno tehnike prevođenja, lekseme *parnica, spor* i *postupak* posmatrati kao sinonime, dok će u delu 4.3. one biti precizno definisane s pojmovnog i semantičkog aspekta.

Metodom kontrastivne analize možemo zaključiti da je jedini tip ekvivalencije koji nije prisutan među primerima navedenim u Tabeli 1 transkripcija, što ne čudi jer bi ova tehnika prevođenja bila adekvatna u procesu prevođenja teksta, što ovde nije slučaj.

U primere funkcionalne ekvivalencije možemo ubrojati sledeće slučajeve: *causa ereditaria* = *ostavinska rasprava*, *causa scriminante* = *oslobađajuća okolnost* / *opravdavajuća okolnost*, *causa mancante/ilecita* = *nepostojeći/dopušten/*

*nedopušten osnov, causa del contratto = osnov ugovora, cumulo di cause = kumulacija tužbenih zahteva, esame/istruzione della causa = izvođenje dokaza, rimessione della causa = prenošenje nadležnosti, ruolo delle cause = upisnik, discussione della causa = završna reč, decisione della causa = donošenje presude, istruire una causa = izvesti dokaze, giusta causa = valjani pravni osnov, chiamare una causa = pripremo ročište. Ovaj tip ekvivalencije prisutan je i u svim kolokacijama sa glagolima u kojima se ciljna leksema prevodi drugačije od *parnica, spor* ili *postupak*.*

Formalna ekvivalencija kao vrsta jezičkog, gotovo doslovnog prevođenja, vidljiva je u najvećem broju slučajeva, a posebnu pažnju privlače primeri u kojima se ona poklapa sa funkcionalnom ekvivalencijom kod koje referenti u ciljnom jeziku vrše istu ili sličnu funkciju: *causa legale/amministrativa/commerciale = zakonski/upravni/trgovinski spor, causa di divorzio = brakorazvodna parnica, causa di risarcimento = parnica za naknadu štete, unione di cause = spajanje postupaka, causa comune = zajednička parnica, causa pendente = parnica u toku, parte in causa = strana/stranka u parnici, entrare in causa = stupiti u parnicu*.

Primere deskriptivne transkripcije predstavljaju kolokacije: *concorso di cause = odnos učinioca prema krivičnom delu / odnos radnje i posledice, conoscere di una causa = biti kompetentan za ispitivanje slučaja i donošenje presude, chiamare/chiamata in causa = pozivanje trećeg lica na sud / obaveštenje trećeg lica o parnici*.

Ako obratimo pažnju na broj kolokacija na srpskom jeziku, zaključićemo da je on vidno manji u odnosu na broj kolokacija na italijanskom (53 kolokacije bez ponavljanja u srpskom naspram 62 kolokacije u italijanskom). Ovakav rezultat je posledica značajnog prisustva kolateralnih tehnicizama koje predstavljaju kolokacije kojima se označavaju faze u parničnom postupku, a u kojima se ciljna leksema kombinuje sa glagolima.

4.3. Diskusija

Uvidom u prevodne ekvivalente izložene u Tabeli 1, lako se može zaključiti da se semantika lekseme *causa* unutar terminoloških kolokacija bitno menja u prevodu na srpski jezik u odnosu na njeno osnovno značenje navedeno u dvojezičnim italijansko-srpskim rečnicima i pravni koncept na koji se to značenje odnosi (vidi 3.1). Zaključujemo da ciljna odrednica našeg istraživanja predstavlja primer visoko polisemične lekseme i da stoga treba biti posebno obazriv prilikom prevođenja na srpski jezik, posebno u slučajevima kada se njome označavaju različiti pravni pojmovi.

Prvu jezičku i iznad svega pojamovnu nedoslednost na koju prevodilac mora posebno da obrati pažnju pronalazimo u primeru *causa penale*, koja se na srpski jezik jedino može prevesti kao *krivični postupak*. Kao što je već izneto u delu 3.1, pojam *kauze* se u klasičnom smislu, ali i u savremenom pravu, odnosi na građansko, a ne na krivično pravo. Italijanska leksema u ovom slučaju predstavlja primer ekstenzije značenja i zajedno sa srpskim ekvivalentom suštinski izlazi iz tradicionalne semantike ovog pojma. Da ovo nije jedini primer ekstenzije značenja pokazuju i sledeći primeri. Kolokacija *concorso di cause* se, na primer, takođe vezuje za krivično

pravo, ne poseduje u srpskom jeziku odgovarajuću kolokaciju i stoga je, po našem mišljenju, upotreba deskriptivne transkripcije najadekvatnija i najjasnija tehnika prevođenja. Radnja koja je označena izrazom *rimessione della causa* (srp. *prenošenje nadležnosti*) može se odnositi i na parnični i na krivični postupak, te je neophodno da prevodilac ovu kolokaciju, ako se ona nađe unutar teksta, dodatno objasni. Sličan oprez treba primeniti i u kolokacijama *esame della causa* ili *istruzione della causa* i *istruire una causa*. U kontekstu krivičnog prava, ove izraze na srpski jezik prevodimo kao *pretkrivični istražni postupak* ili *istraga*, odnosno *povesti istragu radi pokretanja parnice* (Klajn, 1997: 549). Međutim, ukoliko je reč o građanskom pravu, koje ne uključuje fazu istrage već sakupljanja i iznošenja dokaza, ove kolokacije moramo prevesti kao *izvođenje dokaza* odnosno *izvesti dokaze*.

Jezičku nepreciznost, po našem mišljenju, predstavljaju svi primeri u kojima se leksema *causa* prevodi kao *spor*, budući da termin *parnica*, kako smo naveli u delu 3.1, označava pojam regulisan zakonom, dok leksema *spor* upućuje na znatno širi pojam koji nije nužno regulisan pravom (1. razmirica, prepirka, nesuglasica; 2. sudska parnica, raspra, RMS: 1233). Možemo zaključiti da se ova leksema odomacila u upotrebi iako ne predstavlja precizan prevod koji bi bio u skladu sa pravnom suštinom, već primer upotrebe opšte lekseme u stručnom kontekstu koja je nakon (parcijalne) semantičke redefinicije (vidi 3) uvrštena u terminološki fond srpskog pravnog diskursa. U cilju dodatne provere ovog mišljenja, pribegli smo ponovnom prevodu, tj. retroprevodu koji, kako navodi Stefanović (2021: 227), „omogućava verifikaciju podudarnosti između originalnog izraza i njegovog ekvivalenta” i konsultovali srpsko-italijanski smer, koji pod odrednicom *spor* navodi italijansku leksemu *controversia*, a ne *causa* (Kosović, 1994).

U nekolicini slučajeva u prevodu na srpski jezik leksema *causa* zadržava jedno od prvobitnih, klasičnih značenja, koje se prenelo i u oblast savremenog prava i koje je predstavljeno leksemom *osnov*. Slučajevi u kojima italijanska leksema *causa* odgovara srpskim terminima *rasprava*, *okolnost*, *tužba* ili *tužbeni zahtev*, *dokaz*, *upisnik*, *presuda* predstavljaju snažan primer interkulturalne adaptacije koja se, po rečima Stefanovića, budući da srpski predstavlja jezik lingvistički manje zajednice u odnosu na italijanski, može tumačiti i kao „način afirmisanja [srpskog] kulturnog identiteta” (2021: 228).

Primer funkcionalne ekvivalencije koja predstavlja najbolje, ali ne i potpuno zadovoljavajuće prevodilačko rešenje prisutan je u slučaju italijanskog izraza *chiamare una causa* i srpskog pandana *pripremno ročište*. Prevod na srpski jezik samo delimično prenosi kulturološku specifičnost italijanskog pojma budući da srpski pravni sistem unutar pripremnog ročišta ne podrazumeva glasno čitanje imena stranaka i navođenje suštine predmeta, što italijanski sadrži.

Izuzev jednog primera (*esame della causa* i *istruzione della causa*), svi kolateralni tehnicizmi koje smo izdvojili u italijanskom korpusu odnose se na kombinovanje ciljne lekseme sa glagolima, što s čisto lingvističkog stanovišta ne čudi jer su glagoli, kako navode neka istraživanja osnovnog rečnika italijanskog jezika (it. *vocabolario di base*), skloniji razvijanju polisemije od imenica (Casadei, 2014: 46). Stvaranje

kolateralnih tehnicizama može se, prema našem mišljenju, posmatrati kroz prizmu lingvističkog i sociolingvističkog variranja. S jedne strane, oni predstavljaju čisto akumuliranje izraza u pravnom jeziku i teorijski „štete” jednom od osnovnih postulata terminologije koji nalaže nepostojanje sinonimije. Samim tim, kako tvrdi Kortelaco (Cortelazzo, 2006: 137), dok se specifični termini uče jer su neophodni, bez kolateralnih tehnicizama se može jer oni nisu nužno potrebni u komunikaciji. Ipak, ovakvi izrazi suštinski ne ugrožavaju denotativnost samog izraza, svedoče o tendenciji upotrebe višeg registra u komunikaciji stručnjaka i mogu se posmatrati kao jedan od načina razvoja terminoloških izraza, čiji se potencijal u smislu krajnje leksikalizacije ne može apriori zanemariti.

5. Zaključna razmatranja

Prevodilački kontekst, od kog u velikoj meri zavisi zadatak prevodioca, u slučaju prevođenja jezika prava varira ponajviše zbog većeg ili manjeg nepodudaranja dva pravna sistema ili više njih. Kako podvlači Šarčević (1997: 242–247), konceptualna neslaganja između pravnih sistema predstavljaju najveći izazov u prevođenju pravnog teksta jer zahtevaju pronalaženje jezičkih rešenja koja neće dovesti do nejasnoća niti drugačijih pravnih efekata u ciljnom jeziku i kulturi. Iako se može pomisliti da razlike između italijanskog i srpskog jezika u ovoj stručnoj oblasti nisu preterano izražene, budući da pravni sistemi ove dve zemlje pripadaju istoj, romansko-germanskoj porodici prava, istraživanje koje smo sprovedeli pokazuje upravo suprotno.

Predmet istraživanja predstavljaju terminološke kolokacije sa leksemom *causa* i prevodni ekvivalenti na srpski jezik. S obzirom na to da sama ciljna leksema, odnosno pojam na koji se ona odnosi, predstavlja jedan od najintragantnijih pravnih instituta koji datira još od klasičnog rimskog građanskog prava, i prevođenje izraza u kojima ova leksema kolocira s drugim leksemama u savremenom italijanskom jeziku prava predstavljalo je pravi prevodilački izazov za autora ovog teksta.

Rezultati sprovedene analize pokazuju da u prevođenju pomenutih terminoloških kolokacija, koje u jeziku prava predstavljaju kulturno specifične elemente, dominira funkcionalna ekvivalencija. Ovaj tip ekvivalencije se suštinski temelji na adaptaciji izvornog elementa u ciljnoj kulturi, odnosno, u našem slučaju, pravnom sistemu. Iako se može činiti apsolutno adekvatnom tehnikom prevođenja, posebno za primaoca poruke koji nailazi na funkcionalne referente koji su mu poznati, pojedini prevodi iziskuju dodatna objašnjenja, bilo da se radi o dopuni koncepta (pr. *pripremano ročište*) ili o preciziranju različitih prava (pr. *prenošenje nadležnosti*). Ovakve dopune i pojašnjenja, kako navodi Stefanović (2021: 231), mogu biti posebno značajne za stručnjake koji se bave uporednim pravom.

Takođe, iz primera italijanske lekseme *causa*, koja je u značajnom broju slučajeva doživela ekstenziju značenja proširujući se konceptualno i na oblast krivičnog prava, možemo zaključiti da prevodilac mora dodatno voditi računa o ovakvoj vrsti konteksta u obezbeđivanju funkcionalne ekvivalencije i pravnog efekta, koji mora biti identičan u ciljnom i u izvornom izrazu (ili tekstu). Vođenje računa o pravnom efektu posebno je relevantno u trenutku kad prevodilac odluči da se u prevođenju

posluži formalnom ekvivalencijom koja u prvi plan stavlja istovetnost dva izraza na jezičkom planu. Naši rezultati pokazuju da veliki broj prevodilačkih rešenja spada u grupu formalnih ekvivalenata koji su istovremeno i funkcionalni u srpskom pravnom sistemu, što je, između ostalog, moguće proveriti kroz retroprevod ili dodatna istraživanja određenog pojma.

Konačno, dobijeni rezultati otvaraju mogućnosti daljeg istraživanja fenomena kolateralnih tehnicizama koji su visoko prisutni u ispitanom korpusu i to isključivo u spojevima sa glagolima. S obzirom na to da je naš korpus bio usko usmeren na samo jednu leksemu, neko buduće kvantitativno istraživanje na većem korpusu moglo bi za cilj imati dokazivanje dominantne pojave glagolskih izraza u produkciji kolateralnih tehnicizama.

Napomena: Rad je izložen u vidu usmenog saopštenja pod naslovom „Kontrastivna analiza leksičkih kolokacija u jeziku prava na primeru lekseme *causa* u italijanskom i parnica, spor u srpskom jeziku” na Šestoj međunarodnoj konferenciji *Language For Specific Purposes: Approaches and Strategies* održanoj od 26. do 27. septembra 2024. na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

Istraživanje je sprovedeno uz podršku Fonda za nauku Republike Srbije, 7330, Collocations in Serbian and in Italian: a contrastive study of lexical combinations – ColSI_ConStud, program PRIZMA.

Literatura

- Ajani, G. (2006). *Sistemi giuridici comparati. Lezioni e materiali*. Torino: Giappichelli.
- Altieri Biagi, M. L. (1990). *L'avventura della mente. Studi sulla lingua scientifica*. Napoli: Morano Editore.
- Babić, I. (2020). *Uvod u građansko pravo i stvarno pravo*. Beograd: Projuris.
- Bukovčan, D. (2009). Istovrijednost terminoloških kolokacija – komparativni pristup. U J. Granić (ur.), *Jezična politika i jezična stvarnost* (str. 164–173). Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL.
- Burger, H. (2007). Semantic aspects of phrasemes. In H. Burger, D. Dobrovol'skij, P. Kühn, N. R. Norrick (Eds.), *Phraseologie. Phraseology Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung* (pp. 90–110). Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Casadei, F. (2014). La polisemia nel vocabolario di base dell'italiano. *Lingue e linguaggi*, 12, 35–52. <https://doi.org/10.1285/i22390359v12p35>.
- Cavagnoli, S., Ioratti Ferrari, E. (2009). *Tradurre il diritto. Nozioni di diritto e di linguistica giuridica*. Padova: CEDAM.
- Cigan, V. (2018). Terminological collocations and term variation in mechanical engineering discourse. *FLUMINENSIA*, 30(2), 91–120. <https://doi.org/10.31820/f.30.2.3>
- Cortelazzo, M. (2006). Fenomenologia dei tecnicismi collaterali. Il settore giuridico. In E. Cresti (a cura di), *Prospettive nello studio del lessico italiano* (pp. 137–140). Firenze: Firenze University Press.

- De Mauro, T. (n.d.). *Il nuovo De Mauro*. <https://dizionario.internazionale.it/>
- Dudaš, A. (2009). Rimsko pravo je ipak poznavalo pojam kauze ugovorne obaveze. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, 43(1), 341–368.
- Firth, J. P. (1957). *Papers in Linguistics 1934–1951*. London: Oxford University Press.
- Garzanti (n.d.). *Dizionario della lingua italiana*. Milano: Garzanti Editore. <https://www.garzantilinguistica.it/>
- Garzone, G. (2007). Osservazioni sulla didattica della traduzione giuridica. In P. Mazzotta, L. Salmon (a cura di), *Tradurre le microlingue scientifico-professionali* (pp. 194–238). Torino: Utet Università.
- Halliday, M., Hasan, P. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Ivanović, T. 2016. Lexical analysis of two-word terminological phrases. *Infotheca – Journal for Digital Humanities*, 16(1–2), 48–71. https://doi.org/10.18485/infotheca.2016.16.1_2.3
- Ježek, E. (2005). *Lessico. Classi di parole, strutture, combinazioni*. Bologna: Il Mulino.
- Jones, C., Sinclair, J. (1974). English Lexical Collocations. A study in Computational Linguistics. *Clex*, 24, 15–61.
- Klajn, I. (1997). *Italijansko-srpski rečnik*. Beograd: Nolit.
- Kosović, M. (1994). *Srpsko-italijanski komercijalno-pravni rečnik*. Beograd: Prosveta.
- Kosović, M. (2007). *Italijansko-srpski, srpsko-italijanski poslovni rečnik*. Beograd: Prosveta.
- Lo Cascio, V. (2012). *Dizionario combinatorio compatto italiano*. John Benjamins Publishing Company.
- Zingarelli, N. (2025). *Lo Zingarelli: Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
- Malenica, A. (2008). O rimskom pogledu na kauzu posla, kauzu obligacije i kauzu prestacije u kontraktima. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, 42(1–2), 167–196.
- Mortara Garavelli, B. (2001). *Le parole e la giustizia. Divagazioni grammaticali e retoriche su testi giuridici italiani*. Torino: Einaudi.
- Musacchio, M. T. (2002). I tecnicismi collaterali. In M. Magris, M. T. Musacchio, L. Rega, F. Scarpa (a cura di), *Manuale di terminologia: Aspetti teorici, metodologici e applicativi* (pp. 135–150). Milano: Editore Ulrico Hoepli.
- Paolucci, S. (2021). Il linguaggio giuridico sloveno e il linguaggio giuridico italiano. Alcune affinità e differenze lessicali e terminologiche. *Linguistica*, LXI(2), 61–78.
- Pierucci, M. L. (2009). Introduzione alla lingua del diritto. In S. Cavagnoli, E. Ioratti Ferrari (a cura di), *Tradurre il diritto. Nozioni di diritto e di linguistica giuridica* (pp. 161–223). Padova: CEDAM.
- Pravna enciklopedija*. (1979). Beograd: Savremena administracija.
- Pravni leksikon*. (1970). Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Savremena administracija.
- Prčić, T. (2016). *Semantika i pragmatika reči*. Treće, elektronsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Sabatini, F., Coletti V. (2018). *Dizionario Italiano Sabatini Coletti*. Firenze: Giunti Gruppo Editoriale. https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/

- Serianni, L. (1985). *Lingua medica e lessicografia specializzata nel primo Ottocento*. In AA. VV. (a cura di), *La Crusca nella tradizione letteraria e linguistica italiana* (pp. 255–287). Firenze: Accademia della Crusca.
- Serianni, L. (2005). *Un treno di sintomi. I medici e le parole: percorsi linguistici nel passato e nel presente*. Milano: Garzanti.
- Stojanović, A. (2022). *Italijansko-srpski rečnik pravne terminologije*. Novi Sad: Prometej.
- Šarčević, S. (1997). *New Approach to Legal Translation*. The Hague-London-Boston: Kluwer Law International.
- Šarčević, S. (2012). Challenges to the Legal Translator. In L. M. Solan, P. M. Tiersma (Ed.), *The Oxford Handbook of Language and Law* (pp. 187–199). Oxford: Oxford University Press.
- Tiberii, P. (2009). *Dizionario delle collocazioni. Le combinazioni delle parole in italiano*. Zanichelli.
- Turk, M. (2000). Višečlani izrazi s desemantiziranom sastavnicom kao nominacijske jedinice. U D. Stolac (ur.), *Riječki filološki dani* (str. 477–486). Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Urzì, F. (2009). *Dizionario delle combinazioni lessicali*. <http://combinazioni-lessicali.com/>
- Urzì, F. (2020). Dizionario di collocazioni o dizionario di combinazioni? Una prospettiva user-oriented. *Revista de Italianistica*, XL, 114–126.
- Vocabolario Treccani. (n.d.). Istituto della Enciclopedia Italiana. <http://www.treccani.it/vocabolario/>
- Wiessman, E. (2011). La traduzione giuridica tra teoria e pratica. In *TRALinea Special Issue: Specialised Translation II*. <https://www.intralinea.org/specials/article/1798>
- Драгићевић, Р. (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- [Dragičević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Београд: Завод за уџбенике]
- Дражић, Ј. (2014). *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- [Dražić, J. (2014). *Leksičke i gramatičke kolokacije u srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet]
- Речник српског језика*. (2011). Измењено и поправљено издање. Нови Сад: Матица српска.
- [*Rečnik srpskog jezika*. (2011). *Izmenjeno i popravljeno izdanje*. Novi Sad: Matica srpska]
- Стефановић, А. (2021). Стратегија еквиваленције у правном преводу или како превести непреводиво између француског и српског језика. У Д. Мршевић (ур.), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 50(1), 223–233. <https://doi.org/10.18485/msc.2021.50.1.ch20>
- [Stefanović, A. (2021). Strategija ekvivalencije u pravnom prevodu ili kako prevesti neprevodivo između francuskog i srpskog jezika. U D. Mršević (ur.), *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 50(1), 223–233]

Jelena R. Drljević

Summary

LEXICAL COLLOCATIONS IN LEGAL LANGUAGE ILLUSTRATED BY THE ITALIAN LEXEME *CAUSA* AND SERBIAN TRANSLATION EQUIVALENTS

Considering the role that collocations play in language production in native and foreign languages, and the importance of recognizing this role in foreign language teaching during the learning process, and especially in the process of translating (specialized) texts, this paper examines certain lexical collocations in the Italian and Serbian legal languages. The subject of the research refers to Italian collocations including the lexeme *causa* and the corresponding translation equivalents in Serbian. Using the method of qualitative and contrastive analysis, the aim of the research is to present and classify collocations that contain this lexeme, provide examples of equivalence, correspondence or deviations in the Serbian translation, and investigate potential causes of the disproportionate number of collocations in the two languages. In this regard, the paper also examines the possibility of including some Italian collocations in the group of collateral technicisms, which occur due to the communicative needs of a professional community rather than the actual linguistic needs of a wider population. The research results show a significant number of functional and formal equivalents. In some cases, functional equivalents can be a source of ambiguity and therefore require additional clarification on the conceptual level; also, a notable number of collateral technicisms have been identified, opening up various opportunities for further sociolinguistic research on this and similar topics.

Key words:

collocations, legal language, *causa*, Italian language, Serbian language, specialized translation

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.6>

811.163.4(497.16)'342.2

811.163.4(497.16)'282.2

Озвучење интервокалних плозива у далматороманским реликтима Бококоторског залива

Орсат Л. Лигорио*

Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за класичне науке

 <https://orcid.org/0000-0001-5047-0674>

Кључне ријечи:

латински,
далматоромански,
српскохрватски,
историјска фонетика,
Бока которска

Апстракт

Озвучење интервокалних плозива једна је од главних карактеристика далматороманских реликата Боке которске; упр. нпр. *VpV* > *b* у лат. *нерѡтем* 'унук; нећак' > сх. *небуд* 'нећак', *VtV* > *d* у лат. **rōsātam* > сх. *рѡсѡда* 'роса', *VcV* > *g* у лат. *рласентае* 'колачи' > сх. топоним *Плагѣнти*. Овај рад бави се захватом те појаве. Анализом грађе утврђено је да бокелско озвучење не захвата све расположиве реликте. Налази се у реликтима лат. *соопертѡриум* 'покривач', **nucālia* 'орашје', **pānicat* 'хљебиште' > 'остава', *рласентае* 'колачи', *рлатанум* 'платан', *ррѡѣлум* 'црта' > 'раздјељак', *рогѡта* 'тражени' (дарови) > 'дар', **rōsātam* 'роса', **vellātīnam* 'овчија вуна'; не налази се у реликтима лат. *вѡса* 'Вох *воорс*', *вомвѡсем* 'памук', *сатѣнасеум* 'катанац', *сѣруллам* 'лук', *сѣмисем* 'стјеница', *со(н)стрѡтум* 'прострто' > 'таван, поткровље', *ѣсѡтум* 'џигерица', *ласертам* '*Scomber colias*', *лосустам* 'скакавац; јастог' > 'јастог', *лусернам* 'свјетиљка', *осулѡтам* 'оката' > '*Oblada melanura*'. Мијешан исход показују лат. **frondiātam* 'лишће' > 'рибање страшилима', *нерѡтем* 'унук; нећак' > 'нећак', *нерѡтиам* 'нећака; унука' > 'нећака'. У закључку се износи претпоставка да су озвучени реликти зајмљени након неозвучених, и то вјероватно између XIII и XV вијека. (примљено: 8. фебруара 2025; прихваћено: 15. марта 2025)

1. Увод

У српскохрватским позајмљеницама далматороманског поријекла (тзв. далматороманским реликтима) безвучни латински плозиви остају у интервокалној позицији неозвучени (лат. VpV, VtV, VcV > сх. *п, т, к*); в. нпр. Bartoli (1906, II: 364). Примјера ради, упореди:

Лат. *NEPOTEM* 'унук; нећак' > 'нећак' — сх. *нѣпѣт* Конавли (Kašić, 1995: 361), Дубровник (Budmani, 1883: 161; Бојанић/Тривунац, 2002: 246), Блато (Milat Panža, 2015: 272), Вис, Брач, Божавица, Раб (ERHSJ, II: 511), *нѣпут* Хвар (Benčić, 2013: 313), Питве (Barbić, 2011: 184), Трогир (Geić, 2015: 242), Врбава (Jurišić, 1973: 132), Иж (Martinović, 2005: 225), Брбињ (Rančić, 2013: 108), Бибиње (Šimunić, 2013: 431), Колан (Oštarić, 2005: 292), Сали (Piasevoli, 1993: 212), Ривањ (Radulić, 2002: 192), Рава (Božin, 2017: 208), Паг (Kustić, 2002: 263), Повљана (Tičić, 2004: 225), Сеструњ (Fatović, 2017: 154), Омишаљ (Mahulja, 2006: 186).¹

Лат. *rōs* > **rōsātā* 'роса' — сх. *рѣсѣта* Дубровник (Вук 1852: 654; Зоре, 1895: 19; Бојанић/Тривунац, 2002: 348), Потомје (ERHSJ, III: 159).

Лат. *PLACERE* 'годити' > 'ужитак' — сх. *плакир* М. Држић, Ј. Кавањин, *плакијер* Џ. Држић, М. Држић, Б. Градић (RJA, IX: 951).

Но, далматоромански реликти Бококоторског залива мјесто безвучног биљеже озвучен исход (сх. *б, д, г*); ондје поред *нѣпѣт/нѣпут* тако налазимо сх. *нѣбуд* (Skok, 1934: 201), поред *рѣсѣта* сх. *рѣсѣда* (Вук 1852: 654), поред *плак-ир* сх. *Плаг-ѣнти* (ERHSJ, II: 590).

Овај рад бави се захватом те појаве у реликтима аутохтоне бокељске романштине.

2. Интервокално р

Лат. *SEPULLAM* 'црвени лѣк' — сх. *кѣпула* Ластва (ERHSJ, II: 44), ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 156), СЗ Бока (Musić, 1972: 168), *капула* Котор (Šulek, 1879: 139). Лит. Budmani, 1883: 162; Bartoli, 1906, II: 292; RJA, IV: 849; Bartoli, 1906, II: 292; Skok, 1926: 402; 1934: 206; REW: 1820; ERHSJ, II: 44; Rocchi, 1990: 126; Ligorio, 2014: 107; ERHSJ, I: 569; Шпановић, 2024: 94.

Озвучење VpV > *б* не налази се ни у једном наведеном облику.

Лат. *COOPERATORIUM* 'покривач' — сх. *кобертѣо* Доброта, *кобартѣо* Бока, Шкаљари, Муо, Бијела, Рисан (ERHSJ, II: 238), ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 164), *кобѣртур* Доброта, *кобѣтѣра* Херцег Нови (ERHSJ, II: 238), *кобретѣо* Грбаљ (Lipovac-Radulović, 1981: 164), *корбетуо* Котор, Доброта, Рисан, Прчањ, Муо (Skok, 1934: 202), Грбаљ (ERHSJ, II: 238), *корбетѣр* Грбаљ, Кртоле (ERHSJ, II: 238), *корбатѣо* Грбаљ (Lipovac-Radulović, 1981: 164), *корбѣтуо* Котор, Доброта, Рисан, Прчањ, Муо (Skok, 1934: 202), СЗ Бока (Musić, 1973: 176), *корбѣтур/кобѣртур* СЗ Бока (Musić, 1973: 176). Лит. Bartoli, 1906, II: 252, 294; RJA, V: 627; REW: 2206; ERHSJ, II: 238; Rocchi, 1990: 146; Ligorio, 2014: 117.

1 Наведена грађа је илустративна, не исцрпна. За сјеверне пунктове додатно в. нпр. и LAIČaG (493a).

Озвучење $VrV > b$ налази се у свим наведеним облицима. Технички, грађи припадају само облици *кобертѿо*, *кобартѿо*, *кобѿртур*, *кобѿтура*. У осталим (*корбетѿо*, *корбетуо*, *корбетѿр*, *корбатѿо*, *корбатѿуо*, *кобѿртур*, *корбатѿур*), плозив је услијед метатезе $r—rt > gr—t$ могао бити озвучен и једначењем $rp > rb$. Но, није познато да ли је поменута метатеза била далматороманска или словенска/српскохрватска појава.

Лат. *LUPELLUM* 'вѿче' > '*Dicentrarchus labrax*' — сх. *лубиѿл* Муо, *лубиѿдо* Прчањ (ERHSJ, II: 323), Доброта (Skok, 1934: 202, 473), *лубио* Муо (Vinja, 1986, II: 260), *лубјан* Кртоле, *лумбиѿдо* Прчањ (Skok, 1934: 202, 473), *љубљѿј* Лепетане, *љубљѿј* Бијела (ERHSJ, II: 323), *љубљѿј* Бока (Lambl, 1854: 187), Костањица, Пераст (Vinja, 1986, II: 260), *љубљав* Рисан (ERHSJ, II: 323), *љубљѿ* Столив (Skok, 1934: 202, 473), Ластва (ERHSJ, II: 323), *љубјај* Баошић (Vinja, 1986, II: 260), *љублај* Бијела, Лепетане, *љумбљѿв* Доброта (Skok, 1934: 202, 473), *љумљѿв* Доброта (ERHSJ, II: 323), *љубљан* Стрп (Vinja, 1986, II: 260), *љубљен* Муо (Skok, 1934: 202, 473), *љубаљ* Бока (Lambl, 1854: 187), *љумбљан* Доброта (Vinja, 1986, II: 260). Лит. Bartoli, 1906, II: 295; RJA, VI: 296; Skok, 1933: 45; ERHSJ, II: 323; Rocchi, 1990: 220; Vinja, 1986, I: 209; Vuletić, 2007: 45; Ligorio, 2014: 162; Лигорио, 2018: 35; ERHSJ, II: 567; Vuletić/Skračić, 2018: 110.

Озвучење $VrV > b$ налази се у свим наведеним облицима.² Но, грађи у ствари не припада ниједан, јер се озвучење у реликтима корадикалног лат. *LUPĪNUM* 'налик вуку, вучји' > '*Dicentrarchus labrax*' налази и ван Бококоторског залива, од Крка до Пељешца; в. Vinja (1986, II: 260). Према томе, $VrV > b$ у бокељским континуантама лат. *LUPELLUM* могло би бити и пандалматско, те ову одредницу из тог разлога искључујемо из даљег разматрања.

Лат. *NERŌTEM* 'унук; нећак' > 'нећак' — сх. *небѿд* Лепетане (Томановић, 1935: 118), Ластва, Муо (ERHSJ, II: 511), ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 229), *небѿд* Пераст, Доброта (Skok, 1934: 201), *небѿд* Пераст (Brajković, 1983: 16), Котор (Bartoli, 1906, II: 296), *непѿт/непѿч* СЗ Бока (Musić, 1972: 194). Лит. Bartoli, 1906, II: 296; RJA, VIII: 43; Skok, 1934: 201; REW: 5890; ERHSJ, II: 511; Rocchi, 1990: 252; Ligorio, 2014: 182.

Озвучење $VrV > b$ налази се у облицима *небѿд*, *небѿд*, *небѿд*; не налази се у облицима *непѿт*, *непѿч*. На наведеном мјесту, Мусић (Musić, 1972: 194) неозвучене облике тумачи упливом „ostalih naših primorskih govora, a pre svega dubrovačkog” (у ком реликт лат. *NERŌTEM* гласи *непѿт*).³

Лат. *NERŌTIAM* 'унучица; нећака' > 'нећака' — сх. *небѿча* Пераст, Доброта, Муо, Кртоле (ERHSJ, II: 511), *небѿча* Бока (Вук 1852: 413), Пераст (Brajković, 1893: 16), Доброта (Skok, 1934: 201), *небѿћа* Пераст (Lipovac-Radulović, 1981: 229), *небѿча* Пераст (Brajković, 1983: 16), *непѿча* СЗ Бока (Musić, 1972: 195). Лит. Budmani,

2 Једини изузетак је *љумљѿв* < *љубмљѿв*.

3 Облик *непѿч* у ствари је регресивни дериват именице женског рода *непѿча* < *NERŌTIAM* (в. ниже).

1883: 162; Bartoli, 1906, II: 296; RJA, VIII: 43; Skok, 1934: 201; REW: 5891; ERHSJ, II: 511; Rocchi, 1990: 252; Ligorio, 2014: 182.

Озвучење $VrV > b$ налази се у облицима *небўча*, *небуча*, *небуча*, *небућа*; не налази се у облику *непўча*. На наведеном мјесту, Мусић (Musić, 1972: 195) тврди да је облик *небуча* „ustupio mjesto [...] reči [пѣрўча] која је prodrла из dubrovačkog govora”.

3. Интервокално -т-

Лат. CATĒNACEUM 'катанац' — сх. *катѣнац* Бока, Прчањ (ERHSJ, II: 12), ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 161), *катанац* Пераст (Brajković, 1893: 18). Лит. RJA, IV: 893; Bartoli, 1906, II: 292; REW: 1764; ERHSJ, II: 12; Rocchi, 1990: 121; JE, II: 75; Ligorio, 2014: 102.

Озвучење $VtV > d$ не налази се ни у једном наведеном облику.

Лат. CO(N)STRĀTUM 'прострто' > 'под од дасака у кући; таван, поткровље' — сх. *кострѣт* Прчањ (JE, II: 101), ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 177), *кѣстрат* Бијела, Костањца, Пераст, *кѣстрат* Тиват, Ластва, Прчањ, Доброта, Лепетане (ERHSJ, II: 165), *кострат* Пераст (Brajković, 1983: 16), Бока (Bartoli, 1906, II: 294). Лит. Bartoli, 1906, II: 294; REW: 2172; ERHSJ, II: 165; JE, II: 101; Ligorio, 2014: 117.

Озвучење $VtV > d$ не налази се ни у једном наведеном облику.

Лат. FĪCĀTUM 'џигерица, јетра' — сх. *пикѣт* ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 263), *пѣкат* Пераст (ERHSJ, II: 655), *пикат* Пераст (Brajković, 1983: 16), Котор (Bartoli, 1906, II: 298). Лит. Budmani, 1883: 162; Bartoli, 1906, II: 298; RJA, IX: 845; Skok, 1934: 471; REW: 3281; ERHSJ, II: 655; Rocchi, 1990: 336; Ligorio, 2014: 134.

Озвучење $VtV > d$ не налази се ни у једном наведеном облику.

Лат. FRONDEM > *frondiātam 'лишће' > 'врста риболова страшилима' — сх. *франѣда* Прчањ (Rešetar, 1907: 233), *фрѣнжѣта* СЗ Бока (Musić, 1972: 239). Лит. Bartoli, 1906, I: 290; Skok, 1934: 203; REW: 3530; ERHSJ, I: 534; Rocchi, 1990: 182; JE, I: 157; Ligorio, 2014: 138.

Озвучење $VtV > d$ налази се у облику *франѣда*; не налази се у облику *фрѣнжѣта*.

Лат. NERŌTEM, в. од. 2.

Озвучење $VtV > d$ налази се у облицима *небуд*, *небуд*, *небуд*; не налази се у облику *непўт*.

Лат. OSULĀTAM 'оката' > 'Oblada melanura' — сх. *укљѣта* Прчањ, Ластва, Муо (ERHSJ, III: 540), ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 365), *укљѣта* Пераст, Котор, Кртоле, Костањца, Бока, Рисан (ERHSJ, III: 540), *укљѣта* СЗ Бока (Musić, 1972: 233), *укљѣта* Котор (Bartoli, 1906, II: 303), Пераст (Brajković, 1893: 16), Баошић, Костањца, Стрг, Пераст, Доброта, Муо, Лепетане (Vinja, 1986, II: 280). Лит. Bartoli, 1906, II: 303; Skok, 1933: 48; REW: 6037a; ERHSJ, III: 540; Vinja, 1986, I:

442; Rocchi, 1990: 255; JE, III: 293; Ligorio, 2014: 184; ERHSJ, II: 525; Vuletić/Skračić, 2018: 129, 202; Лигорио, 2022: 14.

Озвучење VtV > d налази се ни у једном наведеном облику.

Лат. PLATANUM 'платан' — сх. топоним **Плавда** Котор (ERHSJ, II: 679), млини између Лепетана и Доње Ластве, у документима **Pladanus** (Jireček, 1902: 59). Лит. Skok, 1934: 193; REW: 6582; ERHSJ, II: 679; Rocchi, 1990: 279; Ligorio, 2014: 204; ERHJ, II: 134.

Озвучење VtV > d налази се у свим наведеним облицима.

Лат. PRŌTĒLUM 'црта' > 'раздјељак' (у коси) — сх. **прѣдио**, -дијела Прчањ (Rešetar, 1907: 279). Лит. Skok, 1934: 204; RJA, XII: 283; REW: 6790a. За тзв. псеудо-јат в. Лигорио (2015).

Озвучење VtV > d налази се у наведеном облику.

Лат. ROGĀTA (sc. DŌNA) 'тражени дарови' > 'дар' (обично с пута) — сх. **рогадѹја** ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 298), **рогадѹја** Бока (Вук 1898: 672), Пераст (Skok, 1934: 204). Лит. RJA, XIV: 127; REW: 7361; ERHSJ, III: 155; Ligorio, 2014: 221.

Озвучење VtV > d налази се у свим наведеним облицима.

Лат. RŌS > *rōsātam 'роса' — сх. **росѣда** Лепетане (ERHSJ, III: 159), **рѣсѣда** Рисан (Вук 1852: 654). Лит. Bartoli, 1906, II: 300; Skok, 1930: 501; RJA, XIV: 170; REW: 7374; ERHSJ, III: 159; Rocchi, 1990: 303; Ligorio, 2014: 221.

Озвучење VtV > d налази се у свим наведеним облицима.

Лат. TEUTAM 'Теута' > 'Тиват' — сх. **Тѹват** (ERHSJ, III: 476), у документима **Tiueti**, **Theudo**, **Theodo**, **Teodo** (Jireček, 1902: 60). Лит. Mayer, 1957: 335; ERHSJ, III: 476; Ligorio, 2014: 256.

Озвучење VtV > d налази се у облицима *Theudo*, *Theodo*, *Teodo*; не налази се у облицима *Tѹvat*, *Tiueti*. Но, није поуздано да овај топоним потиче од лат. TEUTAM. Могао би бити и реликат лат. тестум 'кров; врх' (= Врмац над Тивтом); в. Ligorio (2016) (pod *Stellingen*) и Savić/Ligorio (2022: 23). Ову одредницу стога искључујемо из даљег разматрања.

Лат. VELLUS > *vellatīnam 'руно, овчија вуна' — сх. **вељѣдина** Бока (Вук 1898: 59). Лит. REW: 9182; ERHSJ, III: 574; Ligorio, 2014: 263.

Озвучење VtV > d налази се у наведеном облику.

Лат. VĪTEM 'лоза; витица лозе' > 'шраф' — сх. **вѹда** Бока, Кртоле, Ластва (ERHSJ, III: 599), СЗ Бока (Musić, 1972: 143), ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 375). Лит. REW: 9395; ERHSJ, III: 599; JE, III: 305; Ligorio, 2014: 267.

Озвучење VtV > d налази се у наведеном облику. Но, он би могао бити и каснија позајмљеница, од млет. *vida* 'шраф' (Boerio, 1867: 793); в. *loc.cit.* у Ligorio (2014). Уп. сада и Шпановић (2024: 63). Из тог разлога ову одредницу искључујемо из даљег разматрања.

4. Интервокално -с-

Лат. *ASTACUM* 'јастог' — сх. *јѣстѡг* Муо, Кртоле (ERHSJ, I: 760), *јѣстог* ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 138), *јѣстог* СЗ Бока (Musić, 1972: 162), *јастог* Мељине, Баошић, Костањица, Пераст, Стрп, Доброта, Муо, Лепетане (Vinja, 1986, II: 364), *јасток* Пераст (Brajković, 1893: 16), Тиват (Lipovac-Radulović, 1981: 138). Лит. Budmani, 1883: 161; RJA, IV: 484; Bartoli, 1906, II: 252, 291; Skok, 1933: 57; 1934: 205; REW: 738; ERHSJ, I: 760; Vinja, 1986, II: 77; Rocchi, 1990: 65; JE, II: 33; Vuletić, 2007: 175; Ligorio, 2014: 81; ERHSJ, I: 398; Vuletić/Skračić, 2018: 76; Лигорио, 2022: 9.

Озвучење *VcV > g* налази се у облицима *јѣстѡг*, *јѣстог*, *јѣстог*, *јастог*; не налази се у облику *јасток*. Но, грађи у ствари не припада ниједан јер се озвучење у реликтима лат. *ASTACUM* налази и ван Бококоторског залива, од Крка до Улциња; в. Vinja (1986, II: 364). Према томе, *VcV > g* у бокељским континуантама лат. *ASTACUM* могло би бити и пандалматско, те ову одредницу из тог разлога искључујемо из даљег разматрања.

Лат. *vōsa* 'Box boops' — сх. *бѹква* Бока, Бијела, Костањица, Тиват, Муо (ERHSJ, II: 232), СЗ Бока (Musić, 1972: 139), *бѣква* Кртоле (ERHSJ, II: 232), *буква* Баошић, Костањица, Пераст, Доброта, Муо, Лепетане (Vinja, 1986, II: 278). Лит. RJA, I: 727; Bartoli, 1906, II: 289; Skok, 1934: 448; REW: 1182; ERHSJ, II: 232; Vinja, 1986, I: 405; Rocchi, 1990: 77; Ligorio, 2014: 87; Vuletić/Skračić, 2018: 44.

Озвучење *VcV > g* не налази се ни у једном наведеном облику.

Лат. *вомвѦсем* 'памук' — сх. *бѹмбѡк* Пераст (ERHSJ, I: 235), СЗ Бока (Musić, 1972: 140), *бумбак* Пераст (Brajković, 1893: 16). Лит. RJA, I: 732; Budmani, 1883: 162; Bartoli, 1906, II: 289; REW: 1202; ERHSJ, I: 235; Rocchi, 1990: 70; Ligorio, 2014: 88.

Озвучење *VcV > g* не налази се ни у једном наведеном облику.

Лат. *сѣмѣсем* 'стјеница' — сх. *кѹмак* Ластва (ERHSJ, II: 80), СЗ Бока (Musić, 1972: 171), ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 164), *кумак* Пераст (Brajković, 1893: 16), *кумѡк* Кртоле (ERHSJ, II: 80). Лит. Budmani, 1883: 161; RJA, IV: 952; Bartoli, 1906, II: 293; Skok, 1926: 388, 402; 1930: 506; REW: 1915; ERHSJ, II: 80; Rocchi, 1990: 132; Ligorio, 2014: 109.

Озвучење *VcV > g* не налази се ни у једном наведеном облику.

Лат. *dē spīsa* 'клас' > 'класаста биљка, лаванда' — сх. *дешпѹк* Пераст (ERHSJ, III: 410), *дешпѹг/дишпѹг* ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 62). Лит. RJA, II: 360; REW: 8148; ERHSJ, III: 410; Rocchi, 1990: 330; Ligorio, 2014: 125.

Озвучење *VcV > g* налази се у облицима *дешпѹг*, *дишпѹг*; не налази се у облику *дешпѹк*. Но, и једни и други облици могли би бити и касније позајмљенице, од ит. *spico/spigo* 'лаванда'; в. ERHSJ (I: 158). Уп. сада и Лигорио (2023: 9). Из тог разлога ову одредницу искључујемо из даљег разматрања.

Лат. DRACAENAM 'змајица' > '*Trachinus draco*' — сх. **драгѣна** Стрп, Доброта, **драгана** Баошић, Костањица, Пераст, Муо, Лепетане, Кртоле (Vinja, 1986, II: 317), **драганѣ** Лепетане (ERHSJ, I: 429), **драгѣна** СЗ Бока (Musić, 1972: 154), **драгѣња** Бока, Костањица, Прчањ, **драгана** Бока (ERHSJ, I: 429). Лит. RJA, II: 745; ERHSJ, I: 429; Vinja, 1986, I: 136; Rocchi, 1990: 164; Vuletić, 2007: 137; Ligorio, 2014: 127.

Озвучење VcV > g налази се у свим наведеним облицима. Но, грађи у ствари не припада ниједан, јер се озвучење у реликтима лат. DRACAENAM налази и ван Бококоторског залива, на Корчули и Пељешцу те у Макарском приморју; в. Vinja (1986, II: 364). Према томе, VcV > g у бокељским континуантама лат. DRACAENAM могло би бити и пандалматско, те ову одредницу из тог разлога искључујемо из даљег разматрања.

Лат. FISCĀTUM, в. од. 3.

Озвучење VcV > g не налази се ни у једном наведеном облику.

Лат. LACERTAM '*Scomber colias*; *Scomber scomber*' — сх. **локарда** СЗ Бока (Musić, 1972: 183), **локарда** Стрп (Vinja, 1986, II: 322), **локарад**⁴ Пераст (Brajković, 1893: 16). Лит. Bartoli, 1906, II: 253, 294; RJA, VI: 139; Skok, 1934: 433; REW: 4821; ERHSJ, I: 59; Vinja, 1986, I: 283; JE, II: 142; Rocchi, 1990: 207; Vuletić, 2007: 110; Ligorio, 2014: 155.

Озвучење VcV > g не налази се ни у једном наведеном облику.

Лат. LOCUSTAM 'скакавац; јастог' > 'јастог' — сх. **локѣста** ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 14). Лит. REW: 5098; JE, II: 143; Ligorio, 2014: 161.

Озвучење VcV > g не налази се у наведеном облику.

Лат. LUCERNAM 'свјетиљка' — сх. **лукѣерна** Прчањ, **лукијерна** Котор (ERHSJ, II: 329), **лукијерна** СЗ Бока (Musić, 1972: 184), **лукијерна** Котор (Bartoli, 1906, II: 295), **лукѣјерница** ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 197), **лукијерница** Бока (ERHSJ, II: 329), **лукијерница/лукејерница** СЗ Бока (Musić, 1972: 184). Лит. Budmani, 1883: 161; RJA, VI: 212; Bartoli, 1906, II: 295; REW: 5137; ERHSJ, II: 329; JE, II: 150; Rocchi, 1990: 220; Ligorio, 2014: 162.

Озвучење VcV > g не налази се ни у једном наведеном облику.

Лат. **nuscālia* 'орашје' — сх. топоним **Ногѣља** Бока (ERHSJ, II: 505), шума крај Горње Ластве. Лит. REW: 6009; ERHSJ, II: 505; Ligorio, 2014: 184.

Озвучење VcV > g налази се у наведеном облику. В. и лат. *nocheda*, *Nogaria* у од. 5.

Лат. RĀNEM > **rānicat* 'хљеб' > 'остава у кухињском зиду' — сх. **пањега** Пераст, Тиват, Бијела, Богдашић (ERHSJ, II: 596), **пањега** СЗ Бока (Musić, 1972: 200), ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1981: 247), **пањега** Пераст (Brajković, 1983:

4 У ERHSJ, I: 59 грешком пренесено као *лодарад*; ут. *локард* Пераст (Skok, 1934: 433).

18), Бока (Накићеновић, 1913: 214). Лит. RJA, IX: 622; REW: 6198; ERHSJ, II: 596; Ligorio, 2014: 190; Шпановић, 2024: 143.

Озвучење VcV > g налази се у свим наведеним облицима.

Лат. PLACENTAE 'колачи' — сх. топоним *Плагѣнте* Муо, *Плагѣнти* Доброта (ERHSJ, II: 590), дио обале у Доброти. Лит. Skok, 1934: 205; REW: 6556; ERHSJ, II: 590; Ligorio, 2014: 202.

Озвучење VcV > g налази се у свим наведеним облицима.

Лат. VASU- 'шупљина' > 'окно; шкољка' (*Venus verrucosa*, *Meretrix chione*) — сх. *жбогула* ЈИ Бока (Lipovac-Radulović, 1918), *жбѣгуља* Прчањ (Rešetar, 1907: 315), *жбогуља* Столив, *жбѣгуја* Костањица, Доброта, *жгобуља* Тиват (Vinja, 1986, II: 394), *бѣгањ* Ластва (ERHSJ, I: 178), *жбѣгара* Бока (Вук 1852: 155) Лит. REW: 9115; ERHSJ, I: 178; III: 672; Vinja, 1986, II: 155; Rocchi, 1990: 352; Ligorio, 2014: 262.

Озвучење VcV > g налази се свим наведеним облицима. Но, они би могли бити и реликти лат. VUSULAM 'усташца' (одакле је као далматоромански реликат још дубровачко *букло* 'рупа', ERHSJ, I: 232); в. Барић (1923: 224). Исто на наведеном мјесту и Ligorio (2014). В. и Ligorio (2013). Из тог разлога ову одредницу искључујемо из даљег разматрања.

5. Искључена и друга грађа

Због пандалматског (?) озвучења: ASTACUM, DRACAENAM, LUPELLUM. Због несигурне етимологије: DĒ SPĪCA, TEUTAM, VASUU-, VĪTEM.

Како би грађа била што поузданија, искључили смо и оне случајеве у којим су се интервокални пловиви након синкопе нашли у секундарним групама, због могућег једначења по звучности, нпр. лат. GENIC(U)LUM 'кољено; покољење' > сх. *динѣгла* 'оврата' Доброта итд. (ERHSJ, I: 406), лат. MAC(U)LAM 'мрља' > сх. *мѣгла* 'око на мрежи' Муо, Прчањ, Бијела (ERHSJ, II: 360), лат. RĒTE-JAC(U)LUM > сх. *рићѣгло* 'мрежа' Муо (ERHSJ, III: 137).

Из грађе су још искључени случајеви са аферезом (лат. ACERNIAM > **cernia*), са *littera*-правилу (лат. VRUTUM > **bruttum*) и они у којим је хијат укинут у корист секундарних јотованих група (лат. MYRTEAM > **mirtja*, RUTEUM > **ruṭju* и слично). Такође, искључени су и далматоромански грецизми без општероманских паралела (тзв. епихорички грецизми) са безвучним пловивима у интервокалној позицији (грч. δικάλλα, πέπων, τάπης, -πτος).

С друге стране, грађи можемо додати неке случајеве који нису оставили трага у српскохрватском него само у латинским документима с далматороманским упливима; то су лат. PRATŪSEA 'ливадице' > *Pradoše*, дѣ код Прчања (Jireček, 1902: 92), лат. NUSĒTUM 'орахова шума' > *nocheda* Котор (Skok, 1934: 204) и лат. **nuscāria* 'орах, орахово дрво' > *Nogaria*, топоним у Котору (Skok, 1934: 204) или Грбљу (ERHSJ, II: 505, с напоменом „odmah iza Trojice”).

6. Неозвучени исходи интервокалних пловива

Неозвучено **VpV** > **p** налази се у: 1. лат. *sēpullam* > сх. *капула* Ластва, Бока, *капула* Котор; 2. лат. *nerōtem* > сх. *непѹт/непѹч* СЗ Бока; 3. лат. *nerōtiām* > сх. *непѹча* СЗ Бока.

Неозвучено **VtV** > **t** налази се у: 1. лат. *sātēnaseum* > сх. *катаѣнац* Бока, Прчањ, ЈИ Бока, *катанац* Пераст; 2. лат. *co(n)strātum* > сх. *кострѣт* Прчањ, ЈИ Бока, *кѡстрат* Бијела, Костаѣица, Пераст, *кѡстрат* Тиват, Ластва, Прчањ, Доброта, Лепетане, *кострат* Пераст, Бока; 3. лат. *fīscātum* > сх. *пикаѣт* ЈИ Бока, *пѣкат* Пераст, *пикат* Пераст, Котор; 4. лат. **frondiātam* > сх. *фрѡнжѣта* СЗ Бока; 5. лат. *osulātam* > сх. *укљѣта* Прчањ, Ластва, Муо, ЈИ Бока, *укљѣта* Пераст, Котор, Кртоле, Костаѣица, Бока, Рисан, *ѹкљѣта* СЗ Бока, *укљѣта* Котор, Баошић, Костаѣица, Стрп, Пераст, Доброта, Муо, Лепетане.

Неозвучено **VcV** > **k** налази се у: 1. лат. *vōsa* > сх. *бѹква* Бока, Бијела, Костаѣица, Тиват, Муо, СЗ Бока, *бѡква* Кртоле, *буква* Баошић, Костаѣица, Пераст, Доброта, Муо, Лепетане; 2. лат. *vomvāsem* > сх. *бѹмбѣк* Пераст, СЗ Бока, *бумбак* Пераст; 3. лат. *sīmīsem* > сх. *кѣмак* Ластва, Бока, *кимак* Пераст, *кимѣк* Кртоле; 4. лат. *fīscātum* > сх. *пикаѣт* ЈИ Бока, *пѣкат* Пераст, *пикат* Пераст, Котор; 5. лат. *lascertam* > сх. *лѡкарда* СЗ Бока, *локарда* Стрп, *локарад* Пераст; 6. лат. *locustam* > сх. *локѣста* ЈИ Бока; 7. лат. *lucernam* > сх. *лукијерна* Прчањ, *лукијерна* Котор, *лукјѣрна* СЗ Бока, *лукијерна* Котор, *лукјѣрница* ЈИ Бока, *лукјѣрница* Бока, *лукјѣрница/лукјѣрница* СЗ Бока.

Реликти са неозвученим исходима налазе се на простору читаве Боке; в. Карту 1 у прилогу. У сјеверозападној Боци треба занемарити неозвучено *непѹт/непѹч* и *непѹча*; према Мусићу (од. 2), ради се о упливима из дубровачког говора. Исти случај могао би бити и са неозвученим *фрѡнжѣта*; уп. *фрѡнѣта* Дубровник (ERHSJ, I: 534). В. Карту 2.

7. Озвучени исходи интервокалних пловива

Озвучено **VpV** > **b** налази се у: 1. лат. *soopertōrium* > сх. *кобертѹо* Доброта, *кобартѹо* Шкаљари, Муо, Бијела, Рисан, ЈИ Бока, *кобѣртур* Доброта, *кобѣтѹра* Херцег Нови, (условно и *корбетѹо* Грбаљ, *корбетѹо* Котор, Доброта, Рисан, Прчањ, Муо, Грбаљ, *корбетѹр* Грбаљ, Кртоле, *корбатѹо* Грбаљ, *корбѣтѹо* Котор, Доброта, Рисан, Прчањ, Муо, СЗ Бока, *корбѣтур/кобѣртур* СЗ Бока); 2. лат. *nerōtem* > сх. *небѹд* Пераст, Доброта, Лепетане, Ластва, Муо, ЈИ Бока, *небѹд* Пераст, Доброта, *небѹд* Пераст, Котор; 3. лат. *nerōtiām* > сх. *небѹча* Пераст, Доброта, Муо, Кртоле, *небѹча* Пераст, Доброта, *небѹѣа/небѹча* Пераст.

Озвучено **VtV** > **d** налази се у: 1. лат. **frondiātam* > сх. *франѣда* Прчањ; 2. лат. *nerōtem* > сх. *небѹд* Пераст, Доброта, Лепетане, Ластва, Муо, ЈИ Бока, *небѹд* Пераст, Доброта, *небѹд* Пераст, Котор; 3. лат. *platanum* > лат. *Pladanus* документи, сх. *Плавѣда* Котор; 4. лат. *prōtēlum* > сх. *прѡѣдио* Прчањ; 5. лат. *rogāta* > сх. *рогаѣѣја* ЈИ Бока, *рогаѣѣја* Бока; 6. лат. **rōsātam* > сх. *росаѣда* Лепетане, *росаѣда* Рисан; 7. лат. **vellatinam* > сх. *вељѣдина* Бока.

Озвучено **VcV > g** налази се у: 1. лат. **nucālia* > сх. Ногѡља Бока, лат. *Nogaria* Грбаљ; 2. лат. **rānīcat* > сх. пањѡга Пераст, Тиват, Бијела, Богдашић, пњѡга СЗ Бока, ЈИ Бока, пањѡга Пераст, Бока; 3. лат. *PLACENTAE* > сх. Плагѡнте Муо, Плагѡнти Доброта.

Реликти са озвученим исходима налазе се (као и они са неозвученим исходом) на простору читаве Боке; в. Карту 3 у прилогу. Но, убједљиво је највећи број потврда управо из југоисточне Боке, и то посебно из Которског залива (Котор, Шкаљари, Доброта, Муо, Прчањ) те са спољне стране полуострва Врмац (Тиват, Ластва, Лепетане).

8. Захват бокелског озвучења

Исходом интервокалних плозива у далматороманском први се бавио Бартоли (в. Muljačić, 1962: 279). У склопу незаобилазног *Das Dalmatische*, он је неозвучен исход интервокалних плозива назвао једним од најпоузданијих знакова далматског поријекла (за разлику од озвученог исхода, који упућује на позајмљенице млетачког поријекла). Каже: „Die soeben erwähnte Lautnorm unterscheidet besonders hier das Dalmatische vom Venetischen und gibt uns einen der sichersten Prüfstein, um die dalmatischen Elemente des Serbo-Kroatischen von den venetischen zu unterscheiden”; в. Bartoli (1906, II: 362).

У четвртој раду из серије *Zum Balkanlatein*, Скок опажа да Бартолијева тврдња није у потпуности на мјесту; озвучен исход интервокалних плозива могу имати и неки далматоромански реликти. Примјера ради, сх. *jǎctog* < лат. *ASTACUM* извјесно не може бити зајмљено посредовањем млет. *àstese* (Boerio, 1867: 48). У наставку рада налази се списак далматороманских реликата са озвученим исходом интервокалних и других плозива; в. Skok (1934: 201–206). Иако је ондје много реликата из Боке (*небуд, небуча, корбѡтуо, франчѡда, прѡдио, Плагѡнта*), Скок не уочава да је озвучење типично бокелска појава.

Но, из успутних запажања у *Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика* развидно је да Скок по овом питању заправо није имао никаквих недоумица. У вези са озвученим реликтима лат. *COOPERATORIUM*, он тако пише да се „vidi da je dalmato-romansko narječje imalo u Kotoru druga fonetska obilježja negoli u Dubrovniku i u ostaloj Dalmaciji” (ERHSJ, II: 238); у вези са озвученим реликтима лат. **rōsātam*, да је „u Boci -ata > -ada” (ERHSJ, III: 159); у вези са озвученим реликтима лат. **vellatīnam*, да „t > d u Boci ne smeta mišljenju da je veljadina dalmato-romanski leksički ostatak” (ERHSJ, III: 574).

Као типично бокелску појаву Скок је озвучење одредио у чланку *далматски језик* који је писао за *Енциклопедију Југославије*. Ондје стоји:

Uzmemo li iz spičanskog govora riječ *čarma* 'međašnja njiva' od lat. *termes*, zatim naziv *kobertuo* 'poplun, jorgan', koji se govori u Risnu, a u Dubrovniku mu odgovara *kīpatūr* od lat. *coopertorium*, i napokon *nebūča* 'nećakinja' prema *nēpuča* u Dubrovniku, od vulg. lat. riječi *nepotia* (koja se javlja već na dalmatinskim rimskim natpisima umjesto klasično-latinske *neptis*), možemo zaključiti da je u južnodalmatskom postojala sonorizacija bezvučnog labijala *p* i diftongacija latinskog *ě* > *ia*. (Skok, 1956: 653)

Каснији далматороманисти примили су к знању Скокову тезу о бокелском озвучењу, али је нису даље развијали; в. нпр. Muljačić (1962: 279, 295, 328) или Tekavčić (1976: 38–39). Овај рад, срачунат на то да поменути пропуст отклони, показао је да озвучење интервокалних пловива уистину јесте (како је Скок и био исправно увидио) типично бокелска појава. Но, анализа грађе суочила нас је са још једним, мање очекиваним закључком: да интервокални пловиви **нису озвучени у сваком далматороманском реликту** Бококоторског залива него да једни реликти имају озвучен док други имају безвучан исход.

Неозвучен исход (VpV > p, VtV > t, VcV > k, в. од. 6) имају реликти лат. BOMBĀSEM, SATĒNASEUM, CĒPULLAM, CĪMISEM, CO(N)STRĀTUM, FĪCĀTUM, LACERTAM, LOCUSTAM, LUCERNAM, OSULĀTAM; озвучен исход (VpV > b, VtV > d, VcV > g, в. од. 7) имају реликти лат. COOPERTŌRIUM, *nucālia, *pānicam, PLACENTAE, PLATANUM, PRŌTĒLUM, ROGĀTA, *rōsātam, *vellatīnam; мијешан исход (VpV > p/b, VtV > t/d, VcV > k/g, в. од. 6 и 7) имају реликти лат. *frondiātam, NERŌTEM, NERŌTIAM. Из овог запажања логично слиједи претпоставка да су реликти са неозвученим исходом зајмљени прије реликата са озвученим исходом.

9. Датирање бокелског озвучења

У смислу релативне хронологије, бокелско озвучење мора бити касније од:

1. лат. oNC > сл. *qC (Holzer, 2011: 63), уп. лат. *frondiātam > сх. франчāда;⁵
2. лат. eNC > сл. *qC (Holzer, 2011: 63), уп. лат. PLACENTAE > сх. Плагѣнти;
3. лат. ō > сл. *y (Holzer, 2011: 29), уп. лат. NERŌTEM > сх. нѣбуд;⁶
4. лат. oRC > сл. *RaC (Holzer, 2011: 55), уп. лат. COOPERTŌRIUM > сх. корбетѣр;⁷
5. лат. f > сл. *p (Holzer, 2011: 33), уп. лат. *frondiātam > сх. франчāда;⁸
6. лат. v- > сл. *b (Holzer, 2011: 34), уп. лат. *vellatīnam > сх. вељадина;
7. лат. 'I > сл. *ь (Holzer, 2011: 59), уп. лат. *pānicam > сх. пāњега;⁹
8. лат. A_ > сл. *o (Holzer, 2011: 57), уп. лат. PLACENTAE > сх. Плагѣнти.¹⁰

У смислу апсолутне хронологије, бокелско озвучење мора бити скорије од:

1. лат. nocheda, XIV вијек (Notaria Catarensia, 1331);
2. лат. Pladanus, прва половина XIV вијека (Statuta Cathari);
3. лат. Pradoçe, XIV вијек (Notaria Catarensia, 1326–34);
4. лат. Nogalia, XIV и XV вијек (ERHSJ, II: 505).

Из наведених чињеница може се закључити да је бокелско озвучење, с једне стране, касније од раних далматороманских реликата којих су два слоја; први чине они са наведеним промјенама и без озвучења (пикāt, кѣмак, лѣкарда) а другу они без наведених промјена и без озвучења (бѣмбѣк, бѣква). С

5 Као и лат. BOMBĀSEM > сх. бѣмбѣк, без озвучења.

6 Као и лат. BOMBĀSEM > сх. бѣква, без озвучења.

7 Под условом да је метатеза p—rt > rb—t далматороманска појава; в. од. 2.

8 За разлику од лат. FĪCĀTUM > сх. пикāt, без озвучења.

9 За разлику од лат. CĪMISEM > сх. кѣмак, без озвучења.

10 За разлику од лат. LACERTAM > сх. лѣкарда, без озвучења.

друге стране, озвучење мора бити скорије од почетка XIV вијека, када су под далматороманским утливом забиљежени озвучени латински облици (*noche-da, Nogalia, Pladanus, Pradoçe*). Узимајући у обзир ова два гранична фактора, бокељско озвучење може се смјестити у XII или XIII вијек.

Из грађе се може закључити и то да бокељско озвучење није захватало интервокалне плозиве који су по укидању хијата били јотовани те стога VtV у реликтима лат. *NEPŌTEM* има звучан исход (*небуд*) а VtIV у реликтима лат. *NEPŌTIAM* безвучан (*небўча*).

10. Простирање бокељског озвучења

Одмах **на сјевер од Боке**, у Конавлима и Дубровнику, налазимо: 1. лат. *COOPERŌRIUM* > сх. *крпѡтѣр* Конавли (Kašić, 1995: 358), *крѡтѣр* Чилипи (ERHSJ, II: 238), *крпѡтѣр* Дубровник (Бојанић/Тривунац, 2002: 194); 2. лат. *NEPŌTEM* > сх. *непѣт* Конавли (Kašić, 1995: 361), Дубровник (Budmani, 1883: 161; ERHSJ, II: 511; Бојанић/Тривунац, 2002: 246); 3. лат. *NEPŌTIAM* > сх. *непѣча* Дубровник (Budmani, 1883: 162; ERHSJ, II: 511; Бојанић/Тривунац, 2002: 246), *непуча* Дубровник (Зоре, 1895: 14), *непѣча* Дубровник (Rešetar, 1907: 258); 4. лат. **frondiātam* > сх. *фрѡнѡѡта* Дубровник (ERHSJ, II: 534); 5. лат. *PLATANUM* > сх. *платан* Конавли (Skok, 1934: 193), *платан/платањ* Дубровник (ERHSJ, II: 679), *плѡтан* Дубровник (Бојанић/Тривунац, 2022: 287); 6. лат. *ROGĀTA* > сх. *рогатија* Дубровник (Daničić, 1871: xvi); 7. лат. **rōsātam* > сх. *рѡсѡта* Дубровник (ERHSJ, III: 159; Бојанић/Тривунац, 2022: 348).

У свим наведеним облицима интервокални плозиви имају безвучан исход и по томе се разликују од бокељских паралела; уп. *крпѡтѣр*–*корбѡтур*, *непѣт*–*небуд*, *непѣча*–*небўча*, *фрѡнѡѡта*–*франѡѡда*, *плѡтан*–*Плавда*, *рогатија*–*рогадѣја*, *рѡсѡта*–*росѡда* итд. Из приложеног се може закључити да је у смислу озвучења интервокалних плозива међу дубровачком и бокељском далматороманштином постојала оштра граница која се (судећи према доступној грађи) налазила на размеђи Конавала и Боке которске. В. Карту 4.

Но, међу дубровачким се реликтима налазе и неколики некарактеристични случајеви са озвученим исходом; уп. лат. *NUCĒTA* > *nugata*¹¹ 'орак, орахово дрво' (Skok, 1934: 205) или лат. *TŪTŌREM* > сх. *тѡдѣр* 'старатељ' (Skok, 1934: 203). Из ових примјера закључујемо да граница међу дубровачком и бокељском далматороманштином није у погледу озвучења интервокалних плозива била онолико оштра колико се на први поглед то могло учинити.

Одмах **на југ од Боке**, у Будви, Паштровићима и Црмници, налазимо: 1. лат. *SATĒNASEUM* > сх. *каденѡц* Будва (ERHSJ, II: 14); 2. лат. *COOPERŌRIUM* > сх. *корбетуѡ/корбатѡу/корбатѡур/копертур* Будва, Паштровићи (Lipovac-Radulović, 1997: 152), *кобартѡ* Будва (ERHSJ, II: 238); 3. лат. *NEPŌTEM* > сх. *непут* Будва (Lipovac-Radulović, 1997: 202), *непѣт* Будва (ERHSJ, II: 511); 4. лат. *NEPŌTIAM* > сх. *непѣча* Будва (ERHSJ, II: 511); 4. лат. **rānicat* > сх. *пѡњега* Црмница (ERHSJ, II:

11 VcV > g, али VtV > t. Неозвучен исход може бити аналошки према бројним дубровачким реликтима на -АТАМ, -АТА > -ата (од којих смо у овом раду могли видјети **frondiātam* > *фрѡнѡѡта* и *ROGĀTA* > *рогатија*).

596), *пањега* Будва, Паштровићи (Lipovac-Radulović, 1997: 214); 5. лат. **rōsātam* > сх. *росада* Будва, Паштровићи (Lipovac-Radulović, 1997: 255).

Озвучен исход интервокалних пловива налази се у облицима *каденџ*, *корбетуо*, *кобартџо*, *корбатџуо*, *корбатџур*, *пџега*, *пањега*, *росада*; не налази се у облицима *нџпџт*, *непџт*, *нџпџча*, *коперџур*. Из приложене грађе закључујемо да је ситуација у Будви, Паштровићима и Црмници била попут оне у Боци; постоје два слоја далматороманских реликата од којих један показује озвучење а други не. Но, хронологија заимања у бокелским паралелама у неким се случајевима разликује; утп. *каденџ*–*катџнац*, *нџпџча*–*небџча*, *коперџур*–*кобџтур*.

11. Закључци

(1) Како је утврдио још П. Скок, озвучење безвучних интервокалних пловива карактеристика је бокелске далматороманштине, али се (како с друге стране грађа овог рада показује) не налази у свим далматороманским реликтима Бококоторског залива.

(2) Неозвучен исход безвучних интервокалних пловива (1. VpV > p, 2. VtV > t, 3. VcV > k) имају бокелски реликти: 1. лат. *сѢPULLAM*; 2. лат. *сАТѢNACEUM*, *со(N)-STRĀTUM*, *ѢCĀTUM*, *осуLĀTAM*; 3. лат. *вѢСА*, *вѢМВĀСЕМ*, *сѢMICEM*, *ѢCĀTUM*, *ЛАСЕРТАМ*, *ЛОКУСТАМ*, *ЛУЦЕРНАМ*.

(3) Озвучен исход безвучних интервокалних пловива (1. VpV > b, 2. VtV > d, 3. VcV > g) имају бокелски реликти: 1. лат. *соОPERTѢRIUM*; 2. лат. *PLATANUM*, *PRѢTѢLUM*, *роGĀТА*, **rōsātam*, **vellatīnam*; 3. лат. **nucālia*, **pānicam*, *PLACENTAE*.

(4) Мијешан исход безвучних интервокалних пловива (1. VpV > p/b, 2. VtV > t/d, 3. VcV > k/g) имају бокелски реликти: 1. лат. *неРѢТЕМ*, *неРѢТИАМ*; 2. лат. **frondiātam*. Неозвучен исход налази се само у сјеверозападној Боци и може бити уплив из дубровачког говора.

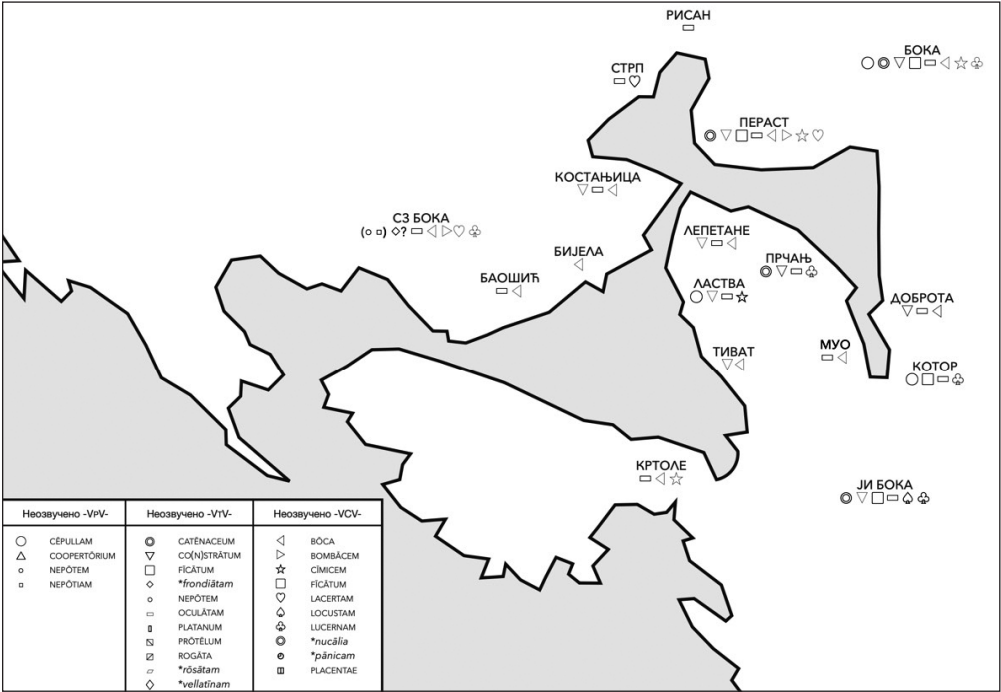
(5) Бокелско озвучење касније је од лат. *оNC* > сл. **ѢC*, лат. *еNC* > сл. **ѢC*, лат. *оRC* > сл. **RaC*, лат. *Ѣ* > сл. **у*, лат. *Ѣ* > сл. **р*, лат. *Ѣ* > сл. **b*, лат. *’_I* > сл. **Ѣ*, лат. *А_’* > сл. **о*. С друге стране, скорије је од почетка XIV вијека (*nocheda*, *Nogalia*, *Pladanus*, *Pradoçe*).

(6) Реликти са неозвученим исходом чине старији слој позајмљеница далматороманског поријекла у Бококоторском заливу; они су зајмљени прије оних са озвученим исходом, односно прије него што је у бокелској далматороманштини озвучење почело да се одвија.

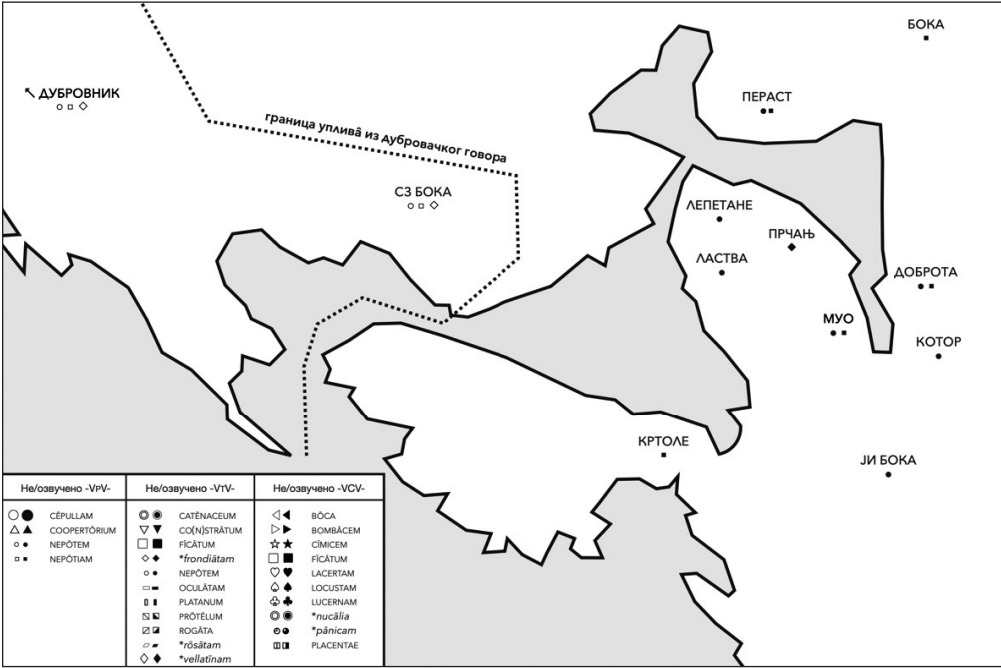
(7) Сјеверна граница бокелског озвучења налази се на размеђи Конавала и Боке которске. Јужна граница није сигурна; попут бокелских, и будванске позајмљенице далматороманског поријекла показују и озвучене и неозвучене исходе интервокалних пловива.

Напомена: Овај рад седамнаести је у серији *Из балканског латинитета*. Његову реализацију подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-137/2025-03/200163).

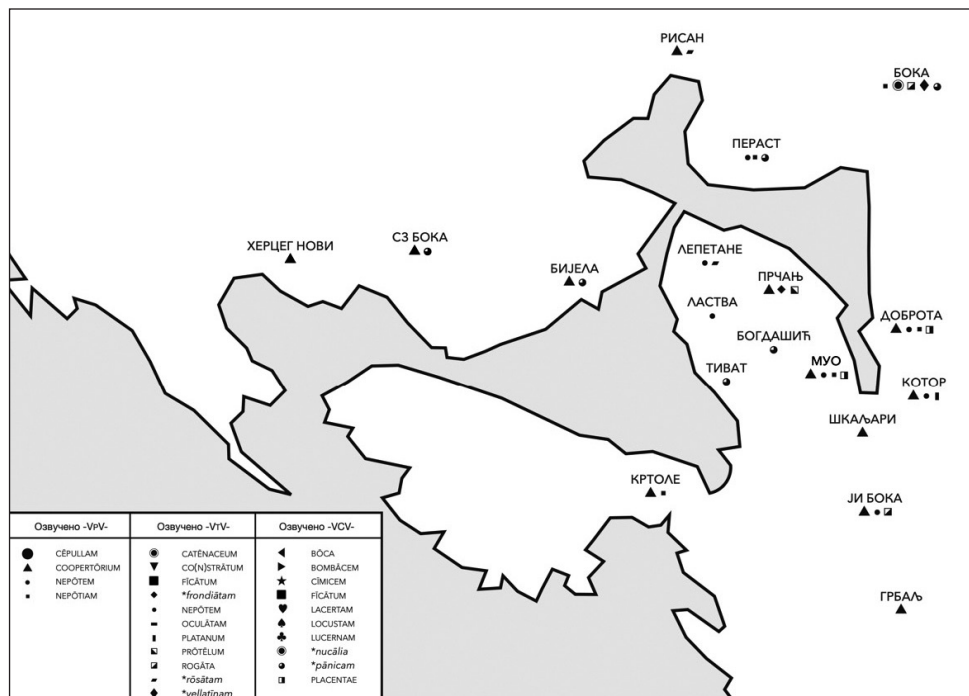
Прилог

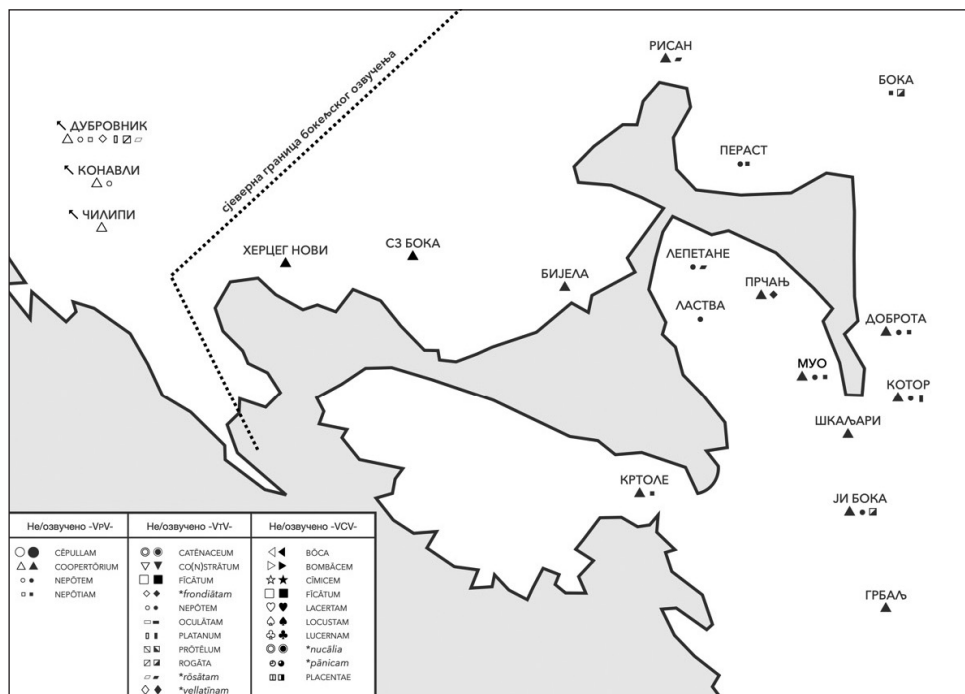
Карта 1. Неозвучени исходи интервокалних пловиза

Карта 2. Упливи из дубровачког говора у сјеверозападној Боци

Карта 3. Озвучени исходи интервокалних пловиза

Карта 4. Сјеверна граница бокелског озвучења

Литература

- Барић, Х. (1923). Skok P. Beiträge zur Kunde des romanischen Elements in der serbokroatischen Sprache. [Приказ]. *Јужнословенски филолог*, 3, 223–224.
- [Barić, H. (1923). Skok P. Beiträge zur Kunde des romanischen Elements in der serbokroatischen Sprache. [Prikaz]. *Južnoslovenski filolog*, 3, 223–224]
- Бојанић, М., Тривунац, Р. (2002). Рјечник дубровачког говора. *Српски дијалектолошки зборник*, 49, 1–458.
- [Bojanić, M., Trivunac, R. (2002). Rječnik dubrovačkog govora. *Srpski dijalektološki zbornik*, 49, 1–458]
- Вук 1852: Караџић, В. С. (1852). *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима* (2. изд.). Беч: Штампарија Јерменског манастира.
- [Vuk 1852: Karadžić, V. S. (1852). *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima* (2. izd.). Беч: Štamparija Jermenskog manastira]
- Вук 1898: Караџић, В. С. (1898). *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима* (3. изд.). Биоград: Штампарија Краљевине Србије.
- [Vuk 1898: Karadžić, V. S. (1898). *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima* (3. izd.). Biograd: Štamparija Kraljevine Srbije]
- Зоре, Л. (1895). Дубровачке туђинке. *Споменик СКА*, 26, 1–25.
- [Zore, L. (1895). Dubrovačke tuđinke. *Spomenik SKA*, 26, 1–25]
- Лигорио, О. (2015). Такозвани псеудо-јат у далматској романштини и балканском латинитету. *Јужнословенски филолог*, 71(3–4), 43–72.
- [Ligorio, O. (2015). Takozvani pseudo-jat u dalmatskoj romanštini i balkanskom latinitetu. *Južnoslovenski filolog*, 71(3–4), 43–72]
- Лигорио, О. (2018). Дифтонгација у далматороманским реликтима латинског суфикса -ĖLLU, -а. *Јужнословенски филолог*, 74(1), 31–59.
- [Ligorio, O. (2018). Diftongacija u dalmatoromanskim reliktima latinskog sufiksa -ĖLLU, -a. *Južnoslovenski filolog*, 74(1), 31–59]
- Лигорио, О. (2022). Далматоромански реликти у *Etimološkom rječniku hrvatskoga jezika*. *Зборник за филологију и лингвистику*, 65(2), 9–18.
- [Ligorio, O. (2022). Dalmatoromanski relikti u *Etimološkom rječniku hrvatskoga jezika*. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 65(2), 9–18]
- Лигорио, О. (2023). Још о далматороманским реликтима у *Etimološkom rječniku hrvatskoga jezika*. *Зборник за филологију и лингвистику*, 66(2), 7–17.
- [Ligorio, O. (2023). Još o dalmatoromanskim reliktima u *Etimološkom rječniku hrvatskoga jezika*. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 66(2), 7–17]
- Накићеновић, С. (1913). Бока: Антропогеографска студија. *Насеља српских земаља*, 9; *Српски етнографски зборник*, 20, 185–632.
- [Nakićenović, S. (1913). Boka: Antropogeografska studija. *Naselja srpskih zemalja*, 9; *Srpski etnografski zbornik*, 20, 185–632]
- Томановић, В. (1935). Акценат у говору села Лепетана (Бока Которска). *Јужнословенски филолог*, 14, 59–143.
- [Tomanović, V. (1935). Akcenat u govoru sela Lepetana (Boka Kotorska). *Južnoslovenski filolog*, 14, 59–143]

- Шоћ, Б. (2001). *Романизми и грецизми у црногорском језику: Континентални дио Црне Горе*. Цетиње: Централна народна библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”.
- [Šoć, B. (2001). *Romanizmi i grecizmi u crnogorskom jeziku: Kontinentalni dio Crne Gore*. Cetinje: Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Ђурђе Црнојевић”]
- Шпановић, А. (2024). *Романизми Старе Црне Горе и Брда: Етимолошка студија*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- [Španović, A. (2024). *Romanizmi Stare Crne Gore i Brda: Etimološka studija*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU]
- Barbić, A. (2011). *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Bartoli, M. G. (1906). *Das Dalmatische: Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der apennino-balkanischen Romania* (Bd. I–II). Wien: A. Hölder.
- Benčić, R. (2013). *Rječnik govora grada Hvara*. Hvar: Muzej hvarske baštine.
- Boerio, G. (1867). *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: G. Cecchini.
- Božin, D. (2017). *Rječnik i govor starih žitelja otoka Rave*. Zadar: Matica hrvatska.
- Brajković, T. (1893). *Peraški dijalekat. Program C. K. Drž. Velike Gimnazije u Kotoru za školsku godinu 1892–93*, 1–21.
- Budmani, P. (1883). *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 65, 154–179.
- ERHSJ: Skok, P. (1971–73). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Knj. I–III). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Fatović, S. (2017). *Rječnik govora otoka Sestrinja*. Zadar: Matica hrvatska.
- Geić, D. (2015). *Rječnik i gramatika trogirskoga čakavskoga govora*. Split — Trogir: Književni krug — Združeni artisti.
- Holzer, G. (2011). *Glasovni razvoj hrvatskoga jezika* (B. Štebih Golub, prev., 2. izd.). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- JE: Vinja, V. (1998–2004). *Jadranske etimologije: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.
- Jireček, C. (1902). *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* (Th. I). *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 48, 1–104.
- Jurišić, B. (1973). *Rječnik govora otoka Vrgade*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Kašić, Z. (1995). *Govor Konavala. Српски дијалектолошки зборник*, 41, 241–396.
- Kustić, N. (2002). *Čakavski govor grada Paga s rječnikom*. Zagreb: Društvo Pažana i prijatelja grada Paga.
- LAIČaG: Filipi, G., Buršić Giudici, B. (2019). *Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora*. Pula: Svečilište Jurja Dobrile u Puli.
- Lambl, D. (1854). *Ryby adriatické. Časopis českého musea v Praze*, 28, 37–64, 167–192.

- Ligorio, O. (2013). Uno sguardo ai relitti dalmato-romanzi in -CULU e -TULU. In N. Vuletić, J. E. Gargallo Gil (edd.), *Mare Loquens* (pp. 317–321). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ligorio, O. (2014). *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici* (neobjavljena doktorska disertacija). Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Ligorio, O. (2016). *Serbo-Croatian Accent Retraction: Its Course and Character in the Dialect of Dubrovnik* (unpublished doctoral thesis). University of Leiden, Leiden.
- Lipovac-Radulović, V. (1981). *Romanizmi u Crnoj Gori: Jugistočni dio Boke kotorske*. Cetinje – Titograd: Obod – Pobjeda.
- Lipovac-Radulović, V. (1997). *Romanizmi u Crnoj Gori: Budva i Paštrovići*. Novi Sad: MBM-plas.
- Mahulja, I. (2006). *Rječnik omišaljskoga govora*. Rijeka – Omišalj: Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj.
- Martinović, Ž. (2005). *Rječnik iškoga govora*. Zadar: Gradska knjižnica.
- Mayer, A. (1957). *Die Sprache der alten Illyrier* (Bd. I). Wien: M. Rohrer.
- Milat Panža, P. (2015). *Rječnik govora Blata na Korčuli*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Muljačić, Ž. (1962). Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 327, 237–380.
- Musić, S. (1972). *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki kotorskoj*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Oštarić, I. (2005). *Rječnik kolanjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska.
- Piasevoli, A. (1993). *Rječnik govora mjesta Sali na Dugom otoku*. Zadar: Matica hrvatska.
- Radulić, L. (2002). *Rječnik rivanjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska.
- Rančić, G. (2013). *Zavičajni rječnik i kronika mjesta Brbinj*. Zadar: 3000 godina Zadar.
- REW: Meyer-Lübke, W. (1972). *Romanisches etymologisches Wörterbuch* (5th ed.). Heidelberg: C. Winter – Universitätsverlag.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) (Sv. I–XXIII). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rešetar, M. (1907). *Der Štokavische Dialekt*. Wien: A. Hölder.
- Rocchi, L. (1990). *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*. Udine: Campanotto.
- Savić, D., Ligorio, O. (2022). Illyrian and Slavic. *Lucida intervalla*, 51, 3–41.
- Skok, P. (1933). *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*. Split: Pomorska biblioteka „Jadranske straže”.
- Skok, P. (1926). Zur Chronologie der Palatalisierung von c g gu gū vor e i y ĭ im Balkanlatein. *Zeitschrift für romanische Philologie*, 46, 385–410.
- Skok, P. (1930). Zum Balkanlatein III. *Zeitschrift für romanische Philologie*, 50, 484–532.
- Skok, P. (1934). Zum Balkanlatein IV. *Zeitschrift für romanische Philologie*, 54, 175–214, 424–499.

- Skok, P. (1956). Dalmatski jezik. U *Enciklopedija Jugoslavije* 2 (str. 653–655). Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.
- Šimunić, B. (2013). *Rječnik bibinjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska.
- Šulek, B. (1879). *Jugoslavenski imenik bilja*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Tekavčić, P. (1976). O kriterijima stratifikacije i regionalne diferencijacije jugoslavenskog romanstva u svjetlu toponomastike. *Onomastica Jugoslavica*, 6, 35–56.
- Tičić, A. (2004). *Rječnik mjesta Poveljane na otoku Pagu*. Zadar: Matica hrvatska.
- Vinja, V. (1986). *Jadranska fauna: Etimologija i struktura naziva* (Knj. I–II). Split. Logos.
- Vuletić, N. (2007). *Dalmatska leksička geografija: Talasozoonimi* (neobjavljena doktorska disertacija). Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Vuletić, N., Skračić, V. (2018). *Leksik morske faune u sjevernoj Dalmaciji: Rječnik pučkog nazivlja*. Zadar: Sveučilište u Zadru.

Orsat L. Ligorio

Summary

VOICING OF THE INTERVOCALIC STOPS IN THE DALMATIAN ROMANCE RELICS FROM THE BAY OF KOTOR

Dalmatian Romance relics from the Bay of Kotor notably undergo voicing of the intervocalic stops; cf. e.g. VpV > b in L *NEPŌTEM* ‘grandson; nephew’ > SCr. *něbud* ‘nephew’, VtV > d in L **rōsātam* > SCr. *rōsāda* ‘dew’, VcV > g in L *PLACENTAE* ‘cakes’ > SCr. PN *Plagēnti*. The paper investigates the extent of this phenomenon. An analysis of the available data reveals that not all Dalmatian Romance relics in the Bay of Kotor are affected by it. Voiced stops can be seen in the Serbo-Croatian continuants of L *COOPERTŌRIUM* ‘cover’, **nucālia* ‘walnut forest’, **pānicam* ‘bread storage’ > ‘storage’, *PLACENTAE* ‘cakes’, *PLATANUM* ‘plane tree’, *PRŌTĒLUM* ‘hair dividing line’, *ROGĀTA* ‘request’ > ‘gift’, **rōsātam* ‘dew’, **vellatīnam* ‘wool’; voiceless stops can be seen in the Serbo-Croatian continuants of L *BŌCA* ‘bogue, Box boops’, *BOMBĀCEM* ‘cotton’, *CATĒNACEUM* ‘padlock’, *CĒPULLAM* ‘red onion’, *CĪMICEM* ‘bed bug’, *CO(N)STRĀTUM* ‘strewn over’ > ‘floor; attic’, *FĪCĀTUM* ‘liver’, *LACERTAM* ‘Atlantic mackerel, Scomber scomber; Atlantic chub mackerel, Scomber colias’, *LOCUSTAM* ‘grasshopper; lobster’ > ‘lobster’, *LUCERNAM* ‘lantern’, *OCULĀTAM* ‘large-eyed’ > ‘saddled seabream, Oblada melanura’. Both voiced and voiceless stops (a mixed outcome) can be seen in the Serbo-Croatian continuants of L **frondiātam* ‘leafy branch’ > ‘fishing with branches’, *NEPŌTEM* ‘grandson; nephew’ > ‘nephew’, *NEPŌTIAM* ‘granddaughter; niece’ > ‘niece’. The paper concludes that the unvoiced relics must have been borrowed before the voiced ones, probably between the 13th and the 15th century.

Key words:

Latin, Dalmatian Romance, Serbo-Croatian, historical phonetics, Bay of Kotor

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.7>

811.163.41'282.2

Специфичне реализације трајања вокала у нишком урбаном варијетету

Нина Љ. Судимац Јовић*

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за србистику

 <https://orcid.org/0000-0003-2084-9258>

Александра Р. Лончар Раичевић

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за србистику

 <https://orcid.org/0000-0002-1540-8610>

Кључне речи:

трајање,
вокали,
Ниш,
урбани варијетети,
српски језик

Апстракт

Рад се бави испитивањем и описом реализација трајања вокала у српском језику – у призренско-тимочкој дијалекатској области, које представљају важан аспект фонетских и фонолошких истраживања у контексту дијалекатских варијација. На основу дугогодишњих истраживања спроведених у урбаним центрима призренско-јужноморавског дијалекта, методом слушне перцепције уочено је да код говорника у Нишу можемо направити поларизацију на две групе: 1) говорници код којих се јавља тзв. *дужење* наглашених вокала и 2) говорници код којих је трајање наглашених вокала изразито кратко. У раду су, на основу експерименталног истраживања (акустичка анализа), представљене вредности трајања наглашеног и ненаглашеног вокала код 20 говорника мушког пола из Ниша. Снимљени материјал анализиран је у софтверском пакету за обраду говора PRAAT (верзија 6.0.14, Boersma/Weenink, 2015). (примљено: 20. фебруара 2025; прихваћено: 16. маја 2025)

1. Увод

Социофонетска истраживања у језику базирана су на спрези социолошких и фонетских методолошких поставки на основу којих се уочене појаве посматрају кроз једну комплексу и заокружену друштвенојезичку призму. Варијације у говору су веома важне за фонетску теорију и заузимају кључно место у области социофонетике, гране која обухвата низ приступа и перспектива производње, перцепције и обраде говора. Важан аспект који може утицати на језичко понашање појединца је улога социокултурног контакта – на фонолошком плану социокултурни контакт може довести до промена у изговору кроз различит избор језичких средстава, било да је у питању изложеност стандарду или другом дијалекту, што се конкретно може одразити на природу, место акцента и интонацију. У научној литератури се појава пребацивања феномена кода посматра на различите начине, а узроке ове појаве треба тражити не само у социјалном окружењу, већ и у комуникативној ситуацији и намери говорника. Питање ефекта промене кода и могућих социолингвистичких утицаја захтева другачију методологију истраживања, па се у овом раду задржавамо само на акустичкој анализи података о варирању трајања наглашених вокала, са могућношћу да се ово питање продуби у даљим етапама испитивања. Подаци изнети у овом истраживању касније могу послужити као база за наредна интердисциплинарна социофонетска истраживања.

Однос између дијалекта и стандарда представља веома комплексну везу која је условљена различитим лингвистичким, социјалним, политичким и културним факторима. Дијалекти су регионалне варијанте језика које се разликују у погледу изговора, лексике и граматике, док стандардни језик представља нормативну форму која се користи у формалним контекстима. Са контактнولينгвистичког становишта веома је важно проширити оквире традиционалних дијалектолошких истраживања у правцу урбане дијалектологије и интерференцију стандарда и дијалекта, кроз утицај различитих социолингвистичких фактора[§] који могу бити кључни за разумевање развоја дијалеката, њихову употребу и перцепцију у друштву.

Померање тежишта и проширивање фокуса истраживања на регионалне и урбане идиоме, које је праћено и на методолошком плану, предочено је у мањем броју радова у српској лингвистици (Alexander, 2005; Петровић, 2001; Ћудомировић, 2007; Лончар Раичевић, 2023; Судимац, 2021; Трајковић, 2018). О важности ове запостављене области, посебно у домену фонолошких појава, сведочи и рад Петровића који се са једне стране бави генезом регионалних урбаних говора и њиховом интерференцијом са стандардним језиком, што је утицало и на продор балканизма у домену прозодије, а са друге на утицај језичке „интернационализације” и „европеизације” који је остварен посредством позајмљеница на дистрибуцију фонема (Петровић, 2001).

1.1. Претходна истраживања

Детаљан преглед радова о социолингвистичким истраживањима на нашим просторима дат је у прилогу А. Бјелаковића *Whither Variationist Sociolinguistics*

in Serbia (Bjelaković, 2018). Током последње две деценије у Србији се појавио један број истраживача који су се методолошки удаљили од традиционалне дијалектологије, стављајући у фокус истраживање говора урбаних градских средина, заснованим на методама варијационе социолингвистике. Највећи број радова представљају студије које спадају у домен акустичке фонетике (Рауповић, 2003; Гудурић, 2004; Марковић/Бјелаковић, 2009а; 2009б; Sredojević, 2017; Сredoјевић/Суботић, 2011; Лончар Раичевић, 2020а; 2020б; 2023; Лончар Раичевић/Судимац, 2017; 2018; 2024; Lončar Raičević/Sudimac 2017; Судимац, 2016; 2020; 2021).

Говор Ниша, према основни језичким одликама, припада призренско-јужноморавском дијалекту и основна акценатска јединица је *експираторни* акценат који је у литератури описан као „експираторичан по карактеру, без обавезних квантитативних или тонских обележја, чији изговор може варирати трајањем и тоном само у зависности од реченичке интонације [...] Место акцента је слободно” (Ивић, 1985: 112). Серија акустичких радова која је обављена на ширем простору призренско-тимочке дијалекатске области (Лончар Раичевић/Судимац, 2017; Lončar Raičević/Sudimac, 2017; Лончар Раичевић/Судимац, 2018; Лончар Раичевић, 2020а; Лончар Раичевић, 2023) показала је да у урбаним центрима, под утицајем стандарда, долази до модификовања основне прозодијске јединице, првенствено њене квантитативне компоненте. Аутори су у претходним радовима указали на преплитање више говорних модела¹ – са једне стране, на тежњу да се задовоље нормативни захтеви ортоепије, а са друге – појаву специфичних, колоквијалних и дијалекатских форми уместо стандардних (Лончар Раичевић/Судимац Јовић, 2024). У том процесу прилагођавања често долази до формирања нових говорних карактеристика које се не могу сврстати у особине руралних центара из којих је досељена већина становништва.

Имајући у виду све наведено, овај рад има за циљ да (а) употпуни слику о реализацији трајања вокала у српском језику, као и да (б) допринесе описима фонетских параметара у урбаним варијететима српског језика, пре свега на подручју призренско-јужноморавског дијалекта (Ниш). Овако добијени параметри могу бити од користи и форензичарима који се баве описима језичких црта у социофонетском контексту, издвајајући трајање вокала у Нишу као веома занимљив маркер.

Рад је организован на следећи начин: прво поглавље је уводног карактера и у њему је изложен предмет рада и представљена су претходна истраживања релевантна за ову тему; у другом поглављу представљен је методолошки оквир, а у трећем су изложени резултати истраживања; четврто поглавље доноси закључне напомене.

1 О социолингвистичким варијабама пише Лабов (Labov, 1972; 1994), наводећи да се међусобно разликују индикатори, маркери и стереотипи, у зависности од тога да ли проучавана језичка особина има друштвену или стилску вредност. Индикатори су оне промене у говору које имају социјалну вредност, говоре о некој етичкој или другој припадности, и константне су у говору одређене групе, што значи да немају стилску вредност; маркери имају и друштвену и стилску вредност – нпр. изговор фонеме [ɾ] у Лабовљевом експерименту показивао је и класу којој припадају испитаници, али је одсликавао и стил говора – формални и неформални; стереотипи поседују само стилску вредност.

2. Методологија рада

У раду су посматране вредности трајања вокала код испитаника мушког пола који су рођени и одрасли у Нишу и нису мењали место пребивалишта. Старосна граница креће се од 30 до 40 година (средња вредност 35 година) и сви имају високошколско образовање. Пошто је на перцептивном плану уочено да постоје различите варијанте унутар нишког убраног дијалекта, направљен је пригодан узорак, а претпоставка је да постоје тенденције да говорници са другим наглашеним вокалима живе претежно у центру Ниша (сврстани у *прву групу испитаника*), док говорници са кратким наглашеним вокалима живе углавном на периферији града (сврстани у *другу групу испитаника*). То значи да је приликом одабира испитаника вођено рачуна о четири параметра – полу, дијалекту, образовању и узрасту (тзв. контролисане варијабле).

Корпус истраживања сачињен је од снимака 20 говорника. Списак речи за испитивање остварења трајања вокала обухватио је укупно 100 стимулуса у четири нормативно очекиване категорије у двосложним речима без неакцентоване дужине, које су потврђене у *Речнику Матице српске* (структура: CVCV, CVCVC, CVCCV) – укупно је измерено 2000 наглашених и 2000 ненаглашених вокала. Тестирани примери заузимали су медијалну реченичну позицију, а реченице које су биле део истраживања су кратки искази обавештајног типа, из којих су изостављени емотивно ангажовани искази који би утицали на реченичну интонацију. Испитаницима су дата упутства на самом почетку, али нису знали шта је циљ истраживања како не би модификовали свој говор.

Испитаници су снимани у рачунској учионици Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Коришћен је кондензаторски микрофон (ATH-750COM), а снимање је вршено како директно у програму PRAAT тако и у програму AUDACITY, под строго контролисаним условима. Снимци су чувани у WAV формату. Снимљени материјал обрађен је експерименталном методом – акустичка анализа снимака, а подаци су подвргнути статистичкој обради: квантитативна анализа обухватила је обраду података у програмском пакету SPSS (верзија 22.00), а подразумевала је дескриптивну статистику: приказана је средња вредност, максимална, минимална, стандардна девијација и медијан. Коришћен је т-тест за независне и зависне узорке.

Све вредности приказане су табеларно у односу на групу испитаника у оквиру сваке вокалске реализације, а затим и графичким путем.

3. О трајању вокала – анализа података и дискусија

У овом поглављу приказаћемо резултате трајања вокала у односу на групу испитаника. Прво ћемо сагледати вредности по групама – у односу на вокал и нормативно очекивану акценатску категорију, а затим ћемо упоредити вредности како бисмо проверили постоји ли статистички значајна разлика у односу на испитивану варијаблу.

3.1. Прва група испитаника

	вокал	акценат	просек	ср. вредност	ст. девијација	мини- мум	макси- мум
прва група	[a]	ду	131,43	132,84	14,18	105,35	150,67
		дс	125,98	127,78	15,97	80,23	148,09
		ку	124,22	127,66	13,97	92,33	150,55
		кс	136,72	136,95	19,46	101,23	170,32
	[e]	ду	113,62	116,83	15,38	80,12	140,45
		дс	134,30	139,45	17,02	100,21	154,45
		ку	110,21	110,41	17,40	80,32	146,67
		кс	117,08	116,22	17,49	80,33	150,33
	[i]	ду	83,51	83,28	13,11	48,44	103,34
		дс	80,10	81,12	7,08	69,67	92,23
		ку	90,88	95,40	14,75	63,12	110,23
		кс	99,10	100,73	15,88	67,87	126,67
	[o]	ду	132,83	131,12	18,63	91,23	162,23
		дс	126,77	128,66	12,84	105,55	145,56
		ку	107,52	110,22	11,59	80,11	121,23
		кс	118,76	122,23	14,82	83,45	138,89
	[u]	ду	95,38	97,88	12,60	66,67	110,23
		дс	99,03	99,84	9,50	81,81	115,67
		ку	97,37	100,23	12,95	71,22	120,44
		кс	96,68	100,23	13,76	60,22	112,23

Табела 1. Трајање наглашених вокала
под четири нормативно очекиване акценатске категорије (прва група)

Код наглашеног вокала [a] нису уочене велике квантитативне разлике, али се ипак запажа дужење код нормативно очекиваних кратких акцената. Највеће трајање забележено је под очекиваним краткосилазним акцентом, а минималне и максималне вредности показале су да у реализацијама постоје велике индивидуалне разлике које се крећу чак и до 90 ms.

Уколико погледамо вредности трајања вокала [o] запажамо да је најдуже трајање присутно код вокала под очекиваном дугоулазном прозодемом, а најкраће под очекиваном краткоулазном, са квантитативном разликом од 25,31 ms, што је изнад диференцијалног прага чујности (Nooteboom, 1997).

Нешто краће вредности забележене су код вокала [e], са најдужом реализацијом под очекиваним дугосилазним акцентом – 134,3 ms. Код осталих нагласних реализација уочене су врло уједначене вредности.

Најмање вредности остварене су код високих вокала [u] и [i] с тим да су нешто више вредности уочене код вокала [u]. Код вокала [u] најдуже трајање (99,03 ms) бележи се под очекиваном дугосилазном прозодемом, а код вокала [i] под очекиваном краткосилазном прозодемом (99,10 ms).

Уколико имамо у виду укупно трајање вокала под све четири нормативно очекиване акценатске реализације, највише вредности запажају се код вокала [a], чиме се може потврдити већ устаљени градациони поредак трајања вокала од најдужег до најкраћег: [a, o, e, u, i].

3.2. Друга група испитаника

	вокал	акценат	просек	ср. вредност	ст. девијација	мини- мум	макси- мум
друга група	[a]	ду	73,17	73,27	11,80	56,33	90,44
		дс	82,06	82,23	13,81	60,45	102,34
		ку	72,07	70,44	14,62	49,56	96,67
		кс	79,32	79,50	20,56	50,55	110,34
	[e]	ду	73,49	72,23	10,63	57,78	88,67
		дс	77,10	77,23	8,44	60,45	90,33
		ку	68,21	65,82	10,23	56,67	87,78
		кс	72,23	70,66	7,28	58,65	85,51
	[i]	ду	52,96	50,33	8,51	37,78	65,56
		дс	51,97	51,22	4,89	44,43	60,11
		ку	63,61	66,33	9,82	44,55	74,56
		кс	59,82	60,73	8,01	45,56	74,45
	[o]	ду	75,07	76,55	12,57	50,55	92,34
		дс	72,06	70,77	7,02	60,11	83,34
		ку	64,58	64,27	8,86	47,78	84,43
		кс	71,49	70,77	14,32	47,78	90,22
	[u]	ду	56,56	53,39	13,68	42,23	87,78
		дс	57,75	57,77	8,89	44,45	75,77
		ку	58,90	59,34	5,95	47,78	67,02
		кс	56,69	60,12	7,87	34,45	66,78

Табела 2. Трајање наглашених вокала
под четири нормативно очекиване акценатске категорије (друга група)

Код друге групе испитаника уочавају се значајно ниже вредности код свих вокала под свим очекиваним акценатским реализацијама (о поређењу вредности међу групама видети у одељку 3.3.).

Код вокала [a] најдуже трајање од 82,06 ms забележено је под очекиваним дугосилазним акцентом, док се најкраће трајање запажа под очекиваним краткоузлазним (72,07 ms). Квантитативна разлика је на самој граници прага чујности (Noteboom, 1997).

Ако погледамо вредности трајања вокала [e] уочавамо незнатне разлике у реализацији трајања у односу на акценатске категорије, које се крећу од 68,21 ms (краткоузлазни) до 73,49 ms (дугоузлазни).

Сличне вредности уочавају се и код вокала [o], са истоветним обрасцем остварења (најкраће трајање забележено је код очекиваног краткоузлазног акцента – 64,58 ms, а најдуже код очекиваног дугоузлазног – 75,07 ms, што је такође изнад диференцијалног прага чујности).

Најкраће квантитетске реализације у целокупном корпусу забележене су код вокала [u] и [i], са просечном вредношћу трајања око 56 ms.

Уколико имамо у виду укупно трајање вокала под све четири нормативно очекиване акценатске реализације за ову групу говорника, највише вредности запажају се код вокала [a]. На основу измерених вредности можемо успоставити градациони поредак трајања вокала од најдуже до најкраћег, који је нешто другачији у односу на прву групу испитаника: [a, e, o, u, i].

3.3. Упоредна анализа резултата у односу на групу испитаника

Ако посматрамо вредности трајања вокала [a] под свим нормативно очекиваним позицијама и упоредимо их у датим групама, видећемо да је код прве групе испитаника трајање знатно дуже и да се квантитативне разлике у односу на говорнике друге групе крећу од 43 ms до 58 ms. Сличан распон квантитативних разлика уочава се и код вокала [e] и [o]. Резултати статистичке анализе показују да постоји статистички значајна разлика у реализацији трајања вокала у односу на групу испитаника ($p = .000$) – како бисмо испитали овај феномен, коришћен је т-тест за независне узорке чији су резултати приказани у наредној табели.

вокал	акценат	говорници	просек	ст. девијација	t	sig
[a]	ду	прва група	131,43	14,18	14,123	.000
		друга група	73,17	11,80		
	дс	прва група	125,98	15,97	8,056	.000
		друга група	82,06	13,81		
	ку	прва група	124,22	13,97	11,530	.000
		друга група	72,07	14,62		
	кс	прва група	136,72	19,46	9,067	.000
		друга група	79,32	20,56		

[e]	ду	прва група	113,62	15,38	9,601	.000
		друга група	73,49	10,63		
	дс	прва група	134,30	17,02	13,468	.000
		друга група	77,10	8,44		
	ку	прва група	110,21	17,40	9,304	.000
		друга група	68,21	10,23		
[i]	ду	прва група	117,08	17,49	10,587	.000
		друга група	72,23	7,28		
	дс	прва група	83,51	13,11	8,740	.000
		друга група	52,96	8,51		
	ку	прва група	80,10	7,08	12,663	.000
		друга група	51,97	4,89		
[o]	ку	прва група	90,88	14,75	6,881	.000
		друга група	63,61	9,82		
	кс	прва група	99,10	15,88	9,877	.000
		друга група	59,82	8,01		
	ду	прва група	132,83	18,63	9,954	.000
		друга група	75,07	12,57		
[u]	дс	прва група	126,77	12,84	14,482	.000
		друга група	72,06	7,02		
	ку	прва група	107,52	11,59	13,163	.000
		друга група	64,58	8,86		
	кс	прва група	118,76	14,82	10,260	.000
		друга група	71,49	14,32		
[u]	ду	прва група	95,38	12,60	9,337	.000
		друга група	56,56	13,68		
	дс	прва група	99,03	9,50	14,182	.000
		друга група	57,75	8,89		
	ку	прва група	97,37	12,95	13,498	.000
		друга група	58,90	5,95		
[u]	кс	прва група	96,68	13,76	12,612	.000
		друга група	56,69	7,87		

Табела 3. Резултати т-теста за независне узорке

Поређењем вредности трајања вокала [u] и [i] запажамо да је распон квантитативних разлика мањи и креће се од 28 ms до 39 ms код вокала [i], односно од 38 ms до 41 ms код вокала [u].

Добијене вредности код обе групе испитаника приказали смо кроз призму различитих фонетских позиција: (а) вокал у дугом наглашеном слогу, (б) вокал у кратком наглашеном слогу и (в) вокал у кратком ненаглашеном слогу. Оваква интерпретација резултата показала нам је какав је образац фонетске употребе трајања вокала код говорника прве и друге групе у чијем идиому лежи нишки урбани варијетет. Поред просечних вредности, у последњој колони се налазе релативне вредности које су изражене у односу на *вокал у кратком наглашеном слогу* који представља централну јединицу за упоређивање вредности у осталим фонетски испитиваним позицијама.

вокал	група	позиција	просек	релације
[a]	прва	кратак	130,47	0,98 : 1 : 0,46
		дуг	128,71	
		неакцентован	60,07	
	друга	кратак	75,69	1,02 : 1 : 0,45
		дуг	77,62	
		неакцентован	34,09	
[e]	прва	кратак	113,65	1,09 : 1 : 0,49
		дуг	123,96	
		неакцентован	55,7	
	друга	кратак	70,22	1,07 : 1 : 0,55
		дуг	75,29	
		неакцентован	39,27	
[i]	прва	кратак	94,99	0,86 : 1 : 0,55
		дуг	81,81	
		неакцентован	52,3	
	друга	кратак	61,72	0,85 : 1 : 0,55
		дуг	52,47	
		неакцентован	34,06	
[o]	прва	кратак	113,14	1,14 : 1 : 0,51
		дуг	129,8	
		неакцентован	58,34	
	друга	кратак	68,04	1,08 : 1 : 0,55
		дуг	73,57	
		неакцентован	37,79	

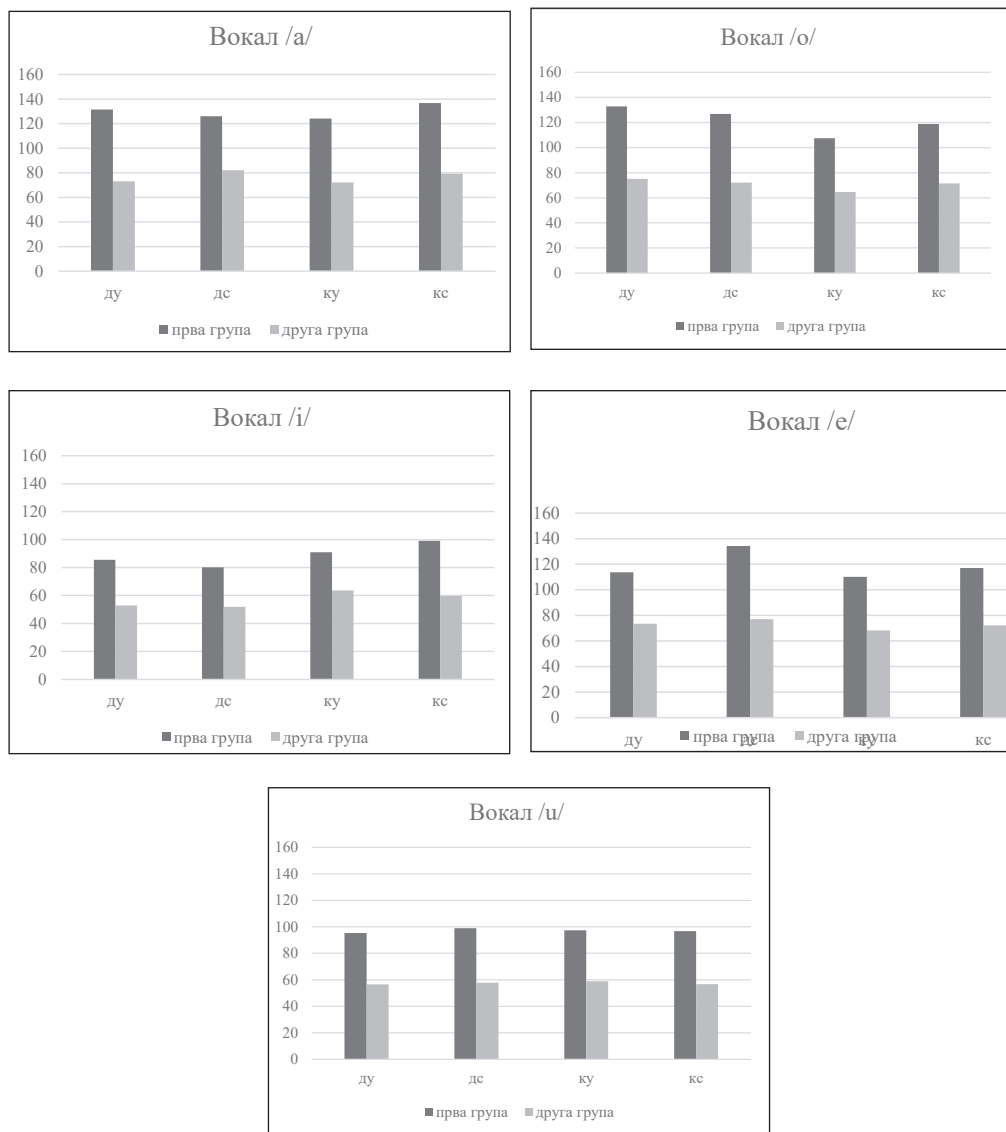
[u]	прва	кратак	97,03	1,01 : 1 : 0,57
		дуг	97,21	
		неакцентован	55,75	
	друга	кратак	57,79	0,98 : 1 : 0,62
		дуг	57,16	
		неакцентован	36,37	

Табела 4. Трајање вокала изражено кроз фонетске позиције код испитаника прве и друге групе

Типичне квантитетске релације између три фонетска контекста у урбаном нишком варијетету српског језика (за укупну популацију) јесу оне у којима је дуги вокал око 1,08–1,09 пута дужи од кратког, а трајање ненаглашеног вокала износи 0,45 до 0,62 трајања кратког наглашеног вокала. У корпусу су запажене и супротне тенденције: да фонетски кратак вокал има дуже трајање од фонетски дугог вокала, што спада у својеврсну специфичност код говорника из Ниша, која је претходно и перцептивно уочена и која је била и полазна тачка за спровођење овог истраживања.

Основна карактеристика трајања наглашених вокала у продукцији говорника из Ниша је његова специфична фонетска реализација. Наиме, у фонетском смислу разлика између дугих и кратких вокала у оквиру једне групе испитаника може да износи пар десетина милисекунди, али будући да је фонетски праг перцептибилности дужине вокала 10–40 ms, и овако минималне разлике могу да послуже као фонолошка индиција у перцепцији и продукцији вокала. Међутим, високе вредности квантитетских разлика између дугих и кратких вокала које су уочене поређењем података између две групе испитаника показују да постоји велика поларизација, што значи да постоји јасно изражена разлика и да се код једне групе испитаника вокали реализују *кратко*, а код друге групе – *дуго*. Наведена појава може имати различите узорке у зависности од многобројних фактора као што су (1) индивидуалне разлика, (2) специфичне говорне навике, (3) утицај стандардног језика²; (4) социјални фактори – образовање, контекст, средина. Како бисмо боље разумели разлике између посматраних група и истражили њихове узроке и потенцијалне последице, потребно је проширити опсег истраживања који би укључивао не само језичке него и културолошке, социјалне и психолингвистичке факторе, чиме би се могли открити дубљи узроци за дате језичке обрасце.

2 Претходна истраживања која су обављена на истом терену – на основу слушне перцепције, указала су да је на акценатском плану видан утицај стандардног језика и да се не може успоставити само један регионални изговор (Лончар Раичевић/Судимац Јовић, 2024).

Слика 1. Графички приказ трајања вокала у односу на групу говорника

4. Закључак

Перцептивне тврдње које су биле основно полазиште за спровођење овог истраживања показале су се као основане јер су резултати акустичке анализе која је спроведена у раду показали да се трајање вокала у продукцији говорника из Ниша реализује на специфичан начин. Закључци упућују на велике разлике у трајању наглашених вокала између две групе испитаника, чији је опсег од 30 ms до 60 ms, које су лингвистички релевантне јер се крећу у оквиру трајања које се сматра прихватљивим за перцепцију. Овакве варијације показују да код једног

дела говорника (друга група испитаника) постоји задржавање регионалне базе, док се више вредности које су уочене код прве групе испитаника могу тумачити као утицај стандарда.

Овако поларизовани језички обрасци отварају пут даљим интердисциплинарним истраживањима која би показала на који начин се фонетске варијанте могу повезати са одређеним групама говорника или одређеним стиловима говора. Верујемо да ће озбиљно схватање ових изазова имати користи за фонетску теорију, као и за социолингвисте који су заинтересовани за разумевање динамике језичких варијација и промена.

Напомена: Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-137/2025-03/ 200165).

Литература

- Гудурић, С. (2004). *О природи гласова*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [Gudurić, S. (2004). *O prirodi glasova*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva]
- Ивић, П. (1985). *Дијалектологија српскохрватског језика: Увод и штокавско наречје*. Друго издање. Нови Сад: Матица српска.
- [Ivić, P. (1985). *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: Uvod i štokavsko narečje*. Drugo izdanje. Novi Sad: Matica srpska]
- Лончар Раичевић, А. (2020а). Улога квантитета у приближавању књижевном језику код говорника са призренско-тимочког терена. У М. Ковачевић и др. ур. *Актуелна питања фонетике и фонологије српског језика* (стр. 209–227.). Андрићград – Вишеград: Андрићев институт.
- [Lončar Raičević, A. (2020a). Uloga kvantiteta u približavanju književnom jeziku kod govornika sa prizrensko-timočkog terena. U M. Kovačević i dr. ur. *Aktuelna pitanja fonetike i fonologije srpskog jezika* (str. 209–227). Andrićgrad – Višegrad: Andrićev institut]
- Лончар Раичевић, А. (2020б). *Акустичка анализа прозодије речи у српском језику*. Ниш: Филозофски факултет.
- [Lončar Raičević, A. (2020b). *Akustička analiza prozodije reči u srpskom jeziku*. Niš: Filozofski fakultet]
- Лончар Раичевић, А. (2023). О могућностима усвајања прозодијског система другог типолошки различитог варијетета. *Наслеђе*, 56, 89–102.
- [Lončar Raičević, A. (2023). O mogućnostima usvajanja prozodijskog sistema drugog tipološki različitog varijeteta. *Nasleđe*, 56, 89–102]
- Лончар Раичевић, А., Судимац, Н. (2017). Акустички опис нагласака у говорима призренско-јужноморавског дијалекта. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LX(2), 209–225.

- [Lončar Raičević, A., Sudimac, N. (2017). Akustički opis naglasaka u govorima prizrensko-južnomoravskog dijalekta. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, LX(2)*, 209–225]
- Лончар Раичевић, А., Судимац, Н. (2018). Акустички опис нагласака у говорима тимочко-лужничког дијалекта. *Philologia Mediana, 10*, 423–439.
- [Lončar Raičević, A., Sudimac, N. (2018). Akustički opis naglasaka u govorima timočko-lužničkog dijalekta. *Philologia Mediana, 10*, 423–439]
- Лончар Раичевић, А., Судимац, Н. (2022). Теорија, пракса и ставови говорника о наглашавању страних речи на примерима из медицинске терминологије. У Софија Милорадовић, Марина Јањић (ур.). *Јавни говор у условима пандемије Ковид 19* (стр. 91–105). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- [Lončar Raičević, A., Sudimac, N. (2022). Teorija, praksa i stavovi govornika o naglašavanju stranih reči na primerima iz medicinske terminologije. U Sofija Miloradović, Marina Janjić (ur.). *Javni govor u uslovima pandemije Kovid 19* (str. 91–105). Beograd: Institut za srpski jezik SANU.]
- Лончар Раичевић, А., Судимац Јовић, Н. (2024). О хиперкорекцијама у наглашавању у српском језику. *Philologia Mediana, 16*, 491–501.
- [Lončar Raičević, A., Sudimac Jović, N. (2024). O hiperkorekcijama u naglašavanju u srpskom jeziku. *Philologia Mediana, 16*, 491–501]
- Марковић, М., Бјелаковић, И. (2009а). Квантитет дугих посттоничних вокала у говору Новог Сада. У Ж. Бошњаковић (ур.), *Говор Новог Сада, Св. 1, Фонетске особине* (стр. 141–147). Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- [Marković, M., Bjelaković, I. (2009a). Kvantitet dugih posttoničnih vokala u govoru Novog Sada. U Ž. Bošnjaković (ur.), *Govor Novog Sada, Sv. 1, Fonetske osobine* (str. 141–147). Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu]
- Марковић, М., Бјелаковић, И. (2009б). Квантитет наглашених вокала у говору Новог Сада. У Ж. Бошњаковић (ур.), *Говор Новог Сада, Св. 1, Фонетске особине* (стр. 148–158). Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- [Marković, M., Bjelaković, I. (2009b). Kvantitet naglašanih vokala u govoru Novog Sada. U Ž. Bošnjaković (ur.), *Govor Novog Sada, Sv. 1, Fonetske osobine* (str. 148–158). Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu]
- Петровић, Д. (2001). Дијалектолошка истраживања Александра Белића (Поводом изласка из штампе његових Сабраних дела). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLIV(1–2)*, 237–245.
- [Petrović, D. (2001). Dijalektološka istraživanja Aleksandra Belića (Povodom izlaska iz štampe njegovih Sabranih dela). *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, XLIV(1–2)*, 237–245]
- Средојевић, Д., Суботић, Љ. (2011). Дугоузлазни акценат у новосадском говору: фонетске карактеристике и фонолошка интерпретација. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LIV(2)*, 108–133.
- [Sredojević, D., Subotić, Lj. (2011). Dugouzlazni akcenat u novosadskom govoru: fonetske karakteristike i fonološka interpretacija. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, LIV(2)*, 108–133]

- Судимац, Н. (2016). Социофонетски поглед на српске језичке варијетете – Перцепција. Акустика. Ставови. *Philologia Mediana*, 8, 555–586.
- [Sudimac, N. (2016). Sociofonetski pogled na srpske jezičke varijetete – Percepcija. Akustika. Stavovi. *Philologia Mediana*, 8, 555–586]
- Судимац, Н. (2020). Трајање вокала у два регионална варијетета српског језика. У М. Ковачевић и др. ур. *Актуелна питања фонетике и фонологије српског језика* (стр. 271–297). Андрићград – Вишеград: Андрићев институт.
- [Sudimac, N. (2020). Trajanje vokala u dva regionalna varijeteta srpskog jezika. U M. Kovačević i dr. ur. *Aktuelna pitanja fonetike i fonologije srpskog jezika* (str. 271–297). Andrićgrad – Višegrad: Andrićev institut]
- Судимац, Н. (2021). Акустички квалитет вокала у типично регионалним варијететима српског језика (необјављена докторска дисертација). Филозофски факултет, Ниш.
- [Sudimac, N. (2021). Akustički kvalitet vokala u tipično regionalnim varijetetima srpskog jezika (neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Niš]
- Трајковић, Т. (2018). Говор Ниша кроз призму диглосивности. *Јужнословенски филолог*, LXXIV(2), 89–108.
- [Trajković, T. (2018). Govor Niša kroz prizmu diglosivnosti. *Južnoslovenski filolog*, LXXIV(2), 89–108]
- Alexander, R. (2005). Does Serbo-Croatian dialectology still exist?, *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах*, 29–40.
- Bjelaković, A. (2018). Whither Variationist Sociolinguistics in Serbia?. *BELLS*, 10, 193–227.
- Boersma, P., Weenick, D. (2015). Praat: Doing Phonetics by Computer (Version 6.0.14) [Computer program]. <http://www.praat.org>.
- Čudomirović, J. (2007) Generacijske razlike u jednom govoru kosovsko-resavskog dijalekta i njihov socijalni kontekst, *Petničke sveske*, 62, 169–179.
- Labov, W. (1972). *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, W. (1994). *Principles of linguistic change. Vol. I: Internal Factors*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lončar Raičević, A. Sudimac, N. (2017). Acoustic Parameters of Speech as Forensic Markers for Speakers of Prizren-Timok Dialect. In B. Simeunović-Patić (Ed.), *Archibald Reiss Days, Thematic Conference Proceedings of International Significance* (Vol. 1, pp. 461–473). Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies.
- Noteboom, S. (1997). The Prosody of Speech: Melody and Rhythm. In W. J. Hardcastle, J. Laver (Eds.), *The Handbook of Phonetic Sciences* (pp. 640–673). Oxford: Basil Blackwell Limited.
- Paunović, T. (2003). *Fonetsko-fonološka interferencija srpskog jezika u percepciji i produkciji engleskih vokala* (neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Niš.

Sredojević, D. (2017). *Fonetsko-fonološki opis akcenata u standardnom srpskom jeziku – od specifičnog ka opštem*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

Nina Lj. Sudimac Jović
Aleksandra R. Lončar Raičević

Summary

SPECIFIC REALIZATIONS OF VOWEL DURATION IN THE URBAN VARIETY OF NIŠ

The realization of vowel duration in Serbian – specifically in the Prizren-Timok dialect – is examined and described in this paper. This feature represents an important aspect of phonetic and phonological research in the context of dialectal variations. Based on many years of research conducted in urban centers of the Prizren-South Morava region using the method of auditory perception, it was observed that we can make a polarization into two groups among speakers in Niš: 1) those who exhibit the so-called lengthening of stressed vowels and 2) speakers whose duration of stressed vowels is extremely short. Based on experimental research (acoustic analysis), the paper presents the values of duration of stressed and unstressed vowels in 20 male speakers from Niš.

Key words:

duration, vowel, Niš, urban varieties, Serbian

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.8>

811.521'367.625

動詞「打ち込む」の多義的な意味の現れ方

Sanja M. Joka*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za orijentalistiku

 <https://orcid.org/0009-0001-7932-837X>

キーワード:

語彙的な意味、
文法的な意味、
カテゴリカルな意味、
多義性、
日本語、
複合動詞、
「打ち込む」、
意味分類

要旨

言語現象の分析においては、構造や意味関係を構成する要素の語彙的性質、文法的性質、そしてそれらの関係性を考慮する必要がある。また、単語の多義性を考察する際、各語彙的な意味を個別に記述するのではなく、意味が現れる条件を実例に基づいて整理し、意味的タイプに分類することで、体系的な理解を深めることが可能である。本稿では、語彙的な意味、文法的な意味、そして両者をつなぐカテゴリカルな意味という概念を適用し、多義性が特に複雑な複合動詞「打ち込む」に焦点を当てた。その多義的な意味の現れ方を分析し、意味分類を試みた。分析は辞書記述および小説の用例に基づいて行った。分析の結果、「打ち込む」の多義的な意味は、大きく6つに分類できることが明らかとなった。これらは「叩いて内部に入れる」、「対象を相手の領域に移動させる」、「強く迫る、勢いよく押し寄せる」、「精神を集中する」、「球を打つ練習を十分にする」、および「敵陣に攻め込み、その勢力を二分する」といった意味である。特に、最初の3つの意味に関しては、さらに下位の意味的關係が確認された。これらの意味は、カテゴリカルな性質および文法的性質の変化に伴い、構造の変容を通じて新たな意味が現れる過程を示している。本稿は、語彙的な意味、文法的な意味、カテゴリカルな意味という概念の適用、特定の構造における要素間の関係性を言語分析に含めることの重要性を示すものである。(примљено: 18. септембра 2024; прихваћено: 8. априла 2025)

1. 研究の背景

言語学における語彙分析において、意味を捉える方法としては、形式意味論と認知意味論という二つの主要なアプローチがある（影山、1999:22）。形式意味論は、言語の意味を論理的に分析し、具体的な形式的記述や構造を通じて理解を目指している。このアプローチに基づく語彙分析では、「異なる意味」が「異なる形式」に対応するという多義性の処理方法が一般的であり、その処理方法については、さまざまな論理的枠組みが提案されている（杉本、1998:20-21）。

一方、認知意味論は、形式的な論理によって意味を捉えるのではなく、言語を実世界における人間の外界認識や日常的活動と密接に結びつけたものとして捉え、言葉に従う含蓄なども意味の一部と見なされる（影山、1999:22）。さらに、認知意味論においては、メタファーおよびメトニミーが意味拡張の主要な要因とされ、これらは単なる修辞技法としてではなく、人間が知識を知覚し、整理し、構造化するための認知的枠組みとして位置づけられる（Johnson、1987；影山、1999:32）。

これら二つのアプローチに対し、連語論は、単語の組み合わせがどのように結びつき、意味を形成するかを探究する。連語論は、「словосочетание」（語結合）の概念を中心に構築されており、特にロシア語学におけるヴィノグラードフの研究から大きな影響を受けている。ヴィノグラードフは、ロシア語における多様な語結合、すなわち慣用句および自由な組み合わせ¹を分析し、単語の語彙的性質と文法的性質の関連性に注目した（宮島、2005:11-13）。日本語学においては、連語論が奥田（奥田、1962、1967、1968-1972、1984）によって初めて導入され、その後、早津（早津、2009、2015、2016など）や宮島（宮島、1996、2005など）による研究を通じて発展が続けられている。

連語とは、二つ以上（せいぜい四つ）の自立語の組み合わせと規定することができる。しかし、ヴィノグラードフはさまざまな単語の結びつきの中でも「従属的な結びつき」（例えば「皿を洗う」や「ご飯を食べる」など）のみを連語論の研究対象としている。²この結びつきは組み合わせる単語の語彙＝文法的な特性に依存しているが、文の中にしめている位置や機能に依存していない。³そのため、単語が文のそとに存在していると同じ意味で、連語も文のそとに存在しているとする。従って、連語は単語と同様に名づけの単位であって、文を組み立てる材料としてあらわれる。さらに、一つの結びつきは、別のいくつかの結びつきと対立しながら、補い合いながら、パラディグマチックな関係を取りむすんでいて、一つの体系をなしている（鈴木、1983:4-11）。奥田の研究は、この方法論に基づき、日本語における名詞と動詞との組み合わせを分析し、日本語の格体系を詳細

1 単語が本来の意味を保持したまま組み合わせられ、慣用的な関係を示さない結びつきを指す。

2 二つの単語から構成される結びつきは、その性質に基づいて、大きく陳述的結びつき（predicative）、従属的結びつき（subordinative）、並列的結びつき（coordinative）の三種類に分類される。陳述的結びつきは、主語と述語の関係形成するものである。一方、従属的結びつきは主語との直接的な関係を持たない特徴を有する。また、並列的結びつきは、「パンとバター」や「本とノート」のように、要素を入れ替えても全体の意味が変わらない組み合わせを指す。

3 例えば、「あの人は妻にやさしい。」や「あの人は妻にやさしい男だ。」における「妻にやさしい」という同一の連語は、それぞれの文において異なる機能をはたしているものの、連語内部の関係性が変化しない。

に記述している。また、動詞の多義的な意味の現れ方を、名詞や文中の他の要素との関係の中で体系的に捉えている。その際、結びつきの語彙的および文法的特徴を考慮し、特定の意味が現れる条件を設定した上で、それらをタイプに分類している。さらに、カテゴリー間の対立や相互関係を説明することで、連語の構造およびその体系的特性を示唆している。

このように、形式意味論、認知意味論、連語論のいずれも、意味の探求や言語の構造および使用に関する考察を行っている点では類似しているが、分析の焦点および方法論においては異なるアプローチを取っていることが明らかである。

連語論と形式意味論は、いずれも言語の形式に注目する点で類似しているが、連語論は単語の結びつきに、形式意味論は論理的構造に焦点を当てているという点で異なる。なお、連語論における「形式」とは、単に「異なる形」を指すのではなく、より広義の概念であり、早津が述べる「意味の内容を支える言語形式」を指している（早津、2009:2）。従って、たとえば「雨が降っている」

（動作）に対する「窓が開いている」（状態）や、「**大学**を燃やす」（建物）に対する「**大学**を設立する」（機関）のように、表面的に同じ形または単語の組み合わせが、広義の形の変化や構造の変化として捉えられる（早津、2015:1；宮島、1996:29）。つまり、語彙的およびカテゴリー的性質と密接に関連した形式の変化を問題としている。

また、連語論は、具体的な意味から抽象的な意味への拡張過程を探る点や、意味を文脈の中で考察する点では認知意味論と類似している。しかし、連語論は人間の認知過程や経験に注目せず、むしろ同じ現実が異なる構造的なタイプ（例えば、「部屋に人形をかざる」と「部屋で人形をかざる」など）によって表現される現象に着目する（鈴木、1983:10）。言語理解における心理的構造や「フレーム」を問題にしないため、これらの点ではフィルモアのフレーム意味論とも異なると言える。

奥田の研究は、日本語におけるさまざまな現象を体系的に分析し、重要な洞察を提供している。一方で、その方法論に関する詳細な説明は十分に示されておらず、具体的な現象の分析を通じて間接的に理解する側面が大きい。また、奥田は理論的研究において「カテゴリーカルな意味」という概念を定義しているが、個別の言語現象の分析において積極的に活用しているわけではない。これに対し、早津は奥田の理論を受容し、それを基盤に、語彙的な意味、カテゴリーカルな意味、文法的な意味という概念を日本語の多様な特徴の分析や日本語教育において積極的かつ簡潔に導入している。早津の研究の重要な貢献の一つは、カテゴリーカルな意味という概念を多くの言語現象において明確かつ分かりやすく活用し、それを単語の語彙的性質と文法的性質をつなぐ媒介として位置づけている点である（早津、2009、2015、2016など）。本稿においては、これらの概念が動詞の多義的な意味の解釈に有意義な手がかりを提供するとし、奥田の連語論を認めつつ、主に早津の方法論を参考にして考察を進める。特に、特定の構造を構成する要素の語彙的および文法的性質の関連性の解釈、意味が現れる条件の設定、意味分類およびカテゴリー間の関係の記述に関する参考部分が大きく、これらを考察に取り入れる。ただし、連語論における「従属的な結びつき」のみを対象にするわけではなく、むしろ構成要素をより広い文脈の中で捉え、その語彙的・カテゴリー的・文法的性質の変化や他の要素との共起を通じて意味拡張を考察している。言

語現象の分析における語彙的な意味、文法的な意味、およびそれらをつなぐカテゴリカルな意味の具体的な適用に関しては、例をもとに第4節において述べる。

2. 研究の目的

本稿では、語彙的な意味、カテゴリカルな意味、および文法的な意味の観点から、動詞「打ち込む」の多義的な意味を分析することを目的とする。これにあたって、事例に基づき、各意味が現れる条件を整理し、タイプに分けることで意味を分類し、体系的にまとめることを目指す。分析においては、基本的な意味を出発点とし、そこから派生する意味およびその関係について考察を行う。

複合動詞は二つの動詞から構成され、前に位置する動詞を前項動詞、後ろに位置する動詞を後項動詞と呼ぶ。複合動詞の種類は非常に多様であるが、その中でも「込む」を後項動詞とするもの⁴は、文法的小よび語彙的に興味深い動詞である。現代日本語において「込む」は単独の動詞として用いられることは限られているが、後項動詞としては多様な複合動詞を形成する。また、「V1込む」の多くの動詞は、多義性が複雑であり、さまざまな意味構造を生み出している。このような特徴を考慮し、「V1込む」の多義的な意味の現れ方に焦点を当て、その一例として動詞「打ち込む」を研究対象とする。

「V1込む」に関する先行研究においては、多くの場合、前項動詞と「込む」との関係に基づき、その多様な意味が説明されている（姫野、1999、2001；松田、2001a、2001b；松本、2009）。しかし、複合動詞においては、構成要素の元の意味が変容する場合があり⁵、「V1込む」の意味は、前項動詞と後項動詞の関係よりも、むしろ一つの意味単位として捉えるべき組み合わせが多く見られる。⁶

これらの点を踏まえ、動詞「打ち込む」を一つの意味単位として捉え、その多義的な意味の現れ方を言語形式との関係において明らかにする。

3. 分析対象

「新潮文庫の100冊」という電子書籍を対象に、その中から事例を収集した。「新潮文庫の100冊」は、CD-ROMを使用してパソコンのディスプレイ上で閲覧する形式の電子書籍である。分析の対象としたのは、20世紀に発表された小説61冊であった。動詞の意味を記述する際には、辞書に記載された事例も参考にした。

収集した「V1込む」の事例は合計975例（異なり語数125語）である。そのうち、単義的な動詞の異なり語数は51語、多義的な動詞は74語である。分析対象とした動詞には、「打ち込む」、「売り込む」、「送り込む」、「落ち込む」、「思い込む」、「抱え込む」、「突っ込む」、「包み込む」、「詰め込む」、「飲み込む」が含まれているが、ここでは特に多義的な現れ方が複雑で興味深い「打ち込む」に焦点を絞る。

4. 分析の前提

動詞「打ち込む」の多義的な意味を具体的に考察するに先立ち、まず語彙的な意味、文法的な意味、およびカテゴリカルな意味について概説する。

4 以下「V1 込む」

5 例えば、「人をお金で抱き込む」などにおいて

6 「申し込む」、「見込む」、「食い込む」など

単語には語彙的な意味と文法的な意味が存在する。語彙的な意味とは、その単語が示す物事に共通する一般的な内容を指す。この二つの意味について、早津（早津、2009、2015）は次のように述べている。

ふつう国語辞典に書かれているのは語彙的な意味である。それに対して、文法的な意味とは一定の文法的な形を整えた単語が他の単語との関係の中で發揮する（物事と物事との関係的な意味、およびそれらと話し手との陳述的な意味）である。（早津、2009:4、2015:6）

具体的な例として、「走る」は/足をすばやく動かして移動する/という語彙的な意味を持つ。それに対し、「走る」は、形を整えて以下のような文法的な意味が現れる。⁷

走った	走らない	走っている	走れば	走っても（間に合わない）
[過去]	[否定]	[動作の継続]	[条件]	[逆条件]

また、「小屋」の語彙的な意味は/小さく、簡単な造りの粗末な建物/または/仮に建てた小さな建物/とされる。この名詞は格助詞と組み合わせたり、多様な文法的な意味を表わす。

小屋を掃除する	小屋を作る	小屋を出る	小屋を通る
[動作の対象]	[生産の対象]	[出発点]	[通過点]

これらの例においては、同じ「小屋を」という形式が[動作の対象]、[生産の対象]、[出発点]、[通過点]といった異なる文法的な意味を示している。

単語の語彙的な意味および文法的な意味は、単独で存在するわけではなく、何らかの関係で結びついている。その関係はカテゴリーカルな意味によって表わされる。カテゴリーカルな意味とは、単語の語彙的な意味の中で、文法的な性質と関連して共通的に取り出せる側面を指す。奥田（奥田、1984）はカテゴリーカルな意味について次のように述べている。

要素=単語の語彙的な意味と文法的な意味の間には、媒介としてカテゴリーカルな意味categorical meaningがある。カテゴリーカルな意味というのは、文法的な結びつきとのかかわりとのなかにおける、語彙的な意味の一般化である。（奥田、1984:162）

つまり、カテゴリーカルな意味とは、語彙的な意味と文法的な意味を繋ぐものである。単語は一定の規則に従い、他の単語と組み合わせることで文法的な結びつきを形成する。しかし、この規則は単語ごとに適用されるのではなく、特定の単語のグループにおいて共通して働くわけである。そのため、特定の単語のグループに共通して取り出せる側面が、カテゴリーカルな意味である（早津、2015: 3-4）と言える。例えば、

7 以下、語彙的な意味を//で示し、文法的な意味を[]で示す。

- a **野原**で散歩する **砂浜**で読書する **映画館**で映画を見る **学校**で働く **森**で走る
 b **病気**で寝込む **ペン**で書く **笑顔**で迎える **雨**で服が濡れる **はさみ**で紙を切る

a において、デ格で示される名詞の文法的な意味は、[動作や出来事の場所]になる。それに対して、bにおけるデ格名詞は同じ文法的な意味を表わすとは言えない。aとbの名詞を比較すると、aの名詞はすべて空間性を持つ名詞であることがわかる。つまり、デ格が空間性を持つ名詞と組み合わせる場合には、[動作や出来事の場所] という文法的な意味を表わすと考えられる。従って、aの名詞においては〈空間〉という、カテゴリカルな意味を取り出すことができる。⁸ 〈空間〉というカテゴリカルな意味はaの名詞の語彙的な意味の中で[動作や出来事の場所] という文法的な意味と関連し、共通して取り出せる側面である。また、次に挙げるデ格名詞の文法的な意味は[手段]になる。

- c **ペン**で書く **石**で窓を割る **鍵**でドアを開ける **バケツ**で水を汲む **布**で拭く

これらを「雨で服が濡れる」や「野原で散歩する」といった例と比較すると、〈物〉という共通の側面が取り出せることがわかる。つまり、デ格が〈物〉というカテゴリカルな意味を表わす名詞と組み合わせる場合には、[手段]という文法的な意味が示される。また、

- d **雨**で服が濡れる **地震**で橋が崩れる **火事**で家が燃える **熱中症**で倒れる

におけるデ格名詞の文法的な意味は[原因]であり、これらの名詞に共通して取り出せる側面は〈現象〉である。従って、デ格が〈現象〉というカテゴリカルな意味を表わす名詞との組み合わせる場合には、[原因]という文法的な意味が示されると考えられる。

次に、「V1込む」を例に取り、語彙的な意味、カテゴリカルな意味、および文法的な意味の観点から、「V1込む」の多義的な意味の現れ方を示し、その有効性を検証する。

- a **唾液**を飲み込む (蛇が) **動物**を飲み込む (魚が) 釣り糸にかかった**餌**を飲み込む
 b **説明**を飲み込む **理由**を飲み込む **難しい内容**を飲み込む **新ルール**を飲み込む
 c **怒り**を飲み込む **不満**を飲み込んで (仕事を続ける) **悲しみ**を飲み込む

(a) における「飲み込む」の語彙的な意味は/口に含んで喉を通して体内に取り入れる/になり、これは「飲み込む」の基本的な意味になる。(b) は/情報や知識を理解し、受け入れる/になり、(c) は/感情を抑える/になる。これらは「飲み込む」の派生的な意味になる。これらの意味における組み合わせる要素のカテゴリカルな意味および文法的な意味を基に多義的な意味の現れ方をまとめる。

(a) におけるヲ格名詞として/唾液/、/動物/、/餌/が現れるが、これらはすべて具体物を指しているため、そのカテゴリカルな意味を〈物〉としてまとめることができる。その文法的な意味は[対象]になる。この意味において「飲み込

8 以下、カテゴリカルな意味を〈 〉で示す

む」は物理的な動作を示している。従って、この現れ方を以下のようにまとめることができる。

(a)

**[対象]ヲ V物理的動作 /口に含んで喉を通して体内に取り入れる/
〈物〉**

それに対して、(b)におけるヲ格名詞/説明/、/理由/、/難しい内容/、/新しいルール/などは、人が受け入れようとして把握する抽象的な内容を示しているため、これらのカテゴリーカルな意味を〈内容〉としてまとめることができる。この場合、文法的な意味は「思考の対象」となる。組み合わせる要素の意味が抽象化することにより、「飲み込む」の意味も抽象化し、知的作用を表す。従って、この現れ方は以下のようにまとめることができる。

(b)

**[思考の対象]ヲ V知的作用 /情報や知識を理解し、受け入れる/
〈内容〉**

また、(c)においても意味の抽象化が見られるが、ヲ格名詞は(b)に比べて異なる性質を持ち、〈感情〉としてまとめることができる。この場合、文法的な意味は「内的体験⁹の対象」となる。つまり、「飲み込む」は感情を表す抽象名詞と組み合わせる際、心理活動を示すと考えられる。この現れ方は以下のようにまとめることができる。

(c)

**[内的体験の対象]ヲ V心理活動 /感情を抑える/
〈感情〉**

次に、動詞「送り込む」の多義的な意味の現れ方について検討する。「送り込む」には以下のような意味が見られる。

- a 工場に部品を送り込む 研究所に新しい装置を送り込む
- b 会社に専門家を送り込む 新しい支店に社員を送り込む 台湾に人材を送り込む
- d 政治の世界に新しい風を送り込む ビジネスの現場に新しい技術を送り込む

これらの例が示す意味はaが/届ける、供給する/、bが/派遣する/、cが/特定の分野・領域に新しいアイデアや活力を導入する/という意味になる。これらの意味の多義性を整すると、組み合わせる要素の性質の変化に伴い、構造の変化が認められることがわかる。a)においてヲ格名詞のカテゴリーカルな意味は〈物〉で

9 奥田は「を格の名詞と動詞とのくみあわせ」(奥田、1968-1972)において、このような組み合わせを「内容規定的なむすびつき」の一部である「体験の内容規定」と名付けている。これに類似する例として、「怒りを感じる」、「悲しみを味わう」、「反感を覚える」などが挙げられる。このため、これらの意味におけるヲ格名詞の文法的な意味は「内的体験の対象」としてまとめられる。

あり、その文法的な意味は「対象」である。ニ格名詞はカテゴリーカルな意味は「空間」であり、その文法的な意味は「到着点」である。この場合、「送り込む」は物理的な動作を表しており、構造全体を物の「移動」として捉えることができる。それに対し、b) におけるニ格名詞は「組織・空間」になり、文法的な意味は「到着点・目的地」となる。ヲ格名詞はカテゴリーカルな意味は「人」であり、その文法的な意味は「対象」となる。この場合も、「送り込む」は物理的な動作を示しているが、その構造全体が物ではなく、人の「移動」を表していることがわかる。¹⁰また、c) においては組み合わせる要素の性質が抽象化することにより、動詞の意味も抽象化している。この場合、ニ格名詞のカテゴリーカルな意味は「領域・状況」であり、文法的な意味は「出現のところ」を示す。ヲ格名詞のカテゴリーカルな意味は「内容・状態」であり、その文法的な意味は「出現の対象」を示す。このため、「送り込む」は「状態の出現」を表す構造を形成していると言える。従って、「送り込む」のこれらの多義的な意味を以下のように整理し、まとめることができる。

- a [到着点]ニ [対象]ヲ V動作・物の移動 /届ける、供給する/
 〈空間〉 〈物〉
 b [到着点・目的地]ニ [対象]ヲ V動作・人の移動 /派遣する/
 〈組織・空間〉 〈人〉
 d [出現のところ]ニ [出現の対象]ヲ V状態の出現 /新しいアイデアを導入する/
 〈領域・状況〉 〈内容・状態〉

このように、特定の構造において組み合わせる要素の語彙的および文法的性質に基づき、多義的な意味の発展や現れ方を探ることができる。また、これにより、特定の意味が現れる条件を整理することが可能であることが明らかとなる。

次の節では、「打ち込む」の多義的な意味の現れ方をこれ考察し、意味が現れる条件を整理していく。

5. 「打ち込む」の多義的な意味の現れ方

辞書の記述および用例の分析を基に、「打ち込む」の多義的な意味の現れ方は、六つに大きく分けることができる、と考えられる。

- 1 //叩いて内部に入れる//¹¹
- 2 //対象を相手の領域へ移動させる//
- 3 //強く迫る、勢いよく押し寄せる//
- 4 /精神を集中する/
- 5 /球を打つ練習を十分にする/
- 6 慣用句的な表現としての現れ方

¹⁰ 奥田も「を格の名詞と動詞とのくみあわせ」(奥田、1968-1972)において、「物の移動」と「人の移動」を別の意味のカテゴリーとして設定しているが、これらを「物に対するはたらきかけ」の一部である「うつしかえ」と、「人に対するはたらきかけ」の一部である「空間的な位置変化」として分類している。

¹¹ 1、2、3のそれぞれにおいて、下位語彙の意味が現れるため、これらを// //で示している。

その中で、//叩いて内部に入れる//、//対象を相手の領域へ移動させる//および、//強く迫る、勢いよく押し寄せる//を更に詳細に分けることができ、「打ち込む」の多義語の語彙的な意味を以下の表の通りまとめることができる、と考える。

1	//叩いて内部に入れる//	1. 1	/物を固体の中に叩いて入れる/
		1. 2	/相手を強く打つ/
		1. 3	/打鍵する/
2	//対象を相手の領域へ移動させる//	2. 1	/野球、テニス、卓球などの球技で相手の陣地に球を打って入れる/
		2. 2	/弾球などを発射して敵に当てる/
3	//強く迫る、勢いよく押し寄せる//	3. 1	/相手に打ちかかる/、/争う/
		3. 2	/表面に向かって打つ/
4	/精神を集中する/		
5	/球を打つ練習を十分にする/		
6	慣用句的な表現としての現れ方		

表1 「打ち込む」の多義的な意味

/叩いて内部に入れる/の中の/物を固体の中に叩いている/という語彙的な意味が、「打ち込む」の基本的な意味となり、それに基づき他の語彙的な意味を「打ち込む」の派生的な意味として捉えることができる。

1および2にける「打ち込む」の下位分類における語彙的な意味との違いは、組み合わせる要素のカテゴリカルな意味の異なる性質に起因すると考えられる。それに対し、3、4および5においては、要素のカテゴリカルな意味の性質に加え、より広範な構造変化も見られる。さらに、6で提示された語彙的な意味は特定の名詞との組み合わせにおいてのみ現れる。

次に、これらの事例を考察し、新たな意味が拡張されていく過程について整理・分析する。

5. 1. //叩いて内部に入れる//

//叩いて内部に入れる//に含まれる「打ち込む」には3つの語彙的な意味の現れ方があり、それぞれがガ格名詞、ニ格名詞、ヲ格名詞との組み合わせで現れる。これらの語彙的な意味に共通する特徴は、ニ格名詞のカテゴリカルな意味が〈物・表面〉としてまとめられることである。要素の文法的な意味はニ格名詞が〔付着箇所〕、ヲ格名詞が〔対象〕に対応し、構造全体として「付着」¹²という意味的關係を示す。また、これらの語彙的な意味にはいずれも/叩いて内部に入れる/という意味的側面が保持されている。

12 早津が定義する「付着」という意味的關係は、奥田が提示する「とりつけ」に適應する。

5.1.1. 基本的な意味

//叩いて内部に入れる//における一つ目の語彙的な意味は、「打ち込む」の基本的な意味になると考える。それは、/物を固体の中に叩いて入れる/という意味である。この意味において、カテゴリーカルな意味は、ガ格名詞が〈人〉、ニ格名詞が〈物・表面〉、ヲ格名詞が〈物〉になる。それぞれは、[主体]、[付着箇所]、[対象]という文法的な意味を表わしている。

基本的な意味におけるヲ格名詞の語彙的な意味には、代表的な例として「杭」「釘」「生木」などが挙げられる。これらはすべて〈物〉としてまとめられるが、共通する特徴として、細長い形状を持つ具体物である点が挙げられる。以下に、基本的な意味における実例を示す。

- (1) 島の他の三方は石垣を組んであるが、その南端は海の波をじかにかぶるので、三年に一度くらいは暴風雨のために崩されるという。こんどはそんなことのないようにと、**水際**を十尺以上も掘り、**杉丸太の杭**を深く**打ち込んで**、地 固めから頑丈に工事を進めた。(さぶ)
- (2) わたしは金槌と釘をもらって、三畳の方に間にあわせのコート掛けをつくろうとしました。そして、手ごろな場所を探しているうちに、**窓と入口とのあいだの壁に**、すでに**釘が一本打ちこまれている**のを発見しました。(團欒)
- (3) 丸根砦というのは、ここらあたりの古寺を改造したもので、塀には舟底板のようなものを打ちつけ、柵には生木を底浅く打ちこみ、砦のまわりにたった二間幅の堀を、それも一重にめぐらしただけのもので、富強な今川軍からみれば、…(国盗り物語)

例(1)においては、[付着箇所]という要素が明示されていないが、文脈から/南端の海岸に/、/水際/、/地面に/などのような要素が暗示できる。

5.1.2. /強く打つ/

「打ち込む」の派生的な意味第一として、/強く打つ/という語彙的な意味が存在する。この意味において、組み合わせる要素のカテゴリーカルな意味は、ガ格名詞が〈人〉、ニ格名詞が〈物・表面〉、ヲ格名詞が〈動作〉になる。それぞれは、[主体]、[付着箇所]、[対象]という文法的な意味を表わしている。この意味においても、動詞「打ち込む」は動作を表している動詞である。以下にその実例を示す。

- (4) 羽草が倒れ込むようにして接近してきた瞬間、**内藤は左で羽草の脇腹に鮮やかなフックを打ち込んだ**。(一瞬の夏)

この意味において、ヲ格名詞の語彙的な意味に、「打つ」行為を表わす名詞が現れるため、そのカテゴリーカルな意味を〈動作〉としてまとめることができる。この点で「打ち込む」の基本的な意味とは異なるが、両者ともに具体的な動作を示している。ニ格名詞の語彙的な意味は、相手の身体部位や相手自身を表わすが、この文脈では「人間」としての積極性が欠如しているため、この要素を物として扱うことが可能であり、そのカテゴリーカルな意味を〈物・表面〉とすることができる。〈人〉の〈動作〉がその中に一時的に留まるという側面を含むため、構造全体は「付着」という意味的關係を表していると考えられる。

5.1.3. /打鍵する/

「打ち込む」の派生的な意味第二として、/打鍵する/という語彙的な意味がある。この意味において、組み合わせる要素のカテゴリカルな意味は、ガ格名詞が〈人〉、ニ格名詞が〈物・表面〉、ヲ格名詞が〈内容〉になる。それぞれは、[主体]、[付着箇所]、[内容の対象]という文法的な意味を表わしている。この場合も「打ち込む」は動作を表す動詞である。以下にその実例を示す。

(5) 彼女は(省略) **コンピューターのキーボードに『ほにゅうい』という単語をうちこんだ。**(世界の終わり)

ニ格名詞の語彙的な意味として、/コンピューターのキーボード/や/コンピューター/などが考えられ、これらはいずれも通信機械の一部を表わす名詞である。しかし、/打鍵する/という意味においては、「機械の表面に接触し、そこに内容を入力する」という、意味的な側面が含まれるため、この要ぞのカテゴリカルな意味を〈もの・表面〉として、構造全体を「付着」を表す意味関係としてまとめることができると考えられる。

5.2. //対象を相手の領域へ移動させる//

//対象を相手の領域へ移動させる//における「打ち込む」は、ガ格名詞、ニ格名詞、ヲ格名詞と組み合わせる。この意味における「打ち込む」の共通点は、ニ格名詞が「相手/先方の領域」を表し、ヲ格名詞が物を指すことである。従って、ニ格名詞のカテゴリカルな意味を〈空間〉として、ヲ格名詞を〈物〉としてまとめることができる。また、この意味における「打ち込む」が「自分の領域とは異なる領域へ対象を移動させる」という意味的な側面を含むことも特徴的である。このグループに属する「打ち込む」には、二つの語彙的な意味が挙げられる。

5.2.1. /野球、テニス、卓球などの球技で相手の陣地に球を打って入れる/

「打ち込む」の派生的な意味第三として、/野球、テニス、卓球などの球技で相手の陣地に球を打って入れる/という語彙的な意味がある。この意味になる場合、組み合わせる要素のカテゴリカルな意味は、ガ格名詞が〈人〉、ニ格名詞が〈空間〉、ヲ格名詞が〈物〉になる。それぞれは、[主体]、[到着点]、[対象]という文法的な意味を表わしている。この意味においても「打ち込む」は動作を表す動詞であるが、(5.1.)と違って、「付着」でなく、「移動」という意味的な関係を表している。

この意味の現れ方は、スポーツ分野の文脈に限られており、ヲ格名詞の語彙的な意味が球類を表わすもの¹³になる。従って、そのカテゴリカルな意味を〈物〉としてまとめることができる。この意味の実例を以下に挙げる。

(6) **ライトスタンドに(ボールを)打ち込む**(『大辞泉』)

(7) 誰だってあわてて転ぶことくらいはあるにしても、野球の試合中に二三塁間で転ぶべきではないのだ。それでがっかりしたせいとか、ピッチャーは相手の**トップバッターにつまらないストレート・ボールを投げて、レフト・スタンドにホームランを打ちこまれ、四対一になった。**(世界の終わり)

13 その類義語を含め

5.2.2. /弾丸などを発射して敵に当てる/

「打ち込む」の派生的な意味第四として、/弾丸などを発射して敵に当てる/という語彙的な意味がある。この意味になる場合、組み合わせる要素のカテゴリカルな意味は、ガ格名詞が〈人〉、ニ格名詞が〈空間〉、ヲ格名詞が〈物〉になる。それぞれ、[主体]、[到着点]、[対象]という文法的な意味を表わしており、構造全体が「移動」を表している。この意味での実例を以下に挙げる。

(8) 発射の衝撃で艦の振動が非常にはげしかったといわれ、後にフューリアスからはずした四六センチ砲をイギリスのモニターという砲艦に備え付け、第一次大戦中ベルギーのフランダース沖から**ドイツ軍に砲弾を打ち込んだ**ともいわれているが(省略)(戦艦武蔵)

(9) (省略)という特殊な足軽部隊を繰り出した。人数三百人ほどの礮を打つことに長じた足軽で、全軍のまっさきに進んで**無数の礮を打ちこみ**、敵に面をあげる余裕をなからしめるための部隊であった。(国盗り物語)

この意味において、ヲ格名詞の語彙的な意味としては/砲弾/、/礮/などが代表的な例であり、円形の物を表わす点で/球技で相手の陣などに球を打って入れる/という意味におけるヲ格名詞と類似している。しかし、(5.2.1.)ではヲ格名詞の想定種類がより限られておいる。また、両者においてニ格名詞が相手の領域を表す点でも共通しているが、(5.2.1.)がスポーツ分野の文脈に現れるのに対し、(5.2.2.)は戦闘や競争相手との対立を描写する文脈で使用されるという違いがある。

5.3. //強く迫る、勢いよく押し寄せる//

//強く迫る、勢いよく押し寄せる//に含まれる「打ち込む」は、ガ格名詞およびニ格名詞とだけ組み合わせる。これらの語彙的な意味の共通点として、「打ち込む」の自動詞としての現れ方であることが挙げられる。従って、これらはヲ格名詞を取らず、[対象]という文法的な意味を表わさない。このことから、このグループに含まれる「打ち込む」は、自動性が含まれており、それが構造全体の文法的な性質にも影響を与えている。このグループに属する「打ち込む」には、二つの語彙的な意味が挙げられる。

5.3.1. /相手に打ちかかる/、/争う/

「打ち込む」の派生的な意味第五として、/相手に打ちかかる/、/争う/という語彙的な意味がある。この意味において、組み合わせる要素のカテゴリカルな意味は、ガ格名詞が〈人〉、ニ格名詞が〈物・表面〉¹⁴となる。それぞれ、[主体]および[付着箇所]という文法的な意味を表わしている。この場合、「打ち込む」は動作を表す。以下にその実例を挙げる。

(10) **ナオミは私と決戦すると、始めから気を吞んでかかり、素晴らしい勢で打ち込んで来るので、此方はジリジリと押し倒されるようになり、立ち怯れがしてしまうのです。**(痴人の愛)

14 (5.1.2.)におけるニ格名詞と同様に、語彙的な意味が/人/であるものについても、主体としての積極性が欠如しているため〈物〉として捉える。

5.3.2. /表面に向かって打つ/

「打ち込む」の派生的な意味第六として、/表面に向かって打つ/という語彙的な意味がある。この意味において、組み合わせる要素のカテゴリカルな意味は、ガ格名詞が〈現象〉、ニ格名詞が〈物・表面〉になる。それぞれ、[主体]および[付着箇所]という文法的な意味を表している。この意味において「打ち込む」は動作を表す動詞であり「付着」という意味的關係を示しているが、例(11)のように、移動性が含まれる場合もある。以下にその実例を示す。

(11)「初めて口をきいたのが夜だったからかもしれねえ、やっぱり南の海っばたで、月夜だったっけ、まだ護岸工事をするまえだから、石垣の崩れたところから**波が打込んで、砂の窪みが**幾つもできていた…」。(さぶ)

(12)二人の漁夫は大竿を風上になった**舷**から二本突き出して、動かないように結びつける。船の顛覆を少しなりとも防ごう為めだ。君の兄上は帆綱を握って、舵座にいる父上の合図通りに帆の上げ下げを誤るまいと一心になっている。そしてその間にもしきりなしに**打ち込む浸水**を急がしく汲んでは**舷**から捨てている。(生れ出づる悩み)

動詞「打ち込む」の組み合わせにおいて、[主体]を表す要素のカテゴリカルな意味がほぼ〈人〉になるため、/到着点に向かって打つ/における[主体]のカテゴリカルな意味を擬人化のようにとらえることもできると言える。

5.4. /精神を集中する/

「打ち込む」の派生的な意味第七として、/精神を集中する/という語彙的な意味がある。この意味において、組み合わせる要素のカテゴリカルな意味は、ガ格名詞が〈人〉、ニ格名詞が〈動作〉になる。それぞれ、[主体]および[対象]という文法的な意味を表わしている。この意味では、「打ち込む」はヲ格と組み合わせられないため、形式上「打ち込む」の自動詞としての現れ方と見なされる。しかし、行為の[対象]はニ格名詞で表されるため、この構造における多動性がある程度認められると考えられる。以下にその実例を示す。

(13)若い頃の**頼央**は(省略)そんな生活も、二十九歳の時、村内の文具店の娘珠子と結婚してからは改まり、**画業に打ちこみはじめる**。(エディプスの恋人)

(14)仕事は案の定退屈なものだった。(省略)それでも**僕**は何とかそこに興味を見いだせないものかと、半年ばかり熱心に**仕事に打ち込んでみた**。(国境の南、太陽の西)

(15)「まあ聞けよ」栄二は酒を啜り、考えをまとめるように、ちょっと口をつぐんだ、「**一おれ**はこの腕のなまりを、取り戻すことにかかりきりだった、さぶの受けて来る雑な仕事もしたが、そのほかは**自分の手直しだけにうちこんでいた**」(さぶ)

これらの例における「打ち込む」は、(5.1.)～(5.3.)で述べた意味とは異なり、物理的な動作ではなく、特定の活動や目的に対する集中や献身を表している。ニ格名詞が具体物の物理性や空間性を持つ要素¹⁵ではなく、動作性を持つ要

15 カテゴリカルな意味が〈空間〉や〈物・表面〉などになり、そこに動作が向けられる、または付着されるという意味を示す要素

素¹⁶になり、その結果として、その文法的な意味が行為の[対象]を表すようになる点が、「打ち込む」の構造上の意味変化や展開の要因として考えられる。この場合、「打ち込む」は目的達成に向けた動作を表わすようになる。

5.5. /球を打つ練習を十分にする/

「打ち込む」の派生的な意味第八として、/球を打つ練習を十分にする/という語彙的な意味がある。この場合、組み合わせる要素のカテゴリカルな意味は、ガ格名詞が〈人〉、ヲ格名詞が〈物〉となる。それぞれ、[主体]および[対象]という文法的な意味を表わしている。この意味において、「打ち込む」はニ格名詞と組み合わせられないが、ヲ格名詞と組み合わせるため、単に一時的に動作をどこかへに向けるのではなく、反復的な動作を表すことが特徴である。

/球を打つ練習を十分にする/という意味も(5.2.1.)と同様、スポーツ分野での文脈に限定されており、ヲ格名詞の語彙的な意味は球を表すものになる。このことを、派生的な意味おける組み合わせる要素の範囲が限定される例として捉えることができる。次に挙げる実例では、ヲ格名詞が明示されていないが、文脈からそれが〈物〉の中でも/ボール/などを指すことが想定できる。

(16) 納得が行くまで打ち込む (『大辞泉』)

(17) バッティングマシーンで打ち込む (『大辞林』)

この場合、目的を達成しようとしたり技術を向上させようとしたりする行動を、時間をかけて何度も繰り返す動作を表すようになる。そのため、強い程度や長い時間を示す副詞や句などと組み合わせることが想定される(例えば、「何時間もボールを打ち込む」、「何度も球を打ち込む」など)。

5.6. 慣用句的な表現としての現れ方

「打ち込む」は、特定の名詞/楔/と組み合わせる際、慣用句的な表現としての現れ方がある。この場合、/敵陣の中に攻め込んで、その勢力を二分する/、/親しい間柄に邪魔を入れる/という語彙的な意味となる。

「打ち込む」はこの意味において、「楔」という単語以外のヲ格名詞を取らない。この場合「楔を打ち込む」という組み合わせは形式上二つの単語で構成されているが、それを同じ意味を保ちながら自由に二つの意味要素に分けることはできず、全体として一つの新しい意味を形成している。また、(5.1.)～(5.5)で述べた他の意味とは異なる独立の意味を持つ。従って、「打ち込む」のこの現れ方は、慣用句的な表現として捉えることができる。

この場合、を格名詞で示させる要素を/楔/ではなく、/望ましくない状態、悪影響/として解釈することができ、そのカテゴリカルな意味を〈状態〉としてまとめられる。その文法的な意味は[対象]になる。ニ格名詞は、カテゴリカルな意味が〈状況〉、〈精神的領域〉または〈空間〉になり、その文法的な意味は[出現のところ]となる。ガ格名詞のカテゴリカルな意味が〈人〉または〈状況〉になり、そのカテゴリカルな意味が[状態の原因]になると言える。「打ち込む」の慣用句的な表現は(5.1.)～(5.5.)のように動作ではなく、状態の「出現」を表している。¹⁷

16 /仕事/、/画業/などは動作性を持つ名詞なので、そのカテゴリカルな意味を〈動作〉としてまとめられる。

17 奥田も「を格の名詞と動詞とのくみあわせ」(奥田、1968-1972)において、「出現のむすびつき」という意味的關係を設定している。

(18) 現在、全共闘運動は曲り角にきていると言われる。東大、日大など権力との鮮烈な闘争を始めとする全国の学園における闘いは、現在のブルジョア秩序に鋭いくさびを打ちこんだ。…（二十歳の原点）

(19) 肉体を取るといふのはなほ形式的な実証をもって地上にゆるぎのない信仰の楔を打ちこんだのは、はるかに遠く、クリストの復活であった。死んでから三日たって墓場に行つてうかがうと、地上の俗眼にもよく見えるやうなぐあいに、あやまたず、あたらしい肉体を取つてみせたのは、神の子かダヴィデの裔か知らないが、ナザレのイエスの智慧才覚あつぱれであった。（淳かよい小町）

(20) そしてまた一本の楔、悪い病気の疑いが彼に打ち込まれた。以前見た夢の一部が本当になつたのである。（ある心の風景）

「打ち込む」はこの意味において/楔/以外の単語とは組み合わせられないため、これを組み合わせる要素の特殊化として捉えることができる。つまり、「打ち込む」は特殊の名詞と組み合わせる場合にのみ、慣用的な意味を持つようになるのである。

「楔を打ち込む」という表現は、慣用句的な表現だけでなく、文字通りの意味でも用いられることがある。つまり、この表現は慣用句であると同時に、基本的な意味（5.1.1.）としても現れる。この場合、組み合わせの意味要素を二つに分けることができる。基本的な意味において、ヲ格名詞のカテゴリカルな意味は〈物〉、ニ格名詞のカテゴリカルな意味は〈物・表面〉となり、構造全体として「付着」の動作を表している。どちらの意味になるかは文脈、すなわち組み合わせと文の他の要素との関係によって判断される。以下の実例は「打ち込む」の基本的な意味を示している。

(21) 私もどちらかといえば丈夫な方だが、中腰で歩いていると下腹の傷がずきずきと痛んだ。まるで氷の楔を腹に打ちこまれているやうな痛みだった。（世界の終わり）

6. 結論

以上で述べたことから、語彙的な意味、カテゴリカルな意味、文法的な意味の観点に基づき、「打ち込む」の多義的な意味の現れ方を以下のようにまとめることができる。

1. /叩いて中部に入れる/

I	[主 体]	ガ	[付着箇所]	=	[対 象]	ヲ	/物を固体の中に叩いて入れる/
	〈人〉		〈物・表面〉		〈物〉		動作・付着
II	[主 体]	ガ	[付着箇所]	=	[対 象]	ヲ	/強く打つ/
	〈人〉		〈物・表面〉		〈動作〉		動作・付着
III	[主 体]	ガ	[付着箇所]	=	[内容の対象]	ヲ	/入力する/
	〈人〉		〈物・表面〉		〈内容〉		動作・付着

2. /対象を相手の領域へ移動させる/

IV	[主 体]	ガ	[到着点]	=	[対 象]	ヲ	/野球で相手の陣地に球を打って入れる/
	〈人〉		〈空間〉		〈物〉		動作・移動

V	[主体]	ガ	[到着点]	ニ	[対象]	ヲ	/弾球などを発射して敵に当てる/ 〈人〉 〈空間〉 〈物〉 動作・移動
3. /強く迫る、勢いよく押し寄せる/							
VI	[主体]	ガ	[付着箇所]	ニ			/相手に打ちかかる人、/争う/ 〈人〉 〈物・表面〉 動作・付着
VII	[主体]	ガ	[付着箇所]	ニ			/表面に向かって打つ/ 〈現象〉 〈物・表面〉 動作・付着・移動性
4. /精神を集中する/							
VIII	[主体]	ガ	[対象]	ニ			/精神を集中する/ 〈人〉 〈動作〉 動作・目的性
5. /球を打つ練習を十分ににする/							
IX	[主体]	ガ			[対象]	ヲ	/球を打つ練習を十分ににする/ 〈人〉 〈物〉 動作・反復
6. 慣用句的な表現としての現れかた							
X	[状態の原因]	ガ	[出現のところ]	ニ	[対象]	ヲ	/敵陣の中に攻め込んで、二分する/ 〈人、状況〉 〈状況、精神的領域、空間〉 〈状態〉 状態の出現

表2 「打ち込む」の多義的な意味のまとめ

次に、「打ち込む」の多義性に関して整理する。

「打ち込む」は多義的な意味の現れ方が複雑な動詞であり、その意味を大きく六つのグループに分類できると考えられる。これらのグループは//叩いて内部に入れる//、//対象を相手の領域へ移動させる//、//強く迫る、勢いよく押し寄せる//、/精神を集中する/、/球を打つ練習を十分ににする/、および慣用句的な表現としての現れ方である。この中で、//叩いて内部に入れる//、//対象を相手の領域へ移動させる//、//強く迫る、勢いよく押し寄せる//の三つのグループは、さらに細かく分類することが可能である。

これらのグループ間には、共通する要素が見られるものの、カテゴリーカルな意味、文法的意味には違いもある。また、//強く迫る、勢いよく押し寄せる//、/精神を集中する/、/球を打つ練習を十分にやる/といった意味においては、(5. 1.)～(5. 2.)に比べ、組み合わせる要素の変化が観察される。このことから、要素の語彙的、カテゴリーカルな、文法的性質や構造の変化を伴って新しい意味が現れることが示唆される。

//叩いて内部に入れる//に分類される「打ち込む」は、ガ格名詞、ニ格名詞、ヲ格名詞と組み合わせり、ニ格名詞のカテゴリーカルな意味が〈物・表面〉であることが共通点である。また、これらはすべて/叩いて内部に入れる/ことを表わしている点で共通している。このグループの中で/物を固体の中に叩いて入れる/という語彙的な意味は、「打ち込む」の基本的な意味である。

//対象を相手の領域へ移動させる//に分類される「打ち込む」も、ガ格名詞、ニ格名詞、ヲ格名詞と組み合わせる。これらは、ニ格名詞のカテゴリカルな意味が〈空間〉であることにおいて共通しており、これが//叩いて内部に入れる//との相違点である。また、//叩いて内部に入れる//は構造全体として〈物〉の「付着」を表しているのに対し、//対象を相手の領域へ移動させる//という意味は〈物〉の「移動」を表している。このことから、組み合わせる要素の意味的性質と文法的性質が変わることで、同じ動詞でも異なる意味を表すようになると考えられる。

//強く迫る、勢いよく押し寄せる//に分類できる「打ち込む」は、自動詞としての現れ方を示すためヲ格名詞とは組み合わせることがなく、ガ格名詞およびニ格名詞との組み合わせが見られる。このグループに分類される/相手に打ちかかる/、/争う/という語彙的な意味におけるガ格名詞のカテゴリカルな意味が〈人〉になり、ニ格名詞が〈物・表面〉になる。一方で、/表面に向かって打つ/という語彙的な意味においては、ガ格名詞のカテゴリカルな意味が〈現象〉となり、ニ格名詞が同様に〈物・表面〉になる。「V1込む」の組み合わせにおけるガ格名詞のカテゴリカルな意味は通常〈人〉であるが、/表面に向かって打つ/においては[主体]の意味が擬人化され〈現象〉として現れることが特徴的である。この二つの意味においても、組み合わせる要素の意味的・文法的性質および構造の変化により、新たな意味の出現していることが確認できる。

/精神を集中する/という語彙的な意味においても「打ち込む」は形式上自動詞としての表れ方である。しかし、ニ格名詞のカテゴリカルな意味は〈動作〉となり、[主体]が目的達成のためにその〈動作〉を行うことを表しているため、[対象]という文法的な意味を持つと認められる。従って、この構造においては、ある程度他動性が認められ、それが前述の自動詞としての現れ方との相違点となる。

/球を打つ練習を十分にする/という語彙的な意味において、「打ち込む」は他動詞として現れるが、この場合、ニ格名詞と組み合わせらない。ニ格名詞と組み合わせらなくなることは、構造全体が反復的な動作を表すことと関係している。この点では(5.1.)～(5.2.)に記述された他動詞としての現れ方とは異なる。また、この用法はスポーツ分野に限られ、ヲ格名詞の範囲が限定されるという点で、(5.2.1.)との共通点が見られる。

「打ち込む」は、特殊な要素である/楔/とのみ組み合わせる場合、慣用句的な表現として捉える。この意味において、「楔を打ち込む」という表現は形式的には二つの単語から構成されているが、要素それぞれの語彙的な意味が生きているわけではなく、組み合わせ全体として、/敵陣の中に攻め込んで、その勢力を二分する/、/親しい間柄に邪魔を入れる/という語彙的な意味を表わしている。この点においては(5.1.)～(5.5.)に記述された他の意味に比べ特殊であり、独自の構造を有している。

参考文献

- 早津恵美子 (2009) 「語彙と文法の関わりーカテゴリカルな意味ー」『政大日本研究』第6巻 1-70 国立政治大学日本語文学系
- [Hayatsu, E. (2009). *Goi to bunpō no kakawari- kategorikaruna imi. Seidai nihon kenkyū*, 6, 1-70]
- 早津恵美子 (2015) 「カテゴリカルな意味 (上) —その性質と語彙指導・文法指導ー」『東京外国語大学論集』91、1-33東京外国語大学
- [Hayatsu, E. (2015). *Kategorikaruna imi (jō)- sono seishitsu to goi shidō, bunpō shidō. Tokyō gaikokugo daigaku ronbunshū*, 91, 1-33]
- 早津恵美子 (2016) 「カテゴリカルな意味 (下) —その性質と語彙指導・文法指導ー」『東京外国語大学論集』92、1-20 東京外国語大学
- [Hayatsu, E. (2016). *Kategorikaruna imi (ge)- sono seishitsu to goi shidō, bunpō shidō. Tokyō gaikokugo daigaku ronbunshū*, 92, 1-20]
- 早津恵美子 (2017) 「ヲ格名詞と動詞からなる連語についての奥田靖雄氏の2つの論文について」国際連語論学会編『鈴木泰先生古希記念論文集』124-140 日本語文法研究会
- [Hayatsu, E. (2017). *Wo kaku meishi to dōshi kara naru rengo ni tsuite no Okuda Yasuoshi no futatsu no ronbun ni tsuite*. In Kokusai rengoron gakkai (Ed.), *Suzuki Tai sensei kokinen ronbunshū* (pp. 124-140). Tokyo: Nihon bunpō kenkyūkai]
- 姫野昌子 (1999) 『複合動詞の構造と意味用法』東京: ひつじ書房
- [Himeno, M. (2001). *Fukugō dōshi no kōzō to imi yōhō*. Tokyo: Hitsuji shobō]
- 姫野昌子 (2001) 「複合動詞の性質」『日本語学』第二十巻第8号 6-15東京: 明治書院
- [Himeno, M. (2001). *Fukugō dōshi no seishitsu. Nihongogaku*, 8, 6-15]
- 影山太郎 (1999) 『形態論と意味』東京: くろしお出版
- [Kageyama, T. (1999). *Keitairon to imi*. Tokyo: Kuroshio]
- 松田文子 (2001a) 「コアを用いた複合動詞後項「～こむ」の認知意味論的説明」『日本語教育』111号 16-25 日本語教育学会
- [Matsuda, F. (2001a). *Koa wo mochiita fukugō dōshi kōkō komu no ninchi imiron setsume*. *Nihongo kyōiku*, 111, 16-25]
- 松田文子 (2001b) 「複合動詞後項「～こむ」の意味」『人間文化論叢』第4巻 223-235 お茶の水女子大学大学院人間文化研究科
- [Matsuda, F. (2001b). *Fukugō dōshi kōkō komu no imi. Ningen bunka ronsō*, 4, 223-235]
- 松本曜 (2009) 「複合動詞「～込む」「～走る」「～出す」と語彙的複合動詞のタイプ」『語彙の意味と文法』由本陽子・岸本秀樹編 175-194 東京: くろしお出版
- [Matsumoto, Y. (2009). *Fukugō dōshi komu, hashiru, dasu to goiteki fukugō dōshi no taipu*. In Y. Yumoto (Ed.), *Goi no imi to bunpō* (pp. 175-194). Tokyo: Kuroshio]
- 宮島達夫 (1996) 「カテゴリー的多義性」、鈴木泰・角田太作編『日本語文法の諸問題』29-52 東京: ひつじ書房
- [Miyajima, T. (1996). *Kategoriteki tagisei*. In T. Suzuki (Ed.), *Nihongo bunpō no shomondai* (pp. 29-52). Tokyo: Hitsuji shobō]

宮島達夫 (2005) 「連語論の位置づけ」『国文学 解釈と鑑賞』70-7、6-33 至文堂

[Miyajima, T. (2005). Rengoron no ichiduke. *Kokubungaku kaishaku to kanshō*, 70(7), 6-33]

三代川隆也 (2015) 「《関係表現》を表す連語—《物へのはたらきかけ》を表す連語からの意味の抽象化—」『日本研究教育年報』19 (2014 年度版) 59-76 東京外国語大学日本課程

[Miyokawa, T. (2015). Kankei hyōgen wo arawasu rengo- mono he no hatarakikake wo arawasu rengo kara no imi no chūshōka. *Nihongo kyōiku nenpō*, 19, 59-76]

奥田靖雄 (1960) 「を格のかたちをとる名詞と動詞とのくみあわせ」『日本語文法・連語論』言語学研究会編 1983、151-279に所収 東京:むぎ書房

[Okuda, Y. (1960 [1983]). Wo kaku no katachi wo toru meishi to dōshi to no kumiawase. In. S. Suzuki (Ed.), *Nihongo bunpō rengoron* (pp. 151-279). Tokyo: Mugi shobō]

奥田靖雄 (1962) 「に格の名詞と動詞とのくみあわせ」『日本語文法・連語論』言語学研究会編 1983、281-323 に所収 東京:むぎ書房

[Okuda, Y. (1962 [1983]). Ni kaku no meishi to dōshi to no kumiawase. In S. Suzuki (Ed.), *Nihongo bunpō rengoron* (pp. 28-323). Tokyo: Mugi shobō]

奥田靖雄 (1967) 「語彙的な意味のあり方」『教育国語』8号 3-20

[Okuda, Y. (1967). Goitekina imi no arikata. *Kyōiku kokugo*, 8, 3-20]

奥田靖雄 (1968-1972) 「を格の名詞と動詞とのくみあわせ」『教育国語』12、13、15、20、21、23、25、26、28『日本語文法・連語論』言語学研究会編 1983むぎ書房21-149に再録 東京:むぎ書房

[Okuda, Y. (1968-72 [1983]). Wo kaku no meishi to dōshi to no kumiawase. In S. Suzuki (Ed.), *Nihongo bunpō rengoron* (pp. 21-149). Tokyo: Mugi shobō]

奥田靖雄 (1984) 『ことばの研究・序説』東京:むぎ書房

[Okuda, Y. (1984). *Kotoba no kenkyū- josetsu*. Tokyo: Mugi shobō]

杉本孝司 (1998) 『意味論1形式意味論』東京:くろしお出版

[Sugimoto, T. (1998). *Imiron 1- Keishiki imiron*. Tokyo: Kuroshio]

鈴木重幸・鈴木康之 (1983) 「編集にあたって」言語学研究会編 1983『日本語文法・連語 (資料集)』3-19 東京:むぎ書房

[Suzuki, S., Suzuki, Y. (1983). Henshū ni atatte. In S. Suzuki (Ed.), *Nihongo bunpō rengoron* (pp. 3-19). Tokyo: Mugi shobō]

Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*, Chicago: University of Chicago Press.

参考辞書

『大辞林』(1990) 三省堂

[Daijirin (1990). Tokyo: Sanseidō]

『大辞泉』(1995) 小学館

[Daijisen (1995). Tokyo: Shōgakukan]

実例出典

- 『新潮文庫の100冊』CD-ROM. 青空文庫 Aozora Bunkoにて参考
 [Shinchō bunko no 100 satsu] CD-Rom. 青空文庫 Aozora Bunko]
 有島武郎(1940)『生まれ出づる悩み』東京:岩波文庫
 [Arishima, T. (1940). *Umareiduru nayami*. Tokyo: Iwanami bunko]
 梶井基次郎(1926)『ある心の風景』東京:青空
 [Kajii, M. (1926). *Aru kokoro no fūkei*. Tokyo: Aozora]
 三浦哲郎(1964)『団欒』東京:新潮社
 [Miura, T. (1964). *Danran*. Tokyo: Shinchōsha]
 村上春樹(1985)『世界の終わりとハードボイルド・ワンダーランド』東京:新潮社
 [Murakami, H. (1985). *Sekai no owari to hādoboirudo wandārando*. Tokyo: Shinchōsha]
 村上春樹(1992)『国境の南、太陽の西』東京:講談社
 [Murakami, H. (1992). *Kokkyō no minami, taiyō no nishi*. Tokyo: Kōdansha]
 沢木耕太郎(1981)『一瞬の夏』東京:新潮社
 [Sawaki, K. (1981). *Isshun no natsu*. Tokyo: Shinchōsha]
 司馬遼太郎(1965)『国盗り物語』東京:新潮社
 [Shiba, R. (1965). *Kunitori monogatari*. Tokyo: Shinchōsha]
 高野悦子(1971)『二十歳の原点』東京:新潮社
 [Takano, E. (1971). *Nijussai no genten*. Tokyo: Shinchōsha]
 谷崎潤一郎(1924)『痴人の愛』東京:改造社
 [Tanizaki, J. (1925). *Chijin no ai*. Tokyo: Kaizōsha]
 筒井康隆(1977)『エディプスの恋人』東京:新潮社
 [Tsutsui, Y. (1977). *Edipusu no koibito*. Tokyo: Shinchōsha]
 山本周五郎(1963)『さぶ』東京:新潮社
 [Yamamoto, S. (1963). *Sabu*. Tokyo: Shinchōsha]
 吉本昭(1966)『戦艦武蔵』東京:新潮社
 [Yoshimoto, A. (1966). *Senkan musashi*. Tokyo: Shinchōsha]

Sanja M. Joka

Summary

THE POLYSEMOUS FEATURES OF THE VERB *UCHIKOMU*

This research examines compound verbs of the form V1-*komu* as unified semantic units and analyzes their polysemous features across a range of morphological characteristics, focusing on the verb *uchikomu*, known for its complex polysemy. The analysis centers on the relationship between the verb and other elements within the sentence, taking into account their lexical and grammatical meanings, as well as categorical meaning, which serves as an intermediary between the two. The study draws on dictionary

descriptions and examples from literary works. As a result, a general categorization of the polysemous features of *uchikomu* and the conditions under which specific meanings emerge has been formulated. The findings reveal that the polysemy of *uchikomu* can be broadly categorized into six primary types: 'strike and insert into,' 'strike into an opponent's territory,' 'advance or rush in forcefully,' 'devote oneself,' 'practice hitting (a ball) thoroughly,' and 'invade an enemy's territory and split their forces'. The first three semantic categories exhibit further subordinate meanings. This analysis demonstrates the process by which new meanings arise through shifts in categorical and grammatical properties and structural transformations. Consequently, this paper underscores the importance of incorporating lexical, grammatical and categorical meanings, as well as the relationships between sentence elements, into linguistic analysis.

Key words:

lexical meaning, grammatical meaning, categorical meaning, polysemy, Japanese, compound verbs, *uchikomu*, semantic classification

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.9>

37.018.43-057.875

616.98:578.834

Studentska saradnja u vreme pandemije Kovid-19

Ivana Z. Georgijev*

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za italijanske i iberoameričke studije

 <https://orcid.org/0000-0001-7065-4139>

Jelena M. Kovač

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za iberijske studije

 <https://orcid.org/0009-0008-2191-1862>

Sanja M. Maričić Mesarović

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za italijanske i iberoameričke studije

 <https://orcid.org/0000-0002-5306-9517>

Ključne reči:

studentska saradnja,
pandemija Kovid-19,
onlajn nastava,
univerzitet,
digitalna
komunikacija,
španski

Apstrakt

Nakon što je polovinom marta 2020. godine uvedeno vanredno stanje u Republici Srbiji, čime je obustavljeno pohađanje nastave na fakultetima i u ostalim obrazovnim institucijama, bilo je potrebno pronaći načine da se obrazovni proces nastavi kako bi se akademska i školska godina uspešno završile. Osim izmenjenog načina rada, promenjen je i način funkcionisanja među studentskom populacijom u pogledu saradnje i druženja. Cilj ovog istraživanja je da ukažemo na to kako je pandemija Kovid-19 uticala na način komunikacije među studentima španskog kao stranog jezika. U pitanju je istraživanje koje obuhvata dva fakulteta (Filološki fakultet u Beogradu i Filozofski fakultet u Novom Sadu), i u kome su digitalne platforme ključni alat za analizu. Nastojimo da utvrdimo da li su studenti razvili nove načine razmene materijala za učenje, skripata ili beleški budući da se nastava nije odvijala u učionici, te do kojih je promena došlo u društvenoj interakciji među studentima. Za potrebe istraživanja primenjena je kvantitativna analiza, a metoda prikupljanja podataka bila je onlajn anketa. Rezultati istraživanja su pokazali da su digitalne platforme pomogle da se premoste određeni izazovi koji su se pojavili tokom perioda pandemije, posebno izolacija i usamljenost mladih, dok je takva situacija u potpunosti uticala na mogućnosti komunikacije uživo, kao i njen intenzitet. Komunikacija, razmena informacija i materijala pretežno su bile tehničkog karaktera, dok su drugi aspekti vezani za učenje bili manje zastupljeni. Rezultati istraživanja ukazali su na ograničenja digitalnih platformi i onlajn formata učenja, koji, uprkos mnogim prednostima, nisu mogli da nadomeste fizički aspekt komunikacije tokom studiranja. (primljeno: 5. decembra 2024; prihvaćeno: 15. aprila 2025)

<https://anali.fl.bg.ac.rs>

1. Uvod

Polovinom marta 2020. godine uvedeno je vanredno stanje u Republici Srbiji, što je dovelo do obustavljanja pohađanja nastave na fakultetima, kao i u ostalim obrazovnim institucijama. Novonastala situacija postavila je nove izazove: pronaći načine na koje će se obrazovni proces nastaviti kako bi se akademska i školska godina uspešno završile. Došlo je do reorganizacije tradicionalnog obrazovanja i prelaska na onlajn nastavu.¹ Okolnosti su zahtevale hitno reagovanje, zbog čega je jedan od najvećih izazova predstavljao nedostatak vremena za adekvatnu pripremu. Treba napomenuti da kreiranje sadržaja i korišćenje različitih alata u nastavi jezika zahtevaju dodatnu pripremu profesora koji moraju izaći iz svoje zone komfora i kreirati sadržaj i oblikovati čas u drugačijem okruženju (Ivanić i dr., 2023: 246).

Imajući u vidu da je, pored izmenjenog načina rada, promenjen i način funkcionisanja među studentskom populacijom u pogledu saradnje i druženja, cilj ovog istraživanja je da ukažemo na to kako je pandemija Kovid-19 uticala na način komunikacije među studentima na Filološkom fakultetu u Beogradu i Filozofskom fakultetu u Novom Sadu koji su pohađali predmete vezane za savremeni španski jezik, kao jednu ilustraciju načina na koji je deo studentske populacije odgovorio na izazove novonastale situacije. U radu nastojimo da ispitamo oblike studentske saradnje, odnosno da utvrdimo da li su studenti razvili nove načine razmene materijala za učenje, skripata ili beleški, budući da se nastava nije odvijala u učionici, kao i da ispitamo u kojoj meri i na koji način se ispoljavala međusobna saradnja studenata za potrebe studija. Reč je o istraživanju koje obuhvata dva fakulteta i u kojem su digitalne platforme ključni alat za analizu. Primenjena je kvantitativna istraživačka metoda, a metod prikupljanja podataka bila je onlajn anketa. Korpus čine sve ankete prikupljene elektronskim putem (N=50). Anketirani su studenti koji su pohađali nastavu španskog kao izbornog jezika na Filološkom fakultetu u Beogradu i na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu tokom letnjeg semestra 2020. godine, na samom početku pandemije, tj. prilikom prelaska na onlajn nastavu.

U nastavku rada analiziraćemo dosadašnja istraživanja koja se bave onlajn nastavom jezika na univerzitetskom nivou u svetu, a zatim i u Srbiji, s posebnim osvrtom na iskustva iz nastave španskog jezika tokom pandemije Kovid-19. Teorijski okvir će omogućiti razumevanje ključnih izazova i prilika koje je donela digitalizacija obrazovnog procesa. Nakon teorijskog pregleda, predstavimo rezultate sprovedenog istraživanja koje je obuhvatilo kvantitativnu analizu studentskih odgovora dobijenih putem onlajn ankete. Rezultati će biti analizirani i interpretirani u kontekstu promene komunikacijskih obrazaca među studentima i načina njihove saradnje tokom onlajn nastave. Na kraju rada, u zaključnom delu, sumiraćemo ključne nalaze istraživanja, te izložiti preporuke za unapređenje modela onlajn nastave jezika na univerzitetskom nivou.

1 Onlajn platforme za učenje danas se široko koriste za samostalno, daljinsko i hibridno obrazovanje na svim nivoima i omogućavaju pristup obrazovnim sadržajima, personalizovano učenje i podršku nastavnom procesu. Integrišu alate za nastavnike, učenike i administratore kako bi omogućile efikasno učenje na daljinu (Ivanić/Durić, 2023: 85).

2. Onlajn nastava jezika na univerzitetskom nivou u svetu

Brojne su studije koje su pokazale pozitivan stav studenata prema onlajn nastavi (Sharma i dr., 2020; Samarasinghe/Piri, 2020; Law, 2021; Bozavli, 2021), budući da su studenti smatrali da su postali samostaljniji u učenju (Díaz-Noguera i dr., 2022). Kada navode razloge zadovoljstva izvođenjem onlajn nastave, studenti prvenstveno ističu fleksibilnost u odnosu na tradicionalni način nastave, kao i bolje raspolaganje vremenom, a potom i korišćenje raznovrsnijih materijala (Bačić/Krstinić, 2020).

Opšte mišljenje koje vlada među profesorima stranog jezika jeste da je bilo teško održati interesovanje i motivaciju studenata, a samim tim i njihovo aktivno učešće u nastavi, što je prouzrokovalo nedovoljno povratnih informacija između jednih i drugih. Ove poteškoće u komunikaciji i interakciji uzrokovane su problemima sa internet vezom, nedostatkom adekvatnih uređaja ili nedovoljno razvijenim digitalnim kompetencijama kako profesora tako i studenata (Álvarez Ramos i dr., 2022: 15), što potvrđuju brojni autori (Alvarez, 2020; Alipio, 2020; Al-Awawdeh/Alshatawi, 2020; Dutta/Smita, 2020). Problemi koje su u vezi sa onlajn nastavom identifikovali Veličova i saradnici (Velichová i dr., 2020) uključuju ograničen pristup internetu² i nedostatak odgovarajuće opreme za sprovođenje i organizaciju nastave na daljinu.

Kada je reč o onlajn komunikaciji, brojni autori navode zadovoljstvo studenata komunikacijom sa profesorima u smislu učestalosti (Osman, 2020) i efikasnosti u pružanju odgovora (Aristovnik i dr., 2020). Saradnja i komunikacija u okviru onlajn nastave može biti sinhrona (Duncan i dr., 2012) i asinhrona, pri čemu se potonja smatra fleksibilnijom pošto student sam organizuje svoje vreme u skladu sa ostalim obavezama. Iako je u pitanju nastava na daljinu, studenti su uspevali da postignu interakciju kako sa profesorima tako i sa kolegama (Gil Oliveira/Hernández Maldonado, 2023), a ističe se i fleksibilnost onlajn komunikacije kako sa profesorima tako i sa vršnjacima (Law, 2021: 519). Dalje, zbog mogućnosti interakcije³ sa kolegama, studenti su tokom tih onlajn susreta uspeali da razviju osećaj pripadništva zajednici i preporučili su formiranje onlajn grupa za učenje kako bi jedni druge motivisali (Law, 2021). U kontekstu Srbije, Randelović i saradnici (2020) su zaključili da je komunikacija između nastavnika i studenata dostigla viši nivo u toku pandemije upravo zahvaljujući digitalnim platformama, kao i društvenim mrežama i ostalim načinima komunikacije zasnovanim na primeni savremenih tehnologija. Faktorima koji su uticali na komunikaciju i saradnju studenata u vreme onlajn nastave bave se Zarzika i saradnici (Zarzycka i dr., 2021), pružajući argumente za širu upotrebu društvenih medija u obrazovanju na daljinu u svrhe komunikacije i saradnje studenata.

Međutim, brojne studije su pokazale da onlajn učenje ne može biti podjednako efikasno kao tradicionalna nastava uživo. Siong i saradnici (Xiong i dr., 2020) došli

2 Druge studije (Blizak i dr., 2020; Mohammed i dr., 2020; Kruse i dr., 2021; Zhang i dr., 2020) navode problem jačine mreže u udaljenim oblastima koji može dovesti do neravnopravnog položaja pojedinih studenata u toku onlajn nastave.

3 Interakcija važna za održavanje koncentracije i sprečavanje izolacije studenata tokom onlajn časova jer stvara „osećaj zajedništva” (Gillies, 2008).

su do saznanja da studenti smatraju da je efikasnost onlajn nastave slabija u odnosu na nastavu uživo. Studenti smatraju da onlajn časovi stranog jezika jesu bili efikasni, ali da predavanja i vežbe uživo ne mogu biti u potpunosti zamenjeni ovim modalitetom nastave (Klimova, 2021). Postoje brojna istraživanja koja potvrđuju da studentima više odgovara nastava uživo (Aguilera-Hermida, 2020; Adnan/Anvar, 2020; Alawamleh i dr., 2020; Besser, 2020; Díaz-Noguera i dr., 2022; Gautam/Gautam, 2020; Hyseni/Noxha, 2020; Kamarianos i dr., 2020; Lorenza/Carter, 2021), prvenstveno zbog bolje interakcije na časovima. Studenti smatraju da su onlajn časovi manje efikasni upravo zbog nedostatka interakcije licem u lice, te su stoga i naišli na poteškoće pri prilagođavanju onlajn nastavi (Aguilera-Hermida, 2020).

Jedna od glavnih negativnih posledica ograničenja kretanja i socijalnog distanciranja jeste nedostatak komunikacije i saradnje⁴. Nedostatak interakcije sa profesorima i kolegama prouzrokovao je osećanje usamljenosti i izolovanosti (Besser, 2020, Comman i dr., 2020). Većina studenata stranih jezika smatra da onlajn učenje, uprkos svojoj popularnosti i širokoj upotrebi, ne može da zameni interakciju licem u lice koja se dešava između profesora i studenta u učionici, ne može da stvori atmosferu tradicionalnog akademskog okruženja i ne može da nadomesti komunikaciju između studenata uživo (Kruse i dr., 2022: 7). Kao nedostatak nastave na daljinu, 50% studenata Učiteljskog smera na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Splitu ističe nedostatak fizičkog kontakta, kao i nedostatak interakcije i socijalnog kontakta s profesorima i ostalim studentima (Kostović-Vranješ i dr., 2021: 127).

Brojna su istraživanja koja su se bavila nedostatkom kontakata uživo studenata sa profesorima i kolegama iz grupe (Shim/Lee, 2020; Maican/Cocoradă, 2021; Klimova, 2021), kao i nedostatkom interakcije (Shim/Lee, 2020; Coman i dr., 2020; Flores Cortés i dr., 2020; Klimova, 2021; Nabila i dr., 2021; Pratama i dr., 2022). Prema Bačić i Krstinić (2020), kao najveće uzroke nezadovoljstva studenti ističu nedostatak socijalne interakcije i samomotivacije, a nisu oduševljeni ni onlajn ispitima.

Neki autori su se bavili usmenim proverama znanja na daljinu (Giordano/Christopher, 2020), kao i sprovođenjem završnih ispita na osnovnim i master studijama (Kruse i dr., 2022) kao važnom karakteristikom onlajn učenja. U Srbiji nije bilo zakonski moguće organizovati i sprovesti ispite na daljinu u toku pandemije, te su se oni održavali isključivo u zgradi fakulteta uz poštovanje tada važećih mera, pri čemu su bili organizovani i dodatni ispitni rokovi.

3. Onlajn nastava jezika na univerzitetskom nivou u Srbiji

Poslednjih godina sve je veće interesovanje za radove na temu onlajn nastave jezika na univerzitetskom nivou u Srbiji, a primarni fokus jesu izazovi koji su postavljeni kako pred nastavnike tako i pred studente, počev od letnjeg semestra 2020. godine, u vreme proglašenja pandemije Kovid-19. Pandemija je uzrokovala prelazak na onlajn nastavu, a zatim i na različite oblike hibridne, odnosno

4 Istraživanja pre pandemije ističu da onlajn učenje treba da uključi i omogući saradnju između studenata (Phelan, 2012).

kombinovane nastave (uživo i onlajn). Kako su mere predostrožnosti popuštale, povratak u učionice bio je sve učestaliji.

Blatešić i Šakan (2023) u svom radu istražuju na koji način su se univerzitetski nastavnici jezika, književnosti i kultura u AP Vojvodini suočili sa izazovima obrazovanja u vreme pandemije Kovid-19. Sprovedena je anketa u kojoj su učestvovala 73 nastavnika stranih i maternjih jezika sa svih državnih i privatnih univerziteta u Vojvodini kako bi se ispitali načini održavanja nastave u pandemijskim uslovima, poteškoće na koje su nastavnici nailazili, kao i rešenja koja su pronalazili u cilju prevazilaženja poteškoća. Rezultati istraživanja (v. Blatešić/Šakan, 2023: 120) ukazuju na nekoliko problema koji su se javili tokom nastave u pandemijskim uslovima: nedostatak prethodnog iskustva u onlajn nastavi i upotrebi digitalnih alata, neadekvatni uslovi za rad od kuće, nemogućnost susretanja sa kolegama, nemogućnost direktne razmene informacija od značaja itd. U radu posvećenom načinima prevazilaženja prepreka koje je pandemija postavila pred izvođenje nastave i ispite iz kursa Metodika nastave ruskog jezika na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, Ajdžanović (Ајџановић, 2023: 91–92) ukazuje na to da je pandemija donela i neke pozitivne promene kada je reč o izvođenju nastave i ispitivanju studenata. Ovde se, pre svega, misli na upotrebu novih tehnologija za kvalitetnu onlajn nastavu, kao i na unapređivanje nastavnog kadra u profesionalnom smislu; drugim rečima, iskorak iz već poznatih, tradicionalnih metoda nastave. Istraživanje ispituje uspešnost onlajn nastave, kao i moguće posledice. Autorka smatra da je pandemija podstakla razvoj digitalnih kompetencija među nastavnicima i studentima. Blatešić i Borljin (2021) takođe istražuju temu onlajn nastave, izazove i rešenja koje su iznedrile novonastale okolnosti izazvane pandemijom, fokusirajući se, pre svega, na mogućnosti koje nudi platforma Mudl (Moodle) u didaktičke svrhe, odnosno za učenje stranih jezika. Analizirajući situaciju na Odseku za romanistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu tokom 2020. godine, kada je nastava bila organizovana u hibridnom, tj. kombinovanom modelu, autorke (Blatešić/Borljin, 2021: 29) zaključuju da primena platforme Mudl olakšava univerzitetsku nastavu stranih jezika jer nudi mogućnosti za kreiranje sadržaja koji se nakon toga mogu koristiti iznova u narednoj školskoj godini sa novom grupom studenata ili, pak, prilagođavati novim kontekstima učenja. Dakle, nije potrebno iznova kreirati materijal na platformi za novu grupu studenata, jer se jednom kreiran materijal može iznova koristiti. Ovakva „reciklaža predmeta“ zapravo je u skladu sa kreativnim, fleksibilnim i interaktivnim principima onlajn nastave koja nudi mogućnosti za kontinuirano prilagođavanje potrebama studenata. Prodanović i Gavranović (2021) ispituju, putem ankete, stavove studenata anglistike prema realizaciji nastave jezika, odnosno prema različitim aspektima učenja i podučavanja jezika u onlajn okruženju. Rezultati studije (Prodanović/Gavranović, 2021: 226) ukazuju na to da studenti anglistike imaju izrazito pozitivan stav „ne samo prema svakodnevnoj komunikaciji u onlajn okruženju, što se moglo i očekivati od digitalnih starosedeoaca“, dok na širem planu rezultati podstiču na razmišljanje o važnosti „redefinisanja podučavanja jezičkih veština, i uzimanja u obzir svih mogućnosti i aspekata koje digitalne tehnologije pružaju u cilju osnaživanja jezičkih

veština i kompetencija". Drugi autori (Tomović/Aleksić, 2020) sprovode istraživanja u kojima se bave načinom na koji se odvijala onlajn nastava engleskog jezika u obrazovnom sistemu Srbije tokom prvog talasa epidemije korona virusa, navodeći da nastavnici više vole klasičan vid nastave, dok kombinovani model vide kao opciju, ali se ne bi opredelili za onlajn nastavu, izuzev u slučaju krajnje nužnosti, kao što je bio slučaj sa pandemijom (Tomović/Aleksić, 2020: 241). Istraživanje koje sprovode Eraković i Topalov (2021) usmereno je na ispitivanje stepena angažovanja studenata u (a)sinhronom nastavnom okruženju i na nastavu/učenje putem Mudla, Guglovih dokumenata (Google Docs) i Zuma (Zoom Rooms). Rezultati otkrivaju da na angažovanost učenika utiče „upoznatost sa alatima i načinom rada nastavnika, zahvaljujući prethodnom iskustvu u hibridnim oblicima nastave”, a autorke dodaju da se najuticajniji faktori koji utiču na angažovanje studenata znatno razlikuju u zavisnosti od toga „da li imaju prethodno iskustvo sa hibridnim učenjem i da li imaju pozitivne ili negativne stavove prema onlajn učenju” (Eraković/Topalov, 2021: 136).

Kako navode Arsenijević i Andevski (Арсенијевић/Андевски, 2022: 115–116), „održivi kvalitet nastave zahteva pažljivo kombinovanje digitalnog i rada uživo”, a veliki broj istraživanja koji se u poslednjih nekoliko godina sprovodi na temu onlajn nastave, njenim prednostima, ali i ograničenjima, navodi na zaključak da će „pouke, ideje i iskustva do kojih se dođe ubrzanom primenom onlajn nastave u vreme pandemije postati novi standardi u postpandemijskom vremenu i neizbežan putokaz razvoju obrazovanja u budućnosti.” Pandemija je, kako ističu Sekeruš, Kovačević Petrović i Jevremov (Секеруш и др., 2021: 151), nastavnike podstakla da razviju alternativne načine održavanja nastave, a studente da mu se prilagode, pri čemu ističu da onlajn nastava nije predstavljala puko prebacivanje analognog sadržaja u digitalni, već je podrazumevala jedan drugačiji pristup realizaciji nastave gde je najveći izazov bio da se sačuvaju osnovni didaktički principi predavača i nastavnog programa, te da se prilagode digitalnom mediju.

U radu na temu izazova u nastavi stranih jezika u visokoškolskim ustanovama tokom pandemije korona virusa, Vranić Petković, Mirković i Mandić Ivković (Вранић Петковић и др., 2023: 183–185) sprovele su pilot-istraživanje čiji je cilj bio da se prepoznaju pozitivni i negativni aspekti promena u procesu učenja stranih jezika u državnim visokim školama i na fakultetima u Srbiji u trenutku početka pandemije, kao i tokom njenog trajanja. Kako bi došle do podataka i dale odgovore u vezi sa temom, autorke su sprovele anketu od devet pitanja tokom maja i juna 2022. godine. Podaci su analizirani kvantitativnom istraživačkom metodom koja je obuhvatala deskriptivnu statistiku (Вранић Петковић и др., 2023: 185). Istraživanje je pokazalo da je, s obzirom na novonastale pandemijske okolnosti, bilo hitno primeniti onlajn oblike nastave stranih jezika, te da je pandemija donela velike izazove za nastavno osoblje koje je predavalo strane jezike. Međutim, kao što navode Vranić Petković, Mirković i Mandić Ivković (Вранић Петковић и др., 2023: 199), otkriveni su i neki novi i povoljni aspekti učenja na daljinu, koji su se prikazali tek sa nastankom pandemije.

Nastava španskog jezika na univerzitetskom nivou realizuje se na više državnih i privatnih fakulteta. Mogućnost sticanja diplome iz oblasti španskog jezika, književnosti i kulture postoji na tri državna fakulteta: na Katedri za iberijske studije Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu (od 1971. godine), na Katedri za hispanistiku Filološko-umetničkog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu (od 1999. godine) i na Odseku za italijanske i iberoameričke studije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu (od 2022. godine). Pored ova tri fakulteta, kao izborni, odnosno fakultativni predmet, moguće je izabrati španski na nekolicini državnih i privatnih fakulteta (više o učenju španskog u Srbiji videti u Jovanović/Pejović, 2013; Jovanovic, Sánchez Radulovic, 2013; Georgijev/Vranić Petković, 2020; Jovanović/Georgijev, 2023).

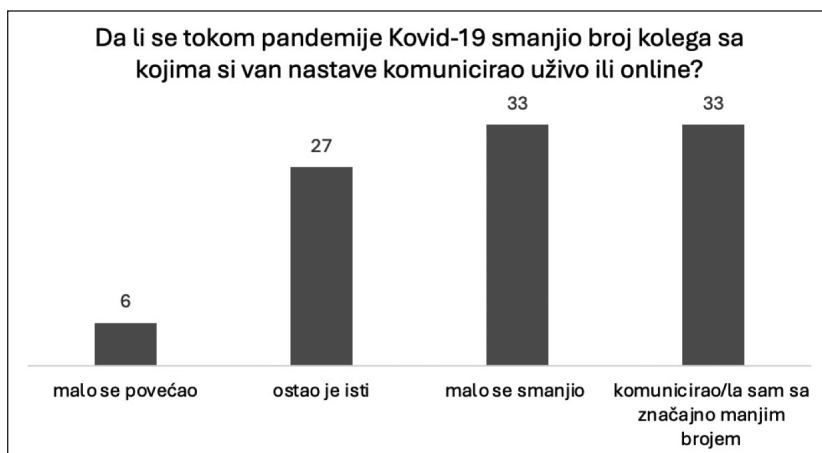
Maričić Mesarović i Borljin (2023: 143) u svom radu ispituju uspešnost, ali i nedostatke asinhronog oblika u procesu učenja španskog kao stranog jezika putem platforme Mudl na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu tokom dve akademske godine (2019/2020. i 2020/2021), uz veoma detaljan prikaz mogućnosti koju platforma Mudl nudi u ove svrhe. Rezultati ankete sprovedene na kraju obe akademske godine, sa ciljem da se ispituju stavovi studenata o nastavi na ovom predmetu, ukazuju na to da „platforma Mudl predstavlja efikasan dodatni alat tradicionalnim formama u učenju stranih jezika.” Još jedno istraživanje (Popović i dr., 2021) sprovedeno je među studentima španskog i francuskog kao obaveznog i izbornog jezika na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu tokom akademske 2020/2021. godine, sa ciljem da se ispituju najvažniji tipovi interakcije u okviru onlajn nastave, a to su interakcija *student – nastavnik*, *student – student* i *student – sadržaj*. Ovo istraživanje takođe je ukazalo na to da „kombinacija dveju platformi za učenje na daljinu, od kojih je jedna sinhrona, a druga asinhrona, predstavlja najbolje rešenje za razvijanje svih navedenih oblika interakcije” (Popović i dr., 2021: 105). Autorke dalje nude preporuke i predloge za unapređivanje sva tri tipa interakcije i poboljšanje onlajn nastave uopšte: 1) korišćenje najviše dve platforme, od kojih je jedna asinhrona a druga sinhrona, 2) podsticanje studenata da češće komuniciraju sa nastavnicima i ostalim studentima (jer to vodi aktivnijem odnosu prema učenju i većoj motivaciji studenata), 3) obučavanje nastavnika da koriste platforme i digitalne alate u cilju bolje realizacije nastave, kao i 4) uvođenje inovacija u nastavnu praksu, u skladu sa kontekstom u kom se izvodi nastava i potrebama studenata (Popović i dr., 2021: 106).

Istraživanje Vranić Petković i Georgijev (2024) među profesorima španskog jezika na državnim univerzitetima u Srbiji pokazalo je da je hitna primena onlajn nastave predstavljala izazov zbog nedostatka iskustva (80% ispitanika), dok je pozitivno ocenjena inovativnost i fleksibilnost u korišćenju digitalnih alata. Većina ispitanika (70%) veruje da će onlajn nastava postati sastavni deo obrazovne prakse.

4. Rezultati ankete

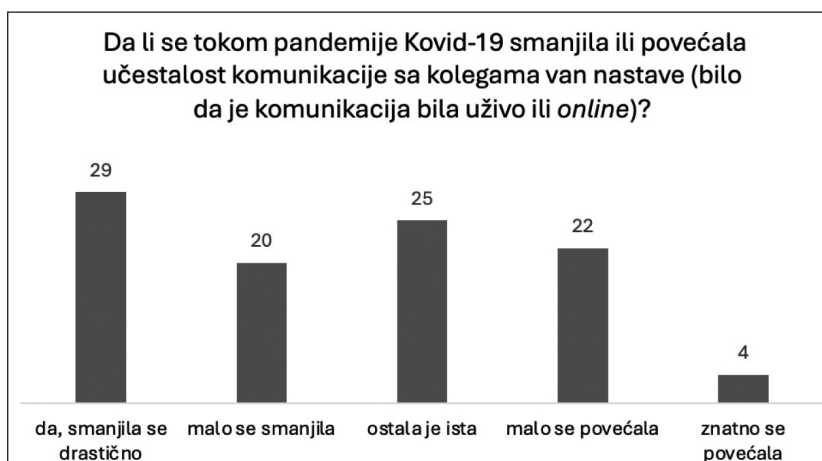
U nastavku predstavljamo rezultate ankete sprovedene među studentima (N=50) koji su pohađali španski kao izborni jezik na Filološkom fakultetu u Beogradu

i Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Anketom su obuhvaćeni studenti koji su pohađali španski jezik tokom letnjeg semestra 2020. godine, na samom početku pandemije, tj. nakon što je obustavljena nastava na fakultetima kao rezultat uvođenja vanrednog stanja u Republici Srbiji. Analiza je deskriptivnog tipa, a rezultati su prikazani putem grafikona i izraženi su u procentima. Studenti su bili u mogućnosti da obeleže samo jedan od ponuđenih odgovora.

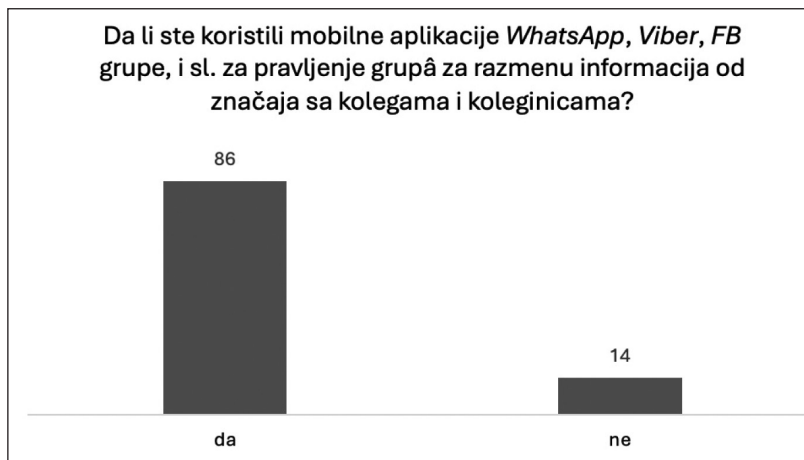
Grafikon 1. Broj kolega sa kojima se odvijala komunikacija uživo ili preko interneta tokom pandemije Kovid-19

Dve trećine ispitanika navodi da im se tokom pandemije smanjio broj kontakata, pri čemu trećina ističe da je taj pad bio izrazit. Svaki četvrti student zadržao je isti obim komunikacije, dok samo 6% ispitanika beleži čak i povećanje broja osoba s kojima su održavali kontakte van nastavnih aktivnosti.

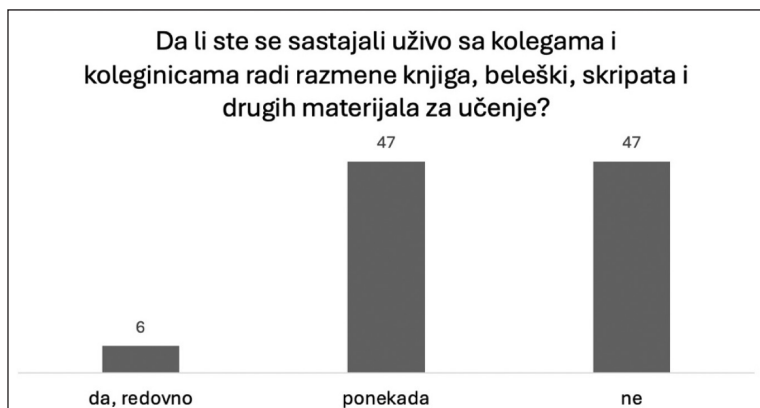
Grafikon 2. Učestalost komunikacije sa kolegama uživo ili preko interneta tokom pandemije Kovid-19

Skoro polovina ispitanika smatra da se učestalost komunikacije van nastave smanjila, oko jedne četvrtine da je ostala na istom nivou, dok svaki četvrti ispitanik kaže da se komunikacija povećala. Dakle, ne samo da se broj kontakata smanjio kod većine učesnika u anketi, već je i učestalost komunikacije sa kolegama kod polovine mladih opala.

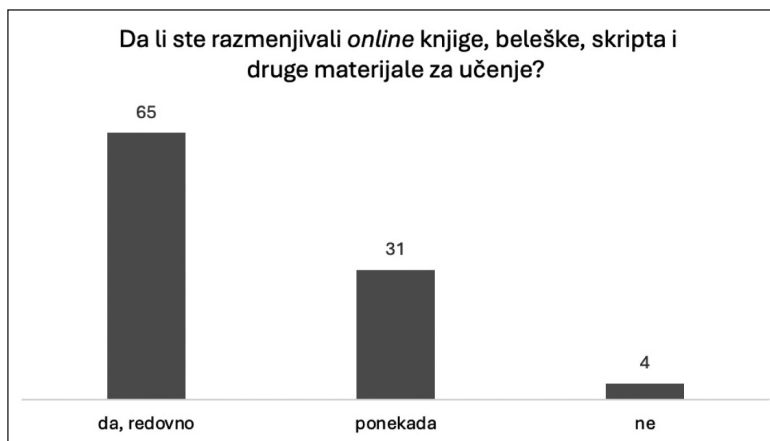
Grafikon 3. Upotreba aplikacija *WhatsApp*, *Viber*, *FB* grupe i sl. sa kolegama i kolegamicama tokom pandemije Kovid-19

Devet od deset studenata koristilo je neku od aplikacija za razmenu informacija povezanih sa studijama sa svojim kolegama i kolegamicama, ali je zato uživo komunikacija značajno opala. Tek se svaki dvadeseti student redovno viđao sa svojim kolegama, dok su ostali to činili ponekad ili nikada. Očekivano je da su preventivne mere i strah od bolesti doveli do prebacivanja na onlajn oblike komunikacije, kao i da su kontakti uživo smanjeni u znatnoj meri.

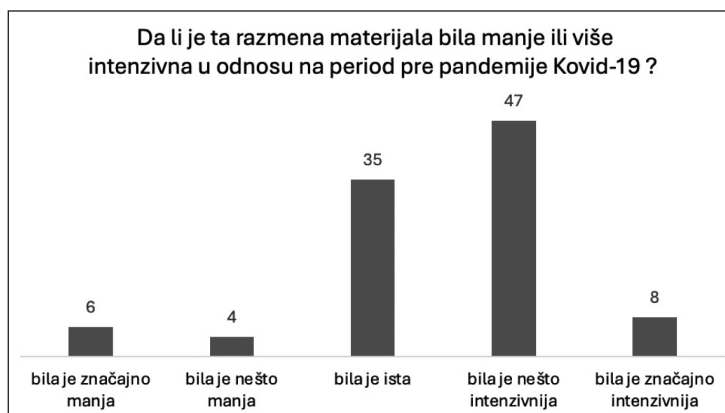
Grafikon 4. Viđanje uživo i razmena materijala za učenje sa kolegama/kolegamicama tokom pandemije Kovid-19

U pogledu sastajanja uživo sa kolegama radi razmene nastavnih materijala, skoro polovina ispitanika nije se uopšte sastajala uživo (47%), a kod gotovo polovine (47%) viđanje uživo dešavalo se samo ponekada, dok se samo mali broj studenata koji su učestvovali u anketi (6%) sastajao redovno sa kolegama u cilju razmene knjiga, beleški, skripata, kao i drugih materijala za učenje.

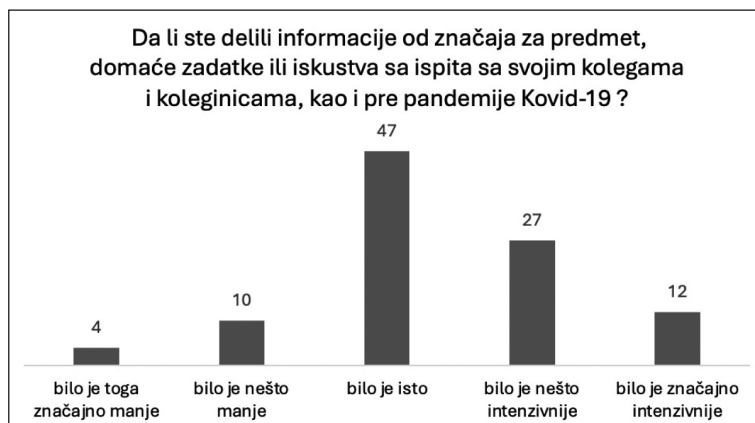
Grafikon 5. Razmena materijala za učenje sa kolegama/koleginicama onlajn i uživo tokom pandemije Kovid-19

Kada je reč o onlajn kontaktima i studentskoj saradnji, većina ispitanika (65%) redovno je putem interneta razmenjivala materijale za učenje sa svojim kolegama, kako knjige tako i beleške s onlajn predavanja, skripta i druge materijale. Ovakvi rezultati bili su očekivani, s obzirom na činjenicu da je onlajn prostor bio jedini bezbedan prostor za studentske susrete i interakciju tokom perioda pandemije Kovid-19. Manje od polovine ispitanika (39%) povremeno su putem interneta razmenjivali materijale za učenje, dok samo 4% ispitanika nisu uopšte komunicirali sa svojim kolegama radi onlajn razmene knjiga, beleški, skripata i drugih materijala.

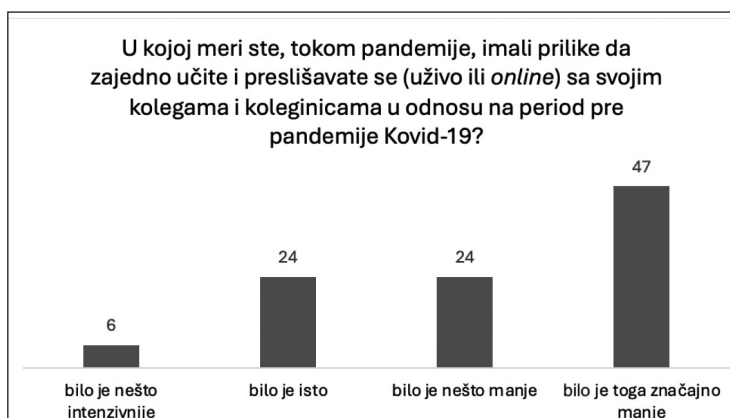
Grafikon 6. Stepen intenzivnosti razmene materijala tokom pandemije Kovid-19 u odnosu na period pre krize

U slučaju skoro polovine ispitanika (49%) razmena materijala za učenje i spremanje ispita bila je u nekoj meri intenzivnija u pandemijskim uslovima u odnosu na period kada se nastava odvijala uživo, tj. na fakultetima. Iako bi se očekivalo da će u vreme pandemije Kovid-19 razmena materijala između studenata biti značajno intenzivnija (izolovanost kao podsticaj za učestalim kontaktima sa kolegama), rezultati su pokazali da u slučaju ovog parametra taj procenat iznosi samo 8%, što bi moglo poslužiti kao početna tačka za novo istraživanje.

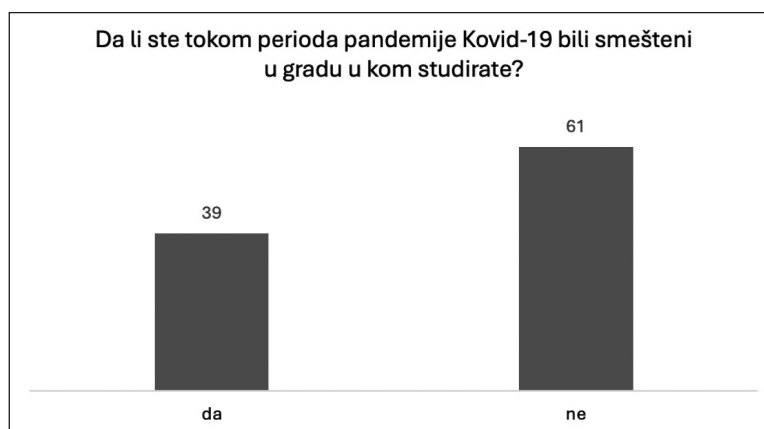
Grafikon 7. Razmena informacija od značaja za studije sa kolegama/koleginicama tokom pandemije Kovid-19

Kada je reč o komunikaciji i saradnji u vezi sa deljenjem informacija važnih za predmet, za domaće zadatke ili iskustava sa ispita, u periodu pandemije ništa se nije promenilo kod gotovo polovine ispitanika (47%). Dakle, nastavili su da razmenjuju informacije kao i pre pandemije. Interakcija se, pak, znatno smanjila kod 4% ispitanika, što ukazuje na mogućnost da je kontakt uživo ključan za određene studente.

Grafikon 8. Zajedničko učenje (uživo ili onlajn) tokom i pre pandemije Kovid-19

Zbog najstrožih mera uvedenih na početku pandemije Kovid-19 (policijski čas, zabrana okupljanja na javnim mestima), koje su ostale na snazi i u letnjem semestru na fakultetima, ne iznenađuje rezultat da je skoro polovina ispitanika (47%) imala znatno manje prilika da zajedno uči i preslišava se sa kolegama sa fakulteta u odnosu na period pre izbijanja pandemije – što se naročito odnosilo na komunikaciju i saradnju uživo. Komunikacija i saradnja među studentima u pogledu zajedničkog učenja i preslišavanja u vreme pandemije bila je nešto intenzivnija kod samo 6% ispitanika koji su učestvovali u anketi.

Grafikon 9. Da li ste tokom perioda pandemije Kovid-19 bili smešteni u gradu u kom studirate?

Poslednje pitanje u anketi bilo je vezano za to da li su studenti tokom letnjeg semestra 2020. godine boravili u gradu u kom su studirali, tj. u Beogradu ili Novom Sadu. Većina ispitanika (61%) je navela da tokom perioda pandemije nije boravila u mestu u kom je studirala. Kako nastava u učionici nije bila moguća, studenti su se vratili u svoja mesta prebivališta.

5. Zaključna razmatranja

Kao jedna od glavnih negativnih posledica ograničenja kretanja i socijalnog distanciranja u toku pandemije navodi se nedostatak komunikacije i saradnje između studenata. Brojna su istraživanja koja su se bavila nedostatkom susreta uživo studenata sa profesorima i kolegama iz grupe (Shim/Lee, 2020; Maican/Cocoradă, 2021; Klimova, 2021), kao i nedostatkom interakcije (Shim/Lee, 2020; Coman i dr., 2020; Flores Cortés i dr., 2020; Klimova, 2021; Nabila i dr., 2021; Pratama i dr., 2022; Bačić/Krstinić, 2020).

Postoje brojni autori koji ističu zadovoljstvo studenata komunikacijom sa profesorima u toku pandemije (Aristovnik i dr., 2020; Osman, 2020; Law, 2021; Gil Oliveira/Hernández Maldonado, 2023), budući da su profesori u velikoj meri bili na raspolaganju studentima.

Uvidom u dostupnu literaturu možemo zaključiti da se veći broj studija bavi komunikacijom između profesora i studenata u okviru onlajn nastave, dok se komunikacijom i saradnjom među studentima u toku pandemije bavi manji broj istraživanja.

U skladu sa ciljem ovog istraživanja – da ukažemo na to kako je pandemija Kovid-19 uticala na način komunikacije među studentima koji su pohađali predmete vezane za savremeni španski jezik – imajući u vidu da nastava tokom izvesnog perioda nije mogla da se odvija u učionici, primarni cilj bio je utvrđivanje da li su studenti razvili nove načine razmene materijala za učenje, te do kojih promena je došlo u njihovoj društvenoj interakciji. Sprovedena je anketa među studentima (N=50) koji su u toku letnjeg semestra 2020. godine, dakle na samom početku pandemije, pohađali nastavu na predmetu španskog kao izbornog jezika na Filološkom fakultetu u Beogradu i na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Za potrebe ovog istraživanja primenjena je kvantitativna istraživačka metoda, dok je metod prikupljanja podataka bio onlajn anketa.

Rezultati dobijeni anketom ukazuju na sledeće: 1) Tokom pandemije Kovid-19 smanjio se broj kolega sa kojima su studenti komunicirali van nastave, kao i intenzitet/učestalost komunikacije (uživo/onlajn) između studenata. Ovi rezultati ukazuju na sledeće: 1) sužene su društvene mreže u koje su studenti bili uključeni tokom ovog perioda; 2) onlajn platforme su odigrale svoju ulogu i pomogle studentima da razmenjuju materijale i informacije povezane sa studijama, te tako ostanu u toku sa zahtevima studiranja; 3) ostale aktivnosti povezane sa studijama, koje su pre pandemije Kovid-19 bile uobičajene (zajedničko učenje, preslišavanje i direktna razmena znanja i informacija), značajno su opale jer veliki broj studenata nije imao prilike da na ovaj način komunicira sa kolegama; 4) bez obzira na to što anketa pokazuje da je oko 40% studenata tokom pandemije stanovalo u mestu u kom je studiralo (Beograd i Novi Sad), obrasci komunikacije sa kolegama ostali su isti kod svih – svi su delili slično iskustvo.

Randelović i saradnici (2020) su zaključili da je komunikacija između nastavnika i studenata dostigla viši nivo u toku pandemije upravo zahvaljujući digitalnim platformama, kao i društvenim mrežama i ostalim načinima komunikacije zasnovanim na primeni savremenih tehnologija. Digitalne platforme su pomogle da se premoste određeni izazovi koji su se pojavili tokom perioda pandemije Kovid-19, posebno izolacija i usamljenost mladih, dok je takva situacija definitivno uticala na opadanje mogućnosti komunikacije uživo i njenog intenziteta. Komunikacija, razmena informacija i materijala, pretežno je bila tehničkog karaktera, dok su drugi aspekti vezani za učenje bili manje zastupljeni. Ova anketa ukazuje na ograničenja digitalnih platformi i onlajn formata učenja, koji uprkos mnogim prednostima ne mogu da nadomeste fizički aspekt komunikacije tokom studiranja, te stoga ne treba zaboraviti da „održivi kvalitet nastave zahteva pažljivo kombinovanje digitalnog i rada uživo” (Арсенијевић/Андевски, 2022: 115–116).

Rezultati ankete sprovedene za potrebe ovog rada pružaju mali doprinos savremenim debatama na temu onlajn nastave stranih jezika u Srbiji tokom

pandemije korona virusa. Složenost situacije i okolnosti u kojima su se zatekli kako studenti tako i nastavni kadar na svim nivoima obrazovanja, pa i na univerzitetskom, zahteva da se temi pristupa iz različitih uglova i sa kontinuiranom pažnjom. Stoga ovaj rad predstavlja jedan u nizu pokušaja da se iz još jednog ugla sagleda situacija u kojoj se početkom pandemije našla univerzitetska nastava španskog jezika u Srbiji, u nadi da će buduća istraživanja pružiti nova saznanja i sagledati neke druge aspekte učenja španskog jezika na univerzitetima u Srbiji.

Što se tiče preporuka za dalju praksu i istraživanja, potrebno je:

1. Unapređenje digitalnih kompetencija nastavnika: organizovati kontinuirane obuke i radionice za korišćenje digitalnih alata i platformi u nastavi i uvesti mentorstvo između nastavnika sa iskustvom u onlajn nastavi i onih kojima su potrebne dodatne veštine;
2. Povećanje interakcije među studentima: razviti strategije za unapređenje neposredne komunikacije u digitalnom okruženju (virtuelne učionice, onlajn diskusione grupe) i podsticati kolaborativne zadatke i projekte kako bi se smanjio osećaj izolacije;
3. Razvijanje hibridnih nastavnih modela: kombinovati prednosti onlajn nastave i nastave uživo kako bi se obezbedila fleksibilnost, ali i očuvala društvena dinamika. Takođe je važno razviti protokole za brzo prilagođavanje nastave u kriznim situacijama.

U smislu daljih istraživanja, potrebno je analizirati dugoročne posledice prelaska na onlajn nastavu na akademske rezultate i socijalnu interakciju. Dakle, trebalo bi sprovesti komparativna istraživanja između različitih univerziteta kako bi se identifikovale najbolje prakse, kao i ispitati stavove nastavnika i studenata o hibridnim nastavnim modelima i mogućnostima njihove primene nakon pandemije.

Napomena: Rad je izložen na međunarodnoj naučnoj konferenciji „Obrazovanje u vreme pandemije COVID-19: iskustva i pouke“, održanoj na Fakultetu za obrazovanje učitelja i vaspitača, Univerzitet u Beogradu (raniji naziv Učiteljski fakultet, Univerzitet u Beogradu), od 1. do 3. juna 2023. godine.

Literatura

- Adnan, M., Anwar, K. (2020). Online Learning Amid the COVID-19 Pandemic: Students Perspectives. *Journal of Pedagogical Research*, 2, 45–51.
- Aguilera-Hermida, A. P. (2020). College students' use and acceptance of emergency online learning due to COVID-19. *International Journal of Educational Research Open*, 1, 100011. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2020.100011>
- Alawawdeh, N., Alshtaiwi, M. (2020). Foreign Languages E-Learning: Challenges, Obstacles and Behaviours during COVID-19 Pandemic in Jordan. *Palarch's Journal of Archaeology of Egypt*, 18(6), 11536–11554. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.34688.87048>
- Alawamleh, M., Al-Twait, L. M., Al-Saht, G. R. (2022). The effect of online learning on communication between instructors and students during Covid-19

- pandemic. *Asian Education and Development Studies*, 11(2), 380–400. <https://doi.org/10.1108/AEDS-06-2020-0131>
- Alipio, M. (2020). *Education during COVID-19 Era: Are learners in a Less-Economically Developed Country Ready for E-Learning?* <https://www.econbiz.de/Record/education-during-covid-19-era-are-learners-in-a-less-economically-developed-country-ready-for-e-learning-alipio-mark/10012206500>
- Alvarez Jr., A. (2020). The Phenomenon of Learning at a Distance through Emergency Remote Teaching Amidst the Pandemic Crisis. *Asian Journal of Distance Education*, 15, 144–153.
- Álvarez Ramos, E., Biel, L. A., Mateos Blanco, B., Mayo-Iscar, A. (2022). La enseñanza de lenguas extranjeras durante la Covid-19: retos y carencias formativas del profesorado. *Educação e Pesquisa*, 48, 1–22. <https://doi.org/10.1590/S1678-4634202248258199esp>
- Aristovnik, A., Kerzic, D., Ravselj, D., Tomazevic, N., Umek, L. (2020). Impacts of the COVID-19 Pandemic on Life of Higher Education Students. *A Global Perspective. Sustainability*, 12(20), 1–34. <https://doi.org/10.3390/su12208438>
- Bačić, L., Krstinić, M. (2020). Zadovoljstvo studenata Tehničkog veleučilišta u Zagrebu provođenjem online nastave. *Obrazovanje za poduzetništvo – E4E : znanstveno stručni časopis o obrazovanju za poduzetništvo*, 10(2), 34–42. <https://doi.org/10.38190/ope.10.2.6>
- Besser, A., Flett, G. L., Zeigler-Hill, V. (2022). Adaptability to a sudden transition to online learning during the COVID-19 pandemic: Understanding the challenges for students. *Scholarship of Teaching and Learning in Psychology*, 8(2), 85–105. <https://doi.org/10.1037/stl0000198>
- Blatešić, A., Borljini, J. (2021). E-nastava stranih jezika na Mudl platformi u univerzitetskom kontekstu. U V. Katić (ur.), *XXVII skup Trendovi razvoja: 'On-line nastava na univerzitetima'* (str. 27–30). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Fakultet tehničkih nauka.
- Blatešić, A., Šakan, D. (2023). Univerzitetska onlajn nastava jezika, književnosti i kulture u AP Vojvodini. *Metodički vidici*, 14(1), 107–123. <https://doi.org/10.19090/mv.2023.14.107-123>
- Blizak, D., Blizak, S., Bouchenak, O., Yahiaoui, K. (2020). Students' Perceptions Regarding the Abrupt Transition to Online Learning During the COVID-19 Pandemic: Case of Faculty of Chemistry and Hydrocarbons at the University of Boumerdes—Algeria. *Journal of Chemical Education*, 97, 2466–2471. <https://doi.org/10.1021/acs.jchemed.0c00668>
- Bozavli, E. (2021). Is foreign language teaching possible without school? Distance learning experiences of foreign language students at Ataturk University during the COVID-19 pandemic. *Arab World English Journal*, 12(1), 3–18.
- Coman, C., Tîru, L. G., Mesean-Schmitz, L., Stanciu, C., Bularca, M. C. (2020). Online Teaching and Learning in Higher Education during the Coronavirus Pandemic: Students' Perspective. *Sustainability*, 12, 10367. <https://doi.org/10.3390/su122410367>

- Díaz-Noguera, M.D., Hervás-Gómez, C., De la Calle-Cabrera, A. M., López-Meneses, E. (2022). Autonomy, Motivation, and Digital Pedagogy Are Key Factors in the Perceptions of Spanish Higher-Education Students toward Online Learning during the COVID-19 Pandemic. *Environmental Research. Public Health*, 19(654), 1–14. <https://doi.org/10.3390/ijerph19020654>
- Duncan, K., Kenworthy, A., McNamara, R. (2012). The effect of synchronous and asynchronous participation on students' performance in online accounting courses. *Accounting Education*, 21(4), 431–449. <https://doi.org/10.1080/09639284.2012.673387>
- Dutta, S., Smita, M. K. (2020). The Impact of COVID-19 Pandemic on Tertiary Education in Bangladesh: Students' Perspectives. *Open Journal of Social Sciences*, 8, 53–68. <https://doi.org/10.4236/jss.2020.89004>
- Eraković, B., Topalov J. (2021). Teaching and Learning through Moodle, Google Doc and Zoom: Fostering Student Engagement in (A)Synchronous Learning Environment. *Inovacije u nastavi*, 34(4), 122–136. <https://doi.org/10.5937/inovacije2104122E>
- Flores, G., Hadermann, C., Osorio, M. L. (2020). El aprendizaje remoto de emergencia en la asignatura de inglés en la Universidad Tecnológica Metropolitana en tiempos de pandemia. *Revista Thélós*, 1(11), 93–113.
- Gautam, D. K., Gautam, P. K. (2020). *Transition to Online Higher Education during COVID-19 Pandemic: Turmoil and Way Forward to Developing Country—Nepal*. Research Square. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-59206/v1>
- Georgijev, I., Vranić Petković, I. (2020). La enseñanza universitaria de la lengua española en Serbia: tendencias actuales y perspectivas. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XLV(3), 61–75. <https://doi.org/10.19090/gff.2020.3.61-75>
- Gil Olivera, N. A., Hernández Maldonado, E. M. (2023). La enseñanza de lenguas extranjeras de forma remota durante la pandemia del covid-19: Entre complejidades y oportunidades. *Revista Boletín Redipe*, 12(3), 134–140.
- Gillies, D. (2008). Student perspectives on videoconferencing in teacher education at a distance. *Distance Education*, 29(1), 107–118. <https://doi.org/10.1080/01587910802004878>
- Giordano, A. N., Christopher, C. R. (2020). Repurposing Best Teaching Practices for Remote Learning Environments: Chemistry in the News and Oral Examinations during COVID-19. *Journal of Chemical Education*, 97, 2815–2818. <https://doi.org/10.1021/acs.jchemed.0c00753>
- Hyseni Duraku, Z., Noxha, H. (2020). The Impact of COVID-19, School Closure, and Social Isolation on Gifted Students' Wellbeing and Attitudes toward Remote (Online) Learning. In Z. Hyseni Duraku, *Impact of the COVID-19 Pandemic on Education and Wellbeing* (pp. 130–167). Prishtina: University of Prishtina "Hasan Prishtina".
- Ivanić, I., Durić, E. (2023). *Nove tehnologije u nastavi*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

- Ivanić, I., Durić, E., Nenadić Žurka, M. (2023). Da li je onlajn nastava adekvatna za sve studente koji uče rumunski jezik kao strani? Studija slučaja. *Metodički vidici*, 14(1), 229–254. <https://doi.org/10.19090/mv.2023.14.229-254>
- Jovanovic, A., Sánchez Radulovic, N. (2013). El español en Serbia: estado de la cuestión. *Colindancias*, 4, 373–392.
- Jovanović, A., Georgijev, I. (2023). Español en Serbia: Análisis demolingüístico de la presencia del español en el sistema educativo formal de Serbia. *BEOIBERÍSTICA – Revista De Estudios Ibéricos, Latinoamericanos Y Comparativos*, 7(1), 137–58. <https://doi.org/10.18485/beoiber.2023.7.1.8>
- Kamarianos, I., Adamopoulou, A., Lambropoulos, H., Stamelos, G. (2020). Towards an Understanding of University Students' Response in Times of Pandemic Crisis (COVID-19). *European Journal of Education Studies*, 7, 20–40. <https://doi.org/10.46827/ejes.v7i7.3149>
- Klimova, B. (2021). An Insight into Online Foreign Language Learning and Teaching in the Era of COVID-19 Pandemic. *Procedia Computer Science*, 192, 1787–1794. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.08.183>
- Kostović-Vranješ, V., Bulić, M., Periša, V. (2021). Stavovi studenata učiteljskog studija i učitelja razredne nastave o nastavi na daljinu. *Školski vjesnik*, 70(2), 111–134. <https://doi.org/10.38003/sv.70.2.5>
- Kruse, I., Lutskovskaia, L., Stepanova, V. (2022). Advantages and disadvantages of distance teaching in foreign language education during COVID-19. *Frontiers in Education*, 7, 964135. <https://doi.org/10.3389/educ.2022.964135>
- Law, M. Y. (2021). Student's Attitude and Satisfaction towards Transformative Learning: A Research Study on Emergency Remote Learning in Tertiary Education. *Creative Education*, 12, 494–528. <https://doi.org/10.4236/ce.2021.123035>
- Lorenza, L., Carter, D. (2021). Emergency online teaching during COVID-19: A case study of Australian tertiary students in teacher education and creative arts. *International Journal of Educational Research Open*, 2, 100057. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2021.100057>
- Maican, M. A., Cocoradă, E. (2021). Online Foreign Language Learning in Higher Education and Its Correlates during the COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, 13(2), 781, 1–21. <https://doi.org/10.3390/su13020781>
- Maričić Mesarović, S., Borljin, J. (2023). Asinhrono učenje stranog jezika: prikaz univerzitetskog modela. *Metodički vidici*, 14(1), 125–146. <https://doi.org/10.19090/mv.2023.14.125-146>
- Mohammed, A. O., Khidhir, B. A., Nazeer, A., Vijayan, V. J. (2020). Emergency Remote Teaching during Coronavirus Pandemic: The Current Trend and Future Directive at Middle East College Oman. *Innovative Infrastructure Solutions*, 5, Article No. 72, 1–11. <https://doi.org/10.1007/s41062-020-00326-7>
- Nabila, B., Cahyono, Y., El Khoiri, N. (2021). Demotivation Level and Demotivators Among EFL Students in Home Online English Learning during the Pandemic. *Journal of English Education and Linguistics Studies*, 8, 429–457. <https://doi.org/10.30762/jeels.v8i2.3567>

- Osman, M. (2020). Global Impact of COVID-19 on Education Systems: The Emergency Remote Teaching at Sultan Qaboos University. *Journal of Education for Teaching*, 46, 463–471. <https://doi.org/10.1080/02607476.2020.1802583>
- Phelan, L. (2012). Interrogating students' perceptions of their online learning experiences with Brookfield's critical incident questionnaire. *Distance Education*, 33(1), 31–44. <https://doi.org/10.1080/01587919.2012.667958>
- Pejović, A. (2013). Alcances y perspectivas del español en Serbia. *Acta hispánica*, XVIII, 49–60. <https://doi.org/10.14232/actahisp.2013.18.49-60>
- Popović, N., Manić Matić, V., Borljin, J. (2021). Aspects interactionnels de l'enseignement à distance des langues étrangères en context universitaire en période de pandémie. *Inovacije u nastavi*, XXXIV(4), 94–106. <https://doi.org/10.5937/inovacije2104094P>
- Pratama, H., Metty, A., Narulita, N. S. (2022). Demotivated Students during Online English Learning in Covid-19 Pandemic: Voices from Indonesian Students. *Journal of Education, Language Innovation, and Applied Linguistics*, 1, 79–93.
- Prodanović, M., Gavranović, V. (2021). Razvijanje jezičkih veština u onlajn nastavnom okruženju nastalom usled širenja virusa Kovid-19 – dometi i ograničenja. *Komunikacija i kultura Online*, 12, 214–229. <https://doi.org/10.18485/kkonline.2021.12.12.13>
- Randelović, B. M., Karalić, E., Đukić, D. (2020). Digitalizacija obrazovnog procesa u Srbiji tokom Covid-19 krize. U S. Marinković (ur.), *Naučni skup Nauka i nastava u vaspitno-obrazovnom kontekstu* (str. 203–216). Užice: Pedagoški fakultet.
- Samarasinghe, D. A. S., Piri, I. (2020). *Online Learning Experience of Construction Students during the Covid-19 Pandemic* [Conference presentation]. Unitec Research Symposium. https://www.researchgate.net/publication/344552773_Online_Learning_Experience_of_Construction_Students_during_the_Covid-19_Pandemic
- Sharma, K., Deo, G., Timalisina, S., Joshi, A., Shrestha, N., Neupane, H. C. (2020). Online learning in the face of COVID-19 pandemic: Assessment of students' satisfaction at Chitwan medical college of Nepal. *Kathmandu University Medical Journal*, 18(70), 38–45.
- Shim, T. E., Lee, S. Y. (2020). College Students Experience of Emergency Remote Teaching due to Covid-19. *Children and Youth Services Review*, 119, 105578. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105578>
- Tomović, N., Aleksić, M. (2020). Online nastava engleskog jezika u Srbiji tokom pandemije virusa Covid-19. *Komunikacija i kultura online*, 11(11), 241–250. <https://doi.org/10.18485/kkonline.2020.11.11.13>
- Velichová, L., Orbánová, D., Kúbeková, A. (2020). The COVID-19 Pandemic: Unique Opportunity to Develop Online Learning. *TEM Journal*, 9(4), 1633–1639.
- Vranić Petković, I., Georgijev, I. (2024). Trabajo docente en tiempos de pandemia: el caso del ELE en Serbia. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XLIX(5), 155–167. <https://doi.org/10.19090/gff.v49i5.2514>

- Xiong, W., Mok, K. H., Jiang, J. (2020). *Hong Kong University Students' Online Learning Experiences under the COVID-19 Pandemic*. <https://www.hepi.ac.uk/2020/08/03/hong-kong-university-students-online-learning-experiences-under-the-covid-19-pandemic/>
- Zarzycka, E., Krasodomska, J., Mazurczak-Mąka, A., Turek-Radwan, M. (2021). Distance learning during the COVID-19 pandemic: students' communication and collaboration and the role of social media. *Cogent Arts & Humanities*, 8, 1–21. <https://doi.org/10.1080/23311983.2021.1953228>
- Ајџановић, Н. Д. (2023). Методика наставе руског језика 2 на Филозофском факултету у Новом Саду у доба пандемије Ковида-19 (микростудија случаја). *Методички видици*, 14(1), 83–92. <https://doi.org/10.19090/mv.2023.14.83-92>
- [Ajdžanović, N. D. (2023). Metodika nastave ruskog jezika 2 na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu u doba pandemije Kovida-19 (mikrostudija slučaja). *Metodički vidici*, 14(1), 83–92]
- Арсенијевић, Ј., Андевски, М. (2023). Универзитетска онлајн-настава током пандемије вируса корона у односу на област образовања. *Иновације у настави*, XXXV(3), 106–119. <https://doi.org/10.5937/inovacije2203106A>
- [Arsenijević, J., Andevski, M. (2023). Univerzitetska onlajn-nastava tokom pandemije virusa korona u odnosu na oblast obrazovanja. *Inovacije u nastavi*, XXXV(3), 106–119]
- Вранић Петковић, И. Ј., Мирковић, Д. Д., Мандић Ивковић, А. Б. (2023). Изазови у настави страних језика на високошколским установама током пандемије вируса Ковид-19. *Методички видици*, 14(2), 183–203. <https://doi.org/10.19090/mv.2023.14.183-203>
- [Vranić Petković, I. J., Mirković, D. D., Mandić Ivković, A. B. (2023). Izazovi u nastavi stranih jezika na visokoškolskim ustanovama tokom pandemije virusa Kovid-19. *Metodički vidici*, 14(2), 183–203]
- Секеруш, П., Ковачевић Петровић, Б., Јевремов, Т. (2021). Онлајн-настава романских књижевности и култура у доба пандемије вируса корона. *Иновације у настави*, XXXIV(4), 137–154. <https://doi.org/10.5937/inovacije2104137S>
- [Sekeruš, P., Kovačević Petrović, B., Jevremov, T. (2021). Onlajn-nastava romanskih književnosti i kultura u doba pandemije virusa korona. *Inovacije u nastavi*, XXXIV(4), 137–154]

Ivana Z. Georgijev
Jelena M. Kovač
Sanja M. Maričić Mesarović

Summary

STUDENT COOPERATION DURING THE COVID-19 PANDEMIC

After state of emergency was introduced in the Republic of Serbia in mid-March 2020, suspending class attendance at universities and other educational institutions, it was necessary to find ways to continue the educational process in order to complete academic/school year successfully. In addition to the changes in how classes were conducted, the functioning of student life in terms of cooperation and socializing was also changed. This research includes two faculties (the Faculty of Philology in Belgrade and the Faculty of Philosophy in Novi Sad) and focuses on digital platforms as the key tools for analysis. We seek to determine whether students developed new ways of sharing study materials or notes, given that teaching did not take place in the classroom, and what changes occurred in social interaction among them. For the purposes of the research, quantitative analysis was applied, and the data collection method was an online survey. The findings showed that digital platforms helped in overcoming certain challenges that arose during the COVID period, especially the isolation and loneliness among young people, while this situation significantly affected the possibilities of face-to-face communication, as well as its intensity. Communication and exchange of information and materials were predominantly technical in nature, while other learning-related aspects were less prevalent. The research results pointed to the limitations of digital platforms and online learning formats, which, despite many advantages, could not replace the physical aspect of communication during the study process.

Key words:

student cooperation, Covid-19 pandemic, online teaching, university, digital communication, Spanish

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.10>

37.015.3:159.953.072-057.875

The Impact of Grade Difference on Competitive and Collaborative Engagement in Language Learning: A Quizizz-Based Survey

Igor D. Ivanović*

University of Montenegro, Faculty of Philology

 <https://orcid.org/0000-0002-7372-104X>

Key words:

grade difference,
collaboration and
competition,
LMS,
student engagement,
Quizizz

Abstract

This study investigates how grade differences influence competitive and collaborative language learning engagement among first-year undergraduate students using an AI-powered LMS. By analysing data from 67 students over an academic year, we identified a threshold of 1.5 (95% CI: 1.3–1.7) grade difference. Groups with grade differences lower than this threshold tended to engage more in competitive learning, while those with larger differences favoured collaborative learning. Using a mixed-methods approach, we combined quantitative data analysis with qualitative survey responses to uncover the underlying reasons for these behaviours. Initially, students were randomly assigned to groups, and their interactions were observed throughout the first semester. At the end of the semester, students reorganised into self-selected groups, allowing us to monitor changes in engagement dynamics. The qualitative survey provided insights into students' motivations, revealing that competitive learning was driven by personal challenge and immediate feedback, whereas collaborative learning was valued for mutual support and knowledge sharing. These findings offer practical strategies for educators to optimise learning environments based on student group compositions, suggesting that similar-grade groupings can stimulate competition, while diverse groups enhance collaboration. Our study underscores the importance of understanding group dynamics and provides a framework for designing effective educational strategies tailored to different learning preferences and needs. (примљено: 13. фебруара 2025; прихваћено: 6. маја 2025)

1. Introduction

Learning Management Systems (LMS) have become essential tools for enhancing teaching and learning experiences by providing structured environments for content delivery, student engagement, and performance assessment. Since their introduction in the late 20th century, LMS platforms have significantly transformed education, increasing accessibility and flexibility. Early platforms, such as Blackboard and Moodle, laid the foundation by digitising traditional classroom activities, enabling educators to manage course materials, track student progress, and facilitate communication within a centralised online space. The adoption of LMS has democratised education, allowing students to access learning materials anytime and anywhere. Moreover, LMS platforms support personalised learning by enabling educators to tailor content to individual student needs and learning paces, a shift that has been linked to improved engagement and academic performance.

As LMS technology has evolved, the integration of interactive and gamified elements has become more prevalent. These enhancements aim to increase student motivation by making learning more engaging and interactive. Among these platforms, Quizizz has emerged as one of the leading examples, offering a blend of traditional LMS functionalities with gamified quizzes and real-time feedback mechanisms. Launched in 2015, Quizizz provides educators with tools to create and share quizzes, conduct live multiplayer sessions, and assign asynchronous learning tasks. The platform's team mode facilitates collaborative learning, while competitive features, such as leaderboards and instant feedback, encourage student engagement through friendly competition. These functionalities align with broader trends in educational technology that prioritise interactivity and student-centred learning.

Despite its widespread adoption, the impact of Quizizz on learning behaviours, particularly in relation to competitive and collaborative learning dynamics, remains underexplored. While competition can drive motivation and performance, collaboration fosters knowledge sharing and peer support. This study investigates how grade differences within student groups influence their engagement in competitive versus collaborative learning activities on Quizizz. Specifically, we analysed data from student interactions on the platform to determine whether smaller grade disparities encourage competition and whether larger grade gaps foster collaboration. The findings from this study will provide educators with actionable insights to optimise group compositions and learning strategies, contributing to the ongoing evolution of LMS platforms and their role in enhancing educational experiences.

2. Literature Review and the Relevant Theories

Recent research continues to support classic theories that distinguish collaborative versus competitive learning dynamics. Social Interdependence Theory, originally developed by Deutsch (1949) and advanced by Johnson and Johnson (1989), provides a foundational framework. It posits that the way goals are

structured (cooperatively or competitively) determines how learners interact and, consequently, the outcomes of learning (Johnson/Johnson, 1999). In a cooperative goal structure, students perceive that they can achieve their goals only if their peers also do – this positive interdependence promotes help-giving, sharing, and teamwork. By contrast, a competitive (or negative interdependence) structure means one student's success comes at the expense of others, often leading to rivalry and reduced willingness to support classmates (Johnson/Johnson, 1999; Roseth et al., 2008). Empirical evidence accumulated over decades shows that cooperative settings tend to yield better academic achievement and peer relationships than competitive or individualistic settings (Slavin, 1983; Roseth et al., 2008). Johnson and Johnson (1999) found that students working cooperatively achieved higher performance, showed more critical thinking, and developed more positive peer relationships and self-esteem than those in strictly competitive or individualistic environments. These benefits are attributed to supportive interactions – students explain concepts to one another, resolve misunderstandings, and encourage effort, which enriches learning for all group members (Webb, 1989). By learning “together rather than alone,” students not only master content but also practice teamwork skills in line with Social Interdependence Theory's predictions (Johnson/Johnson, 1999; Yang, 2023).

Underlying the success of collaborative learning are well-established constructivist theories. Piaget's theory of cognitive development emphasises that peer interaction can spur cognitive growth through socio-cognitive conflict – encountering a classmate's different viewpoint can productively challenge a learner's thinking and prompt deeper understanding (Piaget, 1932). Unlike adult-child interaction, peer collaboration places students on a more equal footing, allowing them to negotiate meanings and resolve disagreements, which Piaget saw as essential for the development of logic and morality (Piaget, 1932). Vygotsky's theory adds that social interaction is the engine of development, operating through the Zone of Proximal Development (ZPD). In collaborative settings, a more capable peer can help a less advanced student perform tasks they could not do alone, thereby stretching the learner's skills into the ZPD (Vygotsky, 1978). This scaffolding process is highly relevant in mixed-ability or mixed-grade groups: the “grade difference” between students can become an asset when older or more knowledgeable students guide others, accelerating the learning of the younger or less experienced peers (Vygotsky, 1978; Namaziandost et al., 2020). Thus, both Piagetian and Vygotskian perspectives suggest that collaborative engagement provides cognitive and social benefits that individual work or competitive rivalry may lack. As Johnson and Johnson (1999) noted, modern cooperative learning approaches are explicitly rooted in these theories – Piaget's idea of conceptual conflict and Vygotsky's ZPD – leveraging peer interaction as a catalyst for learning. Collaborative learning environments encourage dialogue, explanation, and shared problem-solving, all of which align with social constructivist principles of knowledge co-construction.

Research by educational psychologists and practitioners since the 1970s has operationalised these theories into effective cooperative learning methods. Slavin

(1983) and Johnson and Johnson (1999) were among the pioneers who showed how structured group activities can harness the power of cooperation. Key elements include positive interdependence (a group reward or goal that students strive for together) and individual accountability (each student is responsible for a portion of the task or for contributing to the group), which ensure that every member is engaged and learning (Slavin, 1983). Using such structures, students in cooperative teams have outperformed those in traditional classrooms on a range of outcomes, from test scores to problem-solving ability (Slavin, 1983; Slavin, 2015). For example, Slavin's Student Teams-Achievement Divisions and Johnsons' Learning Together techniques demonstrate that when students sink or swim together, they are more motivated to help one another understand the material. In contrast, purely competitive learning – where students work against each other for grades or rewards – can increase effort for some high-achievers but often leaves average and lower-performing students discouraged or disengaged (Johnson/Johnson, 1989). Excessive competition in the classroom has been linked to higher anxiety and less help-seeking, as students may fear that asking questions will make them appear “weak” in front of peers. Moreover, a climate of competition tends to undermine the trust and openness that facilitate peer learning, according to social interdependence theorists (Johnson/Johnson, 1989). That said, competition is not entirely detrimental – when used in moderation or in certain formats, it can boost motivation and participation. Notably, some cooperative learning models cleverly integrate competition in a healthy way. Teams-Games-Tournaments, for instance, pits teams against each other in academic tournaments; students cooperate within their team to prepare, then engage in a friendly competition across teams (Slavin, 1995). This hybrid approach leverages the excitement of competition to drive team cohesion and studying, showing that the boundary between collaborative and competitive learning can be productively blurred. Cavaletto and Miglietta (2024) argue that neither collaboration nor competition is inherently superior; what matters is how instructors structure and balance these elements. A supportive team competition can generate enthusiasm and effort, while still ensuring students share knowledge and strategies with their teammates (Slavin, 1995). This insight is especially relevant in game-based learning platforms and quizzes, where leaderboards (a competitive element) can be combined with team modes or peer help lifelines (collaborative elements) to maximise engagement.

In recent years, scholars have revisited collaborative vs. competitive learning through contemporary lenses, often confirming earlier findings while extending them to new contexts. Technology-enhanced learning has provided novel environments to examine these dynamics. For example, gamified language learning studies show that both competition and collaboration can be harnessed to engage students. Dindar et al. (2021) conducted an experiment with English vocabulary learning and found that both gamified cooperation and gamified competition led to significant vocabulary gains and high student motivation. Interestingly, students who learned collaboratively (by working in teams to earn points) and those who competed

individually against peers showed similar levels of task effort and achievement in the short term (Dindar et al., 2021). However, the researchers noted differences in social outcomes: cooperative groups reported greater peer support and enjoyment, whereas competitive learners were driven more by rank and rewards (Dindar et al., 2021). In line with the ethos of social interdependence theory, Dindar et al. ultimately recommend prioritising collaborative elements in educational game design to foster sustainable engagement and social interaction, rather than an overreliance on competition. This reflects a broader trend in recent literature emphasising the value of collaboration for deeper learning and student well-being. For instance, a European education project focusing on peer learning found that cooperative learning not only improved participants' academic performance but also enhanced their social and emotional skills, such as teamwork, empathy, and communication (Cavaletto/Miglietta, 2024). These 21st-century skills are increasingly seen as critical outcomes of education, and collaborative methods are highlighted as a prime way to cultivate them (Cavaletto/Miglietta, 2024; Yang, 2023). At the same time, other new studies remind us that a balanced approach can be effective. Some students are naturally motivated by competition, and when the competitive spirit is channelled positively, it can increase their engagement without harming others. Recent meta-analyses have even revisited the classic debate: a meta-analysis by Chen et al. (2018) confirmed that computer-supported collaborative learning has numerous benefits across cognitive, skill-based, and affective outcomes, while also noting that a thoughtful incorporation of competitive challenges (like time-based quizzes or inter-team contests) can further stimulate participation for certain learners. The key is that competition should not pit students against their own teammates or create a zero-sum atmosphere (Yang, 2023). Instead, modern pedagogical designs often use cooperative competition – for example, language classes might be divided into groups that compete in a quiz game; within each group, students collaborate to make sure everyone understands the material, because the group's average performance decides the winner (Namaziandost et al., 2020). Such designs echo Vygotsky's idea of learners working together to reach a goal just beyond their current level, while adding a fun, gamified challenge to spur excitement.

3. Study Design

This study employed a mixed-methods design, combining quantitative and qualitative approaches to explore how grade differences influence competitive and collaborative learning engagements on an AI-powered LMS (Quizizz). The central premise of mixed-methods research – capturing both breadth (quantitative data) and depth (qualitative insights) – enabled a comprehensive understanding of students' motivational drivers, engagement patterns, and perceived benefits or challenges when working in groups of varying academic performance levels. A total of 67 first-year undergraduate students (29 male, 38 female), at the Faculty of Science and Mathematics, University of Montenegro, participated in this study. First-year undergraduates were selected because they often undergo substantial

academic and social transitions, making them an ideal population to examine group dynamics and learning preferences. All 67 students completed their first-semester activities, but 15 of them did not participate in the qualitative survey at the end of our study. This yielded 52 complete responses for the qualitative component.

The study took place over an entire academic year (approximately 10 months), divided into two semesters¹. Two different group assignment strategies were employed to examine how group composition shapes competitive or collaborative tendencies. At the start of the academic year, students were randomly assigned into groups of 5–7 members using Microsoft Excel's "RAND" function. This randomisation ensured that any observed group differences during the first semester were not driven by self-selection or social familiarity. Random group assignments also provided baseline (control) data for competitive and collaborative engagement within groups of varying grade compositions. At the beginning of the second semester, students were allowed to reorganise themselves into self-chosen groups. This rearrangement enabled us to see whether and how students naturally cluster based on comfort, relationships, or perceived academic benefit, and whether self-selection alters competitive or collaborative behaviours.

Data collection spanned both semesters, enabling longitudinal observations of student engagement. Quizizz provides built-in analytics that record student participation frequencies, scores, and time spent on activities. Data points included:

- 1) Individual quiz scores: numeric scores from competitive quizzes.
- 2) Team scores / collaborations: performance metrics for team-mode quizzes.
- 3) Engagement metrics: frequency of participation in different quiz modes (competitive vs. collaborative), leaderboard viewing, and time spent per question.
- 4) Grade differences: official course grades or numeric point aggregates (e.g., test and assignment scores) were used to compute pairwise grade differences within each group.
- 5) Student survey: at the end of each semester, students were invited to complete a survey delivered via Google Forms.
 - a) Close-ended items explored students' self-reported engagement frequency in competitive vs. collaborative tasks, their motivations (e.g., challenge, immediate feedback, peer support), and their perceptions of effectiveness. Close-ended questions used Likert-type scales (e.g., 1 = Never, 5 = Always; 1 = Strongly Disagree, 5 = Strongly Agree) to quantify motivational drivers and perceived effectiveness,
 - b) Open-ended items asked students to describe specific experiences where competitive or collaborative learning had helped them understand course material better. This free-text feedback provided depth to the numerical trends.

1 Courses in question: General English Language 1 & 2.

All quantitative data (quiz scores, engagement metrics, group compositions, grade differences) were exported from Quizizz into the CSV format and then imported into Thonny (a Python IDE) for analysis using Pandas, NumPy, and SciPy libraries. Instances of incomplete Quizizz records (e.g., due to technical issues) were flagged. If a participant's data were missing in a minor number of activities, imputation (mean substitution) was used; if data were extensively missing, the participant was excluded from specific analyses. Extreme scores (± 3 SD from the mean) were examined to determine if they resulted from data-entry error or unusual performance. Legitimate outliers were retained to capture the full range of engagement.

Mean, median, standard deviation, and range were computed to summarise competitive and collaborative engagement scores. Group-level grade differences were calculated and used to categorise groups as having smaller (< 1.5 difference) or larger (≥ 1.5 difference) grade disparities. Independent samples t-tests were conducted to compare the mean competitive and collaborative engagement scores between groups with smaller vs. larger grade differences. Effect size (Cohen's d) was calculated to determine the practical significance of observed differences. Statistical significance was set at $p < 0.05$ for all tests; effect sizes were interpreted following conventional thresholds (small, medium, large).

Qualitative data were analysed using thematic analysis to contextualise the quantitative results. All open-ended survey responses were read multiple times by two researchers to gain an initial sense of common themes. Responses were imported into a Pandas DataFrame for systematic review. Each researcher independently labelled key phrases related to competitive or collaborative learning motivations, benefits, and challenges. The two researchers compared initial codes and discussed discrepancies to arrive at a consensus. Cohen's kappa was computed on a subset of responses to quantify agreement in coding (> 0.80 indicated high reliability). Codes were grouped into broader themes (e.g., "Motivation Through Challenge," "Immediate Feedback," "Mutual Support," "Knowledge Sharing"). Themes underwent iterative refinement to ensure they accurately reflected participant narratives. Emergent themes were compared against quantitative findings (e.g., frequency of competitive vs. collaborative engagement) to develop a cohesive interpretation of how grade differences shape learning behaviours on the platform.

Prior to data collection, students were informed of the study's purpose, procedures, and voluntary nature of participation. Signed consent was obtained from all participants, ensuring they understood that their data would be used anonymously for research and course improvement purposes. All student identifiers were removed from the dataset. Each student was assigned a random ID code, and only aggregate data are reported in this publication. Surveys were submitted anonymously.

4. Quantitative Results

An analysis of the impact of grade differences on competitive and collaborative learning engagement among students using Quizizz revealed clear patterns in

how learners interact under varying academic compositions. Descriptive statistics showed that smaller grade gaps – specifically those below the threshold of 1.5 (95% CI: 1.3–1.7) – were closely linked to higher competitive engagement. In these more academically homogeneous groups, the mean competitive engagement score was 3.5 (SD = 0.8), while the mean collaborative engagement was 2.3 (SD = 0.7). Conversely, larger grade gaps – those at or above 1.5 (95% CI: 1.3–1.7) – correlated with a marked shift towards collaborative learning. Here, the mean collaborative engagement score rose to 3.8 (SD = 0.9), and the mean competitive score dropped to 2.1 (SD = 0.6). This divergence emphasised a strong inverse relationship between grade differences and the dominant form of engagement.

Importantly, the 1.5-point mark in grade disparities emerged as a natural inflection point, serving as a meaningful boundary rather than a random cutoff. In essence, when students perceive their peers as being at a similar academic level, they more readily engage in score comparisons, leaderboards, and discussions aimed at outperforming one another. On the other hand, when they recognise a significant variation in expertise within the group, they shift to strategies such as shared problem-solving and peer-assisted learning, as predicted by Vygotsky's concept of the Zone of Proximal Development.

To confirm that these distinctions in engagement patterns were not merely incidental, independent t-tests were conducted for both competitive and collaborative scores. For competitive engagement, the t-statistic (7.89, df = 65, $p < 0.001$) showed a highly significant difference between groups with smaller and larger grade gaps. A similar result was observed for collaborative engagement (t-statistic = -8.45, df = 65, $p < 0.001$), reinforcing the conclusion that grade differences play a decisive role in shaping whether students compete or collaborate.

Beyond statistical significance, effect size calculations underscored the practical importance of the findings. Cohen's d values were 0.88 for competitive engagement and 0.96 for collaborative engagement – both considered very large effects – indicating that the divergence in student behaviours is not only statistically reliable but also highly meaningful in real-world settings. A post-hoc power analysis further confirmed that the study was sufficiently powered to detect these differences (0.81 for competitive engagement and 0.87 for collaborative engagement), reducing the likelihood of overlooking a true effect due to sample-size limitations.

Taken together, these results underscore the critical role that grade differences play in determining how students engage with one another on Quizizz. Smaller gaps encourage competition by providing a level playing field where students naturally compare performances and strive for top ranks. Larger gaps, in contrast, encourage students to leverage each other's varied knowledge and skill sets, resulting in more frequent discussions, cooperative problem-solving, and mutual support, where interactions with more knowledgeable peers facilitate deeper understanding and skill mastery.

From an applied perspective, the study's findings offer straightforward yet powerful guidance for both educators and instructional platform developers.

When designing learning activities with a competitive edge – such as quizzes and challenges that rely on fast performance and leaderboard rankings – grouping students of similar academic standing can capitalise on their competitive energy and may boost motivation or performance outcomes. Meanwhile, if the goal is to foster collaboration and collective knowledge-building, intentionally creating groups with broader grade disparities can cultivate an environment that encourages peer tutoring, scaffolding, and constructive dialogue. By recognising the 1.5 (95% CI: 1.3–1.7) threshold as a practical benchmark, instructors can more deliberately tailor group compositions to match their pedagogical objectives and students' natural inclinations.

Although these results already illuminate significant aspects of learning behaviour, they also invite further inquiry into potential variations across different subjects or educational levels. Future studies might investigate whether the same threshold persists in advanced courses, or how the nature of the subject matter – e.g., quantitative versus qualitative disciplines – modulates the interplay between competitive and collaborative dynamics. Nonetheless, our work provides a strong initial framework for understanding how grade gaps shape learning interactions in technology-rich environments, highlighting a potent lever for instructional design and classroom management.

5. Qualitative Analysis

To complement the statistical findings, a qualitative analysis was conducted to uncover the underlying motivations, perceptions, and experiences influencing students' learning behaviours on the Quizizz platform. Using a systematic thematic analysis of open-ended survey responses, this approach offered a richer perspective on how and why certain grade differences lead to competitive versus collaborative engagement patterns. Data were collected from 52 students (out of 67 total participants), with 15 students not responding for various reasons. The analysis followed a structured process that began with repeated reading of all responses to gain familiarity with the overall content. The qualitative data were then organised in a Pandas DataFrame within the Thonny IDE, enabling efficient filtering and preliminary categorisation. In the initial coding phase, researchers identified and labelled key words or phrases in each response, grouping similar ideas to lay the groundwork for theme development. These codes were later clustered into broader themes, which underwent several rounds of refinement to ensure accuracy. Finally, each theme was defined and supported by illustrative student quotes, providing concrete examples of the experiences and motivations behind competitive or collaborative learning.

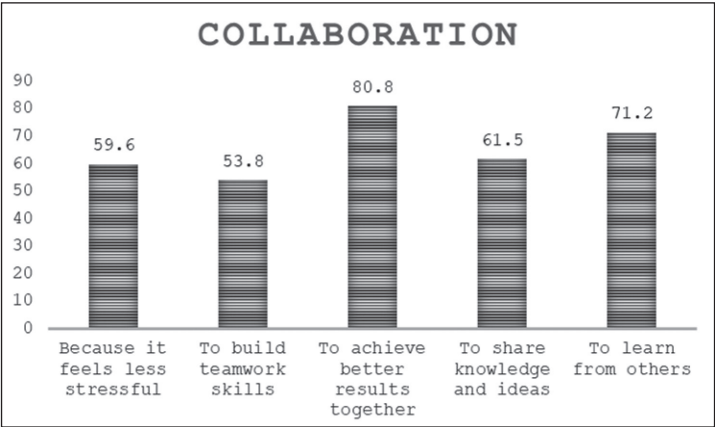

Chart 1. Motivations for collaborative learning activities

Chart 1 illustrates five key motivations students have for engaging in collaborative learning activities, ranked according to the percentage of respondents who agreed with each statement. The most cited motive, at 80.8 percent, is the desire to achieve better results by working together. Next, at 71.2 percent, comes the opportunity to learn from others, reflecting a strong emphasis on the value of peer-to-peer exchange and expertise. A little over 61 percent of participants highlight the benefit of sharing knowledge and ideas within a group context. Just under 60 percent of students report that collaborating feels less stressful, suggesting that group work can help alleviate individual pressure. Finally, slightly more than half of respondents (53.8 percent) indicate that they engage in collaborative activities to build teamwork skills, emphasising how working with peers prepares them for cooperative projects in both academic and professional settings. These findings suggest that students see collaboration not only as a way to produce higher-quality work but also as an environment that fosters mutual support, idea-sharing, and skill development.

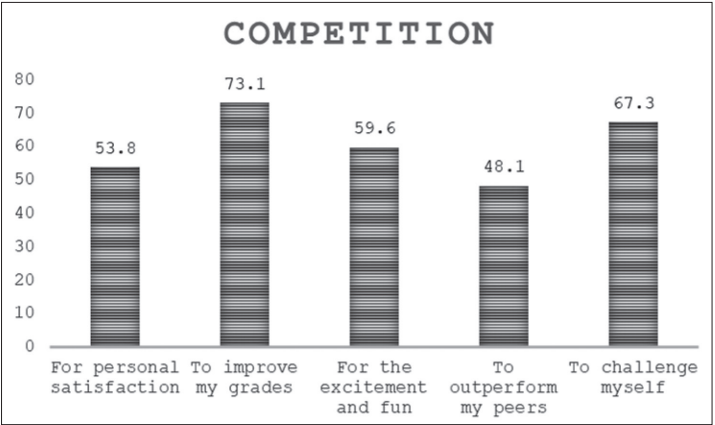

Chart 2. Motivations for competitive learning activities

Chart 2 presents five main reasons why students engage in competitive learning, according to the percentage of respondents. The leading motivation—cited by 73.1 percent—is the desire to improve grades, highlighting students' focus on concrete academic outcomes. Next, at 67.3 percent, is the drive to challenge oneself, suggesting that many learners see competition as a way to push personal boundaries. Around 60 percent of respondents mention excitement and fun as a key factor, indicating that competition can also provide an element of enjoyment. Over half of students, at 53.8 percent, pursue competitive learning for personal satisfaction, emphasising the internal rewards gained from meeting and exceeding goals. Finally, 48.1 percent aim to outperform their peers, reflecting that, while competitive spirit does play a role, it is somewhat less important than the desire for self-improvement and good grades.

These open-ended responses offered deeper insight into why students chose one mode of engagement over the other. Those who valued competitive learning often cited a heightened sense of motivation when challenged by peers of similar ability, finding that striving to surpass others kept them focused and drove them to study more thoroughly. They also noted the thrill of immediate feedback, as real-time leaderboards and scoring mechanisms helped them track their progress and adjust strategies accordingly. By contrast, students who favoured collaborative learning consistently mentioned mutual support and the shared pooling of knowledge. This reduced stress and a strong sense of camaraderie emerged when working with peers who brought different strengths to the table, allowing group members to tackle complex topics collectively. Multiple respondents stressed that open discussion and debate were not only less anxiety-inducing but also led to a deeper understanding of the material.

From an instructional standpoint, these qualitative themes offer practical ways to shape group-based learning. If an instructor wishes to harness the motivational power of competition, forming groups of students with relatively similar grades may intensify engagement and drive performance. On the other hand, assembling academically diverse teams can spur collaboration, enabling students to fill in one another's knowledge gaps and develop important teamwork skills. Recognising these distinct preferences and experiences allows educators to align group activities with course objectives, choosing either a competitive or collaborative approach depending on whether the goal is to spark individual challenge or to foster collective problem-solving.

6. Discussion

The findings from this study strongly support the hypothesis that grade differences significantly impact learning engagement on the Quizizz platform. Smaller grade disparities foster a competitive learning environment, likely due to students having similar cognitive levels and a natural tendency to compare performances. This competitive behaviour is evident in our data, with 50% of students often or always engaging in competitive learning when grade differences are less

than 1.5 (95% CI: 1.3–1.7), and 73.1% citing grade improvement as a key motivator. Social Interdependence Theory provides a useful framework for understanding this phenomenon. According to this theory, negative interdependence occurs when students perceive their academic success as relative to their peers. In environments with minimal grade differences, students are more likely to engage competitively, striving to outperform their peers to enhance their own academic standing. This heightened competition serves as a strong motivational driver, pushing students to engage more deeply with the material. Larger grade disparities encourage collaborative learning, as students with varying levels of expertise benefit from working together and leveraging each other's strengths. The data supports this trend, with 53.8% of students often or always engaging in collaborative learning when grade differences exceed 1.5 (95% CI: 1.3–1.7), and 80.8% believing that collaboration leads to better results. This aligns with Vygotsky's Zone of Proximal Development (ZPD), which suggests that students learn best when working alongside more knowledgeable peers who provide scaffolding and guidance. Larger grade differences create opportunities for peer-supported learning, allowing students with higher proficiency to assist those who need additional support, thus fostering an effective collaborative learning environment. The qualitative feedback reinforces these quantitative findings, with many students reporting that diverse group compositions helped them grasp difficult concepts more effectively through mutual support and shared knowledge.

These findings are further substantiated by Johnson, Johnson, and Holubec's (1994) research on cooperative learning, which demonstrates that students engaged in collaborative learning outperform those in competitive or individualistic settings across various academic and social measures. Their meta-analysis highlights that collaborative learning enhances academic achievement, interpersonal skills, and psychological well-being, reinforcing the positive impact of grade-diverse groupings on learning outcomes. The insights gained from this study have significant implications for educators and platform developers. Educators can optimise learning strategies by considering group compositions that align with learning objectives. Grouping students with similar grades can stimulate competition, driving motivation and enhancing individual achievement. This aligns with Slavin's (1983) research, which found that structured competitive activities can enhance student performance when designed effectively. In contrast, diverse groupings can enhance collaborative experiences, fostering deeper understanding, teamwork, and collective critical thinking skills. Webb (1989) found that academically heterogeneous groups with students of varying abilities tend to perform better than homogeneous groups, further supporting the idea that larger grade differences encourage collaborative learning by leveraging different strengths and perspectives. Similarly, Lou, Abrami, and d'Apollonia's (2001) meta-analysis confirms that mixed-ability groups promote higher achievement and more positive attitudes towards learning compared to uniform-ability groups.

The effectiveness of both competitive and collaborative learning is further highlighted by student perceptions, with 53.8% of students rating competitive

learning as highly effective and 55.8% rating collaborative learning as highly effective. This suggests that neither learning mode is inherently superior, but rather that their effectiveness is context-dependent, varying based on factors such as subject matter, student preferences, and group composition. Educators should carefully consider the learning context when designing group-based activities to maximise engagement and academic outcomes.

This study also highlights the role of digital learning platforms like Quizizz in shaping learning dynamics. Research by Dillenbourg (1999) emphasises the importance of technology in facilitating collaboration, and Quizizz's real-time feedback, gamification, and interactive features effectively support both competitive and collaborative learning modes. Vali (2023) demonstrated how technology-mediated collaborative environments significantly improve student engagement and knowledge retention, reinforcing the potential of digital platforms to enhance learning outcomes when used strategically.

Our study underscores the critical role of grade differences in shaping learning behaviours in technology-enhanced education. By understanding these effects, educators can design more effective learning experiences that capitalise on the strengths of both competitive and collaborative engagement. Future research should explore additional factors influencing learning behaviours, such as individual learning styles, subject-specific engagement patterns, and social-emotional learning (SEL) competencies. Further investigation into SEL in collaborative settings, as highlighted by Knapp (2019), could provide additional insights into how social skills influence learning dynamics in mixed-ability groups. Expanding this research to other digital learning platforms and different educational contexts will help refine these strategies, ensuring that educators can optimise learning environments for diverse student populations.

7. Conclusion

This study investigated the impact of grade differences on learning engagement, specifically examining how competitive and collaborative learning behaviours manifest on the Quizizz platform. The findings strongly support the hypothesis that grade differences significantly shape learning dynamics, with smaller grade disparities fostering a competitive environment and larger disparities encouraging collaboration. These insights have practical implications for various stakeholders, including educators, students, and educational technology developers.

For educators, understanding the role of grade differences in shaping engagement can inform the design of more effective learning strategies. Grouping students with similar grades can stimulate competition, which enhances motivation and individual achievement. Diverse group compositions promote collaborative learning, fostering deeper understanding, teamwork, and critical thinking skills. By considering these dynamics, educators can tailor their teaching methods to suit the specific needs of their students, ultimately improving learning outcomes.

For students, recognising the conditions that favour competitive or collaborative learning can help them engage more effectively in their studies. By critically

examining and understanding their individual learning preferences, students can make deliberate and informed decisions about their approach to course materials and participation in classroom activities. For instance, a student who identifies a preference for competitive scenarios may actively seek opportunities to engage in individual assessments, quizzes, or contests, finding these activities stimulating and motivational. On the other hand, a student who recognises their affinity for collaborative situations might proactively participate in group discussions, team projects, or peer-based study groups, thus aligning their academic involvement with their preferred learning style. Such informed alignment between personal preferences and chosen activities can lead to higher motivation, deeper engagement, improved academic performance, and a more satisfying educational experience overall.

For platform developers, particularly those designing educational tools like Quizizz, these findings highlight opportunities to enhance adaptive learning features. By incorporating features that facilitate both competitive and collaborative learning, developers can create more versatile and personalised learning environments. Implementing adaptive grouping algorithms that consider grade differences could optimise student engagement, ensuring that learning experiences are aligned with students' natural tendencies towards competition or collaboration.

While this study provides valuable insights, it also has limitations that warrant consideration. The sample size was relatively small, consisting of 52 first-year undergraduate students, which may limit the generalisability of the findings. Additionally, the study was conducted over a single academic year, and longer-term effects of grade differences on learning engagement were not explored. Future research should seek to replicate this study with larger and more diverse samples, across different academic levels and disciplines, to validate and expand upon these findings.

Further exploration of other factors influencing learning behaviours, such as individual learning styles, socio-economic backgrounds, and technological proficiency, could provide a more comprehensive understanding of how to optimise educational strategies. Additionally, future studies could examine longitudinal effects to determine whether the impact of grade differences on learning engagement persists over time. By expanding on these areas, researchers can further refine strategies for improving learning experiences in both digital and traditional educational environments.

References

- Cavaletto, G. M., Miglietta, A. (2024). Cooperative and competitive learning as transformative factors of educational processes for extracurricular skill enhancement. *Frontiers in Education*, 9, 1388937. <https://doi.org/10.3389/educ.2024.1388937>

- Chen, J., Wang, M., Kirschner, P. A., Tsai, C.-C. (2018). The role of collaboration, computer use, learning environments, and supporting strategies in CSEL: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, 88(6), 799–843. <https://doi.org/10.3102/0034654318791584>
- Deutsch, M. (1949). A Theory of Co-operation and Competition. *Human Relations*, 2(2), 129–152. <https://doi.org/10.1177/001872674900200204>
- Dillenbourg, P. (1999) *Collaborative Learning: Cognitive and Computational Approaches*. Advances in Learning and Instruction Series. New York, NY: Elsevier Science, Inc.
- Dindar, M., Ren, L., Järvenoja, H. (2021). An experimental study on the effects of gamified cooperation and competition on English vocabulary learning. *British Journal of Educational Technology*, 52(1), 142–159. <https://doi.org/10.1111/bjet.12977>
- Johnson, D. W., Johnson, R. T. (1989). *Cooperation and competition: Theory and research*. Interaction Book Company.
- Johnson, D. W., Johnson, R. T., Holubec, E. J. (1994). *Cooperative Learning in the Classroom*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Johnson, D. W., Johnson, R. T. (1999). *Learning together and alone. Cooperative, competitive and individualistic learning* (5th ed.). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Knapp, N. F. (2019). The Shape Activity: Social Constructivism in the Psychology Classroom. *Teaching of Psychology*, 46(1), 87–91. <https://doi.org/10.1177/0098628318816181>
- Lou, Y., Abrami, P. C., d'Apollonia, S. (2001). Small group and individual learning with technology: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, 71(3), 449–521. <https://doi.org/10.3102/00346543071003449>
- Namaziandost, E., Homayouni, M., Rahmani, P. (2020). The impact of cooperative learning approach on the development of EFL learners' speaking fluency. *Cogent Arts & Humanities*, 7(1), 1780811. <https://doi.org/10.1080/23311983.2020.1780811>
- Piaget, J. (1932). *The moral judgment of the child*. London: Routledge.
- Roseth, C. J., Johnson, D. W., Johnson, R. T. (2008). Promoting early adolescents' achievement and peer relationships: The effects of cooperative, competitive, and individualistic goal structures. *Psychological Bulletin*, 134(2), 223–246. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.2.223>
- Slavin, R. E. (1983). When does cooperative learning increase student achievement? *Psychological Bulletin*, 94(3), 429–445. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.94.3.429>
- Slavin, R. E. (1995). *Cooperative learning: Theory, research, and practice* (2nd ed.). Boston: Allyn & Bacon.
- Slavin, R. E. (2015). Cooperative learning in elementary schools. *Education* 3–13, 43(1), 5–14. <https://doi.org/10.1080/03004279.2015.963370>
- Vali, I. (2023). The impact of technology on collaborative learning. In E. Soare, C. Langa (Eds.), *Education Facing Contemporary World Issues – EDU WORLD 2022*

- (Vol. 5, pp. 126–141). European Proceedings of Educational Sciences. London: European Publisher. <https://doi.org/10.15405/epes.23045.13>
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, London: Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjf9vz4>
- Webb, N. M. (1989). Peer interaction and learning in small groups. *International Journal of Educational Research*, 13, 21–39. [https://doi.org/10.1016/0883-0355\(89\)90014-1](https://doi.org/10.1016/0883-0355(89)90014-1)
- Yang, X. (2023). A historical review of collaborative learning and cooperative learning. *TechTrends*, 67, 718–728. <https://doi.org/10.1007/s11528-022-00823-9>

Igor D. Ivanović

Sažetak

UTICAJ RAZLIKA U OCJENAMA NA TAKMIČENJE I SARADNJU U UČENJU JEZIKA: ISTRAŽIVANJE ZASNOVANO NA PLATFORMI KVIZIZ

Istraživanje ispituje kako razlike u ocjenama utiču na učenje kroz takmičenje i saradnju kod studenata prve godine koji koriste platformu Kviziz. Analizom podataka 67 studenata tokom akademske godine, došli smo do praga od 1,5 sa intervalom pouzdanosti od 95 % za vrijednosti od 1,3 do 1,7. Grupe studenata čije su ocjene bile sa razlikama manjim od praga bile su sklonije međusobnom takmičenju, dok su grupe sa većim razlikama pokazale veću želju za saradnjom. Koristili smo mješoviti metodološki pristup, jer naše istraživanje kombinuje kvantitativnu analizu rezultata sa kvalitativnim podacima dobijenim iz anketa. Tokom prvog semestra, studenti su bili nasumično raspoređeni u grupe, dok su u drugom semestru studenti birali sopstvene grupe, što nam je omogućilo praćenje promjena u učenju. Rezultati su pokazali da je takmičenje motivisano izazovima nadmetanja sa drugima i neposrednim povratnim informacijama, dok je saradnja bila preferirani oblik učenja za neke studente zbog zajedničke podrške i razmjene znanja. Statistička analiza potvrdila je značajnu razliku u učenju u zavisnosti od raspodjele ocjena ($p < 0,001$). Dobijeni nalazi su u skladu sa socio-kognitivnim teorijama kao što su Zona narednog razvoja i Teorija društvene međuzavisnosti, koje naglašavaju značaj grupne dinamike u učenju. Praktične implikacije našeg istraživanja ukazuju na to da nastavnici mogu da optimizuju učenje na sljedeći način: akademski homogene grupe obično podstiču takmičenje, dok akademski heterogene grupe preferiraju saradnju. Ponuđeno istraživanje doprinosi razumijevanju digitalnih alata i nastave, pružajući smjernice za efikasniju organizaciju nastave.

Ključne riječi:

razlike u ocjenama, takmičenje i saradnja, digitalne obrazovne platforme, angažovanost studenata, Kviziz

Appendix

Survey Questionnaire: Understanding Reasons for Collaborative and Competitive Learning

Close-Ended Questions

1. How often do you prefer engaging in competitive learning activities (e.g., quizzes, games) on Quizizz?
 - a) Never b) Rarely c) Sometimes d) Often e) Always
2. How often do you prefer engaging in collaborative learning activities (e.g., group discussions, joint problem-solving) on Quizizz?
 - a) Never b) Rarely c) Sometimes d) Often e) Always
3. What motivates you to participate in competitive learning activities? (Select all that apply)
 - a) To challenge myself b) To outperform my peers
 - c) For the excitement and fun d) To improve my grades
 - e) For personal satisfaction
4. What motivates you to participate in collaborative learning activities? (Select all that apply)
 - a) To learn from others b) To share knowledge and ideas
 - c) To achieve better results together d) To build teamwork skills
 - e) Because it feels less stressful
5. How effective do you find competitive learning activities in helping you understand the material?
 - a) Not effective at all b) Slightly effective c) Moderately effective
 - d) Very effective e) Extremely effective
6. How effective do you find collaborative learning activities in helping you understand the material?
 - a) Not effective at all b) Slightly effective c) Moderately effective
 - d) Very effective e) Extremely effective
7. When you are in a group with a significant grade difference, do you find it easier to engage in collaborative learning?
 - a) Strongly disagree b) Disagree c) Neutral
 - d) Agree e) Strongly agree

Open-Ended Questions

1. Describe a specific experience where you felt competitive learning significantly helped you understand the material better. What aspects of that experience made it effective?
2. Describe a specific experience where you felt collaborative learning significantly helped you understand the material better. What aspects of that experience made it effective?

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.11>

821.163.41.09-32 Андрић И.

Fikcija i istina u Andrićevoj pripovetki „Pismo iz 1920. godine”

Kornelije D. Kvas*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za opštu književnost i teoriju književnosti

 <https://orcid.org/0000-0001-5332-287X>

Ključne reči:

književna istina,
fikcionalnost,
Ivo Andrić,
referencijalnost,
modeli književne istine

Apstrakt

U radu se istražuje odnos fikcije i istine u Andrićevoj pripovetki „Pismo iz 1920. godine”. Analiza uključuje pet teorijskih modela književne istine: mimetički, epistemološki, etički, model autentičnosti i figurativni model. U okviru mimetičkog modela, pokazuje se kako referencijalnost Andrićevog teksta funkcioniše u odnosu na istinu stvarnosti. Mogućnost sticanja znanja putem fikcije proverava se kroz epistemološki model, dok se u okviru etičkog modela razmatraju moralne implikacije dominantnog iskaza pripovetke: „Bosna je zemlja mržnje”. U fokusu modela autentičnosti jeste procena iskrenosti junaka pripovetke i pripovedačevog govora u odnosu na poetičke i ideološke tendencije Andrićeve proze. Figurativni model analizira simboličke i metaforičke potencijale tekstualnih iskaza, dovodeći u vezu Andrićev pesimizam sa širim, modernističkim tendencijama. Posebna pažnja posvećena je rekonstrukciji kulturne stvarnosti Andrićeve pripovetke u preseku istorije i književnosti. U radu se razmatraju i različite interpretativne strategije i njihove ideološke implikacije, uključujući sporove u tumačenju Andrića u okviru srpske i bošnjačke interpretativne zajednice. Cilj rada je da se pokaže kako društvena stvarnost preoblikuje fikciju i načine formiranja književne istine. Rezultati sprovedene analize ukazuju na složenost pojma istine u književnosti, u kojoj se različiti modeli istine prepliću, čineći poroznim granice između realnog i imaginarnog. Ovakav pristup pruža uvid i u šire pitanje književne istine i njenu ulogu u oblikovanju kulturnih i ideoloških narativa. (примљено: 27. фебруара 2025; прихваћено: 17. априла 2025)

<https://anali.fil.bg.ac.rs>

* Filološki fakultet
Katedra za opštu književnost i
teoriju književnosti
Studentski trg 3
11000 Beograd, Srbija
kornelije.kvas@fil.bg.ac.rs

1. Modeli književne istine

Metodološku osnovu rada čine istraživanja sprovedena u našoj studiji *Istina i poetika* (2011), na osnovu kojih razlikujemo pet glavnih modela istine u književnom delu: mimetički, epistemološki, etički, model autentičnosti i figurativni model (Kvas, 2011: 44–52).

Mimetički model polazi od teorijske pretpostavke da književno delo podražava stvarnost, stvarnosne događaje i karaktere, ali i univerzalne istine. U tom smislu možemo govoriti o različitim varijantama mimetičke istine i grupisati ih u dva osnovna tipa: prvi je činjenični tip, gde je istina ostvarena ukoliko postoji korespondencija između iskaza književnog teksta i činjenične (istorijske) istine; drugi je formalizovani tip, u kojem istina književnog iskaza postoji ukoliko odgovara formalnim principima na osnovu kojih funkcioniše određeni vid stvarnosti. Taj drugi, u osnovi aristotelovski pristup književnoj istini, razvio se u epistemološki model, jer uočena korespondencija između pojedinačnog sveta književnog dela i univerzalija omogućava spoznaju ne samo sveta kakav on jeste, već i kakav bi mogao biti.

Epistemološki model zasnovan je na teorijskoj pretpostavci da književno delo vodi do neke vrste znanja. Ukoliko se ta znanja odnose na neka pojedinačna umeća, ona ne ulaze u okvir epistemološkog modela istine. Po tom konceptu, čitalac stiže znanja o pojmovima koji sadrže određene univerzalne istine. Istina se sagledava kao saznanje i to pre svega opštih principa na osnovu kojih funkcioniše ljudska priroda i društvo. U skladu sa tim, književno delo uspostavlja, makar i posrednu, vezu sa istinom. Ovaj model uključuje i subjektivnu teoriju znanja, prema kojoj se „neka saznanja mogu steći jedino putem ličnog iskustva” (Kvas, 2011: 46). Pošto to nije uvek moguće, jedina adekvatna zamena jeste „čitanje iskustava drugih”, koje donosi virtuelne doživljaje „velikih ljubavi, ratova i sukoba epskih razmera, tragičnih smrti u porodici ili gubitka prijatelja” (Kvas, 2011: 47). Ona su često istinitija od stvarnih, jer su u vrednim književnoumetničkim delima uspešno „pročišćena od kontingentnosti događaja svakodnevnog života” (Kvas, 2011: 47).

Ukoliko sadržina dela odgovara moralnim principima delo je istinito u etičkom smislu. U okviru tog modela istinitost se ne povezuje sa doslovnom stvarnošću, već sa moralnim uzorima. Književni tekst istinit je ukoliko reprezentuje moralne norme. Književnost se smatra jednom vrstom moralne filozofije, koja se pre svega bavi moralnim pravima i obavezama pojedinca, ali i moralnim i nemoralnim postupcima. Tako, na primer, u romanu *Zločin i kazna* (1866) Fjodora Mihajloviča Dostojevskog, ispituju se moralne implikacije ubistva i krivica glavnog junaka, Raskoljnikova. U tom smislu se može govoriti o etici likova, pri čemu se njihovi postupci, reči i odlike sagledavaju o odnosu na moralne norme. Značajna i vredna književna dela otvaraju raspravu o najvažnijim životnim temama i etičkim pitanjima, ostvarujući suštinsku vezu između moralne i estetske vrednosti umetnosti.

Model autentičnosti oslanja se na ideju da je „iskrenost autora oznaka 'istinitosti' ili autentičnosti umetničkog predstavljanja” (Lamarque/Olsen, 1994: 13). U okviru modela autentičnosti tekst uspešno privlači čitalačku pažnju stvarajući dublju, emotivnu i misaonu povezanost između fikcionalnog sveta dela i publike. Iskrenost

autora ključna je za određivanje istinitosti književnoumetničkog dela, pa se ona koristi kao sinonim za istinitost teksta. Ona se razume na dva načina: kao narativna iskrenost, prepoznata kroz upotrebljena stilska sredstva i u ostvarenom efektu uverljivosti na čitaoca, i kao autentičan autorski stav, određen kao dominantno autorsko stanovište koje se može uočiti u tumačenom, ali i u drugim tekstovima. Važno je i da tekst svojim osobinama, na prvi ili drugi način, ili na oba načina zajedno, izazove emocionalni efekat na brojnu čitalačku publiku. Kako je teško utvrditi koliki je to broj čitalaca potreban da bi se ostvario efekat iskrenosti i izmeriti emotivnu povezanost sa prikazanim svetom i fikcionalnim karakterima, može se zaključiti kako model autentičnosti „relativizuje prisustvo istine u književnosti” (Kvas, 2011: 50).

Integrišući teorije koje tvrde da su književna dela fikcija, ali i da imaju saznavnu funkciju, figurativni model književne istine nastoji da uskladi „poststrukturalističku i dekonstrukcionističku neutralizaciju istine u književnosti sa stavovima svih onih koji tvrde da istina književnosti postoji” (Kvas, 2011: 50–51). U pitanju je dvostruka referencijalnost književnosti: dok denotacija prvog reda predstavlja istinu stvarnosti, denotacija drugog reda stvara fiktivnu referencijalnost preoblikujući predstavu čulne ili činjenične stvarnosti (Ricoeur, 1981: 520).¹ Nastaje figurativna, najčešće metaforička ili simbolička istina književnosti, autonomna ili čak nezavisna od istine stvarnosti. Tako je, uzmimo samo jedan primer, Tolstojevo razumevanje istorije i Napoleonovih ratova istinito u simboličkom, fikcionalnom svetu *Rata i mira* (1869), ali je samo delimično tačno u odnosu na činjeničnu, istorijsku istinu. U Tolstojevom romanu dokumentarna „građa se estetizuje i umetničkim se postupkom istiskuju lokalni detalji” (Šklovski, 1984: 287)² kako bi se veličali Rusi, naročito Kutuzov, i obezvređivali Francuzi, posebno Napoleon. Jezička figuracija i refiguracija pruža posredne uvide u znanje i istinu, za razliku od nauke koja koristi direktan pristup. Na taj način „književno delo kao fikcija refiguriše istinu stvarnosti” (Kvas, 2011: 51). To nije „ni činjenična ni paradigmatička, već *metaforička istina*” (Kvas, 2011: 52).

2. Prisustvo istine u Andrićevoj pripovetki „Pismo iz 1920. godine”

Razmotrimo moguće prisustvo navedenih modela istine u Andrićevoj pripovetki „Pismo iz 1920. godine”, koja je prvi put objavljena 1946.

Mimetička istina prvog, činjeničnog tipa prisutna je u navođenju prostora i toponima, kao što su železnička stanica u Slavonskom Brodu, Beč, Trst, Sarajevo, obala Miljacke, Koševo, Argentina, Bolivija, Južna Amerika, Beograd, Pariz, predgrađe Neji, Španija, aragonski gradić. Posredno se referiše na istorijsku realnost Velikog rata u kojem je junak pripovetke, Maks Levenfeld, učestvovao kao pripadnik bosanskih regimenti u okviru Austro-Ugarske vojske. Prisutne su i reference na Španski građanski rat, u kojem Levenfeld, kao lekar, strada u bombardovanju. Međutim, najviše se referiše na Bosnu, kao geografski, politički i kulturološki prostor – manje u

1 Prvi put objavljeno kao: Ricoeur, P. (1975). *La métaphore vive*. Paris: Éditions du Seuil.

2 Prvi put objavljeno kao: Шкловский, В. (1928). *Материал и стиль в романе Льва Толстого «Война и мир»*. Москва-Ленинград: Academia.

prvom, uvodnom delu pripovetke, u kojem se dva gimnazijska prijatelja, pripovedač i Levenfeld, susreću na stanici evocirajući uspomene na sarajevske školske dane, razgovore i druženja – a više u drugom, središnjem delu, koje čini pismo Maksa Levenfelda upućeno prijatelju-pripovedaču. U trećem, završnom delu, svojevrsnom epilogu i pripovednom komentaru Maksove sudbine, Bosna se ne pominje, već se u poslednjoj rečenici aludira na Levenfeldov doživljaj Bosne: „Tako je završio život čovek koji je pobjegao od mržnje” (Андрић, 19636: 186).

Moguća istina teksta Andrićeve pripovetke može se prepoznati u iskazu: „Bosna je zemlja mržnje i straha” (Андрић, 19636: 180). Govornik, Maks Levenfeld, umanjuje semantičke potencijale reči *strah*, jer govori kako je strah „samo korelativ te mržnje, njen prirodan odjek” (Андрић, 19636: 180). U kontekstu objašnjenja iskaza *Bosna je zemlja mržnje*, leksema mržnja se u svojim različitim gramatičkim oblicima pojavljuje ukupno pedeset četiri puta, a od tog broja po jednom pre i posle Maksovog pisma. Pre navedene rečenice, koja se, imajući u vidu intervenciju govornika, može sažeti u oblik *Bosna je zemlja mržnje*, Maks, u razgovoru sa pripovedačem, izgovara kako njega mržnja goni iz Bosne. U pismu koje je Levenfeld uputio prijatelju kojeg je slučajno susreo na železničkoj stanici marta meseca 1920. godine, dve godine nakon završetka Prvog svetskog rata, leksema mržnja upotrebljena je pedeset dva puta. Kada devetnaesti put upotrebi reč mržnja, Levenfeld zaključuje: „Da, Bosna je zemlja mržnje” (Андрић, 19636: 181). U nastavku, on kaže:

Tu specifičnu bosansku mržnju trebalo bi proučavati i pobijati kao opaku i duboko ukorenjenu bolest. I ja verujem da bi strani naučnici dolazili u Bosnu da proučavaju mržnju, kao što proučavaju lepru, samo kad bi mržnja bila isto tako, priznat izdvojen i klasificiran predmet proučavanja kao što je lepra. (Андрић, 19636: 185)

Poslednji, pedeset i četvrti put, leksema mržnja upotrebljena je izvan pisma, kao poslednja reč pripovetke, u iskazu pripovedača koji iznosi kraj životnog puta svog prijatelja iz gimnazije, kojeg je na kratko susreo jedne hladne noći na železničkoj stanici u Slavonskom Brodu:

Prošlo je opet sedam – osam godina. Jednog dana, opet slučajno, saznao sam za daljnju sudbinu ovog mog druga. Kad je u Španiji počeo građanski rat, on je napustio sve i otišao kao dobrovoljac u republikansku vojsku. Organizovao je previjališta i bolnice, proćuo se svojom revnošću i znanjem. Početkom 1938. godine nalazio se u jednom malom aragonskom gradiću čije ime niko od naših nije umeo pravo izgovoriti. Na njegovu bolnicu izvršen je vazdušni napad u po bela dana i on je poginuo zajedno sa gotovo svim svojim ranjenicima. Tako je završio život čovek koji je pobjegao od mržnje. (Андрић, 19636: 186)

U okviru činjeničnog modela, istina bi bila aktualizovana ukoliko bi bilo moguće ustanoviti korespondenciju između iskaza Maksa Levenfelda, kao književnog lika, i

istorijske istine o Bosni. Pripovetka je objavljena 1946. godine, pa bi sve činjenice o Bosni trebalo da se odnose na vreme pre tog datuma. Istorijska vremena osmanske vladavine Bosnom, Prvog i Drugog svetskog rata, prepuna su primera međunacionalne mržnje i stradanja zbog etničke i verske pripadnosti, pa bi se, u tom smislu, moglo s velikim stepenom pouzdanosti govoriti o činjeničnoj istini iskaza *Bosna je zemlja mržnje*. Međutim, ovakav tip analize pokušava da svede književnoumetničko delo na istorijski dokument ili da barem ukaže na podudarnosti između fikcionalnih i istorijskih činjenica, čime se ugrožava autonomna vrednost književnosti. Iz tog razloga nećemo se dalje baviti ovim modelom književne istine.

O formalizovanom tipu mimetičke istine moguće je govoriti ukoliko Levenfeldovi iskazi o Bosni odgovaraju principima na osnovu kojih funkcioniše stvarnost u Bosni i Hercegovini. U slučaju Andrićeve pripovetke „Pismo iz 1920. godine”, to je princip mržnje. Ne treba smetnuti s uma da formalizovani princip mimetičke istine podrazumeva najširu moguću – univerzalnu perspektivu – a to bi onda značilo da ne samo različiti aspekti društvenog života u Bosni funkcionišu na tom principu, već da je on prisutan u odvijanju života i u drugima zemljama, odnosno da postoji kao univerzalan, opštjeljudski. Iskazi Maksa Levenfelda, kao što su oni da u Bosni i Hercegovini „ima više ljudi koji su spremni da u nastupima nesvesne mržnje, raznim povodima i pod raznim izgovorima, ubijaju ili budu ubijeni, nego u drugim po ljudstvu i prostranstvu mnogo većim slovenskim ili neslovenskim zemljama ili da on nije toliko naivan da traži u svetu varoš u kojoj nema mržnje” (Андрић, 19636: 181), otkrivaju prisustvo principa mržnje. Po Levenfeldu, u Bosni je princip mržnje prisutan u najvećoj meri. Da je u pitanju princip, potvrđuju reči da je to mržnja koja „sama u sebi nalazi svoju svrhu” (Андрић, 19636: 181). Na prisustvo formalizovanog tipa istine ukazuje i treći, završni deo priče: neimenovani pripovedač nas obaveštava da je Levenfeld poginuo u Španskom građanskom ratu. Prema tome, još jedna zemlja, Španija, pokazala se kao zemlja mržnje – u njoj je mržnja eskalirala u bratoubilački rat. Time se osnažuje mogućnost da je dominantni iskaz Andrićeve pripovetke – *Bosna je zemlja mržnje* – istinit u okviru formalizovanog modela mimeze.

Epistemološka istina „Pisma iz 1920. godine” prirodno proizlazi iz mogućnosti postojanja formalizovane mimetičke istine. Ako i samo ako je princip mržnje taj koji uređuje društvene i međuljudske odnose u Bosni, onda možemo spoznati uzrok i prirodu takvih ljudskih i društvenih odnosa. Pišući kako u Sarajevu svaka bogomolja (katolička, pravoslavna i muhamedanska) obznanjuje neko svoje doba dana i da samo Bog zna koliko je sati po jevrejskom računanju vremena, Levenfeld otkriva uzrok specifične bosanske mržnje:

Tako i noću, dok sve spava, u brojanju pustih sati gluvog doba bdi razlika koja deli ove pospale ljude koji se budni raduju i žaloste, goste i posprema četiri razna, među sobom zavađena kalendara, i sve svoje želje i molitve šalju jednom nebu na četiri razna crkvena jezika. A ta razlika je, nekad vidljivo i otvoreno, nekad nevidljivo i podmuklo, uvek slična mržnji, često potpuno istovetna sa njom. (Андрић, 19636: 184–185)

Uzroci mržnje su religijske razlike, jer, nastavlja on u pomalo ironičnom tonu, „između raznih vera jazovi su tako duboki da samo mržnja uspeva ponekad da ih pređe” (Андрић, 19636: 183). Pripadnost jednoj veroispovesti izaziva mržnju prema pripadnicima drugih: „Oni koji veruju i vole – smrtno mrze one koji ne veruju ili one koji drugačije veruju i drugo vole. I, na žalost, često se glavni deo njihove vere i njihove ljubavi troši u toj mržnji” (Андрић, 19636: 182).

Religijske razlike na bosanskom prostoru prouzrokuju duboke podele u društvu i mržnju koja je svojom razornom snagom sposobna da donese rat, smrt i razaranja. Insistiranje na verskim različitostima mogući je izvor mržnje i u tome se prepoznaje epistemološka istina „Pisma iz 1920. godine”.

Moralna istina ostvarena je ukoliko tekst ispunjava moralne norme. Rečima Maksa Levenfelda ispisanih u pismu prijatelju da „kao što se pod zemljom u Bosni nalaze rudna blaga, tako i bosanski čovek krije nesumnjivo u sebi mnogu moralnu vrednost koja se kod njegovih sunarodnika u drugim jugoslovenskim zemljama ređe nalazi” (Андрић, 19636: 180), na kratko se započinje sa uspostavljanjem veza između tekstualnih iskaza i moralnih principa oličenih u karakteru žitelja Bosne. Specifikacija moralnih vrednosti bosanskog čoveka naglo se prekida uvođenjem središnjeg iskaza pisma i pripovetke u celini: „Bosna je zemlja mržnje i straha” (Андрић, 19636: 180). Ukoliko bi tvrdnja da je *Bosna zemlja mržnje* i bila formalno-mimetički istinita, ona svakako to ne bi bila u moralnom smislu, jer mržnja izaziva nepravdu, podele među ljudima, stradanja, pa čak i ubistva – sve suprotno etičkim i moralnim principima. Formalno i epistemološki istinita, Andrićeva pripovetka bila bi moralno neistinita. Kršenje moralnih normi se u nekim društvenim sistemima i društveno-istorijskim periodima sankcionisalo cenzurom spornih mesta ili čitavog dela i osudom pisca zbog nemorala. Moralna neistina dela poistovećuje se sa nemoralom pisca. Prema tome, „Pismo iz 1920. godine” ne uklapa se u etički model istine književnosti.

Prisustvo iskrenosti kao sinonima istinitosti Andrićevog teksta moguće je razmatrati u najmanje dve ravni: u ravni teksta, pre svega kao izraz iskrenosti književnog junaka i, u preseku teksta pripovetke i drugih tekstova – gde se iskrenost prepoznaje kao autentična autorska istina.

Tekstualne okolnosti daju nam za pravo da konstatujemo kako je Maks iskren u svojim iskazima, da želi da saopšti duboku, intimnu istinu. Pre svega, obraća se prijatelju iz mladosti – nije ga dugo video i sasvim ga slučajno sreće na železničkoj stanici. Saznajemo da se nekada, u jednoj mladalačkoj šetnji, poverio prijatelju da je ateist – što znači da je osobinu iskrenosti već pokazao u komunikaciji sa prijateljem-pripovedačem. U prvom delu pripovetke on primećuje da je Maks govorio „jetkim i beznadežnim tonom čoveka koji je mnogo izgubio i sad može da govori šta hoće, znajući dobro i da mu za to niko ništa ne može, i da mu to ništa ne pomaže” (Андрић, 19636: 177). Tako opisani govornik, koji *može da govori šta hoće*, sasvim se uklapa u model autentičnosti – Maks je iskren jer je mnogo toga proživio i mnogo izgubio – nema razloga da laže. On zatim prijatelju hladnim tonom saopštava da se više nikada neće vratiti u Bosnu. Govoreći „kao da postavlja dijagnozu” (Андрић, 19636: 178) – prisetimo se, Maks je lekar i otac mu je bio lekar – on otkriva da će se čitavog

života nositi sećanjem na Bosnu, kao sa nekom bolešću. Pripovedač primećuje kako se njegov prijatelj promenio, i kako se mnogo razlikuje od mladića koji je vatreno recitovao Geteovog *Prometeja* (1774), u kojem je, setimo se toga, Prometej predstavljen kao prvi humanista, revolucionar i zastupnik progresa. Prijatelj pita Levenfelda za razlog njegovog trajnog odlaska iz Bosne, a on mu kratko odgovara: „mržnja” (Андрић, 19636: 179).

Pripovedač je pismo u kojem Levenfeld pedeset dva puta upotrebljava reč mržnja primio u Beogradu, dvadesetak dana nakon neočekivanog susreta. Levenfeld je želeo da prijatelju objasni zašto ga iz Bosne tera mržnja; imao je vremena da svoje osećanje velikog nezadovoljstva formuliše i racionalno izrazi, što je u pismu i učinio. U trećem delu pripovetke pripovedač saznaje da je Maks obavljao lekarsku praksu u Parizu i da je „među jugoslovenskim radnicima bio poznat kao naš doktor koji radnike i studente besplatno pregleda i, kad treba, sam im nabavlja lekove” (Андрић, 19636: 186). Prema tome, Maks Levenfeld ne mrzi, on voli svoje nekadašnje, bosanske sunarodnike i pomaže im, pomažući Jugoslovenima. I na kraju, on odlazi u Španiju u kojoj bukta građanski rat i to „kao dobrovoljac u republikansku vojsku” (Андрић, 19636: 186) kako bi se suprotstavio mržnji. Sve to ukazuje da je on hrabar i da se ne boji govoriti istinu, da je njegov karakter dobar, da mu se može verovati i da se njegovi iskazi mogu prihvatiti kao iskreni i u tom smislu istiniti.

Ostaje otvoreno pitanje koliko je iskaz jednog književnog junaka, makar bio iskren, važan za ocenu istinitosti dela. U teoriji govornih činova važno je i ko govori, a ne samo šta se govori. Govorni čin nije samo jednostavno prenošenje informacija, on u sebe uključuje nameru za postizanje određenih ciljeva, pošto smisao „čina nikad nije u potpunoj kontroli delatnog subjekta, jer on njime iskoračuje u društveni prostor teško sagledivih parametara” (Biti, 1984: 469). To je naročito važno u slučaju performativnih iskaza, koji označavaju neku radnju ili promenu stanja. S tim u vezi, „izricanje performativnog iskaza nije impersonalno, iskaz nije nešto neutralno u odnosu na onog koji ga iskazuje, performativni iskazi nisu atemporalni” (Serl, 1991: 13).³ Performativni iskazi pokazuju nameru govornika da deluje na stvarnost, da pokrene izvesne realne akcije, reakcije ili promene u stvarnom svetu. U slučaju Andrićeve pripovetke, performativnost Levenfeldovog iskaza prepoznaje se u nameri za promenom percepcije Bosne kao društvene i istorijske kategorije, naročito u odnosu na stavove njegovog sagovornika-pripovedača, i to u vremenu neposredno nakon Prvog svetskog rata.

Središnji iskaz pripovetke, *Bosna je zemlja mržnje*, i centralni deo pripovetke – pismo u kojem se ta tvrdnja tematizuje i obrazlaže – izgovara Maks Levenfeld. Njegov identitet je hibridan: rođen je u Bosni, otac mu je pokršteni Jevrejin, dok majka lepotica ima plemićko italijansko, austrijsko i francusko poreklo. Obraćajući se na početku pisma prijatelju-pripovedaču, on ne želi da u njemu vidi „običnog Švabu i 'kuferaša’” (Андрић, 19636: 180). Njegovi iskazi o Bosni određeni su perspektivom nekoga ko je i domaći i stranac. U okviru modela autentičnosti bilo bi poželjno da su

3 Prvi put objavljeno kao: Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

iskazi o mržnji pripovedačevi, a ne Levenfeldovi, jer je narator formalno bliži autoru pripovetke. Pripovedač ne komentariše Levenfeldove stavove, ali nakon njegovog iskaza na stanici da je mržnja ta koja ga je oterala iz Bosne, on hoće da reaguje i da se suprotstavi: „U meni se javi, i naglo poraste, ljuta i nasrtljiva želja da pobijem njegovo tvrđenje, iako mi ono nije bilo dovoljno jasno ni razumljivo” (Андрић, 1963b: 179). Dolazak voza sprečava njegov odgovor i ostaje mu samo toliko vremena da sarajevskom prijatelju dovikne svoju beogradsku adresu.

Istinitosti Levenfeldovih stavova svakako bi doprinelo ako bi ih izgovarao prijatelj-pripovedač, bliži autentičnom Andriću. U romanu *Gospođica* (1945) nalaze se iskazi Andrića-pripovedača, a ne književnog junaka, koji i hronotopski i sadržinski odgovaraju izlaganju Maksa Levenfelda o specifičnoj bosanskoj mržnji:

Pripadnici triju glavnih vera, oni se mrze međusobno, od rođenja pa do smrti, bezumno i duboko, prenoseći tu mržnju i na zagrobni svet koji zamišljaju kao svoju slavu i pobjedu a poraz i sramotu komšije inoverca. Rađaju se, rastu i umiru u toj mržnji, toj stvarno fizičkoj odvratnosti prema susedu druge vere, često im i ceo vek prođe a da im se ne pruži prilika da tu mržnju ispolje u svojoj sili i strahoti; ali kad god se povodom nekog krupnog događaja pokoleba ustaljeni red stvari i razum i zakon budu suspendovani za nekoliko sati ili nekoliko dana, onda se ta rulja, odnosno jedan njen deo, našavši najposle valjan povod, izliva na ovu varoš, poznatu inače zbog svoje uglađene ljubaznosti u društvenom životu i slatke reči u govoru. Tada sve one dugo zadržavane mržnje i pritajene želje za rušenjem i nasiljem, koje su dotle vladale osećanjima i mislima, izbiju na površinu i, kao plamen koji je dugo tražio i najposle dobio hrane, zagospodare ulicama, i pljuju, ujedaju, lome, sve dok ih neka sila, jača od njih, ne suzbije ili dok ne sagore i malakšu same od svoga besa. Zatim se povlače, kao šakali podvijena repa, u duše, kuće i ulice, gde opet ožive godinama pritajene, izbijajući samo u zlim pogledima, ružnim uzrečicama a opscenim pokretima. (Андрић, 1963a: 106–107)

Kao i u „Pismu iz 1920. godine”, mržnja o kojoj govori pripovedač *Gospođice* posledica je insistiranja na verskim razlikama, a povod su joj ratna dešavanja – izbijanje Prvog svetskog rata. Da je kojim slučajem pripovedač *Pisma* izgovorio iste ili slične reči kao i pripovedač *Gospođice*, moglo bi se sa velikim stepenom pouzdanosti govoriti o prisustvu autentične, autorske istine u Andrićevoj pripovetki, sažeto izražene u stavu: *Bosna je zemlja mržnje*.

3. Diskursi o Andriću

Navedene nedoumice pokušaćemo razrešiti povezivanjem iskaza *Bosna je zemlja mržnje* iz Andrićevog „Pisma iz 1920. godine” sa nekim interpretacijama te pripovetke. U svojoj knjizi *Bitka za prošlost: Ivo Andrić i bošnjački nacionalizam* (2018), Zoran Milutinović uočava „bošnjački nacionalistički i islamistički diskurs o Andriću” (2018: 19), koji kraće određuje kao „bošnjački diskurs o Andriću” (2018: 20). Po Milutinoviću, interpretativnoj zajednici koja u Andrićevim tekstovima prepoznaje

netrpeljivost i mržnju prema islamu, muslimanima i Bošnjacima pripadaju autori kao što su Šukrija Kurtović, Adil Zulfikarpašić, Muhamed Filipović, Esad Duraković, Muhsin Rizvić i Rusmir Mahmutćehajić. Pored njihovih stavova, Milutinoviću su naročito značajne misli Envera Kazaza, koji smatra da postoji i srpski i bošnjački nacionalistički diskurs o Andriću. Kazaz tvrdi da njegovi tekstovi ne pripadaju ni jednom ni drugom diskursu. Milutinović pretresa njegov članak *Kritika mržnje i utopija ljubavi* (2016), u kojem, između ostalog, autor iznosi sledeće stanovište:

Iz područja književnosti, književne znanosti i kritike Andrićeva literatura uvlačena je u društvenu svakodnevnicu i postajala idealan althusserovski shvaćen ideološki aparat. Takva instrumentalizacija književnosti išla je do te mjere da je Radovan Karadžić tokom rata dijelio *Pismo iz 1920.* i roman *Na Drini ćuprija* stranim novinarima i diplomatama kao dokaze neodrživosti BiH. Time je Karadžić uvlačio autoritet književnog nobelovca u političko polje u kojem on, kao vođa bosanskih Srba, provodi u djelo ono što je pisao Andrić. [...] *Na Drini ćuprija* svođena je u takvim interpretacijama na plakat koji odražava historiju međunacionalne mržnje, prije svega srpske i bošnjačke u BiH, dok je *Pismo iz 1920.* zbog stava njegovog junaka da je *Bosna zemlja mržnje* postajalo političkom parolom. (Kazaz, 2016)

Kazaz još piše da je „velikosrpska književna kritika u njoj [...] pronalazila opravdanje za rat u Bosni i Hercegovini, čak i manipulirala njenim naslovom, tvrdeći da je u rukopisu čuванom u Andrićevoj zadužbini u Beogradu priča naslovljena *Pismo iz 1992*” (2016). Svoju argumentaciju on nastavlja rečima kako je u pitanju ideološka manipulacija sa stanovišta velikosrpskog nacionalizma, i da je ona svoj pandan imala u „bošnjačkoj nacionalističkoj kritici” koja „u Andriću vidi isključivo bošnjakomrscu i islamomrzitelja, a njegovu literaturu kao estetiku genocida, kako je određuje Mahmutćehajić, i osnovu za Miloševićev i Karadžićev ideološki projekt” (Kazaz, 2016).

Milutinović u Kazazovim tezama i zaključcima prepoznaje „bošnjački nacionalistički diskurs” (2018: 338) i nedostatak interpretativne sposobnosti koja bi Kazazu i pripadnicima njegove interpretativne zajednice omogućila da uoče poentu pripovetke ili njen istinit smisao. On ukazuje i na pogrešnost svih onih interpretacija Andrića, posebno dva njegova navedena književna dela, koja su zasnovana na ideologizaciji književnosti kakva je prisutna u Karadžićevom postupku, tvrdeći da takva „velikosrpska književna kritika” (Milutinović, 2018: 341), kako je naziva Kazaz, ne postoji. Milutinović, u samo jednom pasusu, tri puta upotrebljava reč *pogrešna* upozoravajući na neistinitost takvih, ideoloških tumačenja Andrića:

Ako je tim strancima, uručujući im priču, Karadžić još i davao svoja uputstva kako da je razumeju, ponavljajući ovo o nemogućnosti zajedničkog života, onda je on jednu pogrešnu interpretaciju književnog dela koristio u političke svrhe, da pokaže ispravnost svog političkog programa: privatno, u četiri oka, odabranim slušaocima a ne čitavoj javnosti. Ako je tako, onda se on ponašao

tačno onako kao i više nego značajan broj bošnjačkih političara, imama, pisaca, publicista, politikologa, političkih analitičara, novinara, književnih istoričara i kritičara koji su u isto vreme strance upućivali na Njegošev *Gorski venac* sa objašnjenjem da se u njemu može pročitati vekovni plan Srba da izvrše genocid nad Bošnjacima. I oni su na isti takav način pogrešnu interpretaciju jednog književnog dela koristili u političke svrhe. Strategije umeju da kruže među učesnicima u sukobu, pa ovde lako vidimo da su i drugi učesnici u ratu mobilisali pogrešne interpretacije književnosti. Ta vrsta mobilizacije pre je bila pravilo, nego izuzetak. (Milutinović, 2018: 341)

Pre nego što se vratimo Milutinovićevim stavovima, podsetićemo na dva osnovna pristupa tumačenju književnog dela, tradicionalni i savremeni. Tradicionalni pristup polazi od uverenja da književno delo poseduje značenja i smisao po sebi, da je istina tekstualna karakteristika koja se, uz manje ili više napora i uz odgovarajuće interpretativne postupke da otkriti. Istinita ili prihvatljiva interpretacija govori o onome što književni tekst stvarno sadrži, dok neistinita ili neprihvatljiva interpretacija predočava ono što u tekstu ne postoji. Interpretacije koje polaze od istih ili sličnih interpretativnih pretpostavki, koje mogu biti književnoteorijske ali i filozofske, kulturološke, političke ili ideološke, grade interpretativne zajednice. Na taj način, moguće je razlikovati ne samo istinite (tačne) i lažne (netačne, pogrešne) interpretacije, već i, analogno njihovim sastavnim činiocima, tačne i pogrešne interpretativne zajednice. Drugi, savremeniji i u osnovi postmodernistički pristup, smatra da književni tekst ne poseduje značenje po sebi, već da tumačenje stvara odgovarajuće značenje i smisao. Kako bi se izbegao krajnji relativizam interpretativnog procesa, kao prihvatljiva tumačenja prihvataju se sva ona koja ispunjavaju kriterijum koherentnosti (Kbac, 1998: 46–47).

Tumačenja Andrića koja pripadaju bošnjačkoj nacionalističkoj interpretativnoj zajednici lažna su sa tradicionalnog stanovišta, jer pronalaze kod Andrića ono čega u njegovim tekstovima nema: „ovaj diskurs Andriću prebacuje negativno prikazivanje Turaka i Bošnjaka, mržnju prema muslimanima i islamu, falsifikovanje istorije, hrišćansku pristrasnost, renegatstvo, karijerizam i oportunizam” (Milutinović, 2018: 340). Milutinović takođe tvrdi da srpska književna kritika (i tu ne ubraja Karadžića) nikada nije tumačila Andrića na takav, nacionalistički način, i to zato „što takva književna kritika ne postoji”, naglašavajući, još jednom, da „ne postoji uopšte” (2018: 341). Bošnjačke nacionalističke interpretacije ispoljavaju i nedovoljnu koherentnost svojih interpretativnih tvrdnji, postajući neistinite i po drugom, savremenijem kriterijumu. One su, uočava Milutinović, tobože nastale kao „reakcija na nešto što Karadžić u četiri oka kaže stranim diplomatama najranije 1992. godine, a mi o tome saznajemo iz Žanićevog članka 1996. godine, godinu dana nakon objavljivanja Rizvićeve knjige” (2018: 340–341).⁴

I Kazaz i Milutinović zastupaju stanovište po kojem autentični Andrić ne smatra Bosnu zemljom mržnje. Kazaz tvrdi da to „nije priča koja demonizira Bosnu, kako tvrdi nacionalistička kritika, već priča – vapaj za nepovratno izgubljenom

4 Reč je o knjizi: Rizvić, M. (1995). *Bosanski muslimani u Andrićevom svijetu*. Sarajevo: Ljiljan.

humanističkom utopijom i žudnja za ljubavlju koja može obnoviti prometejski sadržaj čovjekove egzistencije suprotstavljene bogovima kao simbolima svakog oblika hegemonijski ustrojene moći" (2016). Milutinović odbija takvo tumačenje nudeći svoju, alternativnu interpretaciju:

O tome da li je Bosna zemlja mržnje ili ljubavi i ti stranci su mogli imati svoje nezavisno mišljenje, stečeno ne iz literature nego iz posmatranja šta se zbiva na terenu koji obilaze, ali ako im je interpretativna sposobnost bila makar prosečna svakako im nije promakla poenta pripovetke: kao u poznatoj bliskoistočnoj priči „Smrt u Samari“, Levenfeld beži iz jedne zemlje mržnje, da bi poginuo u drugoj istoj takvoj, gde je smrt imala zakazan sastanak s njim. (Milutinović, 2018: 340)

Kazaz tvrdi da postoje dva nacionalistička diskursa o Andriću, bošnjački i srpski, i svoje tumačenje Andrićeve pripovetke izmešta iz bošnjačke nacionalističke kritike. Milutinović, videli smo to, negira postojanje makar i jednog nacionalističkog teksta o Andriću iz pera srpskih kritičara. Mada je, pa i svojom interpretacijom „Pisma iz 1920. godine“, pokušao da sebe isključi iz nacionalističkog diskursa, Kazaz mu se vraća sledećom tvrdnjom:

Velikosrpska književna kritika u svom osmanofobnom metanarativu briše književno i ukupno tradicijsko naslijeđe, a njegov oslobodilački potencijal pretvara u velikosrpski osvajački nalog, zamjenjujući imperijalnog Drugog onim etničkim i religijskim. Bošnjaci, kao slavenska etnička grupa, postaju u velikosrpskom osmanofobnom metanarativu zamjena za Osmansko carstvo i svepovijesni demoni koje treba uništiti. (Kazaz, 2016)

Kazazovo tumačenje pripada bošnjačkoj interpretativnoj zajednici koja smatra da srpska kritika decenijama stvara nacionalistička čitanja nobelovca iz ideoloških i političkih razloga. Milutinović argumentovano dokazuje da je u pitanju tekstualno netačna, nekoherentna i iskonstruisana teza. Mada i u jednom i u drugom slučaju imamo ispunjen kriterijum reakcije, pa i emotivne, na značenjske potencijale teksta, ne može se precizno detektovati andrićevska, autentična istina teksta. Time se model autentičnosti dodatno relativizuje, gubeći kopču sa kategorijom istinitosti.

4. Andrićev pesimizam i figurativni model književne istine

Andrićeva pripovetka „Pismo iz 1920. godine“ tematizuje idejni poraz čoveka koji je kao mlad verovao u prometejski ideal humanosti, progressa i slobode. U figurativnom čitanju smisao pripovetke ostvaruje se kao osobeni krik pojedinca za neostvarenim i zato izgubljenim idealima humanosti i odgovara poetičkom načelu velikog pisca – pesimizmu. Kritika je pesimizam prepoznala kao dominantnu poetičku odliku Andrićevog stvaralaštva (Korać, 1989; Џаџић, 1996; Вучковић, 2011). Tako je, uzmimo samo po jedan primer, lirska proza prikaz duše koja „uzalud traži Nojev kovčeg u ratnom talasu koji je razbio čovečanstvo“ (Џаџић, 1996: 195), romani se čitaju kao „hronike o izgubljenom i bespomoćnom pojedincu“ (Korać,

1989: 16), dok je u njegovim delima pretežno prisutan tip književnog junaka koji gradi predstavu o „modernom čoveku kao biću u čorsokaku” (Вучковић, 2011: 131).

Andrićev pesimizam je delimično antropološki, a većinom poetički i to modernistički. U najkraćem, on iskazuje sumnju u progres i napredak ljudskog društva, kao i mogućnost ostvarivanja čovekove sreće u svetu. *Bosna je zemlja mržnje* jer su u Prvom i Drugom svetskom ratu poraženi svi humanistički ideali. Poraz je toliko velik, da se javlja opravdana sumnja ne samo u mogućnost ostvarivanja takvih ideala, već i sumnja u njihovo postojanje.

Središnji iskaz, *Bosna je zemlja mržnje*, kao i pripovetka u celini, može se zato s pravom čitati kao izraz Andrićevog pesimizma i u tome je, istovremeno, simbolička istina „Pisma iz 1920. godine”. Vera u progres i napredak čovečanstva na osnovu razvoja nauke izgubljena je, a religija ne samo da ne donosi sreću pojedincu i društvu, već izazivajući mržnju – stvara individualnu i kolektivnu nesigurnost, stradanje i nesreću. Tamo gde su, na relativno malom prostoru, izmešane različite verske zajednice, mogućnost izbijanja mržnje je najveća. Izlaz iz takvog stanja se ne nazire i u tome je suština Andrićevog poetičkog, antropološkog i sociološkog pesimizma, kao središnje odlike njegovog književnog modernizma.

Napomena: Prvobitna verzija ovog rada izložena je, u kraćem obliku i kao usmeno saopštenje, na naučnom skupu *Andrićevo pismo*, Andrić-Initiative: Ivo Andrić u evropskom kontekstu, Grac (Austrija), 17. oktobra 2024.

Literatura

- Biti, V. (1984). Govorenje i interes. *Polja*, 310, 469–473.
- Kazaz, E. (2016). *Kritika mržnje i utopija ljubavi*. Strane. <https://strane.ba/enver-kazaz-kritika-mrznje-i-utopija-ljubavi/>
- Korać, S. (1989). *Andrićevi romani ili svijet bez boga*. Zagreb: Prosvjeta.
- Kvas, K. (2011). *Istina i poetika*. Novi Sad: Akademaska knjiga.
- Lamarque, P., Olsen, S. H. (1994). *Truth, Fiction, and Literature*. Oxford: Clarendon Press.
- Milutinović, Z. (2018). *Bitka za prošlost: Ivo Andrić i bošnjački nacionalizam*. Beograd: Geopoetika izdavaštvo.
- Ricoeur, P. (1981). *Živa metafora* (N. Vajs, prev.). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Serl, Dž. (1991). *Govorni činovi* (M. Đukić, prev.). Beograd: Nolit.
- Šklovski, V. (1984). *Građa i stil u Tolstojevom romanu „Rat i mir”* (B. Rajčić, prev.). Beograd: Nolit.
- Вучковић, Р. (2011). *Велика синтеза о Иви Андрићу*. Београд, Ниш: Алтера, Филозофски факултет у Нишу.
- [Vučković, R. (2011). *Velika sinteza o Ivi Andriću*. Beograd, Niš: Altera, Filozofski fakultet u Nišu]
- Квас, К. (1998): Проблем релативизма у теорији тумачења. *Godišnjak za poetička i hermeneutička istraživanja*, 2, 36–50.

- [Kvas, K. (1998): Problem relativizma u teoriji tumačenja. *Godišnjak za poetička i hermeneutička istraživanja*, 2, 36–50]
- Џаџић, П. (1996). *Иво Андрић – есеј*. Београд: ЗУНС.
- [Džadžić, P. (1996). *Ivo Andrić – esej*. Beograd: ZUNS]

Izvori

- Андрић, И. (1963а). *Сабрана дела: књ. 3. Госпођица*. Београд: Просвета.
- [Andrić, I. (1963а). *Sabrana dela: knj. 3. Gospođica*. Beograd: Prosveta]
- Андрић, И. (1963б). Писмо из 1920. године. У *Сабрана дела* (књ. 9) (стр. 171–186). Београд: Просвета.
- [Andrić, I. (1963b). Pismo iz 1920 godine. U *Sabrana dela* (knj. 9) (str. 171–186). Beograd: Prosveta]

Kornelije D. Kvas

Summary

FICTION AND TRUTH IN ANDRIĆ'S SHORT STORY "LETTER FROM 1920"

The paper investigates the relationship between fiction and truth in Andrić's short story "Letter from 1920". The analysis includes five theoretical models of literary truth: mimetic, epistemological, ethical, authenticity and figurative. Within the mimetic model, it is shown how the referentiality of Andrić's text functions in relation to the truth of reality. The possibility of acquiring knowledge through fiction is examined through the epistemological model, while the ethical model addresses the moral implications of the story's dominant statement: "Bosnia is a land of hatred". The focus of the authenticity model is the assessment of the protagonist's sincerity and the narrator's speech in relation to the poetic and ideological tendencies of Andrić's prose. The figurative model analyzes the symbolic and metaphorical potentials of textual statements, connecting Andrić's pessimism with broader modernist tendencies. Special attention is paid to the reconstruction of the cultural reality of Andrić's short story at the intersection of history and literature. The paper discusses different interpretive strategies and their ideological implications, including disputes in interpreting Andrić within the Serbian and Bosniak interpretive communities. The aim of the work is to show how social reality reshapes fiction and the ways of forming literary truth. The results of the conducted analysis indicate the complexity of the concept of truth in literature, in which different models of truth intertwine, making the boundaries between the real and the imaginary porous. This approach also provides insight into the broader issue of literary truth and its role in shaping cultural and ideological narratives.

Key words:

literary truth, fictionality, Ivo Andrić, referentiality, models of literary truth

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.12>

821.163.41 Павловић М.

Фолклорне представе о ноћном небу у контексту есејистичког и антологичарског опуса Миодрага Павловића

Наташа С. Дракулић Козић*

Институт за књижевност и уметност

 <https://orcid.org/0000-0001-6168-3106>

Кључне речи:

Миодраг Павловић,
есеј,
антологија,
месец,
звезде,
Даница,
мит,
архетип,
покретљивост
песничке слике

Апстракт

У литератури о антологичарском и есејистичком раду Миодрага Павловића месец и звезде нису детаљније разматрани ни као песнички мотиви ни као теме на које се он више пута освртао у својим огледима. Стога је циљ овог рада да осветли слику ноћног неба у Павловићевим изборима српских усмених песама, као и у ауторовим тумачењима њихових значења, при чему су у обзир узете следеће књиге: *Антологија српског песништва* (1964, 1984), *Антологија лирске народне поезије* (1982), *Бој на Косову: народне песме* (1989); као и *Рокови поезије* (1958), *Дневник пене* (1972), *Обредно и говорно дело* (1986), *Поетика жртвеног обреда* (1987), *Говор о ничем* (1987), *Храм и преображење* (1989), *Огледи о народној и старој српској поезији* (1993) и *Свечаности на платоу* (1999). Одабрани корпус потврђује тезу Мирче Елијадеа из књиге *Свето и профано* да је горњи простор, заједно са небеским телима, сакрализован, јер је недокучив човеку и као такав представља предмет фасцинације из које произилази људска потреба за сталним његовим осмишљавањем, почевши од митског поимања, све до песничких визија. Прегледана релевантна литература на дату тему и аналитичко читање назначене грађе указују на то да фолклорне представе о ноћном небу посебно инспиришу Миодрага Павловића, при чему он пажњу посвећује њиховим специфичностима у традиционалној култури Срба, с једне стране, као и њиховој универзалној, архетипској симболици, карактеристичној за митологију и религију различитих народа, с друге стране. Усмена поетска имажинација креира слику о месецу и звездама која је растегљива, те ће она бити приказана у контексту њене покретљивости, а с обзиром на студију *Ваздух и снови* Гастона Башлара. (примљено: 22. фебруара 2025; прихваћено: 1. маја 2025)

<https://analifil.bg.ac.rs>

Став Миодрага Павловића не само према фолклорној, него и према укупној (српској и европској, односно светској) песничкој традицији, изражен је у његовом есејистичком и антологичарском раду, а изграђен на основу богатог читалачког и стваралачког искуства, при чему је важно још једном издвојити много пута истицано упориште које он проналази код Томаса Стернса Елиота.¹ Сматрајући да традиција „на prvom mestu obuhvata osećanje istorije”, односно да се један аутор може сматрати традиционалним уколико разуме „istorijski smisao, što znači smisao za vanvremensko kao i za vremensko, ili za vanvremensko i vremensko uzete zajedno” (Eliot, 2017: 11), Елиот проблематизује уврежен став о томе да иновативност представља вредност саму по себи. По том се питању Павловић веома рано одредио, објавивши (након три песничке и једне прозне књиге) прву збирку есеја *Рокови поезије*, коју отвара текстом под насловом „О књижевној традицији”, где пише: „Већина великих дела која знамо ретко су видљиво антитрадиционална, ретко су радикално нова по свом облику, а по интенцијама она су редовно синтетичка и превазилазе, негирају традицију само својом изузетном величином и значајем” (Павловић, 1958: 9).

Из тог угла посматрана, креативна снага једног уметника заснована је, поред свега другог, и на његовој способности да кроз сопствени израз, у јединственој артистичкој творевини интегрише оно што су његови претходници већ створили. У том подвигу песник наликује на учесника у обреду, који покушава да представи догађаје што су се одвили *in illo tempore* – у митско време – оживљавајући тиме првобитно, божанско стварање уз циљ да за своју заједницу обезбеди плодност на свим нивоима постојања, с тим да поетски текст, уколико је вредан, надмашује своје предлошке. Као што смисао обредних радњи не почиње и не завршава се код појединаца који их изводе, тако ни поета не стоји сам у језику, јер из језичког вртлога непрестано извиру они гласови који су пре њега успевали да овладају речима и кроз њих дотакну суштину. Мирча Елијаде обредно понашање тумачи као оживљавање митског стварања.

Сваки религиозан празник, свако литургијско Време састоји се у реактуализацији неког светог догађаја што се одиграо у митској прошлости, „на почетку”. Учествовати религиозно у једном празнику подразумева излазак из „свакодневног” временског трајања и уклапање у митско Време реактуализовано кроз празник. (Елијаде, 2003: 110)

Тако се свака песма (или књижевно дело уопште) може тумачити као својеврсна светковина, јер активира низ митских мотива, архетипова, заступљених у уметности од њених почетака, при чему их сам изнова обликује.²

1 Овде бисмо, примера ради, издвојили радове Станка Кржића (в. 2010: 493–596) и Ђорђа Деспића (в. 2013: 571).

2 Треба напоменути да Миодраг Павловић обреду даје повлашћено место у односу на мит и поезију, сматрајући да се митски наратив „nadovezao na ritual tek kada je smisao rituala prestaо da bude jasan, ili oćigledan” (Pavlović, 1987: 18). Истиче да се по истом принципу заборавља мит на чијој основи даље

Миодраг Павловић појам традиције разматра и из стваралачког и из критичарског угла, при чему настоји да успостави вертикалу у тумачењу српског песништва (и културе), повезујући временски удаљене творевине на основу универзалних, архетипских тема и мотива које у њима проналази и посматрајући како су они (пре)обликовани кроз векове. Његово промишљање о миту није једнострано; он му приступа с различитих страна у потрази за оним што је у њему савремено. То је очигледно већ у збирци есеја *Дневник пене* коју отвара текстом „Модерност и песништво”, где наглашава како је за њега „moderna umetnost ona koja stvara antisliku svoga društva”, при чему даље прецизира овај важан појам за тумачење његовог стваралаштва: „Antislika: ono što je suprotno tekućoj mitologiji jednog društva, što osporava prilagođenu psihologiju svakodnevice, naviknute oblike osećanja, ustaljene reakcije pa i ustaljene ideale. Ta slika se ukorenjuje u ekstremima, svetlim i tamnim” (Pavlović, 1972: 10).

Феномен *антислике* донекле одговара појму *имагинарног* у контексту истраживања Гастона Башлара о којем он пише у студији *Ваздух и снови*, оригинално публикованој 1943. године.

Увек се истиче, наиме, да је имагинација способност *обликовања* слика. А она је пре способност *изобличавања* слика које нам нуди опажање, а понајвише способност ослобађања од првих слика, способност *мењања* слика. Ако нема мењања слика, ако нема неочекиваног споја слика, нема ни имагинације, нема ни имагинативне делатности. Имагинације нема ни ако нас *присутна* слика не наводи да мислимо на *одсутну* слику, ако случајна слика не изазива мноштво искривљених слика, распрскавање слика. (Башлар, 2001: 5)

У есеју *Мит и поезија* из горепоменутог збирке Павловић износи свој јунгијански став о томе да је мит „gramatika pesničkog mišljenja”, односно „gramatika imaginacije”, при чему је он повезан „i sa jednom gramatikom ljudskog ponašanja, sa sintaksom istorijskih situacija i zbivanja” (Pavlović, 1972: 29), те као такав није само присутан у (давној) прошлости, (пра)историји, већ се његови обриси називају у садашњости, свакодневици. За Павловића, дакле, ознаку *митско* не носи оно што је давно, прошло, већ управо оно што је савремено, актуелно у сваком тренутку трајања. На нивоу људског постојања то су обрасци понашања који се увек изнова понављају; на плану књижевне уметности, реч је о универзалним, сталним, вечитим мотивима – архетиповима. Мада и они подлежу својеврсним варијацијама, уочава се извесна стабилност, барем када

настаје књижевна уметност која „herojsko delo hoće da uzdigne na nivo božanstva” (Pavlović, 1987: 24). О овој релацији пише и Сретен Петровић: „Pavlović [...] želi u dijahronijskoj perspektivi da sagleda tri naznačena fenomena: ritual → mit → umetnost, kao razvoj u kojem mitsko i umetničko ukidaju ritual u njegovom izvornom obliku, pridaju mu više simbolički smisao; tačnije, on, a ne više umetnost, postaje sada sredstvo a ne svrha zbivanja. [...] Pavlović insistira na sledećoj jednačini: u mitu dolazi do deritualizacije, a u umetnosti do demitizacije” (Petrović, 1988: 110).

је реч о њиховој репетицији: „I ono što najviše vredi u sadašnjosti je mit: sve što se otima bezobličnosti” (Pavlović, 1972: 30).

Месец и звезде, као небеска тела, од давнина инспиришу човека да о њима расподела причу; поглед на ноћно небо већ сам по себи поседује нешто поетско, води ка оним сферама које су недоступне непосредном људском искуству, те се њихова природа, увек једнако имагинативна колико и стварна, једино да наслутити. Општа симболика месеца у вези је са његовим менама, те одговара женском принципу, променљивости, периодичности, пролазности, обнови и плодности, а звезде асоцирају са светлошћу, духом, вечношћу, прозором света, умрлима, а Даница (Венера) представља ознаку за начело живота (в. Gerbran/Ševalije, 2009). У словенским народним веровањима месец је повезан са загробним светом и смрти, те је људско деловање на месечевој светлости опасно; с тим у вези постоји низ забрана, а ноћна активност се јавља онда када се жели успоставити комуникација са оностраним, кроз магијско деловање, гатање, бајање (в. Толстој/Раденковић, 2001: 354–355). Хтонско значење овог небеског тела Миодраг Павловић доводи у питање. Звезде асоцирају са људском судбином, при чему измене у њиховом кретању могу бити разни видови предсказања (в. Толстој/Раденковић, 2001: 191–192). Променљивост мотива ноћног неба одговара сталној песничкој тежњи „ка новим сликама” (Башлар, 2001: 6), док имагинација о месецу и сазвезђима сваког пута представља нову космогонију, односно враћање ка извору, „првобитни сан, [...] буђење првих слика” (Башлар, 2001: 219). Избором песама за своје антологије, односно одабиром тема погодних за есејско разматрање, Павловић небеским телима даје повлашћено место, поготово када је реч о усменој поезији, при чему прати и тумачи линију кретања слика о њима. С тим у вези треба напоменути да се овај аутор „најдиректније бавио управо историјом културе кроз разумевање историје идеја, тачније феноменом одређених изабраних идеја, покушавајући да аргументује свој аналитички суд везан за неколико истакнутих проблемских места” (Гавриловић, 2023: 129).

Пишући о основним разликама између првог издања *Антологије српског песништва* из 1964. и његове допуњене (пете) верзије из 1984. године, Драган Хамовић истиче да је аутор у њу сада уврстио и усмене лирске песме и укинуо поднаслов – XIII–XX век – напосто, „временски оквири постали су превазиђени пред безвременошћу придодатих производа мита и обреда” (Хамовић, 2010: 477), затим је укључио Проглас Константина – апостола словенског – из XI века и допунио избор из савременог песништва, уврстивши сопствене стихове, као и оне из пера Љубомира Симовића и Вита Марковића. Дакле, у пето, допуњено издање *Антологије српског песништва* додате су, између осталог, три усмене лирске митолошке песме: „Женидба сјајнога мјесеца”, „Сунце и мјесец просе дјевојку” и „Вила зида град”. Овај поступак оправдан је у предговору ауторовим ставом да „Српска песма траје од пре памтивека” (Павловић, 1984: VII), што је наилазило на критике прецизно аргументоване и утемељене у рационалном расуђивању (в. Кржић, 2010: 497–504). Мишљења смо да је Павловић (и као

песник, и као есејиста, а овде и као антологичар) желео да допре до ирационалних слојева људског духа које је могуће изразити управо кроз уметност, а у оквиру књижевности посебно кроз жанр лирске песме, те да је идеја била повезати међу једне корице творевине настале усменим традирањем са онима из пера појединачних аутора. У „Женидби сјајнога мјесеца” осликана је небеска свадба између месеца и звезде Данице – првобитних божанстава – при чему је као остатак старе многобожачке религије укључена муња (што асоцира са Перуном), затим као накнадни хришћански слој Бог једини и свеци, што сведочи о великој старости ове митолошке песме. Следи „Сунце и мјесец просе дјевојку” из горњег приморја, где долази до венчања између представника неба и земље – месеца и девојке. У трећој песми „Вила зида град” из Црне Горе нема мотива небеских тела. Према томе, аутору антологије било је посебно важно да укључи поменуте три песме од којих су чак две са основном темом небеске и небеско-земаљске свадбе и доминантним мотивима месеца и звезде.

Ове три творевине укључене су и у Павловићеву *Антологију лирске народне поезије* чији први сегмент носи наслов „Женидбе месеца и сунца”, а где су сабрани стихови на тему хијерогамије. Аутор означава одакле је коју усмену лирску песму преузео, што у *Антологији српског песништва* није учинио, јер их је тамо оставио само с напоменом да је реч о народним песмама, евентуално и уз информацију где су испеване. У предговору је истакнута старина српских усмених песама које је Вук Стефановић Караџић класификовао као женске, при чему Миодраг Павловић наглашава сопствени став о њиховом повлашћеном статусу. „Оне су наш истински културни почетак и по свом духу и пореклу древније од споменика писмености нашег средњовековља” (Павловић, 1982: 9–10). Аутор у своме „цветнику” сабира превасходно митолошку, обредну и обичајну лирику где су митски и сакрални елементи изразито наглашени. Прва целина носи наслов „Женидбе месеца и сунца” и тематизује дешавања на небеској равни где месец фигурира као просац и женик, најчешће пожељан, што је експлицирано у стиховима о разлозима зашто браћа својој сестри неће дати да се уда за пламено сунце („Сестру ће ни изгорети”), већ за носиоца ноћне светлости: „Јер се мјесец промјењује, / Она има својте доста: / Све звијезде за јетрве, / Преходницу другарицу, / А Даницу заовицу!” (Павловић, 1982: 23). На другом га месту његова способност за преобликовање не препоручује за женика: „Ако ће је дати за месеца, / Он се мења за годину дана / Пуно право до дванаест пута, / Дванајст пута сестра удовица” (Павловић, 1982: 24). У тој песми девојка ће поћи за муњу од облака која се иначе у митском начину мишљења и симболичком смислу може довести у везу са месецом, а о чему пише и сам Миодраг Павловић у књизи *Говор о ничем* изједначавајући речи луна и муња на фонетском плану (в. Pavlović, 1987b: 115). Ову аналогију потврђују и бројне усмене лирске песме, сабране у *Антологији лирске народне поезије*. Фолклорно поимање небеских тела блиско је миту, што нам Миодраг Павловић сугерише одабиром песама где су сунце, месец, звезде, муње, громови и облаци у блиским, најчешће породичним односима. Сунце, месец и муња се сматрају браћом

или чак близанцима (в. Павловић, 1982: 29–30). Од звезда се помиње једино Даница (односно планета Венера) као месечева невеста или сестра (в. Павловић, 1982: 21, 23), затим звездано јато Плејаде, у народу познатије као Влашићи (в. Павловић, 1982: 28).

У другом делу ове антологије која носи наслов „Вилин град” месец се помиње спорадично. Рецимо, песма „Сјајна кошуља” наглашава луну као заштитницу везења, предења и ткања, односно покровитељку женског принципа преко увођења виле, која је заинтересована за јунакову необичну кошуљу означену као да је „И сунчана и мјесечна, / Звијездама је извежена”, затим и преко вишегенерацијског и породичног учења ове творачке радње, јер је одевни предмет настао тако што га је „Мајка прела за јакости; / Снаје ткале за младости; / А сестрице училе се вести” (Павловић, 1982: 36).

Из трећег одељка „Виле неће да се удају” могуће је издвојити неколико песама које тематизују месец, реће и звезде. Ноћна небеска видела присутна су као формулативни део словенске антитезе: „Што се оно на истоку сјаше? / Ја л’ је сунце, ја л’ је јасан мјесец? / Ја л’ Даница међу звијездама? / Ја л’ су виле Мару уграбиле? / Нит је сунце, нит је јасан мјесец, / Ни Даница међу звијездама, / Већ су виле Мару уграбиле” (Павловић, 1982: 51). Месец и Даница опевани су у виду сталног пара при опису небеске равни: „Полетјела Даница, / Да претјече мјесеца; / Не могла га претећи, / Већ заједно зашоше, / За горицу зелену” (Павловић, 1982: 55), или се уместо звезде уз њега опет помињу сунце и муња, односно гром (в. Павловић, 1982: 58), при чему месец и сунце представљају браћу (в. Павловић, 1982: 59–61).

Поглавље „Јунак иде горама” доноси две песме где се сам јунак, између осталог, пореди са звездом кроз питање: „Звијезда ли је” (Павловић, 1982: 71) или се са њоме изједначава јуначка срећа за коју виле кажу да је „Сунчаном ждраком пловила, / Мјесецом сјајним гојила, / Звијездама сјајним росила” (Павловић, 1982: 79), а где се месец поново помиње у контексту његових мена.

Из сегмента „Сретање у међи” ноћно небеско видело је уз дневног носиоца светлости поново део словенске антитезе, при чему се понављање обрасца, односно формулативност појаве свемирских тела у загонетању приликом употребе ове стилске фигуре може објаснити тиме да певање започиње алузијом на првобитно успостављање космоса јер је са њиме свако стварање на земљи кореспондентно: „Што се сија крај горе зелене: / Да л’ је сунце, да л’ је мјесечина? – / Нит је сунце, нит је мјесечина, / Већ два златна рога од јелена, / У њима су два града грађена, / У једном је кујунција Јанко, / У другоме Јања хитропреља” (Павловић, 1982: 101). Месец се (наспрот „мушком” сунцу) поистовећује са женским принципом (и због месечнице, односно менструалног циклуса, те ноћног времена и послова који се тада обављају, а у патријархалној култури припадају феминином делокругу). И јунаков коњ се као хтонска животиња поткива звездом Даницом, а зауздава месецом (в. Павловић, 1982: 113). Устаљено је иницијално помињање месеца, на пример, у виду паралелизма са јунаком: „Ведар месец ведро небо приђе, / Краљ Маријан краљевину дијели”

(Павловић, 1982: 116). Поред везења, предења и ткања, чешљање косе се такође доводи у везу са ноћном семантиком времена и женским принципом. Девојка изузетне лепоте је јединица „Што се чешља на дан по три пута, / А четврти кад залази сунце” (Павловић, 1982: 116). Истиче се естетика светлости пре свитања: „Једно јутро приће зоре / Устадох се ја / И угледах сјајни мјесец / Ђе прелјепо сја” (Павловић, 1982: 118).

„У девојке троја врата” део је антологије који сабира песме где фигурира јунакиња са посебним моћима, као змајева љуба, при чему се у лирском паралелизму доводи у везу са звездом: „Пак пролеће преко равна поља, / Како звјезда преко ведре неба” (Павловић, 1982: 126) чиме се успоставља хармонија између небеског и земаљског плана и истиче амбивалентан статус девојке.

Из целине „Преко раја у пакао гледа” издвајају се стихови: „Чардак се гради спрам месечине, / Спрам месечине, на конопљиште” (Павловић, 1982: 162), где се и градња посматра као ноћна радња, док посебно место међу свим песмама, у контексту фолклорних представа о ноћном небу, заузима „Изједен овчар” (Павловић, 1982: 147) чијим се тумачењем бавио сам Миодраг Павловић али и други проучаваоци, а о чему ће касније бити више речи.

У *Поетици жртвеног обреда* Миодраг Павловић о појавама на небу, па и о месецу, пише поводом тумачења жртве у јуначко доба. Тврдећи да постоје „поређења и везе између heroјског кода и космоичког” (Pavlović, 1987a: 112) истиче како се у српским усменим песмама одређени епски јунаци и догађаји доводе у везу са небеским телима (в. Pavlović, 1987a: 112). Уочава да је управо формулативност стихова где се помињу космичка тела оно што потврђује јунакову везу са њима. Као један од примера наводи „Обретеније главе кнеза Лазара” „где sjaj glave u bunaru i hod glave preko Kosova polja čini jasnu analogiju sa mesečevim kretanjima i sa mesečevom prirodom” (Pavlović, 1987a: 113). На основи истраживања Натка Нодила који је такође писао о митским изворима јужнословенске усмене епике (в. Nodilo, 2003), утемељени су и увиди Миодрага Павловића. Нодило је епске јунаке доводио у везу са митским божанствима, односно небеским телима, међу осталима и са месецом које је сматрао за једно од значајнијих божанстава (в. Nodilo, 2003: 318–345; уп. Кулишић и др., 1970: 213). Павловић код хероја уочава јединственост с једне стране и динамизам с друге стране, потцртавајући тиме њихову блискост са горњим светом (в. Pavlović, 1987a: 114).

И док пише о Стоунхенџу, Павловић доводи његову композицију у везу са сунцем и месецом (в. Pavlović, 1987a: 146). Сматра да центар светилишта успоставља контакт између земље и неба (сунца и месеца), са циљем „da se zemlja dovede u sklad sa kretanjima i zračenjima nebeskih tela” (Pavlović, 1987a: 147). Из наведеног закључујемо да је овај аутор у својим промишљањима о древном свету био заокупљен оним темама које су га привлачиле и приликом тумачења усмених песама. Његов се приступ може окарактерисати као културолошки, при чему су космогонија, ритуал, мит и поезија основне теме које га занимају, а свеукупно се могу свести на феномен креације. На сличан начин о поетичким начелима овог аутора промишља и Марко Радловић:

Ослонивши се на нова открића и продубљене интерпретације у модерној археологији, антропологији, теологији, историји уметности и психологији, он је своја трагања за језгром и кореном поезије уобличио у једну општу естетику стварања чији је битан сегмент естетика архаичних цивилизација, фрагментарно изложена у многим и разноврсним списима, посебно у есејима из књиге *Свечаности на платоу*, а најпотпуније систематизована у делу *Поетика жртвеног обреда*. (Радловић, 2010: 138)

У књизи *Обредно и говорно дело*, као и у *Огледима о народној и старој српској поезији*, Павловић „Изједеног овчара” посматра као својеврсну загонетку, осврћући се на семантику ноћног времена за коју није својствено извођење оваца на пашу, мада се оне доводе у везу са звездама. „Sve se u pesmi čini neobrazloženim, nemotivisanim, protivrečnim” (Pavlović, 1986: 21; уп. Павловић, 1993: 62). Овчара Радоја тумачи као буквалну жртву својих женских сродника – вештица – што појашњава навођењем ритуала који су изводиле баханткиње. Ближи смо мишљењу (чиме песма донекле бива растумачена) да је „лудо дете” заправо изједен, помрачен месец у „оној његовој фази када се не види са земље, што је у митском поимању једнако смрти” (Карановић, 2010: 62). Тамна ноћ јесте период када делују демонске силе које „једу срца (односно утробу) и животињама (и овцама) [...] што је исто као да, у једном тренутку, једу и месец” (Карановић, 2010: 63). Међутим, треба узети у обзир и чињеницу да се дешавања на небеској равни у овом случају објашњавају догађајима на земљи. Још један слој песме отвара се идејом о томе да је „лудо дете” потребно жртвовати да би од њега постао младић, те песма активира и тему иницијације јунака (в. Карановић, 2010: 64–65), при чему смрт и обнова одговарају обреду прелаза потенцирајући култ плодности.

Када је реч о лирској митолошкој усменој поезији, Миодраг Павловић је заокупљен мотивом месечеве женидбе, при чему истиче његову древност (сматрајући га прежитком митског мишљења), као и чињеницу да је он врло редак на интернационалном плану – проналази га још једино у списима угаритске литературе и у литванским обредним песмама (в. Pavlović, 1986: 96; уп. Павловић, 1993: 19). Ђорђе Деспих такође уочава да су у оквирима тумачења српског усменог стваралаштва Миодрага Павловића значајни „[п]роблеми космогоније, небеске свадбе, генезе и апокалипсе” (2021: 281), а Маја Радонић сматра:

У тексту „Женидба сјајнога мјесеца” (1986) Павловић истиче ретку појаву овог мотива, јер у сличним митолошким космогонијама мотив „свете свадбе” (*hieros gamos*) подразумева спајање „једног небеског и једног земаљског створа”, а у нашој песми се све дешава на небу, „земља се уопште не додирује”. (Радонић, 2015: 354)

Павловић сматра да се сунце и месец не могу посматрати као опозитни пар, јер у митолошким песмама делују напоре (обојица су младожење, на

пример). „Tek pažljiva posmatranja dejstva jednog i drugog tela otkrivaju da mesec svojim promenama više ocrtava vreme, a sunce više deluje na rastenje i klijanje. Ali prave suprotnosti među njima nema” (Pavlović, 1986: 98; ут. Павловић, 1993: 21). Опозицију уочава једино у њиховом појављивању на дневном, односно ноћном небу. У „Женидби сјајнога месеца” Даници приписује улогу медијатора јер она „sa poćnog neba prelazi na dnevno, kao što i mesec kad je pun i kasnije prelazi iz poćne tame na dnevne vidike” (Pavlović, 1986: 99; ут. Павловић, 1993: 23). Сматра да је ова песма певана у част зори, односно у славу спајања ноћи и дана, или почетка године (в. Павловић, 1986: 99; ут. Павловић, 1993: 23). Приликом анализе аутор има на уму интернационалну литературу и обредну праксу.

Женидбу месеца са муњом тумачи разнолико, односно нуди више потенцијалних праваца кретања у истраживању, уз закључак: „Meni se čini verovatnim da je taj mesec što pada, zapravo munja koja se sa neba zariva u zemlju” (Pavlović, 1986: 100; ут. Павловић, 1993: 24–25).³ Пишући о небеским просторствима којих према древним веровањима има више, а у вези са космогонијом, напомиње: „Месечева сфера је шира, даља и свечанија. Она као да не додирује земљу, и у њој се не појављују људска бића; само су односи као међу људима: свадбе, подела власти, економија дарова” (Павловић, 1993: 30). Удају девојке за месец види као путовање њене душе на небо након физичке смрти, при чему „месец обећава више од онога што је потребно за дуг и срећан брак: месец је обећање постхумне стабилности и крајњи циљ путовања душе” (Павловић, 1993: 31). Веровање да душе умрлих одлазе на месец карактеристично је за традиционалну културу Срба и других Словена (в. Кулишић и др., 1970: 213; Толстој/Раденковић, 2001: 354), док је хтонска симболика овог небеског тела интернационално распрострањена.

На специфичан начин анализира лик Змаја од Јастрепаца (који отима и обљуби кнегињу Милицу), доводећи га у везу са месецом, уз напомену да се „појављује изнад планине Јастребац у таквој светлости као да је небеско тело, што он првобитно и јесте: најсветлије ноћно небеско тело – месец” (Павловић, 1993: 159). Њега може да савлада једино Змај Огњени Вук који ће то по налогу кнеза Лазара и учинити, али невољко, јер зна да ће такво убиство изазвати неку врсту пропасти живог света (в. Павловић, 1993: 159). Борбу између два змаја тумачи у митском контексту као „'једење' месеца, његов постепени нестанак” (Павловић, 1993: 160) уз напомену да тај двобој наговештава апокалипсу.

Павловићева антологија *Бој на Косову: народне песме* обухвата седамнаест српских усмених епских песама са темом Косовске битке (од којих не припадају све косовском циклусу) и оне су пропраћене предговором приређивача под насловом „Епско певање о косовском боју” (Павловић, 1989: 5–19), где је изнета теза о томе да усменопоетска визија најзначајнијег догађаја у историји српског народа представља својеврсну антислику стварности. За наше истраживање посебно је значајан онај део студије у којем аутор тумачи горепоменути митски

3 О томе пише и Натко Нодио (в. Nodilo, 2003: 318–319).

слој „Царице Милице и Змаја од Јастрепца” (Павловић, 1989: 27–30) где Змаја од Јастрепца доводи у везу са месецом (в. Павловић, 1989: 6–8). У овом избору мотив ноћног неба заступљен је још и у „Мусићу Стефану” (Павловић, 1989: 74–78), „Попијевки о Косовском боју” (Павловић, 1989: 67–73), песми „Коња седла Тодора Влајина” (Павловић, 1989: 81–82), „Маргита девојка и Рајко војвода” (Павловић, 1989: 101–105).

Из књиге *Говор о ничем* издваја се есеј „Мој живот са небеским телима” којим Миодраг Павловић затвара ову збирку. Исти текст прештампан је и у *Свечаностима на платоу*. Почетак огледа доноси слику ноћног неба, затим и утисак о њему – уживање у љубичастој боји, дуг боравак пуног месеца и звезда на небу зимске и ведре ноћи. Доноси и тумачење лунарне симболике: „Ovo nije nebiće, niti je mesec poslanik smrti” (Pavlović, 1987b: 94; уп. Павловић, 1999: 198). Наглашава се његова променљивост: „Mesec skida i stavlja maske, to je deo njegove tajne, govor njegove izrazitosti. Kada skine svoju poslednju masku, ili ih skine sve odjednom, zovu to pomрачењем, mada bi trebalo zvati otkrивањем, otkrovenјем” (Pavlović, 1987b: 97; уп. Павловић, 1999: 201–202). Посебно се, дакле, задржава на реминисценцијама о месечевом помрачењу. Разматра све појавне облике овог небеског тела, чак помиње и онај дневни, кад се ујутру и даље види људским оком заједно са Даницом. Помиње и „Изједеног овчара”, те видимо да су га стихови ове усмене митолошке песме очаравали годинама (в. Pavlović, 1987b: 102; уп. Павловић, 1999: 206). Он више пута доводи месец у везу са овцама поистовећујући га тиме са пастиром. Утицај фолклорних представа о ноћном небу је очигледан. Аутор – приповедач се показује као обожаваца месеца:

Kao što u sunce ne možemo gledati zbog njegovog sjaja, mislim da u mesec takođe ne treba gledati, iako to činim. Mesec deluje na nas i kad ne gledamo u njega, možda tad i ponajviše. Gledati dugo u mesec znači hteti videti golotinju nekog boga. (Pavlović, 1987b: 111; уп. Павловић, 1999: 216)

С тим у вези су и словенска древна веровања да је „месечева светлост опасна и штетна, поготово за труднице и новорођенчад, па отуда потичу забране да се излази и дете из куће износи ноћу, по месечини, па чак и да се оставља у кући тако да на њега пада месечева светлост” (Толстој/Раденковић, 2001: 354). Павловић звезде тумачи као добро знамење (Pavlović, 1987b: 112; уп. Павловић, 1999: 217). За звездане оспе пише: „kad se one pojave, neka kriza je prebrođena, stvari su došle na svoje mesto, svemir putuje dalje, dobro sklopljen, promišljen, osmišljen” (Pavlović, 1987b: 112; уп. Павловић, 1999: 217). Сматра да се свет не може посматрати као само онај доњи, овоземаљски, при чему слави свемир који не познаје одређење простора кроз ознаке горе – доле (јер је бесконачан).

Збирка есеја *Храм и преображење* надовезује се на *Поетику жртвеног обреда* прелазећи од појма жртвовања ка институцији храма. У оквиру ове збирке налази се текст „Медитације о миту”, где пише: „Realnost nebeskih tela,

prizori noćnog i dnevnog neba, luče takode svoje priče, ili daju prostor za prenošenje zemaljskih mitova na nivo sazvežđa i velikih nebeskih tela” (Pavlović, 1989: 42). Напоредни однос између горњег и доњег простора карактеристичан је за митско мишљење, што Миодраг Павловић истиче у својим есејима, а илуструју српске усмене песме које је уврстио у своје антологије.

У закључку ове студије (или потенцијалном уводу неког будућег рада) остаје да се напомене како се Павловићево интересовање за митске представе о месецу и звездама не може ограничити искључиво на српско усмено песништво, оно се разгранаво на шири просторни и временски план, јер је реч о мотивима који су универзални, архетипски, интернационални, самим тим карактеристични за све народе и епохе. Најзад, ноћно небо представља сугестивну песничку слику и у оквирима његове ауторске поезије. Као репрезентативне примере изреченог, овде је довољно поменути његово тумачење стихова „Тамнице” и „Можда спава” Владислава Петковића Диса, затим издвојити „Почетак песме” коју је Миодраг Павловић штампао у првој својој поетској збирци *87 песама*. Мотиви месеца и звезда у оквиру укупног есејистичког и песничког стваралаштва овог аутора могли би бити предмет неког будућег опсежнијег истраживања које би обухватило знатно шири корпус.

Литература

- Башлар, Г. (2001). *Ваздух и снови: оглед о имагинацији кретања* (М. Вуковић, прев.). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [Bašlar, G. (2001). *Vazduh i snovi: ogled o imaginaciji kretanja* (M. Vuković, prev.). Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića]
- Гавриловић, М. (2023). „Мит је осветљење” – утемељење митопоетике у есејима Миодрага Павловића. *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, 18, 125–148. <https://doi.org/10.18485/godisnjak.2023.18.6>
- [Gavrilović, M. (2023). „Mit je osvetljenje” – utemeljenje mitopoetike u esejima Miodraga Pavlovića. *Godišnjak Katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima*, 18, 125–148]
- Деспић, Ђ. (2013). Српска поезија у критичко-есејистичкој пракси Миодрага Павловића. *Научни састанак слависта у Вукове дане, Развојни токови српске поезије*, 42(2), 563–573.
- [Despić, Đ. (2013). Srpska poezija u kritičko-esejističkoj praksi Miodraga Pavlovića. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Razvojni tokovi srpske poezije*, 42(2), 563–573]
- Деспић, Ђ. (2021). *Тумач и песма: есејистика Миодрага Павловића*. Нови Сад: Академска књига.
- [Despić, Đ. (2021). *Tumač i pesma: esejistika Miodraga Pavlovića*. Novi Sad: Akademska knjiga]

- Елијаде, М. (2003). *Свето и профано* (З. Стојановић, прев.). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [Elijade, M. (2003). *Sвето и профано* (Z. Stojanović, prev.). Sremski Karlovci – Novi Sad: Издавачка књижарница Зорана Стојановића]
- Карановић, З. (2010). Песма о овчару чије су срце изјеле вештице, текст и обредно-митски контекст. У З. Карановић, *Небеска невеста* (стр. 59–70). Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- [Karanović, Z. (2010). Pесма о овчару чије су срце изјеле вештице, текст и обредно-mitski kontekst. U Z. Karanović, *Небеска невеста* (str. 59–70). Beograd: Друштво за srpski jezik i књижевност Srbije]
- Кржић, С. (2010). Концепт континуитета у „Антологији српског песништва” Миодрага Павловића. У Ј. Делић (ур.), *Песништво и књижевна мисао Миодрага Павловића* (стр. 483–505). Београд: Институт за књижевност и уметност – Учитељски факултет.
- [Kržić, S. (2010). Koncept kontinuiteta u „Antologiji srpskog pesništva” Miodraga Pavlovića. U J. Delić (ur.), *Песништво и књижевна misao Miodraga Pavlovića* (str. 483–505). Beograd: Institut za књижевност i umetnost – Učiteljski fakultet]
- Кулишић, Ш., Петровић, П. Ж., Пантелић, Н. (1970). *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- [Kulišić, Š., Petrović, P. Ž., Pantelić, N. (1970). *Srpski mitološki rečnik*. Beograd: Nolit]
- Радонић, М. (2015). *Стуб сећања српске културе: есеји Миодрага Павловића*. Андрићград: Андрићев институт.
- [Radonić, M. (2015). *Stub sećanja srpske kulture: eseji Miodraga Pavlovića*. Andrićgrad: Andrićev institut]
- Радловић, М. (2010). Културолошко-философске идеје Миодрага Павловића. У Ј. Делић (ур.), *Песништво и књижевна мисао Миодрага Павловића* (стр. 135–159). Београд: Институт за књижевност и уметност – Учитељски факултет.
- [Radulović, M. (2010). Kulturološko-filosofske ideje Miodraga Pavlovića. U J. Delić (ur.), *Песништво и књижевна misao Miodraga Pavlovića* (str. 135–159). Beograd: Institut za књижевност i umetnost – Učiteljski fakultet]
- Толстој, С., Раденковић, Љ. (2001). *Словенска митологија: енциклопедијски речник*. Београд: Zepter book world.
- [Tolstoj, S., Radenković, Lj. (2001). *Slovenska mitologija: enciklopedijski rečnik*. Beograd: Zepter book world]
- Хамовић, Д. (2010). Павловићева књига српског песништва. У Ј. Делић (ур.), *Песништво и књижевна мисао Миодрага Павловића* (стр. 465–481). Београд: Институт за књижевност и уметност – Учитељски факултет.
- [Hamović, D. (2010). Pavlovićeva knjiga srpskog pesništva. U J. Delić (ur.), *Песништво и књижевна misao Miodraga Pavlovića* (str. 465–481). Beograd: Institut za књижевност i umetnost – Učiteljski fakultet]
- Eliot, T. S. (2017). *Tradiciја i individualni talenat i drugi eseji* (M. Mihailović, prev.). Beograd: Službeni glasnik.

- Gerbran, A., Ševalije, Ž. (2009). *Rečnik simbola* (P. Sekeruš, K. Koprivšek, I. Gordić, prev.). Novi Sad: Stylos art – Kiša.
- Nodilo, N. (2003). *Stara vjera Srba i Hrvata*. Beograd: MVTС.
- Petrović, S. (1988). Ka autonomiji književnog dela. *Gradina*, 23(5), 106–111.

Извори

- Павловић, М. (1958). *Рокови поезије*. Београд: Српска књижевна задруга.
- [Pavlović, M. (1958). *Rokovi poezije*. Beograd: Srpska književna zadruga]
- Павловић, М. (1964). *Антологија српског песништва (XIII–XX век)*. Београд: Српска књижевна задруга.
- [Pavlović, M. (1964). *Antologija srpskog pesništva (XIII–XX vek)*. Beograd: Srpska književna zadruga]
- Павловић, М. (1982). *Антологија лирске народне поезије*. Београд: Вук Караџић.
- [Pavlović, M. (1982). *Antologija lirske narodne poezije*. Beograd: Vuk Karadžić]
- Павловић, М. (1984). *Антологија српског песништва*. Београд: Српска књижевна задруга.
- [Pavlović, M. (1984). *Antologija srpskog pesništva*. Beograd: Srpska književna zadruga]
- Павловић, М. (1989а). *Бој на Косову: народне песме*. Ниш: Просвета.
- [Pavlović, M. (1989a). *Boj na Kosovu: narodne pesme*. Niš: Prosveta]
- Павловић, М. (1993). *Огледи о народној и старој српској поезији*. Београд: Српска књижевна задруга.
- [Pavlović, M. (1993). *Ogledi o narodnoj i staroj srpskoj poeziji*. Beograd: Srpska književna zadruga]
- Павловић, М. (1999). *Свечаности на платоу*. Београд: Просвета.
- [Pavlović, M. (1999). *Svečanosti na platou*. Beograd: Prosveta]
- Pavlović, M. (1972). *Dnevnik pene*. Beograd: Slovo ljubve.
- Pavlović, M. (1986). *Obredno i govorno delo*. Beograd – Priština: Prosveta – Jedinstvo.
- Pavlović, M. (1987a). *Poetika žrtvenog obreda*. Beograd: Nolit.
- Pavlović, M. (1987b). *Govor o ničem*, Niš: Gradina.
- Pavlović, M. (1989b). *Hram i preobraženje*. Beograd: Sfairos.

Nataša S. Drakulić Kozić

Summary

FOLKLORE IMAGES OF THE NIGHT SKY IN THE CONTEXT OF MIODRAG PAVLOVIĆ'S ESSAYS AND ANTHOLOGIES

In the literature about Miodrag Pavlović's work as an anthologist and essayist, the moon and the stars have never been thoroughly examined as poetic motifs or as themes that he repeatedly used in his texts. With that in mind, the aim of this paper is to shed light on the image of the night sky in Serbian oral poetry selected by Pavlović, as well as on his interpretation of its meanings. The following books by this author were included in the research: *Anthology of Serbian Poetry* (1964, 1984), *Anthology of Lyric Folk Poetry* (1982), *The Battle of Kosovo: Folk Poems* (1989); as well as *Deadlines of Poetry* (1958), *Diary of Foam* (1972), *Ritual and Speech Work* (1986), *Poetics of the Sacrificial Rite* (1987), *Talk about Nothing* (1987), *The Temple and the Transfiguration* (1989), *Essays on Folk and Old Serbian Poetry* (1993), and *Festivities on the Plateau* (1999). The selected material confirms Mircea Eliade's thesis from *The Sacred and the Profane* that space and celestial bodies are sacred because they are unreachable, which is why they are objects of fascination and continual interpretation from mythical understanding to poetic visions. Reviewed relevant literature on the topic and analytical reading of the material show that folklore representations of the night sky inspired Miodrag Pavlović. He emphasized their specific features in Serbian traditional culture as well as their universal, archetypal symbolism in the mythologies and religions of different nations. Considering that oral poetry creates a dynamic image of the moon and the stars, it will be reviewed in the context of its flexibility, with reference to Gaston Bachelard's study *Air and Dreams*.

Key words:

Miodrag Pavlović, essay, anthology, moon, stars, morning star, myth, archetype, flexible poetic image

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.13>

821.521.09 Икју

821.521.09-1

Obrnuti asketizam monaha-pesnika Ikjua i poetski identitet japanskoga zena

Dalibor D. Kličković*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za orijentalistiku

 <https://orcid.org/0000-0002-0081-6195>

Ključne reči:

Ikju Sođun,
Japan,
zen-budizam,
klasična kineska
poezija,
asketizam,
Delez,
transgresivnost

Apstrakt

U ovom radu sagledavamo mogućnost drugačijeg, nadamo se savremenijeg i univerzalnijeg, razumevanja neortodoksnih i subverzivnih elemenata u pesničkom delu Ikju Sođuna, japanskog zen-monaha i pesnika (14-15. vek). Iako je poezija u izrazu zena i vekovima pre toga već obavljala važnu ulogu, a Ikju u naslednoj duhovnoj lozi zena pretendovao na pravovernost i puno nasledno pravo, njegova poezija obiluje „nekanonskim” motivima, koji, čini se, svedoče o heterodoksnoj prirodi poetske interpretacije zena u njegovom stvaralaštvu. U većini dosadašnjih, modernih tumačenja, ti se elementi pripisuju buntu protiv hipokrizije klerikalnog establišmenta. Ne poričući valjanost i takvog razumevanja, u ovom radu razmatramo prirodu asketskoga podviga u budizmu te predlažemo alternativnu interpretaciju duhovnog i pesničkog Ikjuovog dela na tragu savremene filosofije, pre svega one Žila Deleza. Ka ishodu, argumentaciju vodimo u pravcu teze o pesniku *postajanja*, koji svoj identitet povlači iz etabliranih i predvidljivih značenja te ostaje skriven u virtualnome, odakle nastupa kao podvižnik „obrnutog puta”. Njegova aktuelnost danas nije u postojanosti pesničkoga subjekta i glasa, već u nepostojanosti i otporu reprezentovanju unutar svodljivih identitetskih granica. (примљено: 2. јануара 2025; прихваћено: 15. априла 2025)

Ovako formulisani naslov nagoveštava da u ovom tekstu polazimo od sledećih pretpostavki: 1. iako poreklom kineski vid budizma, zen (kin. *chan*) ima i svoj prepoznatljiv japanski karakter; 2. u konstruisanju i raspoznavanju tog identiteta moguće je primeniti osobeni pristup koji bismo nazvali *obrnutim asketizmom* (jap. *gyakugyo*); 3. i, na koncu, u građenju japanskoga lica zena, tog negdanjeg poroda kineske misli i indijskog budizma, važnu ulogu imao je i jedan srednjovekovni monah-pesnik, za čiju se ličnost vezuju projave namerne ili spontane jurodivosti. Ovo potonje, opet, sugeriše sledeću okolnost: osim toga što zen pokazuje težnju ka odstupanju od budističkog „standarda” i konvencija, on svoje teze i uvide rado iskazuje poetskim jezikom. Nijedna od ovih tvrdnji nije osobito nova, budući da one predstavljaju opšta mesta i već uobičajene aspekte proučavanja zena. Ono što, međutim, još uvek izmiče potpunijem razumevanju jeste, pre svega, stvarna uloga monaha i pesnika Ikjua (一休宗純, 1394–1481) u istorijskom razvoju japanskoga zena, a onda i ne manje važno pitanje vrednosti njegovoga dela danas, kada je zen već odavno deo globalizujućih trendova u svetu, dok su u Japanu, s druge strane, i njegova društvena pozicija i književni ambijent nepovratno izmenjeni u odnosu na srednjovekovnu paradigmu. U ovome radu bavićemo se poglavito ovim drugim pitanjem, vođeni ubeđenjem da bi, imajući u vidu činjenicu da zanimanje za Ikjua kontinuirano traje, celishodno bilo predložiti savremeniji okvir za razumevanje njegovoga pesničkog dela. To valja činiti poštujući kontekst i implikacije zena kao spiritualne i soteriološke prakse, pri čemu je i metodološki korisno i suštinski moguće osloniti se na njegove potencijale da komunicira s metafizičkim i ontološkim opredeljenjima postmodernoga Zapada.

Put od kineskih početaka i razvoja do japanskih vidova ovoga pravca u budizmu proučava se kao složen društveno-istorijski proces. Osobiti izazov u njegovome praćenju predstavlja razumevanje težnje zena ka radikalizovanju ontoloških i soterioloških teza budizma, što se može manifestovati kao invertovanje konvencionalne logike koja podrazumeva proporcionalan i strogo uzročno-posledičan odnos između ispravnoga napora i prosvetljenja kao izbavljenja iz patnji egzistencije. Izrazitiji primeri ove težnje javljaju se u Japanu s poznim srednjim vekom, kada dozreva i osobena zen-budistička kultura. Svoju prvu japansku sintezu zen doživljava upravo tada i u tome je periodu vidljiv i njegov dvojaki odnos prema društvenoj i političkoj realnosti: on se, s jedne strane, institucionalizuje i učestvuje u produkciji društveno-politički prihvatljivih vrednosti; istodobno, međutim, opstaju i inherentni tokovi koji istrajavaju na nekonformizmu i zahtevaju održavanje vitalnih potencijala zena kao duhovno-asketskoga puta sa ciljem u rešavanju čovekove nepovoljne ontološke situacije. U oba ova slučaja, a u skladu s tradicijama i Kine i Japana, poetskome medijumu obrazovano monaštvo pribegava kao sredstvu saopštavanja ličnih duhovnih aspiracija, iskustava i ideala. S druge strane, klasična kineska pesnička forma ostaje i praksa od najvišega društvenog prestiža, te sredstvo komunikacije među učenim svetom uopšte.

Ličnost koja na vrhuncu razvoja zena u Japanu sažima ključne aspekte tog fenomena, i svojom osobenom i posebno proživljenom interpretacijom življenja

i podviga po zenu do danas pobuđuje zanimanje, jeste upravo Ikju Sođun. Živeći monaški od ranoga detinjstva u manastirima japanskoga *rinzai*¹ zena, Ikju se našoj pažnji naročito preporučuje svojim poetskim delom, živopisnog spektra i snažno individualizovanog glasa, no neretko paradoksalnih i kontradiktornih značenja, čije razumevanje dodatno otežava upotreba ličnog idioma u primeni klasične poetske forme. Došavši na svet u doba već precvale, premda svojim tradicijama još živo prisutne aristokratske kulture, u vremenu politički nestabilnom i na pragu bespoštrednih ratovanja za prevlast među samurajskim porodicama, a što će biti i razdoblje uzleta građanskog staleža i kulture, Ikju uporno postavlja pitanje koje bi se i danas moglo postaviti: šta je to autentični zen? No, postavlja ga gotovo u formi zen *koana*²: kako živeti dostojno zena, ako je glavni zadatak sledbenika da taj isti zen uništi?

Kao što se kaže u jednoj enciklopedijskoj biografiji, Ikju svoj vek provodi gradeći, svesno ili ne, nešto što će se prepoznavati kao arhetip (Bowring, 2019) delatnoga zen-ratnika, atleta, koji ne uživa u samozadovoljstvu i raskoši privilegovanog sveštenstva, već se kreće gradskim četvrtima kao nevaljali i neposlušni duh zena.³ Taj *idealni* zen, koji se u poetizovanom kineskom diktumu poredi s plutajućim oblakom i vodenim tokom – po dinamičnosti i odsustvu utvrđene forme – može opstajati samo dokle teče, ponavljajući se u neponovljivosti i identifikujući se obnavljanjem različitosti u odnosu na sebe samoga. Ako je u novije vreme popularnost stekao koncept simulakruma, Ikju to zacemento nije bio – bar ne u platonističkom smislu (nepotpune) kopije modela. Doduše, u pozitivnome smislu simulakruma kao produktivnog čina što ruši utvrđene modele (Clark, 2002: 59), Ikju – kakvoga ga znamo iz *priča* – jeste upravo onaj koji se večito vraća svaki put drugačiji, ogorčen svetom no opet izmiren sa svojom sudbinom.

Svakako, ni priča o Ikjuu ne nastaje *ex nihilo*, pa nam tako biografski podaci omogućavaju praćenje niza momenata sage o njemu. Popularna teorija o poreklu kaže da je bio nezakoniti sin cara Go-Komacua (後小松天皇, 1377–1433), ali život

1 Jedan od tri pravca japanskog zena. Njihove međusobne razlike nisu od većeg značaja za ovaj rad.

2 *Koan* (kin. *gong'an*) označava zagonetne i, po pravilu, paradoksalne iskaze u zenu, kakvi najčešće nastaju naknadnim izdvajanjem ključnih fragmenata iz dijalogo-majevičkih pouka izrečenih u susretima učitelja iz starine i njihovih sagovornika. Tradicionalno i prema konvenciji žanra, ti susreti završavaju se prosvetljenjem sagovornika. Od 12. veka, naglašava se nadlogička i dekontekstualizovana priroda koana kao lingvističke i psihološke zagonetke, u koju se proniče ne diskurzivnom logikom već kontemplativnom obradom i performativnim aktom kojim učenik dokazuje da je celim svojim bićem razumeo i otelotvorio nadintelektualnu suštinu budističkog prosvetljenja.

3 Neposlušnošću nazivamo njegov stav prema institucionalnome zenu, premda je Ikju dužno vreme proveo u podvigu i krajnjoj poslušnosti kod svojega učitelja po imenu Kaso Sodon (華叟宗曇, 1352–1428). Kaso je živio u kolibi kraj jezera Biva i bio je poznat po strogom isposničkom životu, u čijem je duhu rukovodio i svoje učenike. Prema Ikjuovoj biografiji, koju su sastavili njegovi učenici, nije bilo mnogo onih koji su mogli slediti takav duhovni program, dok je Ikju pokazao najveću meru pokornosti i trpljenja. Iako je iskazao punu poslušnost duhovnom autoritetu, od biografa saznajemo i to da je odbio da primi „potvrdu o prosvetljenju“ (jap. *inka*) koju mu je Kaso pripremio. Reč je o nekoj vrsti diplome koju učitelj u zenu dodeljuje učeniku, priznavajući mu tako ostvarenje glavnog duhovnog cilja – prosvetljenja (jap. *satori*). Poznato je da se ogorčeno protivio formalizovanju svakog autoriteta, no Ikju je dosledno odbijao i to da sam bude proizveden u takav status, birajući tako put doživotnog stranstvovanja.

mu poprima drugačiji tok nakon što majka s detetom biva prognana na obode društva usled političkih spletki. Već sa pet godina počinje njegov život u budističkim hramovima prestonoga Kjota, kada se on, s jedne strane, obrazuje u klasičnoj kineskoj poeziji, što je tradicijom obavezujući deo monaške obuke u zenu (Hori, 2010). S druge strane, njegova duhovna glad ostaje neutoljena, a on rano uviđa u kojoj su meri među monaštvom prisutni takmičarski duh, taština i slavloljublje. Biografija *Ikju ošo nenpu* (一休和尚年譜), pored samog pesničkoga dela i jedini neposredniji izvor saznanja o njemu, nužno sadrži elemente hagiografskog doterivanja u izboru i prikazivanju segmenata života svojega junaka. Mi, međutim, nismo u obavezi da, podržavajući jedan narativ, učestvujemo u osvežavanju i diseminaciji legendarnih kazivanja. Doduše, legenda je oživela još za njegovih dana, pa danas dostupni podaci, kako nalazi liđima Takajoši (飯島孝良), dovoljno rečito govore o odnosu učenika prema liku i delu učitelja, potvrđujući nam da su već oni koji su ga neposredno poznavali posvedočili u prilog osobenosti podviga koji na sebe uzima: očuvanje zena razaranjem okoštalošću njegove forme (飯島, 2024).

No, kako god bilo, naš cilj nije ni da održavamo tezu – zacementirano – a pogrešno – o tome da su krajnosti Ikjuove interpretacije zena bile sredstvo kojim se on borio protiv duhovne i intelektualne hipokrizije i učmalosti svojega doba. U svako vreme, te bez obzira na stanje svesti i savesti društvenih elita, postoji gotovo arhetipska – ujedno ontološka i psihološka – potreba za dekonstrukcijom kompromitovanih ili dotrajalih vrednosti. U Japanu toga razdoblja, prirodno je bilo, naizgled, da takav impuls potekne upravo iz zena, koji, međutim, dekonstruktivistički diskurs održava u svrhu konstruisanja sopstvene paradigme, a znatno ređe ga koristi kao oružje društvene kritike. U svakom slučaju, kult *trikstera* ili nevaljalca, ukoliko ga odredimo kao onoga ko „ne samo da je buntovnik protiv autoriteta, već je i onaj što krši sve zabrane da bi karikiranjem, humorom i kreativnim nevaljalstvima prosvećivao umove” (Ma, 2018: 1), ima svoju tradiciju u Japanu, a Ikjuova ličnost kao da se za tu ulogu sama preporučivala.

Ukoliko ga, međutim, posmatramo isključivo u okvirima mita o kulturnom heroju, sugerisala bi se njegova nedostupnost, a time i nerazumljivost te, nužno, neaktuelnost njegovoga dela unutar izmenjene semiotičke paradigme. Pored *neizvesnog* Ikjua koji u legendi uzrasta u kulturnog heroja, odnosno do simbola otpora u modernim interpretacijama, istorijski se sa sigurnošću može potvrditi postojanje jedino monaha i pesnika. Prema tome, ono što svakako jeste moguće činiti da bi se razumeo višedimenzionalni „fenomen Ikju” bilo bi iznalaženje i drugih interpretativnih modela koji omogućavaju alternativno tumačenje njegove poetike u dijahronijskoj perspektivi, te među različitim sistemima značenja. Kako kaže Jos de Mul, naše hermeneutičko iskustvo udaljene kulture dešava se, u osnovi, na tri načina: *rekonstruktivno*, kao teorijska rekonstrukcija univerzalnoga znanja s ishodom u širenju sopstvenog horizonta (Diltaj); *konstruktivno*, koje podrazumeva stapanje horizonata, našega sopstvenog i stranog (Gadamer), pri čemu iskustvo stečeno interpretacijom poseduje i primenljivu vrednost; najзад, tu je i *diseminacija* horizonata (Derida) – kao odustajanje od utvrđivanja jedinstvenog smisla (De Mul,

2011). U ovome poslednjem slučaju, reč je o neprestanoj produkciji novih značenja, kao što se kaže u sledećem: „Svaki znak, lingvistički ili nelingvistički, govorni ili pisani [...], kao manja ili veća celina može biti citiran, stavljen među znake za navođenje; na taj način on može prekinuti vezu sa svakim zadatim kontekstom, i zametnuti beskonačno mnogo novih konteksta [...]” (De Mul, 2011: 644). Štaviše, kako primećuje de Mul, tu se već dovodi u pitanje i sam koncept *horizonta*, pa se to stanovište ponegde smatra i „anti-hermeneutičkim” (De Mul, 2011: 644). U slučaju Ikjuove poetike, tumačenje u ključu koherentnosti smisla često je otežano do nemogućnosti, pa je poželjan izbor koji oslobađa potrebe za razumevanjem podređenim bilo svrhama zena bilo očekivanjima konvencija pesničke forme.

Susret s Ikjuovim pesničkim delom podrazumeva uplitanje u bar dve serije, tj. dve distribucije događaja koje se prepliću i sa čijim singularnostima valja računati: to je nikad dovršivi podvig zena, po sebi već bremenit logičkim protivrečnostima i neočekivanošću semantičkih konekcija, i idiosinkratički poetski svet koji, istina, emituje značenja na frekvenciji tradicionalnog diskursa zena, no s njim ostaje u napetom odnosu međusobne nesvodljivosti. Tradicionalno, taj kompleks tumači se kombinovanjem prvih dvaju među prethodno navedenim hermeneutičkim modelima, dok ćemo se u ovom radu založiti za mogućnost angažovanja trećega, koji dopušta razgradnju tradicionalnih značenja u korist otvorenijeg razumevanja. Kao što smo već rekli, uobičajeno je da se antinomičnost Ikjuovog zena tumači kao bezmalo *logičan* odgovor na negativne tendencije razdoblja (rekonstruktivni metod), odnosno kao glas „viteza vere” budističkog tipa (konstruktivni metod), čije zanemarivanje etičkih i društvenih normi ne samo što je opravdano i *razumljivo*, nego je na njega moguće ugledati se i u današnje vreme. Pri tome se, valjda opet shodno naklonostima vremena, zaboravlja da delo ovog monaha, u skladu sa srednjovekovnom paradigmom, treba posmatrati u sklopu njegove asketske prakse. Zato je neophodno posegnuti za perspektivom kadrom da Ikjua sagleda iz ugla antinomičnosti u srcu same askeze, jer i biografija i poezija svedoče o tome da on jeste bio podvižnik, no jedinstvene vrste čak i za sam zen s njegovom tradicijom ekscentričnih i nekonformističkih karaktera.

Vođeni, dakle, potrebom novog razumevanja Ikjuovog etosa, okvir, za sada tek uopšten, jednog drugačijeg sagledavanja postavljamo prema filosofiji imanencije Žila Deleza, računajući prevashodno na njen potencijal da integriše život i iskustvo, tj. vitalno i empirijsko.⁴ Nasuprot hijerarhijskoj organizaciji bića s povlašćenim, moćnim subjektom u metafizičkom odnosu prema transcendentnoj suštini, za Deleza biće nije emanacija večnih Ideja već se „život bilo koje individue mora

4 Pitanjem Delezovog odnosa prema zenu i dalekoistočnoj misli uopšte bavi se Zhang (2016), zatim *Deleuze and Buddhism* (2016), i dr. Problem konceptualne samerljivosti u toj meri različitih filozofskih sistema kakvi su Delezova misao i zen-budizam upitnim čini opravdanost bilo kakvog dovođenja u zajedničku ravan. U tom smislu napominjemo da ni ovde ne pribegavamo metodu površnih analogija niti konačnih argumenata. Afinitet prema taoizmu i zenu, međutim, da se prepoznati u Delezovom delu, a njihovo učenje o međupročimanju svega na istome planu postojanja pojava u njihovoj *takvosti* (haecceity) bez većeg otpora može se posmatrati u kontekstu Delezove geografije, koja ne pravi fundamentalnu razliku između živoga i neživog već izobražava dinamiku sila koje oblikuju celinu života.

ocenjivati kvalitativnim razlikama između različitih načina postojanja, koji se mogu vrednovati isključivo u smislu toga šta sam ja kadar da učinim” (Žukauskaitė, 2015: 62). Umesto pretnje vrhovnim moralnim sudom, kriterijum kvaliteta ličnosti je dinamika afekata kao intenziteta, koji su potencijal za promene (Žukauskaitė, 2015: 62). Primenjeno na Ikju, autoritet i nadu on ne nalazi u spoljašnjem, objektivizovanom cilju, već je sav njegov svet prožet silama delatnim kroz poetski jezik, ali na način moguć tek nakon što se asketski oblikovana ličnost, uklonivši svaki trag ego-konformizma, izloži dejstvu sila s kojima u svakom trenutku iznova stvara svet. Protokol i ishodi tog asketizma ne daju se predvideti i uklopiti u obrazac uzornog kaluđera. Na ovo je važno ukazivati i danas, kada i neki predstavnici japanskoga zena smatraju da nema mesta za novu reevaluaciju izazova koji Ikju predstavlja, i pored činjenice da se zen, kao i budizam uopšte u sekularizovanom Japanu, danas bori za pravo na postojanje i svrhu. Zajedno s monahom Dogenom (道元, 1200–1253), Ikju, i podvižnik i pesnik, nosilac je jedne identitetske paradigme unutar japanskoga zena, na način da se sa svojim strogim i ništa manje slavnim prethodnikom u izvesnome smislu čak dopunjuje, budući da zajedno predstavljaju dva izvora uvek dobrodošlog vitalističkog impulsa.

Ikju slovi za najpoznatiju zen-budističku figuru sasvim osobene harizme u Japanu (芳澤, 2015: 4), a njegova neobična slava pronela se i znatno van granica prostora i vremena u kojem je živio. Prati ga laskavi glas jurodivog kaluđera koji nije posegnuo za privilegijama koje je zen-budistička elita sa svojom visokom kulturom tada uživala kod samurajske vlade. On se, takođe, ne sme razumeti ni kao nezadovoljni kritizer i osujećeni idealista u uslovima kada je zen, plaćajući danak svom društvenom uticaju te ekonomskoj i kulturnoj moći, navodno gubio na verodostojnosti puta duhovnog uzrastanja i metafizičkog spasenja. Ikju je više i od zastupnika povratka dogmi o „izvornome zenu”, što mu se neretko pripisuje u kontekstu razdoblja posuvraćenosti mnogih u monaškoj zajednici. On je asketa obrnutoga načina, naoružan volšebnom moći da gradi ono što razvaljuje, te je sasvim opravdana zapitanost mnogih, pa i naša: da li je zen uistinu iznedrio njega ili je, pak, on taj koji je u Japanu stvorio zen novog tipa (芳澤, 2015: 8)?

Ikju na površinu izvodi manje vidljivo, takoreći nezvanično lice onoga zena što živi od jurodivosti svojih legendarnih junaka, među kojima su, u Kini, Budai (布袋, 8-9 vek), Puhua (普化, 8-9 vek) i Hanšan (寒山, 9. vek). Kao da odgovara na zahtev iz poznate zen-pouke, koja traži „iskorak u ambis praznine s vrha duge motke” (jap. *hyakushaku kanto*)⁵ – dakle mesta na kojemu se završava konvencionalni put – on se, nasuprot samozadovoljstvu i raskoši, predstavlja kao onaj koji, delezovski kazano, putuje *nomadski*, „neprestano umičući kodu sedelačkih naroda” (Zhang, 2016: 417). Za njega, nasleđe nije norma omeđena razumskim pravilima i dogmom, već potencijalnost koju valja neumorno aktualizovati, a zatim opet nanovo poricati.

5 U kineskim zbirkama koana, kao što su *Jingde chuandenglu* (景德伝灯録, 1004) i *Wumenguan* (無門関, 1229), javlja se i jedan u kome se kaže se da postojano sedenje na vrhu duge motke već predstavlja veliko postignuće, no to još nije i najviši stepen znanja – veće od toga je krenuti i korak dalje, kada se čovekovo istinsko biće otvara i ostvaruje u svim pravcima vasiljene.

Njegov je onaj zen što dobija uvek novi život u konfiguracijama čije je čvorište lično on, no tek kao provodnik energija od čijega je potčinjavanja prethodno odustao. Predelima mapiranim tradicijom zena Ikju prolazi iznova ih trasirajući na načine koji se ne daju predvideti, otuđujući poznato u neočekivano i sklapajući nove saveze i konfiguracije poznatih elemenata. Reči dobijaju osobena značenja, a ličnosti iz tradicionalnoga konteksta dospevaju u neočekivane uloge. Sebe naziva „slepim magaretom” (jap. *katsuro*), što je već klasični zen trop koji se, u Ikjuovom idiomu, može odnositi na onoga koji ne podleže linearnoj logici prenošenja učenja. Poništavajući zadate koordinate i lutajući divljinom u grubim sandalama i sa štapom u ruci, poput glasa vapijućeg u pustinji, on trasira put zena koji nikuda ne vodi – i kojim se ne može dvaput proći.

Neophodno je na Ikjuov asketizam obrnutoga puta odgovoriti promišljanjem askeze uopšte, kao jedinstvene umetnosti oblikovanja tela i duha, no čiji rezultat nužno ostaje nevidljiv i samome delatniku. Jedino tu, na putu podviga, može se susresti ličnost koja nakon godina strogog isposničkog življenja ostavlja poetski trag o još težem pregnuću: da u predahu na putu od greha ka svetosti, kako je Ikju samoga sebe odredio, živi po *linijama bekstva*, raskidajući veze koje mu pripadaju po zavetu učitelja a koji je dužan neprestano da krši kako bi ga dosledno održao. Počev od ove tačke, već je iluzorno Ikjua smatrati doslednim pesničkim subjektom – umesto toga, on nam se ukazuje, kako primećuje Jošizava Kacuhiro (芳澤勝弘), kao kakav mnogoliki buda Avalokitešvara (芳澤, 2015: 5). I onda kada, naizgled, govori o prosvetljenju, kao i onda kada je akter u eksplicitno erotskim pesmama koje, već kao starac, posvećuje slepoj devojci Šin, pred nama stoji ne *jedan* Ikju nego sklop želje i akcije, koji smenjivanjem izlaznih i ulaznih tačaka u istoj pesmi može poprimiti čas lik zen-učitelja iz stare Kine, čas se pojaviti u sadašnjosti kao zaljubljeni sanjar što uživa u večnom proleću ljubavi. Prosvetljenje i erotsko ne daju se razdvojiti: oboje su manifestacija vitalne energije koja slobodno teče među konceptima/slikama postavljenim često u jukstapoziciji izvan očekivane hijerarhije značenja.

Privilegovanju prosvetljenja kao transcendentnog u odnosu i na sam život zen se suprotstavlja budući da je on religija imanencije (Han, 2022). Sa Ikjuom taj otpor dostiže vrhunac, pa se na plan imanencije može projektovati, i tako lakše prihvatiti, i logika podvižnika što krši sopstvena pravila. Pod *imanencijom* podrazumevamo filozofski stav koji za relevantnu uzima *istinu* sadržanu unutar samodovoljnosti svakodnevnog poretka te drži izlišnim bilo kakvo prevazilaženje u pravcu ili u korist transcendencije. Nećemo ovde posebno razmatrati poznatu tezu o tome da se kineska misao uopšte, pa tako i zen-budistička, najbolje može razumeti upravo u pojmu imanencije. Ono što za logosni um, koji od prosvetljenja očekuje prevazilaženje i dostizanje istine višeg reda, predstavlja aporiju i paradoks Ikjuovog zena – paradoks podvižnika koji se prikrivanoj dekadenciji suprotstavlja otvorenom – može se najbolje razumeti kao dešavanje na planu imanencije. Iz te perspektive, umesto transcendentnih i nadređenih entiteta, kao što su *Budina priroda* ili prosvetljenje, i afirmacije odnosa između takvih identitetski diskretnih elemenata, fokus je na kapacitetu decentralizovanog asketskog subjekta da slobodno

uspostavlja relacije među njima. One u gusto spletenoj intertekstualnoj mreži nastaju vibrirajući u živom odnosu prema i među elementima književne tradicije, istorije i zen-budističkog korpusa. Bilo da su protagonisti pesama žitelji budističkog panteona, bilo da dolaze iz zen-budističkih žitija i hronika, ili su pak kakva ličnost iz repertoara klasične književnosti, od Ikjuove pesme ne treba očekivati zen-pouku ili zatvorenu misao. Njegova asketska težnja ka večnome prebivanju u spokojstvu budističke nirvane ostvaruje se već sada, u dijalektici žudnje koja se odriče svojega cilja, da bi se, ostajući u imanenciji sadašnjega trenutka, uvek iznova i radosno vraćala ovome mučnom svetu.

Jedna od Ikjuovih pesama, pod naslovom „Podvig u vreme mira” (太平正工夫), glasi ovako:

U nagoti i kako me volja živim – eto ti podviga!
Juče mudar, već danas glup;
Nebo mračno ili vedro – nek' bude šta mora.
Evo me sad, natkrijem dlanom oči i gledam daleko.⁶
(芳澤, 2023: 147)

Ovde treba napomenuti da u pesmama na klasičnome kineskom jeziku najčešće izostaje lična zamenica pa, prema tome, i pravi subjekt sa svojim atributima, a gramatičko lice ništa pouzdanije nije moguće utvrditi ni na osnovu glagolskih oblika. Zbog toga svako prevođenje neminovno podrazumeva određivanje i učitavanje tačke gledišta, kao i niza drugih pripadajućih odnosa. To, posledično, ograničava iskaz na jedan određeni pesnički glas, a takvim personalizovanjem uvodi se i jaki subjekt, eksplicitno iskazane volje i jasnih odnosa posedovanja. Ne možemo tvrditi da to prevođenje uvek nužno i drastično menja značenje pesme, no ograničavaju se potencijalni smislovi jer se umesto događajnosti u fokus postavlja subjektivni agens.⁷ U ovoj konkretnoj pesmi, tako, imamo asketu, možda ne nužno u prvom licu, koji svoj podvig skriva; svoje pojavno biće on svodi na neznatnu meru, postajući čovek bez osobina i praktično nevidljiv za druge. Kao što stoji i u naslovu pesme, glavni junak ovde je sam podvig – ne i podvižnik. Stanje nagote i prepuštanje volji neba znači upravo slediti *linije bekstva* u nomadskom lutanju i u poslušnosti pred menama nebeskih/zemaljskih prilika, u nepomičnom kretanju ka još nepoznatom načinu postojanja. Aktualizacija unutrašnjih kretanja u konkretnu figuru čoveka što stoji i svoju prošlost evocira u sadašnjosti, pogledavajući već i prema budućnosti, a koja je izvesna jer su vremena mirna, tek je mogući ishod. No, znamo da vremena nisu bila nipošto mirna, i to je indikator da ovakvu pesmu ne treba tumačiti kao tek izraz spokojnog zadovoljstva konkretne osobe.

Ikjuove pesme nije moguće razvrstati prema vremenu nastanka, no jedan njegov stih, koji glasi „Ludi oblak – ko će razumeti ludilo kojim živi”, upozorava nas

⁶ Pesme s originala preveo autor rada.

⁷ U poetici klasične kineske poezije, govori se o „svetu bez 'ja'”, u kojem „objekti gledaju druge objekte pa se gubi iz vida razlika između 'ja' i 'objekta'” (Liu, 1988: 125).

da, bio prividno spokojan ili zaljubljen, njime uvek upravljaju zakoni nedohvatni drugim ljudima. U toj „mahnitosti” ishodište je i njegovog asketizma, koji je instanca ostvarivanja mogućnosti koje dopušta budizam mahajane: u ambivalentnosti između sledovanja konstruktivnim, osveštanim težnjama ka svetosti i, s druge strane, volje ka otvorenom suočavanju s potencijalima grešnih strasti, čija je transformacija – dakle prihvatanje! – deo kreativnog procesa.

Kad govorimo o asketizmu u kontekstu elitne kulture pri zen-budističkim manastirima tokom kasnijega srednjeg veka, dakle u Ikjuovo vreme, korisna je Harfamova (Geoffrey G. Harpham) teza da je asketizam uvek tamo gde i kultura, jer svaka kultura, koliko god bila materijalistička ili hedonistička, od svojih članova iziskuje izvesno samoporicanje (Harpham, 1992: xi–xii). Štaviše, kaže on, asketizam kulturu niti sasvim poriče niti je, pak, bezrezervno podstiče – naprotiv, osmišljava upravo opoziciju kulture i antikulture, budući da i „uznemiravajuća, neodređena čežnja prema predkulturnom, postkulturnom, antikulturnom i vankulturnom jeste integralni deo iskustva kulture” (Harpham, 1992: xii). Harfam, dalje, sledeći Vilijama Džejmsa (William James, 1842–1910), potvrđuje i naše uverenje u pogledu toga da fenomen asketizma ne pripada isključivo sistematskoj religiji, već je on svojevrsni herojski čin dalekosežnih implikacija, a takođe i način življenja koji uživa „najveću punoću života” (Harpham, 1992: xiii) – punoću, dodali bismo, kao naglašenu sposobnost afektivne razmene sa životom. Intuitivna slutnja da ograničavanje prirode može biti i sredstvo njene afirmacije vrhuni u radosno paradoksalnom Džejmsovom zaključku da „asketa otelovljuje *metafizičku tajnu* da onaj ko se hrani smrću, onom koja se sama hrani ljudima, poseduje život u najvećoj i izvanrednoj meri” (Harpham, 1992: xiii).

Nasuprot danas verovatno preovlađujućem doživljaju asketizma kao neprirodnog i negativnog htenja usmerenog ka potiskivanju i obezvređivanju ljudske prirode, grčki pisac Nikos Kazancakis (Νίκος Καζαντζάκης, 1883–1957) opisuje askezu intenzivnim metaforama vatre, sukoba i kretanja, te sveproždiruće agonije kojom se ljudsko biće upodobljava stihijama univerzuma, provodi kroz sebe život sve od najnižih oblika, preobražava ga i uzvodi do božanske stvarnosti (Dombrowski, 1998). Toj je stvarnosti čovek pričastan kao saborac božanstva, kao onaj koji opkoračuje ambis stojeći nogama na zemlji među zverima, dok se telom od grudi ka glavi proteže ka Kriku – Bogu ili Erosu univerzuma (Dombrowski, 1998). Asketa je i Kazancakisov svetogorski podvižnik Makarije, koji se opisuje kao verujuća duša što zubima svoje vere, poput ljudožderske nemilosrdne zveri, proždire vlastito telo. U filozofskom sistemu ovoga pisca telo, međutim, nije apsolutna suprotnost duši, budući da se ono transspustancijalizacijom preobražava u duh, a askeza se, kao i u antičkom sistemu vežbanja, sastoji u održavanju upravo tela vitalnim (Dombrowski, 1998: 184).⁸ Najviši stepen čovekovog podviga on opisuje na sledeći način:

8 Smatra se da je hrišćanska askeza neprijateljski nastrojena prema telu, no možda je telo-skelet Kazancakisovog podvižnika Makarija već oduhovljeno do granice nestajanja. U *Žitiju svetog Antonija* Atanasija Aleksandrijskog stoji, naprotiv, kako ni najteži podvig nije narušio svetiteljev izgled niti telesno zdravlje (Чити, 2024: 15). Askeza je vođena razumom, koji svime upravlja i sve dovodi u prirodnu ravnotežu (Чити, 2024: 15).

Ovaj najviši stepen askeze zove se – Tišina. Ne zato što je njen sadržaj neizrecivo krajnje beznađe ili krajnja radost ili nada. Ni zato što je to potpuna spoznaja, koja ne prihvata da progovori, ili potpuno neznanje koje ne ume da govori.

Tišina znači: Svako, kad završi svoje služenje svim ovim podvizima, stiže konačno na najviši vrh napora – iznad svakog podviga, ne bori se, ne više; ceo zri tiho s Univerzumom, neuništivo, večno.

Spojio se, srastao s Bezdanom, kao seme muškarca sa utrobom žene.

(Kazancakis, 2021: 43–44)

Harfama i Kazancakisa navodimo da bismo naglasili jedan, čini se, nedovoljno prepoznati aspekt askeze – ne samo kao racionalne sistematske prakse već i kao ambivalentnog pokreta koji, s jedne strane, sledi utvrđeni sistem vežbi u cilju somatizovanja poželjnog, drugačijeg doživljaja sopstva, no koji, budući u telu i sav telesan, neprestano svedoči i o žudnji za životom, koja mistično sapostoji s težnjom ka dokončanju tog istog života. Biće istodobno žudi za svojom punoćom koliko i za bezličnošću, za ostajanjem u granicama – no ništa manje želeći i prolaz u predeo izvan svake ograničenosti. Kako kaže Bataj (Georges Bataille, 1897–1962), „čovekova situacija fundamentalno je paradoksalna po tome što mi učestvujemo u obama nastojanjima, te osećamo dvostruku nužnost i ekscesa i očuvanja kao nerazrešivu napetost. Prestupanje, stoga, u krajnjoj instanci nije nešto što činimo već nešto što mi jesmo [...]” (Sholtz, 2020: 208). Drugim rečima, čovek i čuva i prekoračuje granice, u čemu je i nužnost i nemogućnost svake askeze.

U nekim tradicijama, kao što su srednjovekovna kabala ili zen, ozbiljno se računa upravo s tom *hipernomičnošću*⁹ kao prekoračenjem, no koja nije obično narušavanje zakona/zapovesti već „utopijski suvišak što zamenjuje – i na taj način održava – restriktivnost tog zakona” (Wolfson, 2021: 250). Wolfson otvara komparatističku perspektivu od kabale prema zenu, koristeći metaforu *puta*, kada kaže da onaj „put kojim se put transcendirira obezbeđuje upravo uslove u kojima transcendirani put uopšte postoji” (Wolfson, 2021: 249). U obe tradicije, smatra on, sledbenik se zapućuje na stazu bez puta – poznati ga, to znači razumeti da trasiranoga puta i nema, što, u praksi, može značiti askezu koja ne odbacuje zakon usled nemara ili prezira prema njemu, već se „izvršava s intenzitetom što vodi van svih granica, dok se te granice u samom činu otpora upravo održavaju” (Wolfson, 2021: 249). Uzgred, ono što u kabalističkoj tradiciji garantuje realnost postojanja iznad svake dvojnosti jeste *en sof*, što je naziv za božansko biće pre svakog imenovanja i manifestovanja u stvaranju.

U zenu, pak, metakoncept *praznine* obezbeđuje održavanje u relativnosti kako prosvetljenja tako i grehovnosti – prosvetljenje kao Budina priroda od rođenja je prisutno, dok se greh „realizuje” u meri u kojoj neostvareno ostaje prosvetljenje. Tu

9 „Utvrdjivanje zakona na temeljima koji prevazilaze zakon nazivam hipernomijskim utemeljenjem nomos-a. U kabalističkim tekstovima, kao što to nalazimo u drugim mističkim tradicijama, na vrhuncu kontemplativne lestvice nalazi se beskonačno ništavilo pri čemu se suprotnosti više ne daju razlikovati kao takve” (Wolfson, 2021: 248).

postoji snažna težnja ka praktičnom prevazilaženju dihotomije greha i prosvetljenja, te je gotovo nužno da se ostvarivanje prosvetljenja kao *praznog*, doduše samo u krajnjim slučajevima, može ispoljiti i kao prestupanje zapovesti. Ikju moralni aspekt ontološke drame prosvetljenja i greha transponuje u svojevršno estetsko iskustvo umetnosti življenja, u sferu oslabljene formalne moralne komponente duhovnog pregnuća, te usklikuje da je „izvrsno i ono što izvrsno nije”. Pridevom „izvrstan” ovde prevodimo kulturološki specifičan i jednoznačno neprevodiv pojam *furju* (jap. *furyu*), koji se odnosi na ono što je elegantno, estetski istančano i sl, a kod Ikjua i više od toga: neugledno, skromno, prosto – dakle u značenju čak suprotnom osnovnome, pa sve do sasvim osobenog smisla kada on *furju* vezuje za erotski čin. Tako nastaje novi tip etičko-estetskoga, blizak delezovskom poimanju, kojim se najviše dobro meri sposobnošću intenzivnog doživljavanja afekata, što je vrlina ne duha koliko tela osetljivog na dinamiku procesa kojima je izloženo. Čak i ono, dakle, što je za svakodnevno iskustvo nepoželjno i prezreno, u Ikjuovoj etici dobrodošlo je i korisno. Moralno je živeti saobrazno nastrojenju duha znanome i kao *amor fati*, koje je volja da se živi u dobrovoljnom izgnanstvu iz „zone komfora”, uvek iznova vraćajući se svojem putu i to u afektivno angažovanom odnosu prema predmetnostima koje se na tome putu susreću.

Dok su danas u savremenome filozofsko-teološkom diskursu i među kulturama ne samo moguća već i neophodna terminološka i konceptualna sameravanja ljudske prakse uopšte, pa tako i asketske, pitanje odnosa prema moralnome sistemu zapovesti ipak zavisi i od ontologije, koja u budizmu na jedinstven način izrasta neposredno iz praznine. Ipak, u onoj meri u kojoj je poređenje s mističkim tradicijama kabale i hrišćanstva moguće, ono je već dovoljno da bi se izveo minimum zajedničkih pretpostavki u pogledu posledica praktične i etičke prirode u činu kršenja moralnih odredbi. Može se pretpostaviti da put intenzivnog upražnjavanja asketskoga napora kroz ostvarivanje zakona vodi ka intenziviranju sila što dramatizuju čin askeze na načine koji podstiču aktualizaciju neponovljivo individualnih konfiguracija.¹⁰ Koliko asketska borba jeste otpor stihijama koje ometaju postizanje cilja, toliko se njome pojačava i izloženost odnosno izoštrava svesnost prema afektima što deluju širinom psihofizičkog kontinuuma. Budući da transgresivnost, pozovimo se opet na Bataja, čini ono što čovek kao egzistencija u telu jeste, njegov ontološki status, uprkos naporu, nemoguće je konačno rešiti dok god on prebiva telesno. Kako kaže Lindi (臨濟義玄, 9. vek), najčuveniji učitelj kineskoga čana (zena), mudar čovek nalazi

10 Kazancakis, tako, piše o već starijem svetogorskom monahu koji mu je, kao tada mladom posetiocu u manastiru, poverio svoju najveću tajnu. Monah je pričao o godinama svoga podviga, i ispovedio očajanje nad besplodnošću toga truda, koje ga je nekada mučilo. Jednom prilikom, podlegao je iskušenju i prekršio svoje monaške zavete u susretu sa ženom. No, tek nakon pada je, navodno, iskusio i poznanje Božjeg prisustva i staranja (Kazantzakis, 1965: 214–223). Ovo nipošto ne može biti univerzalno asketsko iskustvo, i o prirodi te epifanije bi se moglo raspravljati, no istina je da niko drugi, do njega samoga, o tome ne bi ni mogao govoriti. Poznati japanski zen monah i autor Gen'ju Sokju, objašnjavajući pomenuti pojam *furju*, sugerise da se susret sa sublimnim, kako bi se *furju* još mogao shvatiti, događa u trenutku intenzivne razmene osećanja s bilo kojim bićem u prirodi – podela na živo i neživo tu nije od značaja (玄侑, 2008). Važno je primetiti da se u tim trenucima mobilise najveći afektivni potencijal, što rađa strasti koje, prema nepoželjne u budizmu, s druge strane jesu dinamična zona visokog napona i kreativne interakcije sa svetom.

se uvek na putu, iako svoj dom nikad ne ostavlja (山田, 2001: 43). Od svih ljudi, asketa je ponajviše onaj koji putuje između transcendencije i imanencije, pri čemu je u svakoj tački toga puta sadržano već i njegovo dokončanje. Ako transcendencija ne samo da joj snishodi već se u imanenciji i ostvaruje – a na toj tezi zasniva se i zen – onda je moguće zamisliti i Ikjuovu obrnutu askezu: kao put koji hodi za podvižnikom ne zaslugom njegove moralne beskompromisnosti, koliko spremnosti na to da raspoložive životne sile angažuje u prevladavanju ontološko-etičke izolacije i nemoći.

Bernar For (Bernard Faure) smatra da ukupna tradicija budizma mahajane već podrazumeva neku vrstu kršenja pravila (Faure, 1998: 98). To može biti odstupanje od tradicionalnih doktrinarno-filosofskih formulacija budizma, pa sve do prestupanja discipline i zapovesti – a samo u krajnjem i najređem slučaju onih zapovesti kojima se regulišu pitanja seksualnosti. Veoma se retko ličnostima iz panteona mahajane dopušta prestupanje u tom najosetljivijem domenu, a onda kada se to i dogodi, ono se uzima kao izuzetak i naročiti vid samilosti i požrtvovanja, čime biće u rangu *bodhisatve*, tj. probuđenoga, inicira proces prosvetljenja kod osoba koje još uvek poznaju isključivo jezik greha.¹¹ Na duhovno usavršeno biće grehovni otrov navodno nema nikakvoga dejstva, budući da savršeni blagorazumno koristi sva sredstva, uključujući i „nedozvoljena“, ne bi li se zabludeli prizvao prosvetljenju.¹² Uostalom, napomenuli smo već da se i greh smatra suštinskim *praznim*, pa prosvetljena bića, znajući to, deluju bez karmičkih posledica i vezivanja kako lošim tako i svojim dobrim delima. Pri tome, svakako, valja imati na umu to da ovakva logika nipošto ne znači ohrabrivanje na prestupništvo. Kada u budističkom spisu *Vimalakirti sutra* čitamo da bodhisatva postiže puno poznanje na putu prosvetljenja tako što upražnjava – *ne-put* (jap. *hido*), onda to znači, s jedne strane, da prosvetljenje nije tek *posledica* određenog *uzroka*, tj. stroge discipline odnosno bekstva od sveta u kontemplaciju. Isto tako, duhovno usavršavanje nije ni isključivo jednosmerni put, već pre postojanje između dva pola, grehovnosti i svetosti (imanencije i transcendencije), a koji se, u budizmu, svode na jednu istu suštinu (jap. *bonno soku bodai*). Ukoliko znamo još i to da se pomenuta sutra svrstava među temeljne spise mahajane, tipa budizma koji utemeljuje dostojanstvo laičkog budizma nasuprot formalizmu i, potencijalno, hipokriziji te duhovnom monopolu monaške elite, onda se naslućuje da taj *ne-put* ne može biti put dat jednom zasnagda kao verna replika nasleđene tradicije, već ga iznova mora ucrtavati onaj koji njime ide, neponovljivo ga ponavljajući.

Važan proizvod ove inverzije jeste pozitivno uključivanje dinamike ljudskih strasti i afektivnosti u proces askeze, kao duhovnog preobražaja i ontološkog osvešćivanja. Kako poučava i jedan poznati koan, karmički zakon uzroka i posledice ne može se prenebregnuti – jer to povlači ozbiljne posledice. U isto vreme, međutim, karmu ne treba tumačiti ni kao neumitnu mehaničku kauzalnost, jer u tom slučaju prosvetljenje postaje funkcija straha od posledica i gubi svoju transcendentnu

11 Naravno, ovakvi kriterijumi deo su odgovarajućih hagiografskih žanrova i primenjuju se ne na ličnosti iz istorijskog vremena nego na osveštana bića višeg reda.

12 Iako međusobno sameravanje i svođenje jednoga na drugo nije moguće, prosvetljenje (jap. *bodai*) u budizmu mahajane moglo bi se uporediti s pokajanjem (grč. *μετάνοια*) u hrišćanstvu.

komponentu. Postoje oprečna tumačenja povodom ovog pitanja, no pokazuje se sklonost budizma mahajane uopšte, pa tako i zena kao njegovog dela, ka tome da transcendentnost prosvetljenja sačuva tako što će čovekov energetski eksces rešavati imanentistički, tj. afirmacijom života i njegovih tokova, izbegavajući krajnosti predavanja neobuzdanim stihijama ali i isključivosti nirvane kao apsolutnog i čak nedostižnog cilja. Prosvetljenje nije otkrovenje što dolazi izvan granica svakodnevne realnosti, već je aktualizacija višeg kognitivno-afektivnog modusa bivstvovanja, koji valja uvek negovati i koji je u dosluhu sa virtualnim, još neostvarenim potencijalima ugrađenim u matricu individualnog postojanja.¹³ U ovome smislu, Ikju kao monah moguć je jedino unutar paradigme budizma mahajane. I samo ime „Ikju” znači „predah” ili „trenutak odmora”, a dobija ga od svojega učitelja nakon što mu – uz izveštaj o postignutom prosvetljenju – prinosi sledeću pesmu: *Od skverni greha / na putu do čistote / časak predaha; / To li će kiša – nek’ pada! / To li će vetar – nek’ duva!* (禪文化研究所, 2000: 77). Čini se da Ikju projavljuje smirenje putnika na putu čije je beskrajsnosti i neizvesnosti sasvim svestan. Učitelj Kaso priznaje autentičnost njegove spoznaje, no Ikju odmah upražnjava svoje mesto među prosvetljenima i stavlja se na raspolaganje prirodnom toku stvari, odbacujući gordu pomisao da se prosvetljenjem put završava.

Među popularnim kaligrafskim temama u Japanu nalazi se i aforizam koji se pripisuje upravo Ikjuu, a koji kaže da je „lako ući među Bude, a teško među demone”.¹⁴ Bespredmetno je danas postavljati pitanje autentičnosti ove misli kao Ikjuove, jer on ni ne može biti njen pravi, a svakako ne i jedini, autor. Naprotiv, ponajpre će biti da poreklo ovakve ideje, ili, bolje rečeno, autentični provodnik njenoga smisla, leži u kolektivnome, impersonalnom, koje neobuzdane tokove vitalnih sila oseća kao deo zajedničkog nasleđa, u čijoj distribuciji pojedinac ima tek svoj udeo, ali koji mogu biti bezbedno zbrinuti samo u zajednici. Jedna takva zajednica dramatizovana je, znatno posle Ikjuovog vremena, u njegovome navodnom susretu s kurtizanom nezaboravnog imena – Paklena dama. Po rođenju nazvana Otoberi, ona svoje kasnije, zlokobno ime ne nosi zbog nekakve svoje nečastive prirode već stoga što joj je odeća bila oslikana prizorima paklenih muka, kao upozorenje i opomena, ali i u znak sećanja na stradanje i propast njene porodice.¹⁵ Iako već na putu prosvetljenja, ona je i dalje obavljala svoj prezreni posao, a legenda kaže da joj se Ikju, videvši njezinu lepotu, obratio pesmom: *Slušah o tebi / a na pogled tek uzdrhtah – / to li je pakao* (v. 旭堂, 2023).

Na to je strašna lepota dodala drugi deo pesme: *Pogibli svojoj idu / i svi u njegov padoše* (旭堂, 2023). Ona upozorava da doći u njenu blizinu, zbog grešnog posla kojim

13 U datom trenutku i neznanim povodom aktualizuju se virtualnosti koje se nesvesno nose, i nastaje nova konfiguracija sveta. Prosvetljena osoba ne prihvata taj novi svet radujući se dobitku i tugujući nad gubitkom, već se osposobljava za suspenziju ličnih projekcija i povlačenje natrag u virtualnost, odakle dalje aktivno učestvuje u nadindividualnim stvaralačkim procesima koji se ni na trenutak ne zaustavljaju.

14 Jap. 仏界易入 魔界難入. Iako se one ne mogu razumeti u istome ključu, ova misao paradoksalnošću podseća na poznate reči čuvenog svetogorskog podvižnika i duhovnika Siluana Atonskog, koji je davao sledeći savet: „Drži um svoj u Adu i ne očajavaj”.

15 Veoma često, u kuće za zabavu dospedale su devojkice iz porodica teško pogođenih siromaštvom.

se bavi, znači hitati propasti. Poetski dijalog nastavlja se Ikjuovim odgovorom: *Ovaj Ikju / za telo svoje mnogo / ne drži, znaj / Jednako prebivam / u gradu il' pustinji*, a na kraju je poučava pesmom: *U noći mrkloj / kad čuje se glas / gavrana nemog / omili mi onaj što / usini me dok još ne bih* (旭堂, 2023). Tematsko-motivski kompleks postojanja pre rođenja vlastitih roditelja odnosno, u ovome slučaju, roditeljevo očinstvo još i pre sinovljevog rođenja čest je u zenu i pojavljuje se u različitim varijantama. Prosvetljenje kao tema ove pesme ne objašnjava se teleološki, nego se demonstrira imanentno kao oduvek prisutna stvarnost. Ona se intimno sazercava kao tajna postojanja još i pre fizičkog rođenja, te prethodeći podeli na lično i ne/bez-lično. Nešto slično je, u nama bliskome kulturnom kontekstu i neočekivano istočnjački, izrazio i Ivo Andrić u *Znakovima pored puta*:

Mi ne živimo, nego mi smo život. Lično postojanje kao i lična smrt samo su prolazne varke, dva trenutna talasa u okeanu pokreta koji se ocrtavaju oko nas. I učini mi se da sam sagledao koren naše misli o večnom životu i uskrsnuću. Večni život je u saznanju da su sve naše granice, sva stanja i promene samo uobražene i nasleđene zablude, a uskrsnuće je u otkriću da nismo nikad živeli, nego da, sa životom, postojimo oduvek. (Andrić, 2012: 153)

Iz antropologije i psihologije budizma mahajane proističe i osobeno razumevanje individualne subjektivnosti, a ono se mora uzeti u obzir u susretu s Ikjuovom interpretacijom zena. Premda se o prosvetljenju u zenu neretko govori i jezikom transcendencije, kao o susretu s višom, večnom prirodom, pravo mesto dešavanja tog susreta jeste sada-i-ovde kompleksa telo-duh, koji se u japanskome jeziku može izraziti integrišućim pojmom *kokoro*, tj. srce. Veoma važan pojam i u Ikjuovoj poetici, *kokoro* se odnosi na celinu intelektualnih, afektivnih i duhovnih kapaciteta – dakle na celinu ličnosti sa atributima i funkcijama utelovljene subjektivnosti (v. Кличковић, 2024). Govoreći približnim analogijama, mogli bismo se poslužiti sledećim promišljanjem subjekta u kontekstu Delezove filosofije:

[Individualnu] ljudsku subjektivnost, na primer, ne treba zamišljati kao stabilnu, racionalnu individuu, takvu koja doživljava promene ostajući, načelno, ista osoba. Naprotiv, za Deleza, sopstvo se mora koncipirati kao sastav [assemblage] sila u stalnoj promeni, tj. epifenomen koji nastaje slučajnim susticanjem jezika, organizama, društava, očekivanja, zakona itd. (Stagoll, 2010: 27).

Kao što vidimo, ma koliko se savremena misao i zen zasnivali na različitim pretpostavkama, oni, budući da i praktično i spekulativno ipak polaze od iskustva, nisu uvek nužno i u svemu suprotstavljeni, bar ne u toj meri da onemogućavaju svaki vid uporednog promišljanja.

Sledeći stih, takođe pripisan Ikjuu, ilustruje to u kojoj meri subjektivnost koju konstruiše japanska paradigma na svoj način takođe teži nadličnom i fluidnosti, mada sama ne nastaje kao reakcija na tradiciju čvrste ontologije i metafizike bića,

kao što je to slučaj na Zapadu: *Kad kažem srce / kakvu li to stvar / tako nazivam? / Huj vetra u borovima / crni trag na platnu*. Bez obzira na pitanje pravog autora ovog stiha – bio to Ikju ili ne – ovakav tradicionalni pesnički izraz odstupa od spekulativno-filosofskog diskursa čije bi se teze mogle naknadno i sistematski izlagati. I pored toga, izvesna bliskost sa savremenom percepcijom može se ipak prepoznati i priznati. Za pesnika zena, subjektivnost je nadlična kategorija, no zato ništa manje empirijski delatna; privremeno utelovljena, izliva se kroz čula – a budući, dakle, nadpersonalna, ona se, bar za kratki trenutak zamaha četkice, može javiti i kao apstraktni potpis vetra što iz krošnje bora silazi na slikarsko platno. Pesnik u tradiciji zena ne objašnjava već *praktikuje* strategiju subjektivnosti koja se realizuje na planu imanencije poetskoga jezika, uvek u nekom odnosu s ličnim iskustvom. Ni Ikju poetski izraz, potrebno je to iznova naglasiti, ne podređuje nedvosmisleno zen-budističkim značenjima i svrhama, već pluta širokom pučinom reči i iskustva, odazivajući se unutrašnjim intenzitetima njemu dostupnog sveta, koji se povremeno zgušnjavaju u pesmu kao sklop heterogenih značenja. On se pretežnim delom svojega vokabulara intertekstualno uključuje u postojeće tradicije, ali iza njegovoga pesničkog projekta stoji praktikujuća subjektivnost koja izmiče hijerarhijama značenja. Umesto telesnosti koja se iscrpljuje u disciplini budističke kontemplacije, on kreira poetsko telo koje je „afektivno, intenzivno i anarhističko” (Žukauskaitė, 2015: 62) – ne artikulisani organizam već dinamičko područje smislova u konstelacijama i ekstenzijama nepredvidljivoga pravca i morfologije. Kada Ikju, na primer, angažuje sliku intimnog čina između drevnoga bude i drvenog hramovnog stuba, uspostavlja se transverzala želje između živog i neživog pola, s erotskim asocijacijama kao svojevrsnim *conatus*-om, tj. vitalnom silom koja zahteva suprotnosti da bi kretanje uopšte bilo moguće. Ovo, međutim, nije alegorija nekakvoga reproduktivnog događaja. U jednoj takvoj pesmi, pod naslovom „Udovac” (鰥齋), ta se intimna veza preseca kao oštrim sečivom a energija oslobođena iz racionalno nemogućeg sakralnoga braka osveštanog Bude i osveštanog drveta vraća se podvižniku litalici koji teži da postane *niko* i *svako* – anonimni saputnik univerzuma (jap. *motsugai no ichikanjin*), van domašaja svakog načela organizacije.

Odvažimo li se na upotrebu još jednoga specifičnog pojma, pesnik Ikju može podsetiti na tip šizofreničara po Delezu i Gatariju, koji pruža otpor efektivnom kanalisanju želje bilo prema šematizmu zdravog razuma, bilo u smislu povinovanja društvenim i klerikalnim mehanizmima kontrole. Samoga sebe proglašava bezumnim i ludim, što se ne sme razumeti samo kao hiperbola ili kao, inače čest, epitet uz imena zen-budističkih monaha. Ikju kritikuje hipokriziju duhovne sabraće, no sam se ne zadržava unutar racionalizovanog sistema osveštanih vrednosti. Ono što brani i štiti, on to i ruši, pokazujući mestimično doista vrstu šizofrenog, anarhičnog sklopa jezika i delovanja, no teško mogućega bez odgovarajuće askeze što u sebi kontrahuje oprečne sile negacije i afirmacije života.

Otuda je metodološki korisno prikloniti se tezi o jedinstvu ličnosti, poziva i životne filosofije kod čoveka srednjeg veka (v. Hadot, 1995). Neophodno je iznova promišljati i samu asketsku praksu kao takvu, budući da se „ne može naučiti umetnost

življenja *technē tou biou* bez askeze, koja se mora razumeti kao vežbanje sebe [...]” (v. Valantis, 2008: 5–6). Između diskursa o askezi i same askeze neminovno je prisutna izvesna napetost, usled čega se oni čak međusobno potiru, no funkcionalno jedinstvo može se uspostavljati na primeru prakse konkretnih ličnosti. Tek uvažavanjem njegovog asketskog bića možemo izbeći jalovo sablažnjavanje delikatnim detaljima Ikjuove biografije, koji do danas zbunjuju poslenike zena. Umesto sablazni, na taj način mogu se bolje razumeti i izazovi i produktivni karakter asketskoga življenja, te tako ispravnije oceniti i uloga poezije u Ikjuovoj interpretaciji zena, naročito kada ona odstupa od uobičajene svrhe. Nasuprot drugim uglednim ličnostima iz iste tradicije, kao što su Dogen, Muso (夢窓疎石, 1275–1351) ili Hakuin (白隱慧鶴, 1686–1769), Ikju ne samo što nije ostavio nijedan diskurzivni spis koji bi se mogao ugraditi u temelje moderne spiritualnosti i tako racionalizovati, već on čak podriva svaki pokušaj da njegova živopisna ličnost bude na sistematski način ukroćena i upotrebljena.

I pored percepcije zena kao budističkoga puta stroge discipline, potrebno je, dakle, ukazati na to da najdugovečnije i najprivlačnije sećanje na srednjovekovni zen danas možda jeste ono koje se odnosi upravo na Ikjua, i to u celini njegovog asketsko-poetskog bića. Biografiji se može verovati ili ne – po prirodi žanra, ona ne iziskuje tumačenje; ono, pak, što nam se u dijalektici otkrivanja i skrivanja poverava, žudeći za razumevanjem, jeste njegovo poetsko delo. Jezgro tog dela čine dve zbirke pesama,¹⁶ zapravo jedinih tekstova koji mu se sa sigurnošću mogu pripisati: *Pesme ludog oblaka* (Kyouinshu/狂雲集) i *Samoprekorni stihovi* (Jikaishu/自戒集).¹⁷ U njima su sadržani stihovi na klasičnom kineskom jeziku. Pored već pomenute gramatičke i semantičke ambivalentnosti klasične poezije, Ikjuov izraz odlikuje se još i gustinom tkanja u kojemu se intertekstualna posezanja ka mnogovekovnoj kineskoj književnoj tradiciji susreću i prepliću s ličnim Ikjuovim vektorima bremenitim značenjskim kompleksima često sasvim nerazumljivim današnjem čitaocu. Antologija *Pesme ludog oblaka* sadrži brojne pesme u kojima se projavljuje ono što smo nazvali obrnutim asketizmom, a što predstavlja jedan način hajdegerovskog „prebivanja u svetu” ([...] *dichterisch wohnt der Mensch* [...]), koji za Ikjua podrazumeva jednovremeno i odbacivanje i prihvatanje tog sveta. Gotovo da bi se moglo kazati kako on prebiva doista *pesnički* – budući da ovaj pesnik svoje fizičko i duhovno prebivalište seli i prikriva, ostavljajući nas, sasvim dostojno pesnika, da njegovo jedino sigurno boravište na kraju opet potražimo u reči.

16 Kad se govori o „pesmi” u kontekstu zena, obično se naizmenično koriste nazivi *kanši* i *geđu*. *Kanši* je uobičajeni japanski naziv za klasičnu kinesku poeziju, dok termin *geđu* potiče od sanskriptske reči *gatha* („pesma”, „stih”), i odnosi se na pesmu religiozne budističke sadržine.

17 Osim poezije na kineskome, postoji korpus prozanih tekstova u žanru propovednih narativa na japanskome jeziku, tzv. *kana hogo*, koji se pripisuju Ikjuu i u kojima se on javlja kao junak anegdota što jetkim, te neretko crnohumornim stilom i u jurodivom maniru upozoravaju građane na ispraznost života i svetskih zadovoljstava. Upitno ostaje, međutim, to da li se bilo koji od njih sa sigurnošću može pripisati baš njemu. Na sumnju navodi i to što se u kasnijim vekovima sličan narativ o Ikjuu još proširio, te on biva junakom i drugih anegdotskih dogodovština, ne više isključivo u službi budističke propovedi već se javljajući u liku kaluđera, često dečakčkog uzrasta, što svojom dovitljivošću dovodi u nepriliku gordost i glupost odraslih. Taj Ikju, poznat kao „tonči no Ikju-san” („naša pametnica Ikju”) junak je mnogih crtanih filmova, stripova i priča, te jedan od omiljenih dečjih heroja u Japanu.

Među 1060 pesama, koliko ih sadrži *Kjounšu* (芳澤, 2015: 101), nalazi se značajan broj onih kojima se Ikju naizgled otkriva u nekome od svojih mnogih lica. No, u mnogome slučaju on kao da se pojavljuje već u prošlosti, skrivajući se od sadašnjosti, te nas ostavlja s utiskom da smo još jednom zahvatili u prazno – i ostali prevareni. U međuvremenu, pesnikov portret pohranjen je na drugo, sigurnije mesto. Sledeća pesma deluje upravo na takav način:

Mahniti ludak, po bezumlju čuven;
 Pustim željama veran, po kućama bluda i krčmama biva.
 Nego, nađe li se ko oštrouman međ' vama – de, kušajte me!
 Eno me na jugu, eno na severu – eno me na zapadu, eno na istoku.
 (芳澤, 2023: 464)

Nemogućnost geografskog i fizičkog lokalizovanja monaha-lutalice sugerise nesvodljivost njegovog identiteta, pri čemu se prostornim koordinatama u poslednjem stihu aludira na nepojmljivo čudovišne dimenzije džinovske ptice iz dela *Čuang Ce* (v. 芳澤, 2023: 465). Naglašavanje eluzivnosti može se razumeti i kao konvencionalni zenovski trop o neuhvatljivosti *prave prirode*, tj. prosvetljenja (jap. *honrai no menmoku*). Treći stih pretpostavlja polemičkog sagovornika – iz biografsko-istorijskog konteksta znamo da bi to mogla biti monaška zajednica kojoj se on obraća izazivački, sa zahtevom da ga ispituju i, ako mogu, razotkriju njegovo pravo lice. Ukoliko bi, međutim, Ikju na ovaj način retoričkim sredstvima tek ukazivao na nekakvu apstraktnu duhovnu suštinu univerzalnog bića, onda on ne bi odstupao od pristupa svojstvenog i mnogim drugim monasima-pesnicima toga vremena i ne bismo mogli govoriti o idiosinkratičnosti njegove poezije i zena. Promakao bi nam, takođe, i važan efekat njegove pesničke reči koji se manifestuje kao diferencirajuća sila što ponavljanom realizacijom sopstvenog arhetipa iznova ruši i gradi svoj kontroverzni identitet.¹⁸

Ono što Ikjuu čini asketom obrnutoga puta jeste, pre svega, glasno i uporno proklamovano prestupanje budističkih zaveta odlaženjem na nedostojna mesta, kao i eksplicitna erotičnost stihova o slepoj devojci Šin. Kako učenici ne beleže ove momente u učiteljevom životopisu, ni do danas nema saglasnosti po pitanju faktičnosti tog egzibicionističkog ispovedanja poročnosti. A pošto drugih dokaza u prilog ili protiv Ikjuovog celomudrija nema, u njihovom odsustvu on stiče harizmu onoga koji je smirenim prihvatanjem grešnosti – a koju „transcendira” praktikujući je bez podvojenosti – stekao kontroverznu slavu palog kaluđera (jap. *hakaiso*). Ikju Sođun je onaj koji odbija pokoravanje autoritetu – kao što odbija da i sam postane autoritetom; on ne potčinjava svoju volju ni ličnim ambicijama niti konfiguracijama žudnji svoga vremena, bez obzira na to da li su one produkt struktura sekularnih ili klerikalnih institucija.

18 Medijum ovog ponavljanja jeste i praksa da ugledni monasi ispisuju prigodan stih (jap. *san*) na sopstveni portret (jap. *chinso*), nastao na molbu, odnosno prema porudžbini učenika i sledbenika. Među japanskim učiteljima zena, najviše je sačuvanih upravo portreta Ikjuu, ukupno dvadeset i dva (芳澤, 2015).

Dosad naznačene glavne kontradiktornosti Ikjuove interpretacije zena, koje zbunjuju svako razumevanje vođeno očekivanjima biografske, logičke ili doktrinarne koherentnosti,¹⁹ ugledni kritičar Kato Šuiči (加藤周一, 1919–2008) svodi na sledeće parove suprotnosti: prosvetljenje/prestupanje; samouverenost/samoporicanje; otšelnštvo/sarkazam; (kontemplativni) zen / (molitveni) budizam Čiste zemlje²⁰ (v. 芳澤, 2015: 152). Ove protivrečnosti u nedoumicu naročito dovode um nespreman da razume oprečnosti svojstvene monaškoj ličnosti, koji je stoga sklon da tumačenje podređuje moralnim i ideološkim potrebama savremenog doba. Takvo je, na primer, mišljenje da su aspekti „nemonaškog” ponašanja u Ikjuovom ispovedanju zena ništa drugo do književno sredstvo, tj. legitimni elementi fiktivnosti i stila – iza kojih stoji zapravo više nego uzoran monah. Na suprotnom kraju su oni savremeni autori koji u napetosti između transgresivnosti i purizma identifikuju buntovničku ličnost koja taktičkom jurodivošću razobličava društvene i doktrinarne devijacije. U prvom tumačenju, hermeneutički krug se zatvara vraćanjem pravovernosti značenja samo prividno odmetnutih u prestupništvo. U drugome, pak, slučaju, Ikju se proslavlja kao egzistencijalistički heroj koji je osvojio slobodu da bude ono što jeste: istinski samosvojna ličnost koja se proživljavanjem sopstvene moralne razvraćenosti služi kao krajnjim sredstvom razobličavanja *mauvaise foi* lažnih učitelja među monasima svojega vremena.

No, pored istorijsko-društvene i egzistencijalističke kritike i interpretacije, danas imamo mogućnost da Ikjuovo dobrovoljno izlaganje krajnostima ne svodimo prosto na književnu fikciju, odnosno na kontra-etiku afektirane jurodivosti što gorkim lekom i vlastitom žrtvom izobličava ono veće zlo, prema homeopatskom principu da se slično leči sličnim. Zen se jeste upražnjavao kao put strogog asketskog podviga kojim je i Ikju hodio, barem u godinama potčinjenosti i poslušnosti učitelju. Ipak, nedovoljno bi bilo asketski život u svemu redukovati isključivo na *via negativa*. Kao što pokazuju savremeni filosofi poput Bataja i Deleza, s rezidentnom transgresivnošću ljudske prirode i mnoštvenošću planova koji konstituišu pojedinačnu egzistenciju mora se ozbiljno računati, i to ne samo kao izvorištem grehovitosti već i kao prilikom da se u projekat preobražaja svakodnevnog ego-svesti uključe vitalne sile koje ljudsko postojanje određuju u celini tela i duha. Ono što, ne bez dužnog opreza i uzdržanosti, predlažemo kao tačku dodira između jedne struje savremene misli i zena, te Ikjua opisanog kao *enfant terrible* što se rađa iz sopstvene poezije, jeste razumevanje osetljivo na dinamiku ponavljanja kao diferencijacije i na relevantnost virtualnosti u delezovskom smislu. Iako deo drugačije episteme i sa viševekovne

19 Iako pojedini autori pretpostavljaju fiktivnost najradikalnijih elemenata Ikjuove poezije, moramo uzeti u obzir to da klasična kineska poezija pesmu tretira kao dokumentovani trag stvarnog iskustva (Owen, 1985: 15). Ovo utoliko više važi za monahe-poete u tradiciji zena, kod kojih stihovani izraz u retoričkoj i performativnoj funkciji po pravilu izražava iskustvo neke vrste.

20 Iako je takva podela tek uslovno opravdana, smatra se da je osnovna razlika budističkog pravca Čiste zemlje u odnosu na zen ta da njegovi sledbenici nadu polažu u samilost oboženih Budâ i molitveno obraćanje njima, dok zen slovi za učenje koje zagovara ostvarenje duhovnog cilja sopstvenim naporom, prevashodno kontemplativnim i intuitivnim putem. U Ikjuovoj biografiji zabeleženo je da on u jednom periodu prolazi kroz duhovnu krizu i, vođen revoltom prema dekadenciji zen monaštva, odlučuje da se pridruži školi Čiste zemlje. Bez obzira na složene istorijske okolnosti u tom smislu, nema dokaza o tome da je on zaista napuštao redove zen-budističkog monaštva.

distance, Ikju bi mogao činiti deo fronta protiv „neprirodno“ fiksiranih identiteta i vladavine ontološki prividno stabilizovanog subjekta a u prilog deteritorijalizaciji ostvarenih i afirmisanju potencijalnih stanja.

Govoreći o istočnjačkoj samokultivaciji kao vidu delezovske kontra-aktualizacije, Margus Ott (Margus Ott) navodi značaj otvaranja tela prema povezanostima u eksperimentalnom modusu, da bi se otkrilo „kako moje telo odgovara drugim telima“ (Ott, 2019: 319). Verujemo da su upravo pomenuta Ikjuova estetika *furju* i njegova reinterpetacija tog pojma ključna pristupna tačka za razumevanje logike neutralizovanja podvojenosti, kakve prethodno definiše Kato, i otvaranja prema polju virtualnosti, neaktualizovanih potencijala, kao načinu drugačijeg, potpunijeg angažovanja u svetu. Onaj ko je bez otpora prožet estetikom *furju*, on je u delezovskom smislu i etički kompetentan, već i time što je manje uslovljen memorijskim formacijama konvencionalnog vremena, među koje se može uvrstiti i u prošlosti dat zavet rigoroznog poštovanja zapovesti. Svaki čin poništavanja aktualizovane prošlosti – pa bila ta prošlost i čuvar neophodne moralnosti – a u korist otvaranja prema budućnosti, jeste dakle i novo rođenje, što odgovara i cilju askeze kao takve.

To rođenje, međutim, nije još i konačni cilj, koji nužno uvek izmiče, već je rađanje večno angažovanje u *postajanju*, tj. bivanju *nekim drugim* – ne u pseudo-novini statički zamišljenih identiteta, već u prelaznim oblicima simbiotičkog saživljavanja različitih elemenata. Retorika zena, a nju Ikju obilato koristi, podržava takvu slobodnu razmenu u kojoj gost i domaćin naizmenično preuzimaju uloge, uzajamno prolazeći kroz promene. Ni asketsko potiranje fiksacija sopstva tada nije „mističko bekstvo“ (Ott, 2019: 320) iz sveta, koje nije ni moguće, već se odvija pozitivnim načinom iznalaženja novih puteva upražnjavanja afektivne i preobražavajuće razmene s tim svetom. U tom fluidnom matriksu, ni Ikju više nije zen-pesnik, jer se unutar konvencionalnog miljea zena ovaj jurodivi kaluđer pojavljuje kao otelovljenje tendencije razorne po budistički transcendentni poredak, pritom naizgled poričući čak i samu asketsku volju. On, međutim, ne može biti smatran ni isključivo pesnikom erotskih i drugih subverzivnih tema, budući da svetost i svetogrđe pripadaju istoj dimenziji otvorenih mogućnosti i u istoj su službi poništavanja izdvojenoga sopstva, odnosno oživljavanja kroz saobražavanje talasima u moru života koji je posvuda. Ta odanost životu u njegovoj ogoljenosti može, doduše, biti prikrivena retoričkim sredstvima u duhu visoke kulture toga vremena, odnosno angažovanošću temama spoljašnjeg plana, no to ne umanjuje činjenicu da njegov izraz nastaje na liniji asketskog iskustva, te otuda u njemu smelost da u isti kontekst dovede i semantički energizuje prostorno-vremenski sasvim udaljene entitete.

Na tragu polulegendarnih „osvećenih prestupnika“²¹ iz budističke tradicije, Ikju se javlja kao istorijska ličnost koja uspeva da oživi konstelacije heterogenih elemenata, ne povlašćujući isključivo značenja inherentna zenu niti održavajući identitetsku trajnost pesničkog subjekta. Jedina konstanta kod njega jeste ekonomija

21 Time mislimo na manifestacije jurodivosti među budističkim ličnostima, kakve su već pomenuti Puhua ili Hanšan u Kini – a u Japanu ponajviše upravo Ikju.

žudnje, zacelo iste one koja je vodila i njegova asketska pregnuća, no koja se nije dala zavarati i poništiti u iskustvu prosvetljenja. Kada se učini da se njegov prestupnički duh više ne da zauzdati disciplinom zena, on, ne propuštajući da kritički odmeri duhovno licemerje, razobličava požudne porive u sebi samome. No, prvom zgodnom prilikom Ikju opet vrši *reteritorijalizaciju* puteva žudnje, pohvaljujući, na primer, homoseksualnu praksu starijeg monaha ili ispovedajući vlastitu privrženost telesnoj ljubavi, neumorno prkoseći obrascima poslušne duhovne rutine koji teže da žudeću životnu silu organizuju i neutrališu je u kontrolisanim tokovima i nepovratno aktualizovanim vidovima konvencionalnog monaškog života.

Čini se da tradicionalno postoji tendencija marginalizovanja Ikjua u razmatranjima glavnih tokova japanskog zena, zacelo otuda što se on percipira kao ličnost koja istupa iz sistema. S druge strane, pojedini vodeći intelektualci posleratnoga perioda, kada se već kritički razmislilo i o odgovornosti za ratnu avanturu i poraz Japana, upravo iz istog tog razloga nalaze u njemu prototip ikonoklastične prirode zena i arhetip egzistencijalističkog junaka koji je živio svoju autentičnu slobodu. U ovoj reevaluaciji, primećuje se čak neka vrsta racionalističkog impulsa, naročito kada se Ikju slavi kao srednjovekovni primer individualne slobode ostvarene protiv režimskog tradicionalizma. Pri tome se ne uzima dovoljno u obzir činjenica da je on bio budistički podvižnik, koji svoju slobodu verovatno nije razumeo u smislu savremenog demokratskog prava na različitost i individualnost. Ikju doživotno ostaje asketa, onaj koji stranstvuje na putu čiji se smisao ne iscrpljuje ni u društvenoj kritici niti pak u hedonističkoj samodovoljnosti, kako bi to, možda, neke među njegovim pesmama mogle sugerisati. Pesnik na Putu zena – to je aspekt njegove ličnosti koji ima svoje korelative i drugde u dugoj istoriji filozofskog i poetskog nasleđa Kine i Japana. Međutim, da bi svet budističkog askete-pesnika ostao relevantan i danas, neophodno je bilo ukazati na činjenicu da asketizam ne predstavlja nužno potiranje i negaciju života, već može biti izoštravanje i radikalizovanje upravo *žudnje* za životom, po cenu poništavanja odviše personalizovane subjektivnosti. Istinska punoća života podrazumeva izlaganje stalnom eksperimentu u sadejstvu sa silama koje taj život obrazuju – delujući nevidljivo, no zato ništa manje stvaralački u beskonačnom mnoštvu raznolikosti i uzajamnih prožimanja. Otuda i potreba da se iznova naglasi imanentistička težnja zena, koja se ogleda u afirmisanju aktivnog odnosa prema singularnostima živog i neživog sveta podjednako – sve do potiranja ograničenosti ego-identiteta i saživljavanja sa životom kojim nam se *bića* približavaju i pozivaju na odgovor.

Ikju nije što i Kazancakisov asketa – božanski saborac u kosmičkoj drami spasavanja i Boga i Čoveka. No, u oba slučaja, nije reč o kvijetizmu i pasivnom zamiranju, nego o strasnom i *etički* odgovornom susretanju s *događajima*, to jest o činu kojim se život intenzivira a stvari prestaju da budu objekat u vlasništvu subjekta. Umesto toga, čovek odustaje od samovlasnosti gospodara nad stvarima i stupa u tok ne lično ostvarenog već života kao takvoga, onog koji se i bez učešća ljudske volje odvija izvan konvencionalne podele na unutarne i spoljašnje. Ikju se rađa iz vlastitog asketskog napora i doživotnog pesničkog, autopoetičkog ogleđa, ne

bivajući nikad obrascem i uzorom drugima. On odbija da oponaša druge i odlučno obeshrabruje one koji ga prisvajaju. Ako smo ga postavili u temelje identiteta japanskog zena, onda to nije stoga što je ostavio, kako bi se to reklo, nekakav „neizbrisiv trag”. Naprotiv, Ikju postoji jedino kao večita razlika u odnosu na samoga sebe, kao stalna žudnja za povratkom, no uvek nas suočava s fatalnom greškom u pokušaju da ga zateknemo na istom mestu. U tom smislu, njegov je trag nemoguće slediti. Ipak, čak i onda kada možda nije reč o neposrednom uticaju, neke druge ličnosti Japana na raskršću zena i poezije, kao što su čuveni monah i pesnik Rjokan (良寛, 1758?–1831) ili moderni pesnici haikua, Taneda Santoka (種田山頭火, 1882–1940) i Ozaki Hosai (尾崎放哉, 1885–1926), mogu se takođe smatrati svojevrsnim izdancima Ikjuovog obrnutog asketizma.

Trajno zanimanje za njegovu poeziju dokazuje da se njen domet ne iscrpljuje u poetici i u potrebama njegovog vremena, pa verujemo da će buduća proučavanja Ikjuovog stvaralaštva pokazati da njegova aktuelnost leži upravo u sposobnosti da se obnavlja kao što se obnavlja i sam život: manifestovanjem nevidljivih potencijala skrivenih u naborima pesnikovog iskustva i singularnosti osebnog jezika, podstaknutih žudnjom za ekspresijom i individuacijom. No, i ta spoznaja je moguća tek pod jednim uslovom: da čitalac i sam bude svojevrsni tragalac, dostojan izazova koji se pred njega postavlja.

Literatura

- Andrić, I. (2012). *Znakovi pored puta*. Zrenjanin: Sezam book.
- Bowring, R. (2019). Ikkyu Sojun. In J. A. Silk (Ed.), *Brill's Encyclopedia of Buddhism*, vol. II (pp. 987–990). Leiden: Brill.
- Clark, T. (2002). Deleuze and Structuralism: Towards a Geometry of Sufficient Reason. In K. A. Pearson (Ed.), *Deleuze and Philosophy: The Difference Engineer* (pp. 58–72). London: Routledge.
- De Mul, J. (2011). Horizons of Hermeneutics: Intercultural Hermeneutics in a Globalizing World. *Frontiers of Philosophy in China*, 6(3), 629–656.
- Dombrowski, D. A. (1998). Ultimate Reality and Meaning in Nikos Kazantzakis. *Ultimate Reality and Meaning*, 21(3), 177–194.
- Faure, B. (1998). *The Red Thread: Buddhist Approaches to Sexuality*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hadot, P. (1995). *Philosophy as a Way of Life: Spiritual Exercises from Socrates to Foucault*. Malden: Blackwell.
- Han, B. C. (2022). *The Philosophy of Zen Buddhism*. Cambridge: Polity Press.
- Harpham, G. G. (1992). *The Ascetic Imperative in Culture and Criticism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hori, V. S. (2010). *Zen Sand: The Book of Capping Phrases for Koan Practice*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Kazancakis, N. (2021). *Askeza/Salvatores Dei*. Čačak: Gradac.
- Kazantzakis, N. (1965). *Report to Greco*. New York: Simon and Schuster.

- Liu, J. (1998). *Language – Paradox – Poetics: A Chinese Perspective*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ma, Z. G. (2018). Trickster-Like Teachings in Tibetan Buddhism: Shortcuts towards Destroying Illusions. *Asian Research Journal of Arts & Social Sciences*, 5(1), 1–9.
- Ott, M. (2019). Deleuze and Zhuangzi: Actualization and Counter-actualization. *Asian Studies*, 7(1), 315–335.
- Owen, S. (1985). *Traditional Chinese Poetry and Poetics: Omen of the World*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- See, T., Bradley, J. (Eds.). (2016). *Deleuze and Buddhism*. New York: Palgrave-Macmillan.
- Sholtz, J. (2020). Bataille and Deleuze's Peculiar Askesis: Techniques of Transgression, Meditation and Dramatisation. *Deleuze and Guattari Studies*, 14(2), 198–228.
- Stagoll, C. (2010). Becoming. In A. Parr (Ed.), *The Deleuze Dictionary* (pp. 25–27). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Valantasis, R. (2008). *The making of the self: Ancient and Modern Asceticism*. Cambridge: James Clarke & Co.
- Wolfson, E. R. (2021). Ascesis, Hypernomianism, and the Excess of Lack: Semiotic Transfiguration of the Somatic. In J. P. Brown, M. Herman (Eds.), *Accounting for the Commandments in Medieval Judaism: Studies in Law, Philosophy, Pietism, and Kabbalah* (pp. 229–281). Leiden: Brill.
- Zhang, P. (2016). Deleuze and zen: An Interological Adventure. *Canadian Journal of Communication*, 41(3), 411–441.
- Žukauskaitė, Ž. (2015). Deleuze and Beckett Towards Becoming-Imperceptible. In S. E. Wilmer, A. Žukauskaitė (Eds.), *Deleuze and Beckett* (pp. 60–77). London: Palgrave Macmillan.
- Чити, Ј. Д. (2024). Пустинја као град: Увод у проучавање египатског и палестинског монаштва у хришћанском царству. Будва: Манастир Подмаине.
- [Čiti. J. D. (2024). *Pustinja kao grad: Uvod u proučavanje egipatskog i palestinskog monaštva u hrišćanskom carstvu*. Budva: Manastir Podmaine]
- Кличковић, Д. (2024). Има ли исток срца – појам кокоро и концептуализовање субјективности у јапанској култури. *Језици и културе у времену и простору*, 11(1), 26–38.
- [Kličković, D. (2024). Ima li istok srca – pojam kokoro i konceptualizovanje subjektivnosti u japanskoj kulturi. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, 11(1), 26–38]
- 玄侑宗久 (2008). 風流の起源. エッセイ. <http://www.genyusokyu.com/essay08/yaseizidai/0805.html>
- [Gen'yu, S. (2008). *Furyu no kigen. Essei*
- 飯島孝良「『一休和尚年譜』と弟子たちの見た一休」.
<http://iriz.hanazono.ac.jp/yomimono/iiijima006.pdf>
- [Iijima. T. (n.d.). „Ikkyu osho nenpu” to deshitachi no mita Ikkyu]

- 旭堂南龍 (2023, June 20). 講釈師が語る一休さんの三十三 地獄太夫に引導の歌を読み返す. *The Travel News*. <https://www.travelnews.co.jp/column/kodan/2023062009002035846.html>
- [Kyokudo, N. (2023, June 20). Koshakushi ga kataru Ikkyu san no 33 Jigoku Dayu ni indo no uta wo yomikaesu. *The Travel News*]
- 山田無文 (2001). 『臨濟録』. 京都: 禅文化研究所.
- [Yamada, M. (2001). *Rinzairoku*. Kyoto: Zen bunka kenkyusho]
- 芳澤勝弘 (2015). 『一休』別冊太陽. 東京: 平凡社.
- [Yoshizawa, K. (2015). *Ikkyu (Bessatsu Taiyo)*. Tokyo: Heibonsha]
- 禅文化研究所 (2000). 『一休道歌』三十一文字の法の歌. 京都: 禅文化研究所.
- [Zen bunka kenkyusho (2000). *Ikkyu doka (31 moji no hou no uta)*. Kyoto: Zen bunka kenkyusho]

Izvori

- 芳澤勝弘 (2023). 『一休宗純「狂雲集」再考』. 東京: 春秋社.
- [Yoshizawa, K. (2023). *Ikkyu Sojun 'Kyouinshu' saiko*. Tokyo: Shunjusha]
- 今泉淑夫 (1998). 『一休和尚年譜』. 東京: 平凡社.
- [Imaizumi, Sh. (1998). *Ikkyu osho nenpu*. Tokyo: Heibonsha]

Dalibor D. Kličković

Summary

REVERSE ASCETICISM OF THE ZEN MONK AND POET IKKYU AND POETICAL IDENTITY OF THE JAPANESE ZEN

In this paper, we look for new ways to interpret an inclination towards numerous non-orthodox and subversive elements in the poetry of Ikkyu Soju, a controversial medieval Japanese Zen monk. Although poetry had been widely used in Zen circles for centuries before, and despite Ikkyu's valiant attitude regarding his own place as the heir to his Chinese spiritual predecessors, his very poetry includes many "uncanonical" and seemingly heterodox features. To date, most of them have been interpreted in the vein of "Ikkyu the rebel" against the perceived hypocrisy of the Zen elite. Not intending to dismiss such an understanding, we find it necessary to propose another approach as well, in search of a point of view that integrates Ikkyu as both a poet and an ascetic. We argue that "both Ikkyus" contribute to each other, making him a poet of *becoming*, largely in alignment with certain basic tenets of Deleuze's philosophy. Ultimately, Ikkyu emerges as a follower of a reverse ascetic way, unremittingly subverting the actualized and concealing himself in the virtual. He is not a poet by virtue of a strong and convincing poetic voice, but a poet of impermanence, one who never let himself be confined and thus reduced to any preestablished frame of identity.

Key words:

Ikkyu Soju, Japan, Zen Buddhism, ascesis, poetry, transgression

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.14>

305"16"(44)

Стереотипи о половима у расправама о углаћености Николе Фареа и Жака ди Боска

Жељка П. Јанковић*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за романистику

 <https://orcid.org/0000-0002-0339-9059>

Кључне речи:

углаћеност,
углаћени човек,
углаћена жена,
Никола Фаре,
Жак ди Боск,
природа мушкарца,
природа жене,
родни стереотипи

Апстракт

У раду се испитује заступљеност стереотипа о мушкарцима и о женама у два утицајна расправа о углаћености у Француској у XVII веку: *Углаћеном човеку* Николе Фареа (1630) и *Пристојној жени* (1632–1636) Жака ди Боска. Најпре се представља идеал углаћености – *honnêteté* – и развој значења полисемичног придева *honnête*, који показује родну маркираност у синтагмама *honnête homme* (углаћени или пристојни човек/мушкарац) и *honnête femme* (углаћена, пристојна, честита жена). Затим се пружају примери уврежених ставова о мушкој и женској „природи” – и карактерним особинама које из ње проистичу – у доминантним дискурсима у Француској у XVII веку, који се ослањају на Аристотелова и Галенова разматрања о полним разликама, и на основу којих се учвршћује идеја о инфериорности жена у односу на мушкарце. Указује се и на еманципаторске противаргументе у Расправи о женама започетој у XV веку, чију је синтезу пружио Балтасаре Кастиљоне у *Дворанину*, расправи која је пресудно утицала на обликовање идеала углаћености у Француској и чију имитацију доноси Фареова расправа. Анализа корпуса потврђује да је идеал углаћености у Француској у XVII веку родно маркиран. Друштвени конструкти углаћеног мушкарца и углаћене жене код Фареа и Ди Боска преузимају одређене вишевековне стереотипе о мушкарцима и женама: поред заједничких особина, неопходних и мушкарцима и женама за успех у друштву (дражесност, нехајност, умереност, умеће вођења разговора), женама се, услед њихове наводно хладне, влажне и грешне природе, намеће идеал стидљивости, чедности, честитости и беспоговорне бригае за врлину. (примљено: 1. марта 2025; прихваћено: 1. маја 2025)

<https://anali.fil.bg.ac.rs>

* Филолошки факултет
Катедра за романистику
Студентски трг 3
11000 Београд, Србија
zeljka.jankovic@fil.bg.ac.rs

1. Увод

Француски идеал племића оданог краљу и овенчаног војничком славом, већ у првим деценијама XVII века, а нарочито после неуспеле побуне племства познате под називом Фронда (1648–1653), еволуираће у идеал тзв. *honnête homme*. Слободан Витановић овај термин преводи изразом *углађени човек*, истичући да је у питању „непреводљив појам којим се означава осавремењен идеал савршеног витеза” (Vitanović/Vitanović, 1994: 65). Углађени човек, како примећује Жан Роу (Jean Rohou), „постаје модел који смењује јунака у друштву у коме циљ више није потврдити се подвизима, већ прилагодити се, потчинити и допасти” (Rohou, 1991: 36).¹ У првом плану су, дакле, особине и вештине потребне за успех у високом друштву – у том смислу речит је и поднаслов расправе *Углађени човек* Николе Фареа (Nicolas Faret) који ћемо анализирати у овом раду: *Умеће допадања на двору*.

Међутим, синтагма *honnête homme* је у француском језику била у употреби и знатно пре епохе Луја XIV, под чијом владавином ће идеал углађености достићи врхунац. У једином раду на српском језику који се бави „женским панданом пристојног човека”, Јован Попов је трасирао развој значења придева *honnête* у овој синтагми и набројао следећа преводна решења: „частан, честит, поштен, ваљан, исправан, одан, искрен, непоткупљив, беспрекоран, моралан, достојанствен, савестан и још понешто, у зависности од контекста и имагинативности преводиоца” (Поров, 2000: 139). Сам Попов за превод *honnête homme* користи израз *пристојан човек*, бележећи да се придев, поред устаљеног поља части, отприлике на прелазу из XII у XIII век све више односи на „опхођење саобразно пристојности и одређеним друштвеним нормама” (Поров, 2000: 141). Поред тога, употребљен уз именицу жена (*femme*), придев од средине XV века означава „жену честиту у сексуалном погледу, било ону чедну било ону верну свом мужу” (Поров, 2000: 147). Потврду овог закључка налазимо код аутора из периода ренесансе: на пример, Никол Казоран (Nicole Cazauran) у раду о значењу речи *honneste*, *honnesteté*, *honnestement* у делу Маргерите Наварске (Marguerite de Navarre) истиче да, употребљени уз особу женског пола, придев *honneste* и именица *honnesteté* означавају чедност, част, врлину, жену без порока и мрље, која се чува физичког односа ван брака (в. Cazauran, 1992). Разматрајући исту категорију појмова код Жака Таироа (Jacques Tahureau, 1527–1555) и Жака Ивера (Jacques Yver, ссa 1548–1571/72), Кедица ел-Ажруд (Khedija el-Ajrout) напомиње да они упућују на физичке, друштвене и моралне особине. Типичне одлике мушкарца које уочава код ове двојице аутора јесу храброст, правичност, верност, умеће вођења разговора, док за жене набраја физичку лепоту и љупкост, учтивост, оштроумност, умереност, чедност и врлину (El-Ajrout, 1992). У речнику француског језика Антоана Фиртјера (Antoine Furetière) из 1690. године, првом француском речнику енциклопедијског типа, такође је уочљива

1 Уколико није другачије назначено, сви цитати из корпуса, као и из критичких написа на француском и енглеском језику, дати су у нашем преводу.

подела врлина које покрива именица *honnêteté* према полу: „Честитост² жена састоји се у чедности, скромности, стиду, уздржаности. Честитост мушкараца састоји се у правичном, искреном, љубазном, усрдном и учтивом опхођењу” (Furetière, 1690b: 270).

Наведена разматрања и примери упадљиво указују на укоренењеност одређених вишевековних стереотипа о половима. Главни циљ нашег рада јесте да испитамо да ли су (и у коликој мери) овакви стереотипи заступљени у француским расправама о углађености из XVII века, како бисмо установили да ли у њима углађеног човека/мушкарца и углађену жену красе у потпуности исте одлике или се пак у одређеним аспектима разликују. Међу више од педесет наслова коју су на тему идеала углађености објављени у Француској у периоду 1600–1660,³ за истраживање смо одабрали две расправе објављене с почетка четврте деценије XVII века, у време интензивнијег уобличавања овог идеала у француском друштву: *Углађени човек* (*L'honneste homme, ou L'Art de plaire à la Court*) Николе Фареа из 1630. године, с обзиром да је ово дело доживело највише издања током читавог XVII века,⁴ и тротомни трактат *Пристојна жена* (*L'honneste femme*) Жака ди Боска (Jacques Du Bosc), објављен у периоду 1632–1636. Пре анализе корпуса пружићемо преглед типичних особина мушкараца и жена заступљених у владајућим дискурсима тога доба, као и у протофеминистичким контрадискурсима. Потом ћемо се осврнути и на чувено дело Балтасара Кастиљонеа (Baldassarre Castiglione) *Дворанин* (*Il Libro del Cortegiano*, 1528), будући да је оно имало веома важну улогу у обликовању слике савршеног дворанина, односно углађеног човека у Француској и, нарочито, будући да Фареова расправа заправо представља имитацију овог дела.

2. Есенцијалистички ставови о половима у доминантним дискурсима у XVII веку

Текст Жака Оливијеа (Jacques Olivier) *Абецеда женске несавршености и пакости* (*Alphabet de l'imperfection et malice des femmes*) из 1617. године, који је штампан чак 16 пута током XVII века, пружа најсликовитију синтезу женских тобож природних мана, подвлачећи како жена није требало ни да буде створена, што због неспособности, неспретности и труда који изискује од мушкараца, што, нарочито, због „урођене сујете” (цит. у Darmon, 1977: 25). Жена је у овом делу описана као „незасита животиња” (*advissimum animal*), вођена „похотом пути” (*concupiscentia carnis*) итд. (Darmon, 1977: 7). Овакве – наводно природне – претежно негативне особине жена (насупрот врлинама мушкараца) описане су у обиљу женомрзачких текстова насталих вековима пре дела Жака Оливијеа, а

2 Напоменимо да се именица *honnêteté* у расправама које чине корпус нашег истраживања углавном подједнако адекватно може превести терминима *углађеност*, *отменост*, *пристојност* и *честитост*.

3 За детаљан списак ових дела, као и њихових античких, италијанских и шпанских претходника и модела, в. Magendie, 1925: IX–XV.

4 Ан Лешербах бележи да је дело било штампано једанаест пута између 1630. и 1671. године (Löcherbach, 2011: 104).

нарочито у оквиру такозване Расправе о женама (*Querelle des femmes*), како се у историографији од краја XIX века називају полемике о положају и улози жена у друштву вођене на ширем европском подручју (Француска, Енглеска, Немачка, Италија, Шпанија) од почетка XV до XIX века.⁵ Расправа је рођена у Француској и везује се за побуну ранохуманистичке ауторке Кристине де Пизан (*Christine de Pizan*) против представа жене у другом делу чувеног средњовековног *Романа о Ружи* (*Le Roman de la Rose*, настао између 1237. и 1280. године) из пера Жана де Мена (*Jean de Meung*). Насупрот трубадурској традицији идеализовања вођене госпе, оличеној, између осталог, у првом делу романа из пера Гијома де Лориса (*Guillaume de Lorris*), Жан де Мен жени приписује урођену подмуклост, лицемерје, љубомору, користољубље. Реагујући на овакво сликање свог пола, које је наишло на похвале и у ранохуманистичким круговима, Кристина де Пизан саставља алегоријски текст *Град жена* (*Cité des dames*, 1405), на који ће се у наредним вековима позивати или ослањати многи аутори похвалних текстова о женама.

Као главне одлике женске природе Кристина де Пизан наводи честитост, скромност и поштење, као и непрестану бригу за врлину и углед, то јест „суздржаност, честитост и опрезност који су јој својствени и који је штите” (*Pizan*, 2003: 37). Присутна је имплицитна критика жена које се дотерују и носе раскошну одећу искључиво како би се допале мушкарцима; ауторка настоји да докаже да мушкарци више цене врлину него љупкост (в. *Pizan*, 2003: 174). Од других „природних” женских особина Кристина де Пизан истиче умереност, посвећеност, милосрђе, нежност (*Pizan*, 2003: 28). У њеном виђењу равноправност полова заснива се на комплементарности према божјој замисли – она сматра да је Бог једном полу наменио једне послове, а другом друге. Тиме објашњава и искљученост жена из правосуђа: док мушкарце одликују физичка снага и „храброст да иступају” (*Pizan*, 2003: 32), жене нису у стању да се баве присилом и снагом оружја јер су по природи нежне, али су способније за друге врсте послова. На опаске извесних женомрзаца да жене имају слабије интелектуалне способности од мушкараца, кроз речи госпе Разумности Кристина де Пизан истиче да би девојчице подједнако добро владале наукама којима владају дечаци када би се систематски слале у школе и када би имале подједнако разноврсна искуства уместо што се брину искључиво о домаћинству. Три госпе саговорнице Кристине де Пизан у овом тексту – Разумност, Исправност и Праведност – оповргавају и неколико негативних стереотипних особина приписаних женама као што су брбљивост и неспособност да сачувају тајну, слаба воља, лакомисленост, лукавост и несталност, кокетирија, склоност лепих жена ка „посрнућу”, тврдичлук. У аргументацији се позивају на примере знаменитих жена – краљица, принцеза, ратница, научница, светица и мученица – које су оличење постојаности, храбрости, искрености и честитости, или пак

5 Искрпна листа библиографских референци о Расправи о женама доступна је на адреси <<http://siefar.org/revisiter-la-querelle-des-femmes/bibliographie>>.

осуђују чувене мушкарце који су кроз историју оставили пример непостојаности и неистрајности.⁶

Корпус текстова насталих у оквиру Расправе о женама, али и изван ње, сведочи да се у XVII веку доминантни дискурси у Француској и даље ослањају на теорије о телесним течностима и о хладној и влажној природи жене, односно врућој природи мушкараца које је Аристотел изложио у *De historia animalium*.⁷ Сматра се да је топлота „начело снаге, храбрости и одважности”, а хладноћа „начело слабости, нискости душе и плашљивости” (Delumeau, 1978: 427), па су због тога мушкарци савршенији од жена. Случајеви транссексуалних особа по правилу су се тумачили као „вирилизација”, то јест као прелазак из несавршеног (женског) у савршеније (мушко) стање – тако Жак Дивал (Jacques Duval) у расправи о хермафродитима, порођају, женском здрављу и васпитању деце из 1612. године (*Des hermaphrodits, accouchemens des femmes, et traitement qu'il est requis pour les relever en santé & bien élever leurs enfans*) бележи да мушкарци „никада не напуштају своју мужевну природу да би се спустили ка женском полу, јер све ствари теже савршенству” (цит. у Berriot-Salvadore, 1990: 368). У том смислу речите су и негативне одлике које се у одредницама феминизирати, женскаст и жена у Фиртјеровом речнику приписују друштвима или пак мушкарцима који испољавају „слабији” маскулитет: „луксуз феминизира народе [...] одузимајући им одлике мушкости” (Furetière, 1690b, одредница *efféminer*); „женскаст” је онај мушкарац који је „постао сличан жени – млитав и похотан” (Furetière, 1690b, одредница *efféminé*); за мушкараца се говори да „изиграва жену, када је кукавица, лењивац, млитав, када се пренемаже” (Furetière, 1690b, одредница *femme*). У анонимно објављеној сатири из 1669. такође се исмевају они мушкарци који теже да се допадну женама напуштајући мужевне особине:

Други нек се диве како је љупкасто
Смешком зачињено држање женскасто.
Лепшем полу ако допасти се кани
Не треба да сопствени остави по страни.
Привлачности ради, он душом и телом
Промени се одвећ и постаде женом.⁸

6 Ова осуда потврђује закључак Јана Меклина (Ian Maclean) да су неретко са обе стране учесника у Расправи о женама аргументи превасходно усмерени ка доказивању не једнакости мушкараца и жена, већ надмоћности једног пола над другим (Maclean, 1977: 35). На то нам указују већ сами наслови многих дела: на пример, као реакцију на поменути текст Жака Оливијеа, витез од Ескала (le chevalier de L'Escale) пише расправу *Бранилац жена, који тврди да су оне племенитије, савршеније и у свему честитије од мушкараца, на супрот извесном женомрсицу, неименованом аутору и изумитељу женских несавршености и злобе* (*Le Champion des femmes, qui soutient qu'elles sont plus nobles, plus parfaites et en tout plus vertueuses que les hommes, contre un certain misogyne, anonyme auteur et inventeur de l'imperfection et malice des femmes*, 1618). За више наслова и појединости в. Angenot, 1977.

7 Опширније о овој теми в. Laqueur, 1992 и Colin et al., 2000: 46–68.

8 *Satyre nouvelle sur les promenades du Cours de la Reine, des Thuilleries et de la porte S. Bernard*, anonyme 1669, цит. према Corgnat, 2008.

На основу проучавања медицинских, теолошких и филозофских студија у Француској у XVII и XVIII веку, Пјер Дармон (Pierre Darmon) је закључио да готово да не постоји текст који рођење ћерке не истиче као „катастрофу” (Darmon, 1977). Како бележи Евлин Берио-Салвадор (Evelyn Berriot-Salvadore), од краја XVI века медицинске науке крећу се у подручју „аристотелизма који жену своди на недовршеност и галенизма који је затвара у узнемирујућу особеност материце” (Berriot-Salvadore, 1990: 360).⁹ Тако све женске болести долазе од материце, која је „одговорна” и за рађање ћерки. Лекар Жан Лијебо (Jean Liébault) у књизи о болестима и слабостима жена из 1649. године подвлачи да се девојчице рађају када хладноћа материце дегенерише врућу семену течност мушкарца, која је иначе подесна за стварање мушког детета.¹⁰ Лекар Марен Киро де ла Шамбр (Marin Cureau de La Chambre) 1659. године повлачи аналогију између женске физиологије и карактера: „И пошто је хладна, нужно је слаба, затим плашљива, кукавица, сумњичава, подозрева, лукава, притворна, ласкава, лажљива, увредљива, осветољубива, окрутна у освети, неправедна, шкрта, незахвална, сујеверна. А пошто је влажна, самим тим је променљива, нестална, неверна, нестрпљива, лаковерна, достојна жаљења, брбљива” (Cureau de La Chambre, 1659: 50).

Овакви псеудонаучни докази омогућују верским ауторитетима да оправдају и увереније заступају доминацију мушкараца у друштву у ком су жене по правилу искључене из политичког живота јер су, како се вековима тврдило, и телом и slabим духом, односно разумом који не успева да одоли јаким страстима, инфериорне у односу на мушкарце. Тако *Упутства исповедницима* светог Карла Боромејског (Carlo Borromeo, 1538–1584), једно од најраспрострањенијих дела у француским домовима почев од краја XVI века, поручују да васпитање и образовање жена изискује сувише напора због њиховог несталног духа и ћуди, и да је стога боље позабавити се подучавањем њихових мужева, којима је „природа подарила већи и чвршћи дух” (цит. у Delumeau, 1978: 423). Босије (Jacques-Bénigne Lignel Bossuet) се пак позива на причу о Постању како би објаснио да су надмоћ, па чак и окрутносћ мушкараца последице Евиног греха:

Она [= жена] је била створена да мушкарцу пружи пријатно друштво, утеху и благост живота, а постала је горда због ове намене; Бог се умеша и нежну превласт коју првобитно беше приписао мушкарцу претвори у горку надмоћ. Мушкарца по разуму беше надмоћнији: сада постаде окрутан господар по нарави; љубомора начини од њега тиранина, и жена постаде потчињена том бесу. На више од пола планете жене живе у својеврсном ропству. То сурово царство мушкараца и терет коме је жена потчињена последица су греха.¹¹ (Colin et al., 2000: 212)

⁹ Детаљно о приказивању полова у ренесансним медицинским текстовима в. Maclean, 2006.

¹⁰ В. одломке из *Trois Livres de maladies et infirmités des femmes* у Leiner, 1984: 162.

¹¹ Кардинал Ришеље такође истиче да, будући да је жена изазвала првобитни грех, те да код ње страсти превладавају над разумом, „ништа није више у стању наудити државама од тог пола” (цит. према Delumeau, 1978: 93).

Отац Ле Моан (Le Moigne) сматра да за жену ништа није природније од стида, којим би зауздала штетно дејство лепоте, извора искушења и греха: „Он је вео који она не мора куповати [...] Припада свим земљама и свим годишњим добрима, свим сталежима и свим животним добрима” (цит. у Bologne, 1986: 12). Родно маркирано схватање стида потврђује и дефиниција ове речи (*pudeur*) у Фиртјеровом речнику: стид је „природна срамота, која се осећа када се чини нешто непристојно или рђаво, и испољава се црвенилом на лицу. Стид пристоји женама, девојкама и деци” (Furetière, 1690с: 262).

3. Одједи Расправе о женама у Дворанину Балтасара Кастиљонеа

Синтеза стереотипа о половима које смо претходно побројали садржана је, између осталог, у дискусијама ликова у Дворанину Балтасара Кастиљонеа, књизи која је извршила значајан утицај на обликовање идеала углађеног човека у седамнаестовековној Француској. Дело је у Француској између 1537. и 1690. године доживело три превода и неколико десетина издања (в. Magendie, 1925: XIII–XIV; Devincenzo, 2008: 67–68), као и бројне имитације. Са стране женомрзаца у дискусији између ликова истиче се Гаспаре Палавичино (и, у нешто мањој мери, Отавијано Фрегозо и Фриђо). У есенцијалистичким аргументима против жена он се позива на „старе мудраце” који су записали да би „природа, која вазда замишља и стреми савршенству ствари, када би могла, стварала само мушкарце; и када се роди жена, то је мана и грешка природе против онога што би она желела да уради” (Kastiljone, 2012: 245). Даље, Гаспаре тврди да је непогрешив знак савршенства мушкарца и несавршености жене и то што свака жена жели да буде мушкарац „по неком природном нагону који је учи да жели сопствену савршеност” (Kastiljone, 2012: 248). У ту сврху нарочито истиче разматрања о полним разликама Аристотела и Галена: „[К]ао што и сами знате, од најмудријих људи, да је мушкарац сличан облику, а жена твари, према томе, као што је облик савршенији од твари, а сем тога му даје и биће, мушкарац је на тај начин савршенији од жене”; „Вруће је много племенитије и савршеније од хладног, јер је делатно и продуктивно” (Kastiljone, 2012: 248–249, 250). Пошто су жене несавршеније и због „слабости пола” склоније „путеној глади” од мушкараца (Kastiljone, 2012: 272), потребно је њихову разуздану природу зауздати помоћу „срамот[е] и бојазни од љаге”, како би се уздржаношћу осигурала „извесност у погледу деце” (Kastiljone, 2012: 222).¹² У следећим речима месера Бернарда садржани су и двоструки аршини по питању мушке и женске несталности, то јест степена љаге који их прати:

Ово због тога што смо ми сами створили једно правило по којем, што се нас тиче, разуздани живот није ни порок ни недостатак, нити пак било каква

12 Уп. стр. 272: „И тако су им људи наметнули страх од љаге као кочницу, да, тако рећи, на силу сачувају своју чедност, без које, искрено речено, не би биле много поштоване, јер свету су жене потребне само да би рађале децу.”

срамота док када су жене у питању то је таква брука и срамота, да ће она, о којој се само пренесе клевета, па била она тачна или лажна, бити за сва времена обешчашћена. (Kastiljone, 2012: 221)

Најзад, према Палавичину, жене су управо због хладне природе и слабог ума и брбљиве, завидне, окрутне и свирепе, таште, кукавице, плашљиве, користољубиве. Због тога је он изричито против поверавања државних послова женама и истиче да би оне требало искључиво да се старају о кући, деци и породици.

Супротних погледа од Палавичина, Величанствени Јулијано, попут Кристине де Пизан, пружа примере, од антике наовамо, жена које су вешто управљале градовима и државама, показујући подједнаку интелектуалну способност као мушкарци, па чак и већу, јер „у филозофији постоји став по коме телесно слабији имају снажнији ум”; стога, наставља, „несумњиво да жене, будући нежније пути, тим су вистренијег ума и духа, више прилагођене размишљању од људи” (Kastiljone, 2012: 246).¹³ На опаску да жене желе да буду мушкарци јер су ови савршенији, Јулијано одговара антиесенцијалистичким аргументом који узима у обзир друштвену стварност, а по којем „сирота створења” желе да буду мушкарци да би „стекле слободу и могле да одбаце владавину коју су они сами себи присвојили над њима” (Kastiljone, 2012: 249). Но, ни Јулијанови аргументи нису лишени есенцијализма, што је уочљиво у првом примеру из овог пасуса. И он се ослања на Аристотела, али да би закључио како су мушкарци због своје вруће природе лежерни и нестални, док „супротно од тога, из своје хладноће, женски пол стиче своју мирноћу, постојану чврстину, тако да су и осећања жене мање нестална” (Kastiljone, 2012: 249).¹⁴ Док табор женомрзаца у расправи наводи Еву као погубитељку људског рода, Величанствени Јулијано подсећа присутне на Деву Марију.

Величанствени Јулијано наглашава да међу дворским светом постоје разлике између мушкараца и жена:

[П]ремда је господин Гаспар рекао да иста правила која су постављена за дворанина служе и за женски лик, ја сам другачијег мишљења, јер иако су неке одлике заједничке и човеку нужне колико и жени, има опет и таквих које више одговарају жени неголи мушкарцу, а неке које доликују мушкарцу, треба да буду далеко од жене. (Kastiljone, 2012: 237)

Он као мушке предности наводи чврстину и одлучност, а као женске „смирен[у], истанчан[у] нежност”, благост и доброту, мудрост, часност (в.

13 Уг. Pizan, 2003: 57: „[...] јер, као што сам ти малочас назначила, будући да жене имају нежније тело од мушкараца, слабије и мање кадро за одређене задатке, оне примају живље и истанчаније оно за шта се заузму.”

14 В. и опаску госпе Емилије, која закључак да су жене часније од мушкараца изводи и из тога што је „врлина женског, а грех мушког рода” (Kastiljone, 2012: 221).

Kastiljone, 2012: 237, 238, 244). Пошто је жена крхкија од мушкарца, она је обазривија од њега, и опрезност је једна од њених највећих врлина (Kastiljone, 2012: 248)¹⁵. У разговору, жена мора да испољава „отмену суздржљивост” и избегава непристојности, а уколико им сведочи у неком друштву, црвенилом ће показати да их се срами (Kastiljone, 2012: 237, 239). Нарочито је допадљива женска „чедн[а] зарумењеност на лицу” од стида (Kastiljone, 2012: 74). Најсавршенија женска одлика јесте грациозност, љуткост и спретност покрета, и, надасве, лепота, значајнија него код мушкарца, јер без ње, подвлачи Величанствени Јулијано, жена „губи много на значењу” (Kastiljone, 2012: 237). Она треба да буде вична плесу, певању и свирању инструмената, али не „грубих”, попут бубњева или трубе, који пристају мушкарцима.

4. Родна маркираност идеала углаћености: дијалог Фареа и Кастиљонеа

Као што смо већ нагласили, међу француским расправама о углаћености које су се директно инспирисале Кастељонеовим *Дворанином* најпознатија је – и најчитанија – расправа *Углаћени човек или Умеће допадања на двору* Николе Фареа из 1630. године. У овом одељку нећемо се бавити свим одликама савршеног дворанина и дворске даме код Кастиљонеа, односно углаћеног човека¹⁶ код Фареа, већ само оним аспектима који се тичу родне маркираности овог идеала, наговештене примерима у претходном одељку.

Александар Стефановић, преводилац *Дворанина*, предлаже термин *отмен човек* као епитет савршеног дворанина кога у Кастиљонеовом тексту красе „обзир и уљудност, етикета, нехајност (ноншалантност) [...] дражесност или чар (умилност)” (Stefanović, 2012: 24). Једна од основних црта отмености – коју Кастиљоне назива *sprezzatura* – подразумева да „у свему треба поступати са неком врстом нехаја, који прикрива намештеност и показује да је оно што је урађено и речено, такорећи, учињено без већег размишљања” (Kastiljone, 2012: 81). Француски текстови о углаћености из XVII века за *sprezzatura* користе термин *négligence*; Фаре преузима Кастиљонеов закључак: углаћени мушкарац треба „бежати од кобног понора несрећне и наметљиве извештачености и у свему се држати са извесним нехајем који скрива усиљеност и указује да све чинимо без великог размишљања и икаквог напора” (Faret, 1630: 34–35). И према Фареу углаћеног мушкарца треба да, поред нехаја, краси неусиљена „природна дражесност” (в. Faret, 1630: 32–33). Складности тела и лепоти лица додаје се дражесност у држању која ће „на први било чији поглед оног ко га види оставити утисак допадљивости и привлачности” (Kastiljone, 2012: 69; уп. Faret, 1630: 25). У друштву скроман и уздржан, елегантног и каткад духовитог

15 Уп. стр. 237: „Мора, осим тога, да буде обазрива и више пажљива да не пружа прилику да се о њој лоше говори, и да се постара не само да не буде окаљана кривицом већ ни сумњом, јер жена нема много путева које има мушкарац, да се брани од лажних клевета.”

16 С обзиром на главну тематску осу рада, у контекстима у којима се истичу родно засноване специфичности, уместо израза *углаћени човек* користимо израз *углаћени мушкарац*.

усменог и писаног израза, углађени дворанин треба да избегава разметљивост, а самоувереност, гордост и отреситост да испољава искључиво на бојном пољу (Kastiljone, 2012: 71; Faret, 1630: 256).

Отмени дворанин/углађени мушкарац треба да је окретан у телесним вежбама и лову, поносит и неустрашив, а нарочито спретан у руковању оружјем, јер се част и углед код мушкараца заснивају на одважности и умећу ратовања (Kastiljone, 2012: 70; Faret, 1630: 15–16). С друге стране, женски углед почива на чедности – Фаре у поглављу посвећеном мушкој части практично преписује Кастиљонеово поређење најважнијих особина на којима почива углед код мушкараца и код жена: „Јер као што честитост неке госпе, једном укаљана, више никада не може повратити првобитну чистоту, тако је немогуће да се углед војника, укаљан каквим кукавичлуком, поврати тако да не остане ништа што му се може приговорити” (Faret, 1630: 18).¹⁷

Фаре се, за разлику од Кастиљонеа, не бави исцрпно одликама дворске даме/углађене жене,¹⁸ већ успутно напомиње да се „врлина код жена ни у чему не разликује од врлине која краси мушкарце”, то јест да „разлика у половима не подразумева разлику у врлинама” (Faret, 1630: 246), наводећи примере знаменитих жена антике (у чему се, као и Кастиљоне, ослања на Плутарха). Ипак, у свој текст је уткао одређене стереотипе везане за женски пол, најчешће у поређењу с мушким, или пак у одломцима који се баве питањем опхођења углађених мушкараца према углађеним женама. Тако у поглављу „Женама треба указивати поштовање” Фаре истиче да је у разговору потребно обасути жене свим могућим почастима и понизношћу јер им такво покораване годи као својеврсно искупљење за природну инфериорност: „Њихова заповедничка нарав последица је њихове слабости; чини им се да, присвајајући моћ над мушкарцима, у неку руку надомешћују своју природну ману – недостатак снаге. Због тога им толико пријају сви поступци којима им се указује послушност и поштовање” (Faret, 1630: 239–240). У наредном поглављу, насловљеном „О пријазности према женама”, аутор подвлачи да жене не подносе грубости и препирке јер је „тај пол сувише нежан и благ” (Faret, 1630: 240). Најзад, Фаре се бави угодностима и користима које мушкарцима доноси контакт са префињеним дворским дамама које им „подижу вредност”, доносе славу или надахњују на дела која ће их прославити (Faret, 1630: 89, 247). Он сматра да би мушкарци требало да

17 Уп. Kastiljone, 2012: 70: „Као код жена, честитост једном укаљана, никада више неће бити оно што је била, исто тако и глас племића под оружјем, ако само и један једини пут, макар и најмање окаља неким кукавичлуком или нечим другим што му се може приговорити, за сва времена ово ће у очима света остати као обешчашћење, брука и срамота.”

18 Објашњење зашто, за разлику од Кастиљонеа, који једну од четири књиге *Дворанина* посвећује одликама идеалне дворске даме, Фаре не обрађује потанко особине углађене жене, лежи у намени ова два текста и амбицијама њихових аутора. Кастиљоне као ренесансни *uomo universale* богато искуство дворанског живота (нарочито у Урбину, једном од средишта цивилизације) претаче у величанствено књижевно дело које пружа обимну суму питања што су заокупљала духове његовог доба – *Дворанин* је „компендијум ренесансне мисли” (Stefanović, 2012: 26). С друге стране, пореклом из грађанског сталежа, Фаре, један од оснивача Француске академије и њених првих чланова, а потом краљев саветник и секретар, у тексту практичног карактера пружа синтезу корисних савета захваљујући којима се може успети на двору.

се у друштву жена уче не само дражесности већ и елоквенцији, будући да оне имају „угодну лакоћу у изражавању”, и да у њиховом друштву треба показати особито уважавање и скромност (в. Faret, 1630: 220–256). Разговор са женама описан је као „једна од најпријатнијих и најчеститијих животних разонода” – он је „нежнији и пријатнији” од разговора међу мушкарцима, који је „снажнији и слободнији”; пошто се мушкарци баве тежим и озбиљнијим темама, они, тврди Фаре, мање обраћају пажњу на грешке у односу на жене, које су „хитријег духа” и стога брже увиђају ситне недостатке у разговору и отклањају грешке (Faret, 1630: 23).

Од негативних одлика женског карактера или појединих видова њиховог понашања, Фаре се изјашњава против неумереног шминкања и дотеривања: „Не постоји жена која не жели да буде лепа, или барем да тако изгледа. Стога, ако је природа у томе оманула, оне позивају вештачка средства упомоћ. Отуд толико неразумно старање о изгледу лица, како би деловале младе, о удешавању погледа [...]” (Faret, 1630: 38–39).¹⁹ Код Кастиљонеа се исто тако дворанину не препоручује претерано дотеривање и шминкање јер то мушкарца чини сличним нечасним женама, као што су за осуду нежност и млитавост у држању, како подвлачи конте Лудовико:

Желео бих да појава нашег дворанина буде оваква, а не ружна и женствена, какву се неки старају да имају [...] Пошто их природа није створила онаквима какви би желели да изгледају и да јесу, према њима се треба држати не као према часним женама, већ као према обичним јавним блудницама. Њих треба изгнати ван друштва часних људи уопште, а да двореове моћних владара и не спомињемо. (Kastiljone, 2012: 73–74)

Истог је мишљења и месер Федерико, који таштину повезује са женским полом: „Када је одевање у питању, желим да наш дворанин све оно што на себи носи буде чисто и углађено, као и у складу с извесном отменом скромношћу, али никако на женски или ташт начин” (Kastiljone, 2012: 156).

И по питању префињености коју углађене жене уносе у разговор Фаре је надахнуће нашао код Кастиљонеа: задатак дворске даме, према мишљењу свих учесника у разговору на двору Монтефелтро у Урбину, јесте да атмосферу учини пријатнијом, веселијом и живахнијом и допринесе његовом сјају и лепоти својом појавом и дражесношћу. Она подстиче храбре витезове на подвиге и усавршава расуђивање дворанина; због ње се он учи љупким вештинама: плесу, музици, књижевности (Kastiljone, 2012: 236–237, 288–289). Не треба, међутим, заборавити да је ова благотворна улога угледних госпи већ коришћена као адут и код заговорника женске супериорности или бранилаца жена у Расправи

19 Уп. Kastiljone, 2012: 101–102: „Тамо где је природа у томе оманула, оне се труде да то замене вештачким путем. Отуд толико, понекад и до бола, старање о изгледу лица. [...] Напротив, с потребом, и то великом’, одговори на то конте, ‘јер ови ваши недостаци о којима говорим лишавају вас дражесности пошто настају баш из те извештачености, којом свима откривате своју жарку жељу да будете лепе.’”

о женама, да би потом постала опште место у расправама о углаћености, као и у текстовима који су се у оквиру полемике о женама појавили знатно после објављивања расправа којима се бавимо у овом раду.²⁰ Исти аргумент износили су и посетиоци салона које су од прве половине XVII века држале претежно даме, а у којима су окупљени угледни припадници племства и високе буржоазије жалили за епохом префињености последњих изданака лозе Валоа, коју је сменила „грубост и примитивност обичаја” двора Анрија IV (Magendie, 1925: 29). Најзад – и надасве – образац је постојао и пре Расправе о женама, и рођен је управо у Француској, у XII веку, у оквиру Кодекса куртоазног понашања. Њега ће потом преузети и неговати патрицијски кругови италијанских градова, нарочито током ренесансе и барока (Vitanović/Vitanović, 1994: 62). Укратко, узор префињености која се стиче, између осталог, у љубазном опхођењу и разговору са госпама није зачет код Кастиљонеа, већ је знатно ранијег датума и плод је француске цивилизације.

5. Жак ди Боск: о углаћеној и смерној хришћанки

Фрањевац Жак ди Боск истиче да је тротомну расправу *Пристојна жена* написао као својеврсну допуну расправа о углаћеном човеку, и то првенствено оне најпознатије – из пера Николе Фареа. Истраживања Колин Фицџералд (Colleen Fitzgerald) показала су да је Ди Боск био оштро критикован због употребе придева *honnête* у наслову, будући да су многи сматрали да се односи искључиво на мушкарце (Fitzgerald, 1999: 166). Распон значења овог придева употребљеног уз именицу *жена* управо се по објављивању његове расправе проширио у односу на првобитно значење чедности, компоненте која пак никада није улазила у опсег значења придева уз именицу *мушкарац* (Maclean, 1977: 122–123). Стога Мишел Коен (Michele Cohen) закључује да је за жене идеал углаћености/пристојности првенствено био везан за верску и моралну компоненту, док је код мушкараца подразумевао секуларну друштвену идеју, не толико везану за врлину колико за част (Cohen, 2002: 19). Та димензија уочљива је већ на уводним странама Ди Босковог дела: он наглашава да се, будући да је наступило доба „раскоши и шепурења”, искварености и лажних „врлина” неумерености и настраности, у својој расправи неће бавити питањима како се треба облачити или свирати инструменте (којима су се бавили Кастиљоне и Фаре), већ ће у први план ставити морал, пресудан за стварање углаћене и пристојне жене (Du Bosc, 1632: 117). „Заоденувши лекцију у похвалу” (Du Bosc, 1632: 21), отац Ди Боск настоји да женама укаже на узорне примере који би их навели да заволе врлину. Сматрајући да побожност и углаћеност нису супротстављене, он у предговору прве књиге истиче да је женама неопходно образовање како би научиле које су им дужности, избегле да их искваре лоши примери, исправним расуђивањем разлучиле лаж од истине и заштитиле се

20 Уп., на пример, стихове из *Апологије жена* (*Apologie des femmes*) Шарла Пероа с краја XVII века: „Учтивост код жена, то се мора знати, / Роди се с пристојношћу, коју свагда прати. / Од њих се уљудност прима углаћена, / Финоћа и укус, појава отмена” (Perrault, 1694: 7).

довољно јаким оружјем „против оних који настоје једино да их заведу” (Du Bosc, 1632: 9, 21–22).²¹

Ди Боск је, како је учила Линда Тимерманс (Linda Timmermans), први француски аутор који се после Мари де Гурне (Marie de Gournay)²² дотакао значаја образовања жена, и стога његов текст заузима важно место у Расправи о женама (Timmermans, 1993: 281). За разлику од Кастиљонеа и Фареа, аутор не посвећује пажњу посредничкој улози жене која профињује дух савршеног углађеног мушкарца; само успутно примећује да ће мушкарци бити склонији врлини уколико су јој жене којима настоје да се допадно склоне (в. Du Bosc, 1636: 353). Он сматра да су жене природно склоне добром, али да им „тиранија” мајки и мужева не дозвољавају да учењем усаврше лепе одлике којима су урођено склоне (Du Bosc, 1632: 272).²³ Намера му је да својом књигом женама пружи оруђе за усавршавање у друштвеном општењу кроз вештине разговора, разложног размишљања и читања квалитетних књига.

Премда се Ди Боск ставом о образовању жена издваја од заступника нормативних дискурса који женама поричу интелектуалне способности, у његовом тексту упадљива је намера уподобљавања жена патријархалном и хришћанском моделу, а заступљени су и поједини владајући есенцијалистички ставови. На пример, чедност је женама „најлепши украс” (Du Bosc, 1632: 37), а никако није природна нити својствена мушкарцима (Du Bosc, 1632: 158–159). У другом тому расправе увреженим аристотеловским закључцима о полним разликама објашњава се зашто је жена, хладније и влажније природе од мушкараца, склонија тузи и меланхолији:

[Т]уга се лакше ствара у женственом телесном склопу него у мужевнијем и јачем: та попустљивост или та природна тананост толико је осетљивија на бол да, како би се одбраниле од туге, оне имају да се боре не само са судбином већ и са самом Природом. (Du Bosc, 1634: 135–136)

И Ди Боск, као Фаре и учесници расправе у Кастиљонеовом *Дворанину*, најоштрије осуђује извештаченост и наметљиво показивање учености. У друштву мушкараца жене морају бити уздржане и обазриве, и, док лепотом могу побудити љубав, срамежљивост и опрез им доносе дивљење и уважавање супротног пола (Du Bosc, 1632: 148, 156, 179). Пошто је расправа намењена првенствено писменим женама из високог друштва, аутор је свестан да не може у потпуности осудити удешавање, те оправдање за ту „природну склоност” којом чедне госпе искључиво желе угодити себи самима налази у цитату светог Јеронима; но, попут Кастиљонеа и Фареа, он осуђује извештаченост и претерано

21 Уп. Du Bosc, 1632: 212–213; Du Bosc, 1634: 34.

22 Мари де Гурне је ауторка два протофеминистичка огледа: *Једнакост мушкараца и жена (Egalité des hommes et des femmes, 1622)* и *Жалба госпи (Le Grief des dames, 1626)*, у којима инсистира на томе да су мушка и женска природа и душа истоветне.

23 Уп. Du Bosc, 1634: 67.

шминкање и дотеривање (Du Bosc, 1632: 228–229). Међу осталим природним, урођеним особинама које жене испољавају без усиљености и које им користе у друштву, аутор наводи нежност и дражесност (Du Bosc, 1632: 269, 273–274; Du Bosc, 1634: 43). Он за потребе монденског морала спаја чедност и љубазност, додајући како без љубазности чедне жене често делују неприступачно и како њихова озбиљност и зловоља могу деловати „дивље” и изазвати презрење (Du Bosc, 1632: 146; Du Bosc, 1634: 43, 259).

Насупрот кокети, развратној или сујеверној жени, истинска пристojна жена је, према Ди Боску, стрпљива, понизна, савесна, дискретна попут Девике Марије која је свега неколико пута проговорила у току живота, скромна, „природно склона милосрђу”, храбра попут мушкарца када треба бранити отаџбину, мужевљево љубав и предачку веру (в. Du Bosc, 1632: 55, 64, 163–164, 195, 258, 279–290; Du Bosc, 1636: 82, 91, 148, 200, 283, 429, 462). Лепота, представљена платонистички (као код Кастиљонеа и Фареа) као физички одраз стремљења ка добром (Du Bosc, 1632: 235), пристojној жени није на првом месту: значајнија је врлина, која је утолико постојанија што су жене образованије, и што више држе до угледа, који им је представљен као једно од највреднијих богатстава (Du Bosc, 1632: 130). Како би истакао значај доброг гласа, Ди Боск наводи Цезарову изјаву према којој није довољно да Цезарова жена не буде грешна, већ не сме бити ни предмет најмање сумње (Du Bosc, 1632: 131). Највећу срећу жена постиже када осигура и добар глас код других и мирну савест пред самом собом (Du Bosc, 1634: 285). Као врхунски идеал ком честита жена треба да тежи аутор наводи „спокој савести и мир” (Du Bosc, 1632: 28) насупрот најкобнијим страстима – љубави и славољубљу (Du Bosc, 1634: 208–209). Спокој и мир, којима је посвећено и засебно поглавље у другом тому („De la vraie solitude et du repos de l’Ame”), постижу се уз помоћ разума захваљујући ком страсти неће поробити вољу (Du Bosc, 1634: 294–295).

Настојећи да жене представи у „мало лепшем светлу него што то заиста јесу”, Ди Боск женске мане на које се окомљује не представља као последицу друштвеног устројства, већ као урођене склоности које изучавање адекватних – светих – књига може исправити: „Показујући им грех у који могу посрнути, и коме су природно склоне,²⁴ утолико више издижем оне које су имале довољно снаге да укроте нагоне и које су се сачувале чисте и неуклањане у искварености овога века” (Du Bosc, 1632: 35). У предговору трећег тома аутор истиче намеру да „пристојну жену окрене још више хришћанству но што је то била у прва два дела” (Du Bosc, 1636: 18). Овој теми посвећено је и посебно, закључно поглавље: „О хришћанској врлини: да је она безусловно неопходна пристojној жени” (в. Du Bosc, 1636: 487–528). Резимирајући у закључку које су основне одлике углађеног/пристојног мушкарца и углађене/пристојне жене: вера, честитост, брига о савести, страх од греха, Ди Боск подвлачи како је међу побожним женама могуће наћи неке које немају све одлике пристojне жене, али како „никада није међу нама постојала пристojна жена која није побожна” (Du Bosc, 1636: 482).

24 Курзив је наш.

Ди Боскова расправа имаће значајан утицај: између осталог, послужиће као инспирација многим ауторима текстова о углађености, као и прециозним протофеминистичким ауторкама, нарочито Мадлени де Скидери (*Madeleine de Scudéry*), у чијим се *Разговорима о моралу* може наћи одјек многобројних његових идеја: хришћанска врлина и скромност честите жене, заснованост љубави на уважавању и захвалности. Такође, по узору на Ди Боска, Франсоа де Гренај (*François de Grenaille*) саставиће списе о пристојној девојци (*L'Honneste Fille, où dans le premier livre il est traité de l'esprit des filles*, 1639–1640), пристојном младићу (*L'honneste garçon ou l'Art de bien élever la noblesse à la vertu, aux sciences et à tous les exercices convenables à sa condition*, 1642), честитом браку (*L'Honneste mariage*, 1640) и пристојној удовици (*L'Honneste Veuve*, 1640).

6. Закључак

Нешто мање од пола века по објављивању расправа које су биле предмет нашег истраживања, у Паризу је анонимно објављен текст Пулена де ла Бара (*Poullain de la Barre*) *О једнакости полова* (*De l'égalité des deux sexes*, 1673). У његовом поднаслову уочљива је картезијанска методична сумња на којој ће аутор засновати аргументацију против потчињености жена: *Расправа о физичким и моралним питањима, из које се уочава значај ослобађања од предрасуда* (*Discours physique et moral, où l'on voit l'importance de se défaire des préjugés*). У одељку о пореклу неравноправности полова, чији део наслова гласи „како темперамент сам по себи није ни добар ни лош”, Де ла Бар оповргава есенцијалистичка схватања мушких и женских „природних” карактерних особина да би потом закључио, нешто мање од три века пре Симон де Бовоар (која ће му одати почаст у епиграфу феминистичког манифеста *Други пол*), како су разлике између мушкараца и жена последица различитог васпитања. Док већина научних ауторитета на пољима медицине или филозофије, како смо показали на примерима у другом одељку, говори о *природи*, Пулен де ла Бар истиче да је заправо реч о *обичајима*.

У утицајним расправама које су биле предмет овог рада таква дистинкција још увек готово да не постоји. Разматрајући физиологију и карактер мушкараца и жена, ови текстови се скоро у потпуности позивају на *природу* – тек се у неколицини примера наговештава свест о друштвено конструисаним концептима, то јест обичајима, како је нагласио Пулен де ла Бар, и, савременим речником говорећи – о *роду*. Другим речима, и у расправи Николе Фареа о углађеном мушкарцу са двора, коју смо анализирали у поређењу са хипотекстом Балтасара Кастиљонеа, и у штиву које је Жак Ди Боск наменио углађеним и честитим дамама, заступљени су родни стереотипи који сежу далеко у прошлост. Жена се због своје хладне и влажне природе сматра нестабилнијом, млитавијом, мање разумном, духовно слабијом, несталнијом, склоном греху и подложнијом јаким страстима од мушкараца, док је мушкарац услед вруће природе физички и морално јачи, стабилнији и бољег расуђивања. Ипак, пошто су писани као прескриптивна штива за припаднике високог друштва, текстови Николе Фареа

и Жака ди Боска садрже и одјеке куртоазног кодекса, као и похвалних текстова насталих у оквиру Расправе о женама, то јест еманципаторских контрадискурса на које смо указали служећи се примерима Кристине де Пизан и Балтасара Кастиљонеа. Стога се, поред разматрања „природне слабости” жена, код обојице аутора величају „урођене” женске врлине, међу којима се на првом месту налазе стид и чедност. Поред тога, углаћену госту природно красе дражесност, нежност, љупкост, умереност, милосрђе. Она треба да обуздава своју природну слабост и „склоност греху” уздржаношћу и да се стара о добром гласу, који почива на врлини. Да би заслужила епитет углаћене жене, мора да буде без мрље у погледу чедности, док репутација углаћеног мушкарца, поред важних друштвених вештина, почива на храбрости. Анализа корпуса, дакле, потврђује уводна разматрања према којима је концепт *honnêteté* родно маркиран.

Литература

- Angenot, M. (1977). *Les champions des femmes : examen du discours sur la supériorité des femmes, 1400–1800*. Montréal : Presses de l'Université du Québec.
- Berriot-Salvadore, E. (1990). Le discours de la médecine et de la science. In N. Davis, A. Farge (dir.). *Histoire des femmes en Occident. XVIe–XVIIIe siècles*, vol. 3 (pp. 359–395). Paris : Plon.
- Bologne, J.–C. (1986). *Histoire de la pudeur*. Paris : Hachette.
- Cazauran, N. (1985). « Honneste », « Honnêteté » et « Honnestement » dans le langage de Marguerite de Navarre. In *La Catégorie de l'honneste dans la culture du XVIe siècle. Actes du colloque international de Sommières II* (pp. 149–164). Saint-Etienne : Institut d'études de la Renaissance et de l'âge classique.
- Cohen, M. (2002). *Fashioning Masculinity: National Identity and Language in the Eighteenth Century*. London: Routledge.
- Colin, F., Pisier, E., Varikas, E. (2000). *Les femmes de Platon à Derrida*. Paris : Plon.
- Corgnet, C. (2008). Une masculinité en crise à la fin du XVIIe siècle ? La critique de l'efféminé chez La Bruyère. *Genre & Histoire*, 2. <https://doi.org/10.4000/genrehistoire.249>
- Cureau de La Chambre, M. (1659). *L'Art de connoistre les hommes. Première partie, où sont contenus les discours préliminaires qui servent d'introduction à celle science*. Paris : Rocolet.
- Darmon, P. (1977). *Mythe de la procréation à l'âge baroque*. Paris : J.-J. Pauvert.
- De la Barre, P. (1673). *De l'égalité des deux sexes: Discours physique et moral, où l'on voit l'importance de se défaire des préjugés*. Paris : Jean Dupuis.
- Delumeau, J. (1978). *La peur en Occident (XIVe–XVIIIe siècles). Une cité assiégée*. Paris : Fayard.
- Devincenzo, G. (2008). *Le Livre du Courtisan en France aux XVIe et XVIIe siècles*. In A. De Benedetto, I. Porfido, U. Serani (dir.), *Tradurre. Riflessioni e rifrazioni* (pp. 65–75). Bari: B. A. Graphis.
- El-Ajroud, K. (1985). La catégorie de l'honnête et l'évaluation morale et esthétique chez J. Yver et J. Tahureau. In *La Catégorie de l'honneste dans la culture du XVIe*

- siècle. *Actes du colloque international de Sommières II* (pp. 211–217). Saint-Etienne : Institut d'études de la Renaissance et de l'âge classique.
- Fitzgerald, C. (1991). To Educate or Instruct? Du Bosc and Fenelon on Women. In B. J. Whitehead (Ed.), *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800* (pp. 159–191). New York: Garland.
- Furetière, A. (1690a). *Dictionnaire universel contenant generalement tous les mots françois, tant vieux que modernes, & les termes de toutes les sciences et des arts* (Tome premier : A–E). Haye/ Rotterdam : chez Arnout et Reinier Lers.
- Furetière, A. (1690b). *Dictionnaire universel contenant generalement tous les mots françois, tant vieux que modernes, & les termes de toutes les sciences et des arts* (Tome deuxième : F–O). Haye/ Rotterdam : chez Arnout et Reinier Lers.
- Furetière, A. (1690c). *Dictionnaire universel contenant generalement tous les mots françois, tant vieux que modernes, & les termes de toutes les sciences et des arts* (Tome troisième : P–Z). Haye/ Rotterdam : chez Arnout et Reinier Lers.
- Laqueur, Th. (1992). *La Fabrique du sexe. Essai sur le corps et le genre en Occident* [Making Sex: Body and Gender from Greeks to Freud]. Paris : Gallimard.
- Leiner, W. (dir.). (1984 [1978]). *Onze études sur l'image de la femme dans la littérature française du dix-septième siècle*. Paris : Editions Place.
- Löcherbach, A. (2011). *La Princesse de Clèves* et le processus de civilisation. *Pratiques*, 151–152, 101–116.
- Maclean, I. (1977). *Women Triumphant: Feminism in French Literature 1610–1652*. Oxford: Clarendon Press.
- Maclean, I. (2006). *Le monde et les hommes selon les médecins de la Renaissance*. Paris : CNRS, 2006.
- Magendie, M. (1925). *La politesse mondaine et les théories de l'honnêteté en France au XVII siècle de 1600 à 1660*. Paris : F. Alcan.
- Perrault, Ch. (1694). *L'Apologie des femmes*. Paris : Coignard.
- Pizan, K. de. (2003). *Grad žena* (S. Pavlov, prev.). Beograd: Feministička 94.
- Popov, J. (2000). Pristojna žena i pristojni čovek: dva pola jednog ideala. U D. Stojanović (ur.), *Godišnjak za poetička i hermeneutička istraživanja: PH4* (str. 139–156). Beograd: Filološki fakultet.
- Rohou, J. (1991). Introduction. In La Rochefoucauld, *Réflexions ou Sentences et Maximes Morales*. Paris : Librairie générale française.
- Stefanović, A. (2012). Predgovor. U B. Kastiljone, *Dvoranin* (str. 7–30). Beograd: Albatros Plus.
- Timmermans, L. (1993). *L'Accès des femmes à la culture (1598–1715)*. Paris : Honoré Champion.
- Vitanović, S., Vitanović, G. (1994). *Francuska civilizacija*. Beograd: Centar za geopoetiku.

Извори

- Du Bosc, J. (1632). *L'honneste femme*. Paris : Pierre Aubovin.
- Du Bosc, J. (1634). *L'honneste femme, seconde partie*. Paris : Pierre Aubovin.

- Du Bosc, J. (1636). *L'honneste femme, troisieme et derniere partie*. Paris : Augustin Courbe.
- Faret, N. (1630). *L'honneste-homme, ou L'art de plaire à la court*. Paris : Toussaint du Bray.
- Kastiljone, B. (2012). *Knjiga o dvoraninu* (A. Stefanović, prev.). Beograd: Albatros Plus.

Željka P. Janković

Summary

GENDER STEREOTYPES IN TREATISES ON *HONNÊTETÉ* BY NICOLAS FARET AND JACQUES DU BOSCO

The paper examines the presence of stereotypes about men and women in two influential treatises on *honnêteté* in 17th-century France: *L'Honneste homme* (1630) by Nicolas Faret and *L'Honneste femme* (1632–1636) by Jacques Du Bosc. First, the ideal of *honnêteté* is delineated, along with the evolution of the polysemous adjective *honnête*, which exhibits gender marking in the phrases *honnête homme* (cultivated and honest man) and *honnête femme* (cultivated, honest, and respectable woman). This is followed by examples of prevailing views on male and female “nature” – as well as character traits derived from it – in the normative discourses of 17th-century France, which draw on Aristotle's and Galen's reflections on differences between the sexes, reinforcing the notion of women's inferiority to men. The paper points out the emancipatory counterarguments in the Quarrel over Women (*Querelle des femmes*), initiated in the 15th century, which were also compiled in *The Book of the Courtier* by Baldassare Castiglione. This treatise had a decisive influence on shaping the ideal of *honnêteté* in France, and it was imitated by Faret. The corpus analysis confirms that the ideal of *honnêteté* in 17th-century France was gender-specific. The social constructs of the *honnête homme* and *honnête femme* in the works of Faret and Du Bosc incorporate centuries-old stereotypes about men and women: in addition to shared qualities which society requires of both men and women (charm, nonchalance, moderation, and conversation skills), women, due to their supposedly colder and wetter, sinful nature, are also subjected to an ideal of modesty, chastity, honesty and unquestioning concern for virtue.

Key words:

honnêteté, *honnête homme*, *honnête femme*, Nicolas Faret, Jacques Du Bosc, male nature, female nature, gender stereotypes

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.15>

821.111.09-21 Шекспир В.

792.08(497.11)

Free souls and captured state – Shakespeare as a means of subversion in Serbian theatres

Nataša D. Šofranac*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za anglistiku

 <https://orcid.org/0000-0001-8721-5108>

Key words:

Shakespeare,
Štivičić,
Mladenović,
theatre,
subversion,
communism,
prison,
freedom

Abstract

This paper addresses the phenomenon of literature and theatre as a vehicle for freedom of expression, subaudition and subversion. The case studies are two plays enacted on Serbian stages in the past decade: *Shakespeare at the Kremlin*, an authentic post-Yugoslav and post-communist creation revisited and revived thirty years later; and “Project Shakespeare – *As You Like It*”, of Belgrade’s National Theatre, where even a comedy has a tragic ending. Prison as a little state, power and restricted freedom of an individual and a whole society, as well as the role of theatre in these processes, are the topics that pervade both plays analysed in this paper. (примљено: 27. јануара 2025; прихваћено: 11. маја 2025)

1. On page and stage

In *The Tempest* (III.i.71–73), Shakespeare forged the phrase “beyond all limit”, in Ferdinand’s declaration of his love for Miranda (Shakespeare, 1623: 31). In the years following the First Folio’s quadricentennial, it seems appropriate to describe Shakespeare’s reach and impact worldwide. Now that we can have his works on page and stage, online and in person, adaptable to film, podcast, novels and hip-hop, Shakespeare is a means of self-help, eye-opening and reconciliation. He teaches us to embrace, or at least to tolerate otherness, live with our imperfections, mix the high and the low and appreciate every single day of our lives. His kings teach us humility, and his fools teach us wisdom. And we will always need him for this, because he has seen men playing God and challenging heavens, from hubris to contrition. Shakespeare will always be with uncompromising activists like Brutus or Coriolanus, who gave rise to Ibsen’s *Enemy of the People*, but also show how their extreme idealism can turn from virtue to destructive power. In times of crisis, we often wonder whom a historic figure would support. For Shakespeare we know that he would always be on the side of freedom.

In her book on adaptation, Linda Hutcheon argues that the adaptation process and its product cannot exist in a vacuum: “they all have a context – a time and a place, a society, and a culture” (Hutcheon, 2013: 18). We have vivisected Shakespeare, put him on the couch, deconstructed his language and viewed through all social and political lenses: Shakespeare and gender, Shakespeare and race, Shakespeare and the Holocaust, Shakespeare and fascism. Shakespeare is an ideal vehicle of the present-day theatrical subversion too, as showcased below in the examples from what the West commonly refers to as “Eastern Europe” – a recent Hungarian production of *Richard III* included President Orban’s speeches in the soliloquies, a Czech story of *Hamlet* told in the mood of post-revolutionary disillusionment, a Romanian *Romeo and Juliet* and Serbian *Titus Andronicus* makes explicit references to totalitarianism and the overwhelming influx of governments in everyday lives of the people who do not even need to think because “the government does it for you”. All communist countries experienced censorship, Yugoslavia being a partial exception as a non-aligned country on the other side of the Iron Curtain. Vacillating between two super-powers in the bipolar world, it was a unique place where the East met the West, a confluence of capitalist and socialist streams, a safe haven for dissidents like Havel, whose plays, forbidden at home, more than once stole the thunder of Belgrade’s stage. Both a soft communist heaven and US-preferred nation in foreign trade, the country had a mono-party system in place and intelligence agents operating everywhere, especially with foreign presence. Such situations with undercover agents and close monitoring were described in *The Quality of Mercy* by Peter Brook, who participated in the BITEF Festival three times (Bruk, 2018: 39). While the theatre practitioners were indubitably exercising subversion and taking the best of both worlds, our intelligence were probably playing by the same rules and “outsubversioned” their subversion by “only doing their job”, in the whole make-believe of freedom and rights.

Let us briefly take stock of a few compelling appropriations of Shakespeare's plays in Central and Eastern Europe, before diving into Serbian state of play. In his paper "*Richard III: A Hungarian Transnational Readaptation*", Zsolt Almasi of Pazmany Peter Catholic University in Budapest provides a critical take on theatrical production of Matei Visniec's play *Richard III Will Not Take Place, or Scenes from the Life of Meyerhold* (2005), directed by Remusz Szikszai and premiered on October 10, 2020. Having employed a similar technique in his *Macbeth* adaptation in 2018, Szikszai in one scene includes a reference to the "culture war" declared by the Orbán administration, alluding to phrases and sentences derived from Orbán's own speeches. Almasi explains how they wielded power with the finance leverage:

In another instance, theatre managers engage in a discussion concerning the allocation of financial support to theatres that advocate for the preservation of cultural value, reminiscent of the rhetoric heard in the speeches of Attila Vidnyánszky. These insertions deftly interweave the past and present, forging connections between historical and contemporary political landscapes, ultimately adding depth and nuance to the production's thematic tapestry. (Almasi, 2023: 6)

A Czech adaptation of *Hamlet* sheds light on the period of disillusionment after the 1989 Velvet Revolution, as described by Ivona Mišterova of West Bohemia University. Josef Prokeš's play, *Emodrink of Elsinore*, gives his Hamlet the guise of a young bartender identifying himself with punk subculture, wearing black and reciting lines from Shakespeare's tragedy. His father (King Hamlet) returns to his homeland after many years and commits suicide the night he finds his long-lost son. Mišterova argues that the father's suicide "could be seen as a rejection of the corrupt political system that originally allowed Claudius to seize power. It might also be viewed as a commentary on the dangers of unchecked ambition and the corrupting influence of power" (Mišterova, 2023: 80).

In her paper, Dana Monah of the University of Iași, Romania, discusses a Shakespearean play by Andras Visky: "*Juliet. A Dialogue About Love*" (2001), which directly addresses the memory of communism in Romania. It is "centred around a very fragile, endangered Shakespearean production under communism – imagined by political prisoners rather than actually performed. As if, when trying to find a form for their theatre of memory, both authors turned to the main form of social critique under communism – stage performance" (Monah, 2020: 174, 176).

Visky's Juliet remembers moments of her life before and during captivity. She performs the 'balcony scene' with the help of the wedding rings, in a sort of puppet show. There was nothing subversive about it, only personal and intimate internalisation of such post-traumatic experience, unutterable and thus expressed non-verbally, akin to that of Lady Macbeth somnambulist writing and sealing her letters. Freud explained it in "Remembering, Repeating and Working through" as impossible to be safely told or remembered; such stories are expressed through "dislocation, symbolization and action" (Freud, 1914: 145–146).

In Serbia, Andraš Urban's 2023 production of *Titus Andronicus* for the Yugoslav Drama Theatre in Belgrade remains faithful to the original script throughout the performance, but begins in a strikingly provocative way: the cast, not unlike the ancient Greek choir, chanting "Why think? No need to think. The government will do that for you". In the scenes of bloodshed, when Titus mutilates the bodies of Tamora's sons, he puts them in a cold storage, which, to domestic audience, distinctly recalls the Balkan butchery from the wars in the nineties, when such gross crimes actually took place. The van is on stage all the time, the protagonists coming in and out of it, reminding of the attempts to normalize such extreme behaviour and the public indifference to it.

Professor James Shapiro, in his book *Shakespeare in a Divided America*, describes Shakespeare's cannon as "rich in the extremes of experiences – injustice, separation, violence, revenge" (Shapiro, 2020: 7). Shakespeare resonates equally strongly with underprivileged students of colour in the US, political prisoners in South Africa, or civilians in the war-ravaged Ukraine. Empathy, or "the quality of mercy", is the most valuable asset in his portfolio. Professor Emma Smith defines the verb to *Shakespeare* as: to ask questions, to unsettle certainties, challenge orthodoxies, filling in the gaps (Smith, 2019: 3–4).

Playing Shakespeare then and now has always been the matter of 'discursive determinism', as Richard Burt named it in his essay "A Dangerous Rome" (Logan/Rudnytsky, 1991: 112). It means that discourse determines the context and is always about us, irrespective of the epoch and culture the plays are originally set in, just as they were always about Shakespeare's contemporaries, although set in ancient Rome or Greece. His Romans wear doublets and they elect a king, to mention but a couple of tokens of Shakespeare's contemporaneity. So, these plays are to be read from three temporal aspects: the epoch of Shakespeare's characters and historical events, the time when Shakespeare wrote them and the time when we read them, with all the building blocks added meanwhile.

As John Bell remembers, a great Georgian actor Ramaz Chkhikvadze who played Richard III in London said: "Richard wasn't such a bad fellow. He only killed fifteen people. Stalin killed twenty million" (Bell, 2012: 160).

2. *Shakespeare at the Kremlin*

The project of *Shakespeare at the Kremlin* commenced in the teeth of the USSR President Brezhnev's visit to Yugoslavia, depicting the moribund Stalin confiding in a Shakespearean actor, former political prisoner and dissident. The eponymous play was staged at the Serbian National Theatre of Novi Sad, in collaboration with "Ulysses Theatre" from Croatia. The play itself was victim of ideological repression and came to life decades after it was originally planned. Ivo Štivičić (*Shakespeare u Kremlju*, n.d.), Croatian dramaturgist, adapted the memoirs of a Siberian prisoner and Yugoslav Jew, Karlo Štajner (Steiner), titled *Seven Thousand Nights in Siberia* (1972) and its sequels, *Return from Gulag* and *An Arm from the Grave*. Though not anti-Socialist or anti-Soviet, the Yugoslav authorities decided to ban the project. It was

only 30 years later than Štivičić resumed the work on his play about the last days of Stalin's rule. Although Stalin and Beria are recognisable protagonists of the play, and there are other historical persons, the play is not a reconstruction of historical events or interpretation of political circumstances. Rather, it is a continuation of Štivičić's research of the position of individual in a repressive system, an intimiste analysis of less known events and relationships. One may wonder why Yugoslav leadership, after strained relations and a decided detachment from Stalin, would find this play unacceptable. But the censors must have infallibly felt its subversive potential: though a happy nation with a thriving economy and global popularity, we also had our own Gulag (Goli otok) and political prisoners. Plays like this could stir critical thinking and challenge the concepts of loyalty and treason, which was by no means welcomed by the partisan commissioners in theatres.

In June 1956, on a special train from Moscow to Kyiv, Yugoslav President Tito gave Khrushchev a list of 'dead souls', to use Gogol's title. It was a list of 113 former Yugoslav party officials who were in the Soviet Union. Among the 'living dead' (Danilo Kiš used the same phrase as Giorgio Agamben in *Remnants of Auschwitz*, as Kvočka-Ratkov brilliantly suggests), in the faraway Krasnoyarsk, they found Steiner, who was sentenced to life exile after twenty years in prisons and camps. Such an expellee was called a "free agent". Remarkably, his book was finished in the same year as Solzhenitsyn's *Archipelago Gulag*. "The Shakespearean dramaturgy of power and rule, intrigue and betrayal, is placed within the walls of one of the most controversial toponyms of recent history", says Štivičić. It is a play about the people who agree to renounce themselves for a moment of power. A play about conscience which, after years of suppression, still emerges at the very end of life" (*Poslednje izvođenje „Šekspira u Kremlju"*, n.d.).

Štivičić's play first reflects an enormous bureaucratic apparatus, from inside a most monstrous secret service, led by Lavrentiy (Lawrence) Beria, head of NKVD accounting for massive deportations, the Katyn massacre and many other atrocities from the last years of Stalin's life. He organised arrests and murders of all individuals who dared deny absolute obedience to the Leader, although "such talents should be fostered, not killed", says Gavrilushka, Beria's assistant (Ratkov Kvočka, 2018: 409).

Stalin's decades-long autocracy was marked by the paranoia that there had always been a permanent conspiracy against him and the subversion against the state on the part of various enemies, even on the very executors of his terror: Chekists, members of GPU, NKVD. He even believed that his doctors were also plotting against him, as well as the Jews with their anti-Soviet activities, which actually repeated anti-Semitism towards the end of Stalin's life.

"Stalinism is a phenomenon older than Stalin himself" – Isaak Deutscher will express his view in his work *Stalin – A Political Biography*. "Stalinism is not dead" – Danilo Kiš¹ will claim – "as Stalinism, rather than a historical phenomenon, is a state of mind". (Ratkov Kvočka, 2018: 420)

1 Danilo Kiš was a famous Serbian novelist of Jewish and Hungarian background, whose character in *A Tomb for Boris Davidovich* wanders around the Kremlin walls after "resurrection" from a gulag.

The central figure in *Shakespeare at the Kremlin* is an actor and writer Timofey, called Timothy Shakespeare. His character was based on Soviet actor Solomon Mihoels, mentioned by Steiner in his *Return from Gulag*: "In 1952, they killed Jewish actors: ... Nobody doubts any more that the 'car accident' where Soviet actor Mihoels died was a premeditated murder", as Štajner remembers in his 1982 book *Return from Gulag* (Ratkov Kvočka, 2018: 414). Solomon Mihoels was "resurrected" by Štivičić into his character Timofey so that someone could tell the truth to Stalin in the Kremlin. He just happened to clumsily end up in Stalin's chamber while shooting *Ivan the Terrible* and accosted the Leader by "Your Imperial Grace". The Leader responded in a cordial fashion, offering vodka to the actor. Remembering the actor by good knowledge of Shakespeare, the Leader wanted to see him the following day, but he never showed up. He was arrested the moment he appeared and expelled to the Amur region for seven years. In his last days, Stalin remembers Timofey and wishes to see him again. The grand mechanism of Beria's secret police found him in Siberia and brought him to Moscow, to please the Master.

Just as on the eve of the WWII, the last years of Stalin's rule were also marked by purges. Stalin died in 1953. Rumour had it that his comrades had given up on his further treatment lest they become victims of a next purge. Nobody felt safe in the general paranoia, as even the Politburo members were accused of espionage and treason, standing rigged trials and confessing under duress, to be hanged or executed in the end. Galina Alexandrovna, a fictional character in the play, who was having an affair with Timofey and thus had to collaborate with the intelligence, told Beria: "I plead guilty and I am committing perjury now. And both you and I know that this is a run-of-the-mill practice in our lives. That's the way we are, and we'll get even worse" (Štivičić, 2013: 10). She advised Timofey: "Listen to me, Timushka, now that you are there, seize the opportunity. People say he doesn't even know what's happening [...]. Tell him the truth" (Štivičić, 2013: 44). We cannot help the feeling of semblance between this couple and Orwell's Winston and Julia. There is no such a thing as love, intimacy, privacy. Everything is politicised and nationalised, one is not entitled to possession of one's own thoughts as the Thought Police know better what one thinks and you are not allowed to contradict.

Timofey, says Jelena Ratkov Kvočka in her study, opts for the meta-truth of Shakespeare's plays. He holds the mirror up to Stalin, to see the truth without additional inputs (Ratkov Kvočka, 2018: 416). He tells him:

You know, Master, Macbeth is an unusual character. He could order us, tramps and professional murderers, to kill his enemies, but the way he puts it makes you feel it as your human duty to eliminate those people [...]. You know what Macbeth says in the end?

"My way of life
Is fall'n into the sere, the yellow leaf,
And that which should accompany old age,

As honour, love, obedience, troops of friends,
 I must not look to have; but in their stead
 Curses, not loud but deep, mouth-honour, breath
 Which the poor heart would fain deny, and dare not."
 (Štivičić, 2013: 53, quoting *Macbeth*, 5.3.21–30)

This is Timofey performing his sacred duty in Shakespearean spirit, as Hamlet instructed the players: hold a mirror to nature. (Ratkov Kvočka, 2015: 417). So, Timothy Shakespeare will make the Master see his own reflection in the image of Richard III, when the latter says: "I rather hate myself / For hateful deeds committed by myself. / I am a villain. (V.v.134–145) Later on, Stalin even asks: "Does it mean that you convicted innocent people, took them to camps? How many? Tell me the number immediately!" (Štivičić, 2013: 51).

Shakespeare knew how toxic words could be, seeping into ears like Claudius' poison. Nowadays, with smear campaigns and infodemic, it is easier than ever to ruin one's life and career with a little help of spin doctors. With global social media, we are one click away from fabricating, gaslighting, bonfiring. It is too late to shriek "I am innocent!" – they will pursue: "Kill him for his name!" instead of "his bad verses", as they did against Cinna the poet in *Julius Caesar* (Shakespeare, 1623: 131) That is why he left us with far more questions than answers. We remain "unsatisfied". We will never find out or the revelation will come too late to matter. Pandora's box is wide open. Shakespeare's Prospero renounced the uncurbed power in consternation of possible scenarios. Broke the magic wand and drowned the books. Just about in time to prevent a doomsday. Now, there is no white magician navigating the climate change like in *The Tempest*, no pilot in the aircraft.

Lavrentiy Beria, who was carrying Stalin's coffin, was executed not long after the funeral. For Štivičić, just like for Kott, history is not an abstract idea, but a mechanism and it will show how noble ideas can translate into criminal practice. The actor is this play, Timothy and Galina, have the same function as the players in Elsinore and the play may as well be titled "The Mousetrap". Ivo Štivičić put the actors in the spotlight, making their creative power invincible. They stand for life, for humanity and democratic values, which will always outlive dictatorship, censorship and darkness. In times of austerity, theatre has always been an exile, like dreams or madness: anything is possible and everything is allowed in the magic woods.

3. Shakespeare in prison – the icon of subversion

"A *Midsummer Night's Dream* – Project Shakespeare" by Kokan Mladenović² addresses the phenomenon of using Shakespeare's text in correctional institutions, for the purposes of regulation and adaptation. Ominously staged on the eve of the

2 The author thanks the Research and Documentation Centre of the National Theatre in Belgrade for kindly sharing the full original script.

Covid-19 pandemic, it envisioned the restrictions of lockdown, abuse of power and the frenzy of infodemic. The curtain is iron, because of the prison bars, but also because of the illusion of freedom in the post-Cold War world. It is a par excellence example of Shakespeare as a vehicle of subversion – not only because stage directors see him as such, but also because other societal factors think the same of him, whether they have read his plays or not. The project in this production, as a play within a play, was commissioned by a Council of Europe's programme, to facilitate an inmate's resocialisation. She does what she is told to do, as usual, but this time it becomes quite a handful. She has never met Shakespeare before. The female prison warden in Mladenović's appropriation is plodding her way to retirement and the last thing she wants is troubles caused by this rebel. In a Shakespearean manner, Mladenović uses a subtle anti-government allusion to the "thick-lipped" in her interaction with the guards, when she despairs over this Shakespeare guy, a nuisance that might cost her a lot. She insists on the "controlled version" and staying "within the framework of the legal framework", a wording Shakespeare would be proud of, says the English professor who directs the prison play.

"Project Shakespeare" addresses the phenomenon of using Shakespeare's text in correctional institutions, for the purposes of regulation and adaptation. Stage director Mladenović places his play in a prison and the inmates are female, a setting ideal for multiple discrimination. Studying their script, the prisoners undergo different phases of transformation. In that sense, prison as deprivation of liberty is both literally and symbolically the government system ruled by Theseus, or the world of ugliness and repression, as Mladenović put it, whereas Shakespeare's text is the space of new experience, just like the forest is for the original lovers, or the world of beauty, freedom and imagination, to quote director Mladenović again (Sučević, 2019). The production opens with 15 women – declaring their number, length of sentence and the offence perpetrated. It is an array of vicious criminals, murderers, artists, and a high school student convicted of manslaughter. They are the future cast of the play, with a conspicuous absence of men, to counter Shakespeare's male-only cast and the general domination of men. Mladenović adds that "All men in this play act from a position of masculine authority, smothering their own wives, exercising power. I think that men have ruined this world enough and it's about time we saw women's stories enacted" (Sučević, 2019).

Melvin Goldstein³ argues again that tragic themes are made comical by being put into the form of a dream. He might have added Freud's view, suggests Jacobs, that a dream can easily be dismissed as 'only a dream', making it a good vehicle for disguised distress. Here again there is an equation of a play and a dream, making a comedy a good vehicle for the disguise of distress – one of Goldstein's basic propositions about the function of comedy (Jacobs, 2017: 156). If we take Theseus for modern government, his Athens as a place with limited access to human rights (further deteriorated into Mladenović's prison), and the forest as a free zone, this

3 "Identity crises in a midsummer nightmare", 1973.

picture invokes more examples of escapade and freedom fighting. From quiet and peaceful freedom in *As You Like It*, via the innocence and naivete in *The Tempest*, all the way to modern examples of dictatorship juxtaposed with freedom. Theatre is dream-like in its freedom of creativity and imagination, and nations in unfree societies do exactly that – dream.

It is not just the patriarchy, continues Dimitrije Kokanov, dramaturge, but the entire hierarchy of power within a system that the play explores: Theseus won Hippolyta with his sword, Egeus has got absolute power over his daughter's life and the state has got the jurisdiction over women's rights (Theseus threatens Hermia with denial of freedom unless she succumbs and obeys her father), Oberon takes a revenge on Titania for disobedience and Helena is declined by Demetrius and despairs over his uninterestedness in her. Goldstein seems to concur (Jacobs, 2017: 142), as he gives examples of male power over women through the double-edged use of language: Theseus accepts that a father can "leave the figure or disfigure" his child (1.1.51); which, while it suggests moulding a child to his own liking, like a wax figure, Goldstein sees as also implying carving up the child's face. Oberon relates to Titania in much the same way as Egeus to his daughter: "Am I not thy lord" (Oberon, 2.1.63).

The structure of the Serbian AMND production is rather loose, with an alternation of rehearsals and details of the life in prison.

Amidst those urban offenders, "Puck" is a plain country girl, innocent and childlike in her ingenuousness and simple-mindedness, initially very insecure about embarking on such a demanding project. The stage director tasked with the preparation of the play is an enthusiastic professor of English, larger than life, but obviously schizophrenic. She professes to have murdered her husband, incredibly enough, "just because he was Black". Thanks to her eagerness and knowledge though, other women learn how to read and experience Shakespeare, along with many timeless quotes from other plays. Thanks to Shakespeare, she is alive again, she regains authority and capitalises on her knowledge.

According to the dramaturge Dimitrije Kokanov, "Project: Shakespeare" is one of the productions of Shakespeare's works inside institutions for incarceration throughout the world:

Most often, those are projects aiming at resocialisation, adaptation and intellectual/creative activation of inmates. In the production of "Project Shakespeare – *A Midsummer Night's Dream*", the initial idea was to deal with this phenomenon regarding utilisation of Shakespeare's text. It is not, therefore, a classical reading of a play by Shakespeare, instead it is a production tackling the phenomenon of using Shakespeare's text in a prison, using the text by Shakespeare for the purposes of regulation and adaptation, i.e. for improvement of quality of living in prison. *A Midsummer Night's Dream* thus becomes the means to shed light on social choreography of living in prison, i.e. on lives of individuals who have been incarcerated due to their illegal

actions. The female inmates go through several phases of transformation while learning their roles and rehearsing the play after Shakespeare's text. In this sense, the prison, i.e. the place where women are deprived of their freedom, both directly and symbolically represents the very system in which Theseus rules in Shakespeare's story, while the forest, i.e. the possibility to transform and be free, in this text is not the forest, as in a geographic locality, but the space of Shakespeare's text. In "Project Shakespeare – *A Midsummer Night's Dream*", the very play is being observed as a space for possible transformation and freedom, i.e. for the change. The forest at night in the original text becomes the place for new experiences for lovers, just as the reading of Shakespeare becomes a place for new experiences for the inmates. With this production, director Kokan Mladenović, for the third time in his career, negotiates the plateau of placing a classical drama text into a prison environment, thus setting a goal for the actresses to approach the drama literature characters not merely as actresses, but also from the position of documentary and quasi-documentary characters of inmates, in order to reveal the potential of drama literature's influence on transformation of character of a person placed in isolation, subsequently discussing social and political phenomena of our everyday lives. (*A midsummer night's dream – project Shakespeare*, n.d.)

In the second part of her book, Professor Ashley Lucas provides examples of prison theatre companies in Brazil, United States, Uruguay, Canada, South Africa, United Kingdom, Ireland, Australia, New Zealand and Portugal, in the conditions of violence, HIV, deprivation, structural racism (Lucas, 2021). To her as well, theatre in prison is a moment of exercising freedom and repositioning, just like the midsummer night's dream is to the young Athenians. They are inspired with the happiness of sharing, of building something they will all treasure.

All these women are mentally deranged to a certain degree: traumatised by incest, maddened by abuse, nymphomaniac, schizophrenic. The prison, thus, resembles a community of the mad, like the night forest. This landscape calls to question the nature of crime, as mental disorder or aberration from normality, since all inmates have mental health issues. All their talents are mobilized and the play is something the guards do not understand, something like a secret language. They become quite a company by the date of the scheduled performance under the auspices of the Council of Europe. There is passion, there is ownership. They improvise, interpret, adapt, becoming Bennett Simon's playwrights *manqué*, because what madness and drama have in common is: 1) illusion and reality; 2) rational and irrational and the role of inspiration and reason in artistic creation ("poetic madness") and 3) tradition or stereotype as opposed to innovation. If madness is the inability to strike a balance between reality and illusion, it is even more the incapacity to make a compromise between the rational and irrational (Simon, 1993: 146).

The prison guards, also women, abuse and degrade the prisoners. They use them as informants, drug dealers and sexual objects. Enlightened by Shakespeare,

the inmates even dare organise a riot and seem for a moment to have taken over the control of the prison. The transformation by this empowerment of almost all of them is spectacular.

The National Theatre's webpage shares a valuable reference to Erica Fischer-Lichte,⁴ who suggests that all the four lovers in the play go through a rite of passage in three phases (*A midsummer night's dream – project Shakespeare*, n.d.). The first phase is separation when they leave their usual lives in the city, the second is the "threshold" phase of transformation, when they discard their identities and the third is incorporation, when they are changed and ready to return to the city. The visual aspect of love is brought *ad absurdum* by the love potion dropped on their eyebrows by Puck. The eye imagery becomes almost a leitmotif of the relationships, with 68 mentions of "see" and "sight". Through transformation, the "eye love" becomes constant and they assume new identities, to finish with the nuptials and the artisans' play, followed by the first marriage night. In Mladenović's play, the characters undergo a transformation not unlike the one described above. The transformative power in this case is not love, but Shakespeare. He makes each and every one of them a better person. The warden and guards, as they remain completely outside the whole process of studying and rehearsing Shakespeare, untouched by the gentle drops of humanity, remain as brutal (brutish?) as before.

But, before transformation can occur, the characters have to endure considerable suffering, which 'in a comedy, unlike the suffering in a nightmare, must be camouflaged' (Jacobs, 2017: 150). This is a second aspect of Goldstein's paper referred to as a "midsummer nightmare" in the title of his paper. Jacobs analyses the dark side of the *Dream*, including the function of comedy to disguise the play's nightmare quality. It is a way of fending off reality, one that Freud implies is healthier than some other ways of trying to evade suffering, such as intoxication, ecstasy, narcissism, neurosis and madness.

Juliet Dusinberre (2003: xxix) argues that the importance of Shakespeare as a means to dissidence can be better judged by the impact his plays make on an unfree society, more like his own and less like today's modern world. Such examples, says Dusinberre, would be former communist countries, or South Africa under apartheid. Quoting a description of solitary confinement in *117 Days*, a memoir book by South African activist Ruth First, Professor David Schalkwyk notices how the horizontal passivity of the body was balanced with activity of the mind: "I changed from a mainly vertical to a mainly horizontal creature. A black iron blackstead became my world" (Schalkwyk, 2012: 105). The next thing she realized was that "isolation and privacy are not the same thing", and Professor Schalkwyk repeatedly uses this analogy with Hamlet's "imprisonment" under scrutiny in Denmark. In Mladenović's play, the inner world is not thematised as the inmates are rarely alone with themselves. Instead, they share the fragments of their past lives, like debris after an accident which changed their lives for good. But they talked, they reminisced about

4 Erika Fischer-Lichte, *History of European Drama and Theatre*, Routledge, London and New York, 2002, translated by Jo Riley.

the past and made plans for the future, thus avoiding the nightmare of isolation in which one can even forget the name of her own daughter, as described by another South African political prisoner (Schalkwyk, 2012: 110).

4. Country as prison, prison as country

The night forest is a dream, a space of freedom and imagination. Athens is a prison like Hamlet's Denmark. Not only like his individual "nutshell", but collective incarceration of the whole community that found refuge in a forest like that of Ardennes in *As You Like It*. This brings me to a unique book by Professor David Schalkwyk, *Hamlet's Dreams*. It is about the notorious prison on Robben Island, where Nelson Mandela and many other freedom fighters served decades of sentences and read Shakespeare's collected works from the prison library. There is a meaningful process of underlining specific verses or even writing side comments to them. The need for privacy in a constant exposure to "public gaze", the importance of friendship and solidarity, but also the refuge into solitude in hope to escape being "out of joint", leading ultimately to isolation and being alone with one's inner self – creates a place of nightmares. (Schalkwyk, 2012: 116) In a letter to his wife (1970), Mandela quoted Orlando's lines "Sweet are the uses of adversity" (Schalkwyk, 2012: 42). Two members of his 'isolation section' marked Puck's apologetic closing words, "If we shadows have offended... No more yielding but a dream" (Epilogue 1–6). They might have had the same whimsical fantasy that one may enchant away such an experience by thinking of it as a little more than a dream (Schalkwyk, 2012: 37).

Home was not a secure place in Shakespeare. In almost all plays, both tragedies and comedies, there is the motif of strangeness and dislocation. If we add mental dislocation to physical exile, we get the ancient concept of madness – solitary heroes wandering unknown lands and waters. That's why solitary confinement and that's why darkness.

Madness involves taking illusions for reality – that is what any audience does. "Actors are madmen, playgoers are fools", says an old Chinese proverb (Padel, 1995: 240). In Greek tragedy, madness is something temporary and coming from outside, like Plato's inspiration. That's why Shakespeare's Greek characters in *AMND* restore their sanity and normal lives. Sanity may not be the right word though, as madness is not the same as insanity. But "the possibility of madness is implicit in the very phenomenon of passion", says Ruth Padel (Padel, 1995: 228). In Mladenović's play, they are shocked by a cruel reality check that marked the end of their "revels". Aren't we all "such stuff as dreams are made on" (Shakespeare, 1623: 34–35)?

Despite epithets like "correctional", "reformatory", etc., prisons do not make better persons and do not instil any values. As Professor Ashley Lucas concludes in a podcast talk about her book *Prison Theatre and the Global Crisis of Incarceration*, "prison does more to harm people than to heal, it is part of the cycle of violence" (Lucas, 2021). The book is based on her in-depth research into prison institutions around the world, the role that theatre plays in creating community, and how it can transform the lives of the people forced into the prison system. "Obscured behind concrete and razor wire, the lives of the incarcerated remain hidden from

public view. Inside the walls, imprisoned people all over the world stage theatrical productions that enable them to assert their humanity and capabilities", reads Bloomsbury's introductory note.

But if prison cannot change the lives of its inmates for better, Shakespeare can. Perhaps it would be too anarchistic and unfair to paraphrase Jacques and say "All the world's a prison and all men and women are merely prisoners", but there are definitely different types of prisons and different democracies in today's world, most systems being hybrid. Perceived as forms of modern slavery, carceral systems need reformation, but do theatres too? Lucas shows theatre as subversive because it is opposed to the "regular" life in prison. She introduces prison theatre as a practice that "threatens the naturalized logic of the prison" by allowing spontaneity amid regulation (Lucas, 2021: 12), a community-building process in places that are "not meant to engender community" (Lucas, 2021: 29), and a space to show that incarcerated people "can work together in peace, create something beautiful, accomplish difficult tasks, and give back to others" (Lucas, 2021: 144). It helps inmates restore their self-esteem, despite the prison administration system that seems to be doing quite the opposite. This is precisely what the Shakespeare project did in Mladenović's play. At one point, the prisoners felt so empowered and confident that they overtook the prison in what seemed to be a spontaneous riot. The no more agreed to inhuman and degrading treatment and punishment, which are, by the way, strictly prohibited by the Council of Europe, the sponsor of the whole project. Just as this "revolution" was thwarted, the enthusiasm about the play was sagging. ANMD will never take place, to paraphrase the above-mentioned Hungarian play. The playful country girl who played Puck and greatly enjoyed this revealing experience, was found hanged the night before the play's premiere. Needless to say, she did not kill herself, as the official records had it. "Incapable of her own distress" (Shakespeare, 1623: 280), she was drugged into death by "Bottom", the vicious guard, sister of the Minister of Justice, in retaliation for the practical joke "Puck" had played on her in the riot night. Unleashed and entranced, experiencing the newly found freedom brought by Shakespeare and imagination, half-way from drama to dream, life imitated art: just like her character from the play, "Puck" applied some powerful substance to the sleeping guard. But it was not a magic potion, it was "Magic Mushrooms", illicit drugs that the prison guards trafficked with some prisoners and criminals. This was the reason of ferocious argument between the Minister and her problematic sister, whom she had to drag along and get out of trouble all her life. We all have a skeleton in the cupboard. Panicking after yet another offence, "Bottom" hangs "Puck"'s dead body to make believe it was a suicide. She will get out of this "inconvenience" with impunity, because in the world of unfairness and violence such people always do.

Show must go on, the premiere eventually happens, but nobody cares about the play any more. The dream of the prisoners was dispelled by the cruelty of the system, and it will be even harder to motivate and integrate them again. The Council of Europe and Ministry of Justice will tick the box and write affirmative evaluation reports, leaving all these persons in their darkness and dismay. The tragic irony is

that “Puck” was supposed to be released earlier, but she begged to stay in for five more days prison in order to participate in the play that meant so much to her. To clinch this extension, she demolished the warden’s office and was “granted” fifteen days’ extension.

Perhaps the ultimate transformation, or subversion, is brought by having two guards as Pyramus and Thisbe. Hippolyta (the Minister of Justice) welcomes the audience with a quote by Borges: “There is a world created by God and a world created by Shakespeare”. The play ends with Bottom (played by the Minister’s sister wearing full equipment of police special forces) reciting Pyramus’ words of lament (AMND, V.2.295–310), which resonate with the heartfelt loss of “Puck”’s life:

But stay! O spite!
But mark, poor knight,
What dreadful dole is here!
Eyes, do you see!
How can it be!
O dainty duck! O dear!
Thy mantle good—
What, stained with blood?
Approach, ye Furies fell!

...

O, wherefore, Nature, didst thou lions frame,
Since lion vile hath here deflowered my dear,
Which is—no, no—which was the fairest dame
That lived, that loved, that liked, that looked with
cheer? (Shakespeare, 1623: 163)

The iron curtain is drawn again.

5. Subversion, treason and madness

To Shakespeare, subversion was like a play, because it had to be ludicrous. Playing with words, playing with concepts and challenging paradigms, subversion is at home with theatre, dreams and playing, because it is elusive and fluid. Love madness in AMND releases the spirits and imagination in the Moon-lit forest, just as it seeps subversive ideas into the heads of prison inmates. They become more self-confident, buccaneering, even riotous. They start believing in a different life that future might hold for them. Shakespeare inspired them with *joie de vivre* and hope because now they know they do more. Štivičić’s Timushka musters courage to throw the truth into the face of the dying dictator. He was invited to act “some Shakespeare” in front of the Leader, but his choice is smart and subversive.

As King Theseus puts an equation mark between lunatic, lover and poet, all three have the “licence” for subversion: lunatics cannot be held responsible for “dangerous conjectures”, which gives them the freedom to provoke and insinuate,

unnoticed or ignored. The partition line between madman and villain is very thin and criminals are often placed in the wrong institution. Lovers are excessive in their passion, which is akin to madness, so it is love that makes the characters in *AMND* lose their senses and act irrationally. This is why the couple in the Kremlin play, resembling Orwell's lovers in 1984, need to keep their relationship secretive. Poets? They can always be killed for their bad verses, even if they are not political. Poetic licence is too dangerous if taken for granted. Karin Coddon (Coddon, 1989: 51) analyses the madness of the Earl of Essex, which turned out to be both his enemy and the enemy of the Tudor state. Madness is a powerful adversary to the ideology of self-rule, of what Mervin James called "the internalisation of obedience" (Coddon, 1989: 52). As such, madness dissolves the identity carefully shaped by internal control and self-rule, making the subject a sign of external breach of order. Coddon reminds of Foucault's statement that madness never resumes reason or truth, as it survives the subjectivity of an individual in the gap between tragic experience and its ultimate retelling. Foucault demands madness to be explored in terms of its function within and opposite the structures of power. If the political drama of Essex' madness, rebellion and death have a similarity with the tragedies of the age, then theatre itself is duplicated and reflecting the authority crisis in the late Elizabethan England. The opposition to the monarch's orders stems from the trespass of ideological boundaries and leads to treason and madness. Similar to the way Greek gods dealt with defiant men who dared challenge their will – whom gods want to destroy, they first take away their reason⁵ (Padel, 1995) – modern political regimes have always had recourse to confinement and disqualification of their opponents as mad. The fact that Hamlet's madness cannot be interpreted or deconstructed enables its constant perception as a "strange desygn" and threat to the sovereign. "Strange desygns" come precisely from the space where reason and madness cross. Ophelia's madness, too, is perceived as a potential to stir social turmoil. So, madness in Hamlet, though subjective, is not limited by subjectivity, but is always (erroneously) taken for instigation to social unrest. Hamlet continues to defy the hierarchy and authority by turning against his mother, whom he was requested to leave to Heaven. In comedies, on the other hand, madness and disobedience are only temporary and are restored to the "old normal" after the instructive and warning escapade. Theseus will have his way in the end. Distortion of the system is no more but a prank of a trickster (Puck), only a glance into what the future holds for us if we disobey.

Subversion can be quite innocent, even inadvertent. There must be a reason why guardians of order in Mladenović's production of *AMND* raise their eyebrows at the mention of Shakespeare, just as Queen Elizabeth panically exclaimed "I am Richard II!" fearing a *coup*; or the warden of that Serbian prison expressed an utmost mistrust in "that guy Shakespeare" and condoned him only because "the EU wanted us to". Shakespeare "may strew dangerous conjectures in ill-breeding minds" although he was the Queen's favourite, the King's protegee and the symbol

5 "Quem deus vult perdere, dementat prius".

of British imperialism. It is probably his spirit of freedom and egalitarianism that exudes such sentiments. That is why he inspired Louis Kossuth in the Habsburg monarchy, the Chartists in England – as Professor Ewan Fernie⁶ of the Shakespeare Institute in Stratford reminds us – or the Serbian romanticist national awakening. Even without striking phrases and compelling actions, in utmost silence of a dumbshow, Shakespeare intrigues and provokes. Such is the story of a political prisoner in Romania, a dissident's wife and a mother of seven, who reminisces about a school play and enacts it all by herself. Or, rather, imagines its enactment, as in the above-mentioned Romanian play.

6. Conclusion

In the era of political flux, religious anxieties and the New World discoveries, Shakespeare had to remain covertly subversive, aware of the slippery slope that his choice of topics most often was. Erich Freid calls upon the necessity to make a distinction between “bringing Shakespeare up to date, by giving his plays a particular political slant, or approaching him more open-mindedly, following his intentions, where we would certainly find the echo of contemporary life” (Elsom, 1989: 173–174). *Hamlet*, for example, was a perfect Watergate play, with espionage intrigues around the highest political position. His criticism of Denmark as a prison talks to Mladenović's ANMD, with subversive messages of disobedience and rebellion. Another play directed by Mladenović, *Julius Caesar*, may tell us that revolution does not make sense because nothing will ever substantially change with the change of government, while others may read it as a call for a *coup d'état*. The latter is how the Republican voters saw it, as painfully recorded by James Shapiro, only because of an outdoor performance surreptitiously recorded by a passer-by, who shared it on YouTube (Shapiro, 2020: 143–146). It was enough to Google “Shakespeare in the park” and to massively alarm the public that the stabbed man falling helplessly in the street was projected to be Donald Trump. It is easy to spin such ideas with today's technology and discrepancy between digital and functional literacy. It takes some education and reading for subversion to be effective. Not for nothing was a Shakespearean actor the eye-opener and voice of conscience in Štivičić's Kremlin setting.

Professor Richard Wilson defines the role of Shakespeare's legacy in the following way:

Shakespeare is too valuable to British society to be disposed of like the family silver. As an art object, a monument to the old gods, Shakespearean drama must be re-interpreted, re-deployed, re-occupied. In the works of directors like David Thacker and Michael Bogdanov, Shakespeare may yet prove the Trojan horse to storm the cultural citadel. (Taylor, 2001: 185)

6 Fernie, E. “Shakespeare for Freedom”, a lecture delivered in Belgrade as part of the *Shakespeare Lives* series, 2016.

So, how did Shakespeare's Serbian adaptations shake our cultural citadel? All his plays, not only the 'political' ones, expose totalitarianism, censorship and corruption, not just at the level of state, but trickling down to community, family and individual. The early modern subjectivity cross-fertilised with Paracelsian idea of the world as a great body and the body as a small world gave rise to introspection and melancholic seclusion of Hamlet and Richard II. Both royal characters soliloquised in prison: King Richard – disempowered, humiliated in public incarcerated; Hamlet – suffocating in the captured state of Denmark, where crime and its impunity spread like contagion. In the plays analysed in this paper, criminals are convicted and imprisoned. But the state is still rotten and justice is not duly administered. Shakespeare cannot save the world, but truth and justice can, and he speaks for them with all the wisdom of his books, with all the art of his language and the magic of his theatre. This is genuinely felt by scholars, theatre-goers and prison inmates who get to know him in such an austere and violent place. They feel that this guy, whoever he was, wrote about them too, that he knew all about temptation and fall, navigated the depths of human soul and could understand them as humans. This was the intuitive response of all those disheartened women who thought life was not worth living. Shakespeare brought them back their dignity, pride and hope. The Kremlin story was inspired by a returnee from dreadful camps in Siberia, but it is not about Gulag; it is about the state capture that Soviet citizens lived in, the Orwellian make-believe of freedom and happiness. Prison is a system *sui generis*, but could be a metaphor for a whole state, or the entire world. More than to prisoners, Shakespeare is indispensable to law enforcement authorities, whose realm is often the microcosm of terror, trauma and torture. Their authorities are autocratic and impervious, making their prisons the mirror-images of the entire country. And it is not just in totalitarian states that inhuman and degrading treatment is common. Marjorie Garber masterfully demonstrates that such dehumanisation is possible in developed democracies, drawing parallels with the Abu Ghraib prison torture committed by the US soldiers on the mission of bringing peace and democracy to the Middle East (Garber, 2008: 156). Developed or affluent does not necessarily mean civil. This is why, more than ever, theatre is needed, not just as "brief chronicle of time", but to "aid the process of social change", as Professor Wilson argues (Taylor, 2001: 17). And this is why the culture of theatre-going should be fostered. Everyone loves story-telling. Every human is a *homo ludens*. Let them see plays, but also enact and live them, feel the ownership, internalise the experience. In short – give them Shakespeare.

References

- Almasi, Z. (2021). Textuality, Heritage, and Identity in Hungary: Contexts for the Interpretation of Szikszai's Insertion in *Macbeth*. *Theatralia* 24, 222–238. <https://doi.org/10.5817/TY2021-S-12>
- A midsummer night's dream – project Shakespeare*. (n.d.). Narodno pozorište. <https://www.narodnopoziroiste.rs/en/performances/a-midsummer-nights-dream-project-shakespeare>

- Bell, J. (2012). *On Shakespeare*. Sydney: Allen&Unwin.
- Bruck, P. (2018). *Suština milosrđa* (Đ. Krivokapić, prev.). Belgrade: Clio.
- Burt, R. (1991). A Dangerous Rome: Shakespeare's *Julius Caesar* and the Discursive Determinism of Cultural Politics. In M. R. Logan, P. L. Rudnytsky (Eds.), *Contending Kingdoms* (pp. 109–27). Detroit: Wayne State University Press.
- Coddon, K. (1989). "Suche Strange Desygns": Madness, Subjectivity and Treason in Hamlet and Elizabethan Culture. *Renaissance Drama*, 20, 51–75.
- Dusinberre, J. (2003). *Shakespeare and the Nature of Women*. London: Palgrave Macmillan.
- Elsom, J. (1989). *Is Shakespeare Still Our Contemporary*. London: Routledge.
- Freud, S. (1914). "Remembering, Repeating and Working through" (Further Recommendations on the Technique of Psycho-Analysis II). In J. Strachey (Ed.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, (1911–1913): The Case of Schreber, Papers on Technique and Other Works* (Vol. XII, pp. 145–156). London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Garber, M. (2008). *Shakespeare and Modern Culture*. New York: Anchor Books.
- Hutcheon, L., O'Flynn, S. (2013). *A Theory of Adaptation*. New York, London: Routledge.
- Jacobs, M. (2017). *A Freudian Dream: Interpretations of A Midsummer Night's Dream by Psychoanalysts and Psychoanalytically Informed Literary Critics* (unpublished doctoral dissertation). The Open University, Milton Keynes. <https://doi.org/10.21954/ou.ro.0000bd2f>
- Lucas, A. (2021). *Prison Theatre and the Global Crisis of Incarceration*. London, Bloomsbury
- Lucas, A. (2021, June 17). *Prison Theatre and the Global Crisis of Incarceration* [Audio podcast transcript]. Bloomsbury Academic Podcast. <https://www.bloomsburyacademicpod.com/2021/06/prison-theatre-and-the-global-crisis-of-incarceration-with-ashley-e-lucas-part-one>
- Mišterova, I. (2023). Two (Postmodern) Czech Shakespearean Adaptations: Claudius and Gertrude and Emodrink of Elsinore. *American and British Studies Annual*, 16, 72–84. <https://doi.org/10.46585/absa.2023.16.2504>
- Monah, D. (2020). Shakespeare's Text as a Trauma-Rewriting Device in András Visky's Juliet. In M. Nicolaescu, O.A. Zaharia, A. Nae (Eds.), *Perspectives of Shakespeare in Europe's Borderlands* (pp. 173–186). Bucharest: Bucharest University Press.
- Padel, R. (1995). *Whom Gods Destroy – Elements of Greek and Tragic Madness*. Princeton: Princeton University Press.
- Poslednje izvođenje „Šekspira u Kremlju”. (2014, april 28). Blic. <https://www.blic.rs/kultura/vesti/poslednje-izvodjenje-sekspira-u-kremlju/8c7ew6x>
- Ratkov Kvočka, J. (2018). Shakespeare in the Kremlin by Ivo Štivičić, directed by Lenka Udovički, a co-production of Ulysses Theatre, Brijuni and The Serbian National Theatre, Novi Sad. *Tabula, Journal of the Faculty of Humanities*, 15, 408–420.
- Schalkwyk, D. (2012). *Hamlet's Dreams*. London: Bloomsbury.

- Shakespeare u Kremlju*. (n.d.). Teatar. <https://www.teatar.hr/144587/shakespeare-u-kremlju/>
- Shakespeare, W. (1623). In J. Heminge, H. Condell (Eds.), *Mr. William Shakespeare's Comedies, Histories & Tragedies*. London: Iaggard and Blount. <https://www.folger.edu/explore/shakespeare-in-print/first-folio/bookreader-68/>
- Shapiro, J. (2020). *Shakespeare in a Divided America: What His Plays Tell Us About Our Past and Future*. New York: Penguin Books.
- Simon, B. (1993). *Tragic Drama and the Family: Psychoanalytic Studies from Aeschylus to Beckett*. New Haven: Yale University Press.
- Smith, E. (2019). *This Is Shakespeare*. London: Pelican.
- Štivičić, I. (2013). *Final draft for Shakespeare in the Kremlin*. Novi Sad: Drama, SNP.
- Sučević, M. (2019, oktobar 5). *Premijera predstave „San letnje noći projekat Šekspir” u Narodnom pozorištu*. Hoću u pozorište. <https://hocupozoriste.rs/vesti/premijera-predstave-san-letnje-noci-projekat-sekspir-u-narodnom-pozoristu>
- Taylor, M. (Ed). (2001). *Shakespeare Criticism in the Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press.

Source

- Mladenović, K., Kokanov, D., Hubač, Ž. (2019). „Projekat Šekspir: *San letnje noći*”, the National Theatre in Belgrade adaptation of *A Midsummer Night's Dream*. [Unpublished manuscript].

Наташа Д. Шофранац

Сажетак

СЛОБОДНЕ ДУШЕ И ЗАРОБЉЕНА ДРЖАВА – ШЕКСПИР КАО СРЕДСТВО СУБВЕРЗИЈЕ У СРПСКИМ ПОЗОРИШТИМА

Овај рад за тему има феномен књижевности и позоришта као средства слободе говора, скривеног значења и субверзије. Студије случаја обухватају два комада која су током протекле деценије играна на српским позорницама: „Шекспир у Кремљу”, аутентично постјугословенско и посткомунистичко дело реактуелизовано након тридесет година; и „Пројекат Шекспир – *Сан летње ноћи*“ Народног позоришта у Београду, у којем се чак и једна комедија завршава трагично. Затвор као држава у малом, моћ и неслобода појединца и целог друштва, као и улога позоришта у тим процесима, теме су које се преплићу у оба савремена комада.

Кључне речи:

Шекспир, Штивиичић, позориште, субверзија, комунизам, затвор, слобода

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.16>

78.071.2:929 Вайнхаус Е.

316.7:78

The Poetics of Darkness in Popular Culture: Amy Winehouse

Dragana D. Andelić*

Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

 <https://orcid.org/0000-0001-6657-2165>

Kew words:

popular culture,
Amy Winehouse,
poetics of darkness,
popular music,
lyrics analysis,
personal narrative,
mental health,
sentiment analysis

Abstract

This paper studies the significance of Amy Winehouse's music in popular culture, aiming to discover the depth of personal narrative and the themes of darkness in her lyrics. It explores her reflections on personal struggles, addiction, love, and relationships, revealing a distinctive blend of jazz, soul, and contemporary pop. Through both qualitative and quantitative analyses, together with sentiment polarity analysis and word frequency, the study shows how Winehouse deals with the wide range of human emotions, which in turn reveals her rather complicated relationship with intimacy and mental health issues. The paper emphasizes her music's notions on social challenges, which contributes to broader dialogues about addiction, mental health, and romantic intricacies. Characterized by raw honesty and a nuanced understanding of the human condition, her legacy continues to inspire artists and influences the narrative focus of pop music, encouraging more candid discourses on stigmatized topics. (примљено: 3. септембра 2024; прихваћено: 17. новембра 2024)

1. Introduction

Having evolved from ancient traditions and gaining mass appeal during the Industrial Revolution, popular culture now shapes societal norms and individual identities. By the 20th century, radio, cinema, and television had transformed popular culture into a powerful social force (Strinati, 2004: 3). Music now serves as a mirror of social values, with lyrics expressing a wide variety of themes from personal identity to social critique (Campbell, 2005: 59–60; Frith, 1996: 165; Bennet, 2001: 24–34). As a consequence of globalization and digitalization, music's reach has grown, making song lyrics a central part of popular culture debate (Tschmuck, 2012: 3).

Historically, lyrics have communicated personal and collective experiences, from ancient oral traditions to modern political protest songs (Tomlinson, 2008: 2). Today, research calls attention to lyrics' emotional and therapeutic power, linking them to identity and personal expression, and suggesting benefits for emotional healing and depression treatment (Jones, 2005; Maratos et al., 2008). Studies also reveal how lyrics reflect and shape social attitudes, and influence listeners at cognitive and cultural levels (Cole, 1971: 9–10; Choi, 2018: 1–2). Within this framework, the unique poetics of Amy Winehouse emerge as a critical lens through which to explore themes of darkness in popular music.

Known for her raw introspective lyrics and fusion of jazz, soul, and contemporary pop, Winehouse offers a deep exploration of personal struggles, including addiction, love, and mental health. Alongside her musical influences, Winehouse drew from poetic traditions, echoing lyricists like Billie Holiday and Frank Sinatra and blues-influenced storytelling. She was inspired by confessional poets who approached intimate struggles with stark honesty, such as Laura Nyro, Carole King, and Alanis Morissette.

Winehouse's exploration of themes of darkness and personal struggle boldly contrasts more conventional portrayals, making her work profoundly influential in popular culture. She was authentic in expressing her struggles and the complexity of the human condition, which is why her work has resonated deeply with audiences, establishing her unique position in music history. Her approach to themes of darkness separates her from other artists like Kurt Cobain and Billie Holiday because she modernizes and personalizes the tradition of expressing life's darker aspects. (Brackett, 2016: 198).

Her music and public persona have also influenced fashion, media discourse, and the discourse around mental health and addiction (Brackett, 2016: 1–2). Her legacy is visible in the stylistic influences on artists such as Adele, Lilly Allen, Florence Welch, and Billie Eilish, who have navigated themes of darkness and complexity in their music.

This study examines Winehouse's lyrical narratives through qualitative and quantitative methods to uncover recurring themes and emotional depth, contributing to a broader understanding of music's role in addressing complex psychological and social issues.

2. Methodology

Amy Winehouse owes her iconic status in popular culture not only to her unique contralto, but also to her songwriting abilities and expressive depth. This study focuses on her self-penned songs to investigate her personal and artistic range. It also examines the elements that emphasize the poetics of darkness and the emotional layers within her lyrics. Qualitative and quantitative analyses of her creative output enable an in-depth examination of her lyrical style, thematic concerns, specific language use, and their possible evolution over time.

Her lyrics are filled with raw emotion, honesty, and poetic self-examination. They offer narratives rich in themes of struggles, love, independence, and complexities of life. The purpose of this study is to reveal the intricate meanings and feelings interwoven into her compositions, and to shed light on her contributions to the theme of darkness in popular culture. The analytical approach helps to find the core themes, emotional expressions, and storytelling methods in Winehouse's lyrics. Patterns and themes within the lyrics are identified and interpreted through thematic analysis. Narrative analysis shows how stories, characters, and settings are created to communicate messages and emotions. Additionally, exploring poetic and stylistic techniques reveals her linguistic abilities.

In order to gather information on her discography, I consulted various sources, including *Discogs*, *Allmusic*, *AZ Lyrics*, *SongLyrics*, and the transcription of lyrics from the original album editions. This comprehensive approach provided a solid basis for understanding Winehouse's unique contribution to music and culture. The quantitative lyrics analysis focused on content analysis to quantify the frequency of certain words, topics, and the intensity of emotions across 15 songs. This method highlights common themes in her work, complementing the qualitative analysis that adds depth and context. Using Python for quantitative textual analysis, the study employed Sentiment Polarity Analysis and Word Frequency Analysis. Sentiment analysis involved compiling lyrics, selecting 15 songs for a consistent dataset, and calculating sentiment polarity to indicate emotional tones. Sentiment scores were visualized through a bar chart to differentiate between positive and negative sentiments. Word Frequency Analysis involved text preprocessing, counting frequencies of meaningful words, and identifying the most frequent words to pinpoint key themes. The data was organized in a Pandas DataFrame for clarity. Additionally, word clouds provided a visual representation of dominant words in the corpus, aiding in identifying recurring themes and motives.

3. Qualitative analysis

3.1. "Beat the Point to Death", the early 1990s

Winehouse was between the ages of 12 and 15 when she wrote this song. As in reality, she tries to fight for her own identity but fails. The anaphoric use of the lyrics "Can't help, but bring it up and beat the point to death/but my words are for nothing, I'm wasting my breath", indicates the feeling of helplessness, worthlessness, and obsessiveness that will follow her until death. In contrast, poetic

images represent physical desire, "I justify attraction by your hands, your lips, your hair", which creates a clear contrast between emotional and physical needs. Her thoughts are a separate character in the song, contributing to the insecurity, "How can I concentrate when all the while my head/Throw me scenarios so I tease my self-esteem". The play between the desire for emotional connection and physical release, along with the frustration of unfulfilled wishes and ignored words, gave Winehouse the ability to clearly describe the complexity of the human psyche at a very early age.

3.2. "My Own Way", 2001.

Similar to numerous popular songs, this one follows a typical verse-chorus structure. Winehouse wove a narrative around her independence in intimate relationships, emphasizing the importance of personal freedom against vulnerability and irrationality as one of the main characteristics of romantic love. She criticizes those who do not understand the essence of infatuation. The repetition of the lines "I'll go my own way/I walk when I want to/Talk when I want to" indicates the decision to stay independent. The metaphors "temporary insanity" and "true love is blind" show that even at a young age, she recognized the fleeting and risky aspects of falling in love, although this awareness did not shield her from its "grasp" later in life. Lyrics like "Love that's unconditional/Give your heart to someone else/But save a little for yourself" create a clear contrast. Her attitude can be interpreted as a fear of vulnerability and/or a desire to protect herself.

3.3. "Heard Love Is Blind", 2003.

Winehouse uses various poetic devices to express longing and justify her infidelity. She describes someone who resembles the current partner, emphasizing the need to be unfaithful simply due to his absence and resemblance to the new young man. The central theme revolves around the perception of fidelity and the blurred line between physical and emotional betrayal. It could also be interpreted as her revenge for her partner's infidelities. The use of the comparison "His eyes were like yours" and "He looked like you" emphasizes her longing for her previous partner. In contrast, the repetition of the lines "He looked like you" indicates an internal conflict and an attempt at justification. Nevertheless, despite the justification, the irony in Winehouse's efforts to downplay this encounter by asserting that it was not cheating, even though there was an intimate relationship, is quite evident. The direct address of the lyrics, "Why're you so upset?" creates a sense of impulsiveness leading to confrontation due to problems in the relationship. Winehouse successfully portrays the complexity of the human struggle with loyalty and physical attraction.

3.4. "Fool's Gold", 2003.

Through free verse, Winehouse creates a narrative about a female character whose main preoccupation is the engagement ring and its symbolic meaning. She uses a conversational tone to describe the ring as a very superficial aspect

of an intimate relationship that contrasts sharply with the partner's actual behavior and/or loyalty. It is her apparent attempt to distinguish reality from illusion. The engagement ring and the phrase "fool's gold" are metaphors for love and commitment, on the one hand, and an illusion or entirely misplaced value in an intimate relationship, on the other. When she repeats the refrain, "For me it ain't real, it's fool's gold", Winehouse wants to emphasize the central theme of the song, which is essentially mistrust and skepticism regarding the permanence and authenticity of a relationship, and doubt about the very idea or concept of romantic love. She portrays women's expectations and final disappointment in the lines "she's seen a dress, she has the flowers planned" and "watch your tooth, don't break on that wedding band". There is also an ironic tone when she depicts this female character focused only on the material aspect, i.e., an engagement ring that essentially holds no meaning. With this song, Winehouse showed her early disappointment and distrust in the longevity of intimate relationships.

3.5. "Long Day", 2003.

Written after long, exhausting days in the studio, this song deals with Winehouse's loss of energy and identity as she struggles to balance work, desires, and the need for rest. She contrasts her past, when she had more "soul" and energy, with her current state of exhaustion and identity crisis, vividly portrayed in the repetition of the lines "Lately I've forgotten who I am/It's been a long day". Poetic imagery like "digging myself into a hole" and "My guitar through London town" mirror her experiences and emotional states, while the lyrics "Running down my batteries" and "let my energy just drain away" are metaphors for mental and emotional exhaustion. As she did during her elementary and high school years, Winehouse feels disconnected from her peers and, to a certain extent, regrets leaving formal education, which she expresses in the lines "while all my contemporaries are sitting in college now/My education is dragging, dragging".

3.6. "Procrastination", 2003.

As a continuation of the previous song, Winehouse wrote this one to protest being pressured to work in the studio. The central theme is repeated in the chorus "Try to put me in a room, distraction less" and its variations, thus emphasizing her pursuit of focus amid everything that distracts her and forces her to reconsider, such as buying cigarettes, earning money, and writing choruses. The song explores two extremes: on the one hand, the desire to be creative and productive ("in the studio I would finally burn"), and on the other, the reality in which serious and trivial things are constantly interfering with her focus. Given her enduring struggle with concentration, lyrics like "Glancing at my CD rack, eyes linger on Frank" specifically address her unstable attention, while the phrase "distraction less" serves as a metaphor for the ideal state of creativity that every artist needs, hoping nothing would hinder the creative process. Once again, Winehouse finds herself in a conflicting situation, unable to reconcile her artistic aspirations with her daily obligations.

3.7. "What It Is", 2003.

Using a conversational style, Winehouse discusses creating emotional distance and changing dynamics in an intimate relationship. Like her song "Take the Box", this one was inspired by her first serious relationship, exploring her coming-of-age experience. Through getting to know her partner better, she grapples with a complex mix of indifference, frustration, and regret. She sees how both of them have changed and points to the growing emotional distance in the lines "I can see you ahead of me" and in the repetition of the phrase "I don't know you anymore". As in her previous songs, Amy juxtaposes past and present events, describing how her experience of her partner has changed over time. To convey this, she uses the metaphors "running with some different crowd" and "we resonate on different planes". The song presents a sensitive description of an intimate relationship that has evolved from intimacy to a state where the partners no longer recognize or understand each other, highlighting the complexity and challenges of maintaining long-term relationships.

3.8. "When My Eyes", 2003.

This song showcases Winehouse's skills in portraying the escapist aspects of her personality. The central theme repeats in the lines "Whatever my imagination throws/So rugged, growing rose/When my eyes do close". The lyrics paint an almost surreal, dream-like world, in contrast to the monotony of daily life, represented in the line "like a waitress on skates". Winehouse briefly wanted to be a rollerblade waitress but found it too monotonous compared to her imagination, which paints a "growing rose" and "the leaves [which] are growing" when she hears Diana Washington and Frank Sinatra. The reference to the two musical icons attempts to connect with a broader cultural and musical context. The poem, therefore, represents a conflict between the ordinary, external, and the deep, internal world, expressing her longing to overcome the ordinary and stay in the complex world as stunning as a "rugged, growing rose."

3.9. "Rehab", 2006.

This globally popular song came from a conversation with Winehouse's father, during which she said that she would not go to rehab, adding that she could not afford to lose 90 days (Winehouse, 2013: 43). It speaks of her deeply intimate struggle with addiction and the refusal of any form of treatment. The central theme is rejecting anyone's help in the treatment because it opposes her perception of the problem. The repetition of the chorus highlights her persistent refusal to acknowledge the depth of her denial. Allusions to Ray Charles and Donnie Hathaway ("I'd rather be at home with Ray" and "there's nothing you can teach me that I can't learn from Mr. Hathaway") show her identification with their life paths marked by the abuse of marijuana, heroin, alcohol, and in Hathaway's case, the struggle with mental illness. Perhaps she was inspired by Ray Charles's song "I Don't Need No Doctor", in which he knows his problems but does not want to deal with them. "Rehab" offers

a balance between defiance and vulnerability, conscious and subconscious, opening a window into Winehouse's world at the time.

3.10. "You Know I'm No Good", 2006.

While Amy had previously explored the theme of infidelity introspectively, this particular song takes a slightly different approach. The central theme revolves not only around the partner's infidelity but also her own, as expressed in the verses "I cheated myself/Like I knew I would/I told you I was trouble/You know that I'm no good". In keeping with the jazz and blues tradition, the song's rhythm and phrasing tell a story of Winehouse's regret, evoking inevitability in her tendencies toward self-destruction. To set the opening scene and convey the emotions, she employs realistic imagery such as "your rolled-up sleeves and your skull T-shirt" and "lick your lips as I soak my feet". To describe the seductive and addictive nature of the present relationship, she references objects such as the gin brand Tanqueray and the beer Stella. The repetition of the chorus highlights Winehouse's self-awareness and the cyclical pattern of her actions, carrying a tone of irony – just as she would return to rehab, she keeps falling back into familiar destructive patterns despite understanding their consequences.

3.11. "Me and Mr. Jones", 2006.

The song explores themes of frustration, disappointment, and betrayal in a relationship, as evident in the lyrics, "Can't believe you played me out like that". Despite feeling wronged, there is an undercurrent of self-empowerment. When describing her emotional state, she makes cultural references to rapper Slick Rick and musician Sammy Junior, unintentionally connecting her personal experiences to broader phenomena. Colloquial phrases like "What kind of fu*ery is this?" create a sense of rawness and urgency. The repeated line "Me and Mr. Jones" through anaphora highlights how significant this relationship was to her during that period of her life. Winehouse likes irony and sarcasm, both personally and lyrically. Overall, the song provides a candid look into the ups and downs of a turbulent romantic relationship through her distinctive artistic lens.

3.12. "Just Friends", 2006.

Written during the dramatic affair with Fielder-Civil, this short piece deals with the drama of toxic relationships. At its core is Winehouse's recognition that what they need is a deeper friendship and emotional connection. However, other central themes emerge – desire, boundary-setting, time constraints and complicated circumstances. She talks about wanting to pursue something more than friendship while simultaneously feeling the need to set boundaries due to her partner's specific past and future relationships. She is aware of the toxicity of their relationship she expresses in the lines "It's never safe for us", acknowledging the risks and instability. There is a sense of forbidden love captured in the verses "And no I'm not ashamed but the guilt will kill you/If she don't first", hinting at an internal struggle while underscoring the addictive nature of this affair. Amy

longs for simplicity by repeating “When will we get the time to be just friends?”, contrasted with the desire in “I want to touch you” versus the sobering “but it just hurts”. Her inner restlessness and her hope for resolution is reflected in the rhetorical question “Can we be alone?”. The song perfectly captures the essence of forbidden or unrequited love.

3.13. “Love Is a Losing Game”, 2006.

Originally titled “Gutter” and written in free form, this song depicts Winehouse’s reflective emotional state. Despite talking about the familiar themes of romantic love, loss, and surrender – which remain central – she created a piece that avoids coming across as trite while still earnestly exploring the experience of being in love. In order to illustrate the risks and losses inherent to love, she uses metaphors like “love is a losing game” and “love is a losing hand”. There is also vivid poetic imagery such as “five-story fire” and “final frame”, which aim to describe romantic love’s intensity and dramatic end. The musicality is also reflected in the repetition of the sound “L” in the anaphoric “love is a losing game” line. Winehouse’s perception of love at the time is completely personified through identification with a game or a phenomenon that brings unhappiness and loss.

3.14. “Some Unholy War”, 2006.

Amy criticized songs that portrayed women leaving their partners without emotion or loyalty. In contrast, this song explores the themes of steadfastness and remaining devoted through difficult situations. The central focus is on offering one’s partner unwavering support, depicted through the metaphor of an “unholy war” – a pledge to fight for their love no matter what internal conflicts or morally complex challenges they face. There is also an underlying theme of personal struggles, resilience, and weathering storms within the context of intimate relationships. Amy paints vivid inner scenarios with lines like “straight shook up beside him” and “drunk on pride”. Abstract concepts like justice and pride are subtly personified, granting them a palpable presence within the song. The lyrical quality is further enhanced through alliteration and assonance in phrases like “straight shook up beside him”.

3.15. “Addicted”, 2006.

As the title states, the central theme is the disease of addiction. Amy began using marijuana, cigarettes, and alcohol from a very young age, which, in line with her personality, led to later experimentation with harder illegal substances like heroin and cocaine. While the primary focus is on marijuana dependence, the lyrics can be interpreted as exploring addiction to any substance or compulsive behavior. In addition to the theme of dependency, there are also undercurrents of boundary-setting and independence evident in lines like “I’m my own man” and “I’d rather have myself and smoke my homegrown”. The song’s narrative voice is direct and confrontational. It emphasizes respect for others’ possessions with lyrics such as “When you smoke all my weed man/You got to call the green man/So I

can get mine and you get yours". This raw quality is reinforced through the use of colloquial, street-wise language. The metaphor "I'm tighter than airport security teams" speaks to Winehouse's intense need to establish firm personal boundaries.

4. Quantitative and sentiment analysis

Based on the theoretical framework established in section 2, this segment will present a quantitative and sentiment analysis of Winehouse's self-penned songs. Primary analysis reveals the 30 most frequent words in 15 songs, without removing stop words:¹

Figure 1. Word frequency analysis results, 30 most frequent words including stop words, word cloud

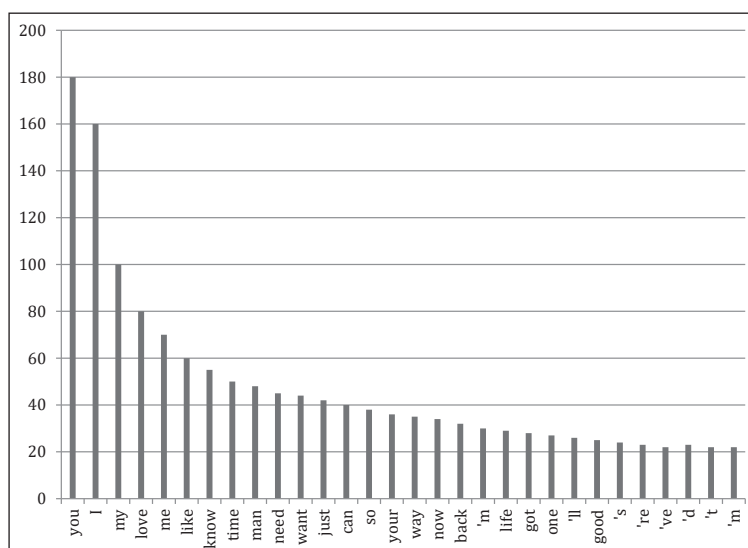

Figure 1.1. Word frequency analysis result, 30 most frequent words including stop words, graph

1 For more information on stop words visit <https://smlltar.com/stopwords>.

After removing the stop words, except for the pronouns “I” and “You”, the following 30 most frequent words are:

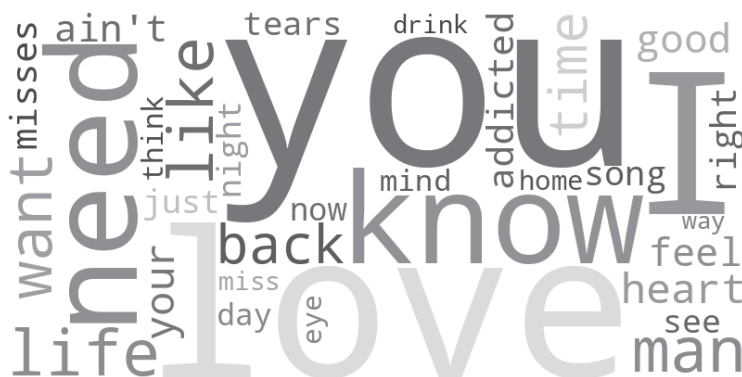

Figure 2. Word frequency analysis result, 30 most frequent words without stop words, word cloud

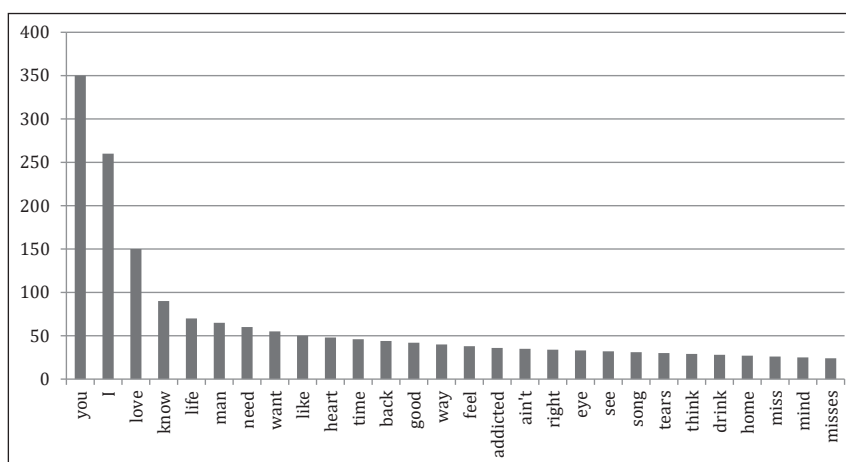

Figure 2.1. Word frequency analysis result, 30 most frequent words without stop words, graph

The quantitative analysis reveals that the personal pronouns “you” and “I” are the most frequently used, highlighting her tendency to focus on personal introspection and relationships. In songs like “What Is It about Men” and “Love Is a Losing Game”, “you” and “I” are the backbone of her narratives, drawing listeners into intimate dialogues that often explore her romantic relationships. These words place Winehouse at the center of her emotional experiences and create a sense of immediacy, as if the listener is spying on her. This personal tone mirrors her life, where relationships and emotional vulnerability were the central part of her identity and too often scrutinized in public, shaping her raw, confessional style.

“Love” is another recurrent word, which underscores its significance in her songwriting and her life. For Winehouse, love was extremely complicated and often fraught with conflict, as she navigated relationships marked by intense passion and heartbreak. In songs like “Love Is a Losing Game”, the word “love” appears as a force of vulnerability and turmoil, reflecting her own turbulent romances. The connotation of “love” in her lyrics is thus layered with the duality of desire and despair, capturing both the highs and lows that characterized her intimate relationships.

The frequent use of “heart”, “need”, “want”, “miss”, and “feel” reveals a profound emotional depth and longing, suggesting that for Winehouse, love was intertwined with yearning and a search for emotional fulfillment. In songs like “Just Friends” and “What Is It about Men”, words like “need”, and “want” express a sense of loss and unfulfilled desire, connoting the intense dependency she often felt in relationships, as well as the void left in their absence. These words also carry an undertone of addiction – not just to substances, which she battled throughout her life, but to the emotional highs and lows of love itself.

Words like “know”, “life”, and “time” reflect Winehouse’s introspective side and an existential curiosity. She often questioned her place in the world, the nature of her relationships, and the fleetingness of life, themes that surface in songs such as “What Is It about Men”, “When My Eyes”, “Long Day”, and “Rehab”. The word “time”, in particular, suggests an acute awareness of life’s brevity, perhaps intensified by her fast-paced lifestyle and struggles with addiction. This preoccupation with “time” adds a melancholic weight to her lyrics, as if she recognized her own vulnerability to the consequences of her choices but could not escape them.

Lastly, words like “tears”, “hurt”, and “addicted” offer insight into her battles with emotional and physical dependence. “Tears” and “pain” appear frequently in songs where she confronts the darker sides of love and self-identity, such as “Rehab” and “You Know I’m No Good”, portraying her relationships and personal struggles as sources of both sorrow and catharsis. The recurrence of “addicted” in her work goes beyond substance use, suggesting a broader metaphor for her addictive relationship to love and the emotional extremes she sought in her art and life.

Together, these words reveal a portrait of Winehouse as an artist profoundly shaped by personal conflicts, emotional depth, and a relentless search for understanding within her relationships. The nuanced connotations of these words paint a picture of an individual acutely aware of her own vulnerabilities, using her music to confront, and sometimes succumb to, the complexities of love, addiction, and self-discovery.

Although not among the most dominant words, darker poetic layers are detected in the presence of words like “alone”, “black”, “cry”, “hurt”, “sorrow” and others carrying heavy emotional weight.

Figure 3. Word frequency analysis results of the words of darkness, word cloud

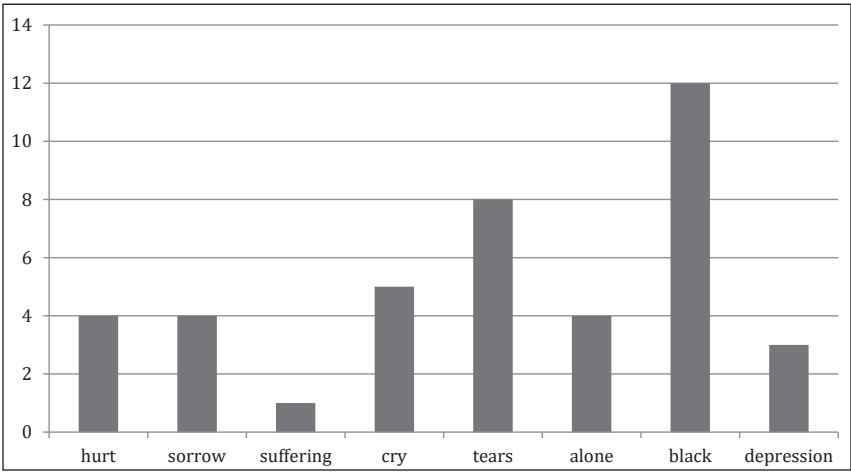

Figure 3.1. Word frequency analysis results of the words of darkness, graph

Although not mentioned as often, these words indeed indicate the existence of problems with depression, grief, and feelings of hurt. Given that, based on biographical analysis, Amy rarely talked about her problems and avoided even visiting a psychiatrist for a long time, it seems that she did not want to deal directly with what was most pressing in her songs.

In “Long Day” and “I Heard Love Is Blind”, for instance, the word “alone” resonates deeply, suggesting not only physical solitude but an emotional isolation that plagued her throughout her life and, especially, her career. The connotation of “alone” here goes beyond mere loneliness – it reflects her sense of disconnection from those around her, even at the height of her success. Despite being surrounded by fans and fame, Winehouse often felt misunderstood and isolated, a feeling she translated into her music. The word “hurt” in “Just Friends” and “Some Unholy War”

is imbued with layers of hurt related to love and loyalty. The connotation here is not just physical pain but a profound emotional suffering tied to her tumultuous relationships and personal sacrifices. This word captures her experience of heartbreak, which was a recurring theme in her life. In “Rehab”, the words “tears” and “black” reflect her view of love as both beautiful and self-destructive, a source of both intense joy and deep suffering. It signifies her repeated pattern of investing in relationships that ultimately left her hurt, which she continued to do despite knowing the likely outcome.

The last step in discovering emotional depth and narrative diversity is to find the least frequently used words which turned out to be as follows:

Figure 4. Word frequency analysis results of the words of the least frequent words, word cloud

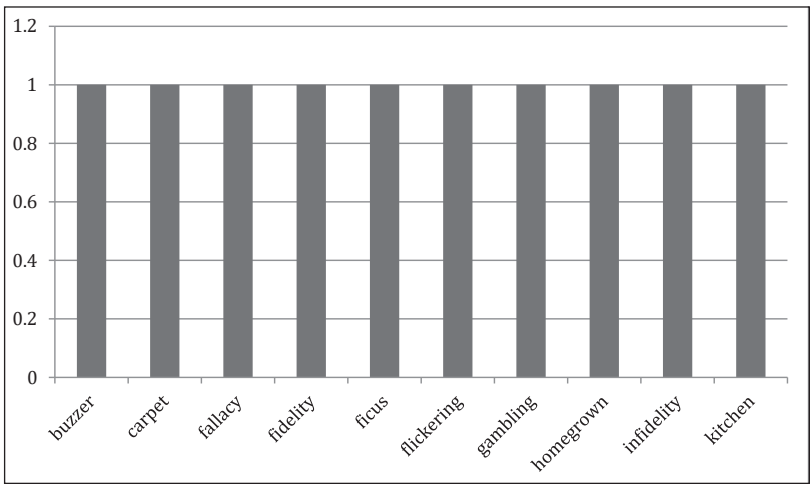

Figure 4.1. Word frequency analysis results of the words of the least frequent words, graph

The results show that Winehouse seldom used words like “buzzer,” “carpet,” “ficus,” and “kitchen,” yet she did not entirely overlook common, everyday elements. Her lyrics demonstrate a blend of ordinary experiences with more profound, abstract emotions, reflecting her ability to find poetic resonance in the mundane. For example, in “Addicted”, her mention of “homegrown” refers to marijuana and subtly highlights her desire for authenticity and independence, especially within her relationships. The word “gambling” is a metaphor for risk, and it symbolizes the stakes and uncertainties she faced in both love and life, especially in songs like “Love Is a Losing Game”.

Although “fidelity” and “infidelity” are not used often, these themes permeate her work. In “You Know I’m No Good”, Winehouse explores infidelity through introspective and confessional lines, capturing the tension between loyalty and betrayal, which echoes her own experiences in romantic relationships. The rare presence of words like “fallacy” in her lyrics hints at her nuanced view on truth and deception, topics that resonate with her reflections on the contradictions and dualities of love.

All of these words provide a foundation for the sentiment polarity analysis, where the mixed scores further reveal how she navigated between light and dark emotions. Sentiment Polarity Analysis yielded the following results:

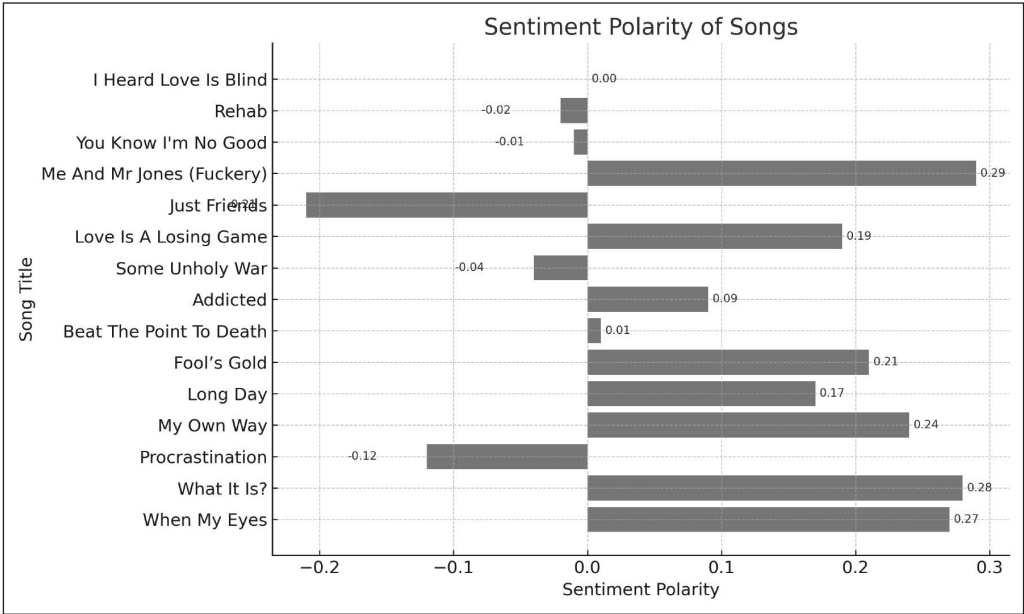

Figure 5. Sentiment analysis results

Examining the sentiment polarity scores of her self-penned songs offers a glimpse into the emotional range of her lyrics. The scores span from -0.236 to 0.288, revealing a blend of positive and negative sentiments woven throughout

her lyrics. Songs like “My Own Way” (0.265) and “When My Eyes” (0.243) feature high frequencies of personal pronouns like “I” and “love” and exhibit positive sentiment scores. These tracks explore themes of self-assurance, independence, and optimism in relationships, suggesting that the frequent use of personal pronouns correlates with expressions of confidence and hopefulness. Conversely, songs such as “Just Friends” (-0.236) and “Procrastination” (-0.126) contain words associated with emotional struggle, like “hurt” and “alone”, albeit less frequently. The negative sentiment scores of these songs align with the presence of these darker words, indicating themes of heartache, internal conflict, and frustration.

Though words like “alone”, “tears”, “black”, “cry”, and “hurt” are less common in her lyrics, their impact on the emotional tone of her songs is significant. These words contribute to the negative sentiment scores and deepen the emotional resonance of her music. For example, in “Long Day”, the word “alone” conveys a profound sense of isolation and fatigue, aligning with the song’s negative sentiment score of -0.064. This reflects Winehouse’s personal experiences with exhaustion and feeling disconnected despite her success. “Rehab” features the word “black”, symbolizing darkness and struggle, which complements its slightly negative sentiment score and themes of resistance to help and confronting personal demons.

The word “love”, while frequently used, is associated with both positive and negative sentiments in her songs, illustrating the complexity of her experiences. In “Love Is a Losing Game” (0.160), the moderate positive sentiment score suggests a melancholic acceptance of love’s challenges. The frequent use of “love” in this context reflects a nuanced understanding of love as both beautiful and painful. In “You Know I’m No Good” (-0.013), the lower sentiment score, combined with themes of infidelity and self-sabotage, indicates how love can also lead to negative emotional experiences, despite being a central theme.

Words like “gambling” and “homegrown”, though much less frequent, reveal significant aspects of Winehouse’s life and artistry. “Addicted” incorporates “homegrown”, connecting to themes of authenticity and independence, and carries a moderate positive sentiment score (0.096). This reflects her desire for genuine experiences and self-reliance in both her personal life and music. The metaphor of “gambling” in “Love Is a Losing Game” symbolizes the risks inherent in love, aligning with its sentiment score and themes of vulnerability and the potential for loss.

Amy Winehouse’s lyrics balance positive and negative emotions. They seem to mirror the multi-dimensional nature of the human experience. Her compositions speak of joy, love, anguish, and despair. While notes of positivity are present, there is an underlying negativity to many of her songs that deal with relationship struggles, inner turmoil, and existential reflections. These diverse emotions highlight her ability to channel feelings into her music in a way that resonates broadly. Her songs provided an outlet to articulate complex emotions like happiness, grief, love and loss – the hallmarks of a talented artist unafraid to confront and convey light and dark aspects of her existence.

5. Conclusion

Amy Winehouse's music has gained popularity due to her powerful vocals and her ability to express the depth and sophistication of human emotion. She explored the themes of personal struggles, love and the complex web of intimate relationships, offering a raw glance into her inner world. Despite the lack of the complexity of traditional literary devices, she used straightforward metaphors and vivid imagery to take listeners on a journey to the joys and agonies of intimate relationships and inner darkness. Her narrative skills also demonstrate a sophisticated approach to songwriting, turning personal anecdotes into universal truths.

Her songwriting had evolved remarkably from the dynamics of romantic relationships and few social observations to the more profound themes of addiction, loss, and gut-wrenching self-destruction. This artistic evolution was a testament to her talent for expressing emotions, as well as the abyss of her personal struggles, intensified by her mental health problems. However, sentiment analysis shows a delicate balance between positive and negative emotions, demonstrating Winehouse's ability to authentically make a statement about both the highs and lows of life.

Quantitatively, Amy Winehouse's lyrics revolved around personal and interpersonal themes evident in her frequent use of pronouns "you", "I" and "love". She frequently used the words related to emotions, such as "tears", "pain", "addicted", "miss", and "home", all of which reveal the significance of the themes of personal struggles and addiction in her music. There are also the themes of fidelity and betrayal that add depth to her narrative diversity.

What sets her apart from her contemporaries is her unmatched honesty in the exploration of themes like love, loss, as well as the unique blend of jazz, soul, ska, blues, R&B, and hip-hop. This approach offered a fresh perspective on universal experiences, resonating deeply with audiences around the world, and helped her stand out in the vast field of contemporary pop.

Amy Winehouse's work has had profound cultural implications. It has influenced changes in social attitude toward themes of romantic relationships, addiction, mental health and the role of public in her early demise.² By candidly communicating these taboo topics through her music, she contributed to broader conversations and encouraged a much more empathetic and subtle understanding of the challenges. Her honest and raw exploration of deeply personal darkness mirrored her generation's struggles and triumphs.

2 As the research into fame and celebrity shows (Fairclough, 2008).

References

- Bennett, A. (2001). *Cultures of popular music*. New York: Open University Press.
- Brackett, D. (2016). *Back to black: Amy Winehouse's only masterpiece*. Milwaukee: Backbeat Books, an imprint of Hal Leonard LLC.
- Campbell, M. (2005). *Popular music in America: The beat goes on* (5th ed.). Boston: Cengage.
- Choi, K. (2018). *Computational lyricology: Quantitative approaches to understanding song lyrics and their interpretations* (unpublished doctoral dissertation). University of Illinois, Urbana.
- Cole, R. R. (1971). Top songs in the sixties. *American Behavioral Scientist*, 14(3), 389–400. <https://doi.org/10.1177/000276427101400311>
- Fairclough, K. (2008, October 1). *Fame is a losing game: Celebrity gossip blogging, bitch culture, and postfeminism*. *Genders*. <https://www.colorado.edu/gendersarchive1998-2013/2008/10/01/fame-losing-game-celebrity-gossip-blogging-bitch-culture-and-postfeminism>
- Frith, S. (1996). *Performing rites: On the value of popular music*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Jones, J. D. (2005). A comparison of songwriting and lyric analysis techniques to evoke emotional change in a single session with people who are chemically dependent. *Journal of Music Therapy*, 42(2), 94–110. <https://doi.org/10.1093/jmt/42.2.94>
- Maratos, A., Gold, C., Wang, X., Crawford, M. (2008). Music therapy for depression. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 1, CD004517. <https://doi.org/10.1002/14651858.cd004517.pub2>
- Pavia, N. (2023). *The effects of song use on vocabulary learning: Studies of distribution of practice, modes of input, retrieval, and the input-output-input sequence of exposure* [Electronic thesis]. Western Libraries. <https://ir.lib.uwo.ca/etd/9510>
- Strinati, D. (2004). *Introduction to theories of popular culture* (2nd ed.). London: Routledge.
- Tomlinson, G. (2009). *Singing of the New World: Indigenous voice in the era of European contact*. New York: Cambridge University Press.
- Tschmuck, P. (2012). *Creativity and innovation in the music industry*. Berlin: Springer.
- Winehouse, M. (2013). *Amy, my daughter*. New York: HarperCollins.

Sources

- AllMusic. (n.d.). Amy Winehouse – artist biography, discography & songs. <https://www.allmusic.com/artist/amy-winehouse-mn0000627026>
- AZLyrics. (n.d.). Amy Winehouse lyrics. <https://www.azlyrics.com/a/amywinehouse.html>
- Discogs. (n.d.). Amy Winehouse. <https://www.discogs.com/artist/151223-Amy-Winehouse>
- SongLyrics. (n.d.). Amy Winehouse lyrics. <https://www.songlyrics.com/index.php?section=search&searchW=amy+winehouse&submit=Search>

Dragana D. Anđelić

Sažetak

POETIKA TAME U POPULARNOJ KULTURI: EJMI VAJNHAUS

Sa ciljem da ustanovi dubinu ličnog narativa i mračnih tema u stihovima, ovaj rad istražuje značaj muzike Ejmi Vajnhaus u popularnoj kulturi. Zajedno sa saznanjima o njenim ličnim borbama, bolesti zavisnosti, ljubavi i intimnim vezama, stiče se uvid ne samo u dubinu njenog unutrašnjeg sveta, već i samo njoj svojstven spoj džez, soul i moderne popularne muzike. Uz pomoć kvalitativne i kvantitativne analize, koja podrazumeva analizu sentimenta i frekventnosti reči, rezultati istraživanja pokazuju da je Ejmi Vajnhaus, uprkos svojoj mladosti, uspešno i upečatljivo artikulisala različita ljudska osećanja i iskustva. Opisivanjem univerzalnih ljudskih istina, otkrila je i sopstvene teme tame, koje potiču od problema sa intimnošću i mentalnim zdravljem, čime je doprinela širem diskursu o bolestima zavisnosti, psihičkim izazovima i složenim romantičnim odnosima. Njena zaostavština, koja se ogleda u izrazitoj iskrenosti i razumevanju slojevitosti ljudskih doživljaja, predstavlja neprolaznu inspiraciju brojnim umetnicima i nastavlja da utiče na narativni fokus popularne muzike, ohrabrujući otvorenije diskurse o stigmatizovanim temama.

Ključne reči:

popularna kultura, Ejmi Vajnhaus, poetika tame, popularna muzika, lični narativ, analiza stihova, mentalno zdravlje, analiza sentimenta

<https://doi.org/10.18485/analiff.2025.37.1.17>

821.134.2(862).09 Рестрено Л.

316.624(862)"19"

Los efectos de la violencia sistemática: el caso del *Delirio* de Laura Restrepo

Verka G. Karić*

Universidad de Kragujevac, Facultad de Filología y artes, Centro de investigaciones científicas

 <https://orcid.org/0000-0003-1451-1138>

Palabras clave:

Laura Restrepo,
Delirio,
violencia,
Colombia,
locura

Resumen

El tema del trabajo es la novela *Delirio* (2004) de la autora Laura Restrepo y el estudio de las consecuencias de la violencia sistemática en el contexto social de la Colombia de finales del siglo XX, que se presenta en la novela. La autora revela los mecanismos de la violencia de los que no se habla, porque es una violencia invisible que forma parte del mundo social tanto que está completamente normalizada. El objetivo del trabajo es responder a la pregunta de cómo la violencia colectiva afecta a un individuo y cómo se manifiestan sus efectos. En la novela, la violencia configura las vivencias de tres generaciones de personajes a través de las cuales se mostrará que el delirio se convierte en una herramienta. A través de su locura, con acento en la protagonista Agustina Londoño, se manifiesta el caos que envuelve a toda Colombia. Por lo tanto, delirio como herramienta permite a los personajes hablar sobre lo callado y crea un espacio para visibilizar las formas de violencia encubierta y sistemática en Colombia. De esta forma, la locura personal de los personajes de Restrepo indica el delirio de toda la sociedad colombiana de fines del siglo XX. (примљено: 4. јануара 2025; прихваћено: 11. маја 2025)

1. Notas introductorias

La escritora Laura Restrepo, en su novela *Delirio* (2004), aborda los acontecimientos de la primera mitad de la década de los ochenta, evidenciando cómo el fenómeno del narcotráfico permeó todos los niveles de la sociedad colombiana. Esta obra ocupa un lugar destacado en la literatura hispanoamericana contemporánea, especialmente en el ámbito de la narcoliteratura, al ofrecer un análisis de las problemáticas sociales derivadas del narcotráfico, un fenómeno que sigue moldeando la realidad colombiana. A través de sus personajes, Restrepo expone cómo ciertos sectores de la población colombiana se convirtieron en beneficiarios de las riquezas generadas por el conflicto relacionado con la guerra contra las drogas. El narcotráfico, que fue la causa principal de los altos ingresos económicos ilegales recibidos por los carteles, convirtió a Colombia, especialmente en los años ochenta, en el principal exportador de cocaína del mundo. De ahí proviene la presencia de violencia, cárteles y narcotraficantes, pero eso también permitió que guerrillas y paramilitares aumentaran su influencia. De hecho, el dinero proveniente del narcotráfico influyó en el desarrollo de grupos armados que han usado ingresos para financiar su lucha armada en contra del Estado (Sánchez et al., 2003: 17). Uno de los jefes más poderosos era el líder del cartel de Medellín, Pablo Escobar, porque precisamente bajo su control el cartel de Medellín se convirtió en la organización más violenta de Colombia.

Teniendo en cuenta el contexto social, hay que notar que el tiempo novelesco coincide con el tiempo real de la guerra contra el Estado declarada por Pablo Escobar. En *Delirio*, Restrepo enfatiza el pacto de silencio que muchos colombianos aceptaron frente a Escobar a cambio del dinero del narcotráfico. El pacto silencioso es el fondo que usa la autora para representar a la sociedad colombiana de mediados de los años ochenta. Este silencio será la semilla del delirio tanto personal como colectivo, que analizaremos a través de la novela. El surgimiento del narcotráfico en Colombia trajo nuevos valores y modelos de comportamiento. Estos cambios incluían violencia y nuevas formas de delincuencia. Los valores adoptados eran una forma rápida de enriquecerse, el poder económico como símbolo de prestigio y la violencia como medio para conseguir lo deseado. El narcotráfico había provocado un colapso moral de las instituciones. Los encargados de administrar justicia fueron amenazados o sobornados. Si ellos no eran aliados de los traficantes y los cárteles, entonces era el ejército, el gobierno o la prensa (Gaitán, 1990: 502). La violencia en Colombia, por lo tanto, obtuvo en cierto sentido su entidad debido a todas las circunstancias que pasaban en el país durante las cuales se desarrolla el gran mito colombiano (Prada, 2009: 69).

Dentro de la novela notamos la experimentación formal en los distintos narradores que introducen los acontecimientos, o sea, polifonía de voces. La novela se presenta de manera polifónica, al mostrar aquello definido por Mijaíl Bajtín (1984: 6) como “pluralidad de voces y conciencias independientes e inconfundibles, la auténtica polifonía de voces autónomas”¹ con ello, existen en el texto distintos

1 “A plurality of independent and unmerged voices and consciousnesses, a genuine polyphony of fully valid voices”.

narradores que dan cuenta de los acontecimientos. La novela consta de cuatro historias conectadas entre sí, y cuatro voces narrativas distintas: la historia de Agustina, la historia de Midas McAlister, lavador de dólares que reside en Bogotá en la década de los años ochenta; la historia de Aguilar, el novio de clase media de Agustina; y la historia de Nicolás Portulinus, difunto abuelo de Agustina. Estas historias forman parte de un objetivo superior, el intento narrativo de explicar la causa de la locura de Agustina. Además, los cuatro discursos funcionan como puentes que ayudan al lector a transportarse entre los diferentes códigos sociales vigentes en la clase aristocrática bogotana y en la clase emergente de los jefes de narcotráfico de la época. Apoyándose en lo que Gilles Deleuze en *Crítica y clínica* dijo:

La literatura es delirio, pero el delirio no es asunto del padre-madre: no hay delirio que no pase por los pueblos, las razas y las tribus, y que no asedie a la historia universal. Todo delirio es histórico-mundial, desplazamiento de razas y de continentes. (Deleuze, 1996: 10)

Esta pluralidad de perspectivas no solo contribuye a la complejidad narrativa, sino que también permite mostrar las múltiples capas del delirio que atraviesa tanto a Agustina como a la sociedad colombiana en su conjunto. Como señala Deleuze, todo delirio es histórico y mundial, y en *Delirio* este se manifiesta a través de voces que pertenecen a distintos estratos sociales, generaciones y formas de entender la realidad. En este sentido, la polifonía actúa como una estructura que hace visible ese “delirio colectivo” que desborda lo individual.

El presente trabajo se centra en el estudio de las consecuencias de la violencia colectiva en el contexto social de la Colombia de finales del siglo XX, manifestadas en la novela a través del fenómeno del delirio. Este enfoque permite desentrañar cómo el delirio, además de ser una experiencia personal de los personajes, opera como una metáfora de la descomposición social y el caos que atraviesan las distintas generaciones representadas en la obra. A través de esta perspectiva, se explora cómo Restrepo utiliza la locura como un recurso narrativo para visibilizar las formas de violencia sistemática y silenciosa que permeaban el tejido social colombiano, haciendo evidente el vínculo entre la esfera individual y la colectiva en el contexto del narcotráfico y sus implicaciones.

2. La locura como resistencia femenina

Sandra Gilbert y Susan Gubar (1979), en su libro *La loca del ático* (*Madwoman in the attic*), en el cual recorren la literatura femenina del siglo XIX, aseguran que cada mujer que se atrevía a desafiar el modelo patriarcal establecido era señalada como bruja, poseída por el demonio o loca. Al reflejar la realidad en la que vivían a través de sus personajes, contribuyeron con el establecimiento del cliché literario de la mujer desquiciada. Se le atribuyeron epítetos como violenta, muy peligrosa y salvaje. La literatura latinoamericana del siglo XX utiliza la locura para “transmitir mensajes

sobre un mundo resquebrajado o un mundo en descomposición”; por lo tanto, la figura del loco tiene el propósito de cuestionar una sociedad que marginaliza y rechaza a quienes no se ajustan al sistema de roles impuestos (Sánchez-Blake, 2009: 17). Agustina, protagonista de la novela, era muy creativa en vez de productiva, ella tejía, bordaba, echaba pala y hacía todas esas actividades que eran consideradas impropias para una mujer de la clase aristocrática bogotana. Precisamente esas actividades suyas se describen como las actividades compulsivas de una loca. Ella está aislada porque no comparte la obsesión de su sociedad por hacer dinero, Aguilar, su novio, “le reprocha a Agustina su consuetudinaria indiferencia hacia las actividades productivas, que simplemente no van con ella” (Restrepo, 2010: 35). Aparte de esto, ella quedó embarazada a los dieciséis años, tuvo un aborto, y ahora vive con un hombre, que no pertenece a su clase social, sin estar casada. Este comportamiento de Agustina revela un discurso feminista, que funciona como reacción frente a la estructura patriarcal. La protagonista se opone a lo que se espera de ella y se representa como una mujer independiente que es capaz de tomar sus propias decisiones. Tal comportamiento demuestra una resistencia femenina que constituye una declaración de autonomía por parte de la mujer. Agustina desafía el orden patriarcal mediante su comportamiento voluntario e independiente. Además, es importante enfatizar que ninguno de los otros personajes femeninos cuestiona la estructura patriarcal representada en la novela. Estos desvíos sociales de la protagonista son la base para encontrar la respuesta a la pregunta: ¿por qué Agustina se volvió loca? y justo con esa pregunta, y con la investigación de su novio, empieza la novela.

Elisabeth Bronfen (1992: 266–267), al abordar la figura femenina en su relación con la locura y la histeria, destaca cómo las mujeres histéricas han sido históricamente una figura central en la construcción del enigma femenino. Señala que la mujer histérica es vista como completamente accesible a la mirada patriarcal, pero su locura o sus comportamientos inesperados desafían las explicaciones simples. La histeria, según Bronfen, no es simplemente una patología, sino una forma de resistencia. En la figura de la mujer histérica, se revela la tensión entre el deseo de ser comprendida y la imposibilidad de ser reducida a las expectativas sociales. La locura de Agustina, en este sentido, es un discurso de resistencia frente a un sistema que la reduce a un objeto pasivo, accesible y comprendido dentro de los límites del patriarcado.

La histeria también tiene un componente crucial de visibilidad y ocultamiento: la mujer histérica es revelada al ojo social, pero al mismo tiempo se mantiene como un enigma, algo que escapa a la total comprensión. Este juego entre lo visible y lo oculto es lo que define la figura de Agustina. Sus comportamientos y su aparente locura no se pueden reducir a un simple diagnóstico, sino que funcionan como un desafío abierto a las normas sociales y a las expectativas impuestas sobre ella como mujer. En este sentido, la locura de Agustina puede entenderse como un tipo de histeria que no busca ser curada ni diagnosticada, sino como una afirmación de autonomía frente a las imposiciones de su entorno. Con respecto a esto, Betty Friedan

(1963: 15) en su libro *La mística de la feminidad* (*The Feminine Mystique*) determinó que los problemas psicológicos de las mujeres en la sociedad occidental después de la Segunda Guerra Mundial eran causados por una especie de malestar al que no era posible darle un nombre, que correspondía a un sistema involutivo creado específicamente para que la mujer regresara al hogar a desempeñar su papel de ama de casa. Agustina tiene todos los síntomas de diferentes trastornos mentales y de ninguno en particular. Se puede considerar que su locura es producto del mundo en el que vive, de la apatía y la indiferencia ante la violencia que ocurre en Colombia, igual que del mundo de apariencias y mentiras en que viven las clases altas para mantener su estatus o de la corrupción y la decadencia de la sociedad que se deja comprar por el dinero fácil. Desde la perspectiva de Friedan, este comportamiento no debe interpretarse como mera patología, sino como un síntoma de una estructura social que asfixia a las mujeres.

Agustina padece un sistema que le impide construir una identidad propia fuera de las expectativas tradicionales, lo que la conduce a un estado de desestabilización emocional que la sociedad clasifica como locura. En realidad, su locura es una forma de resistencia: un rechazo visceral a la domesticación, a la hipocresía de su entorno y a la corrupción que atraviesa tanto el espacio privado como el público. Así, encarna ese malestar sin nombre del que habla Friedan, pero situado en el contexto colombiano, marcado por la violencia, el machismo y las apariencias sociales. El silencio de Agustina puede entenderse como una consecuencia directa de la violencia simbólica que según Žižek (2008: 61), opera al reducir la identidad a una sola característica, fragmentando su unidad y asignándole significados que le son ajenos. Esta operación discursiva no solo despoja al sujeto de su complejidad, sino que lo reconfigura según las categorías impuestas por el orden social dominante. Agustina, a través de su silencio, no es solo una persona en trauma, sino un símbolo de cómo el lenguaje y las estructuras sociales la reducen a una entidad fragmentada. Su voz, su realidad, es desmembrada y tratada como un conjunto de síntomas y comportamientos irracionales, en lugar de como una expresión de una persona compleja y real. La violencia que ella soporta refleja la práctica social más amplia de simplificar y controlar las experiencias de las mujeres, reduciéndolas a pasivas y sometidas a interpretaciones externas patriarcales de sus vidas.

3. La violencia sistemática, la locura privada

Slavoj Žižek habla y define un tipo de violencia, la violencia objetiva, que es inherente a un estado de cosas normal, “la que sostiene la normalidad del nivel cero contra lo que percibimos como subjetivamente violento”² (Žižek, 2008: 2). Debido a que la violencia objetiva es invisible, deberíamos tener en cuenta que explica las explosiones “irracionales” de violencia visible. Las razones por las que Žižek llama a estas formas de violencia *violencia sistemática* es que, por una parte, es una

2 “Objective violence is invisible since it sustains the very zero-level standard against which we perceive something as subjectively violent”.

violencia no atribuible a individuos concretos ni a sus intenciones, sino que es una violencia anónima y objetiva. Por otro lado, Bourdieu describe la violencia simbólica como insensible e invisible para sus propias víctimas, que se ejerce esencialmente a través de los caminos simbólicos de la comunicación y del conocimiento o, más exactamente, del desconocimiento (Bourdieu, 1998: 5). La autora muestra en la novela a una loca que no habla y que no quiere recordar. Su inhabilidad para historiar su propia tragedia se relaciona con Colombia, que es incapaz, también, de darle un nombre a las cosas que le ocurren. Agustina proviene de una familia de clase alta y había sufrido las consecuencias de la hipocresía, el machismo y la corrupción que regían su hogar, en donde mantener las apariencias es más importante que los sentimientos y el bienestar de sus miembros. Foucault (1988: 115) argumenta que, con el tiempo, la locura se fue convirtiendo en algo que se silencia y se retira en la “no-razón”, un estado del que no hay regreso. La locura dejó de ser algo que podía expresarse a través del lenguaje y se transformó en algo que desaparece en el silencio. Este proceso de silenciar la locura, de retirar su capacidad de expresarse, se refleja en *Delirio* a través de las dinámicas familiares que rodean a Agustina. Las mentiras y los silencios familiares operan como mecanismos de represión emocional: Aguilar, su pareja, prefiere no conocer el pasado doloroso de Agustina, y su familia recurre constantemente a médicos y tratamientos para encubrir cualquier desvío de la norma.

En este contexto, la noción de violencia moral, como la describe Rita Segato, es crucial. Segato (2003: 114) advierte que la violencia psicológica es la forma de violencia más eficiente en las relaciones de poder y control, especialmente en el universo de las relaciones de género. Es sutil, omnipresente y, lo más importante, difusa, lo que le permite infiltrarse en la cotidianidad de las familias “normales” y consolidar el sistema de estatus y jerarquía social. En el caso de Agustina, su locura es aceptada siempre y cuando permanezca oculta y bajo tratamiento, sirviendo así para restaurar la imagen de una familia “normal”. Esta patologización del sufrimiento femenino contribuye a perpetuar el mismo sistema que lo genera, silenciando tanto a la mujer como a la memoria colectiva de una sociedad marcada por la violencia. La noción de que las mentiras y los secretos controlan las familias se problematiza de varios modos en *Delirio*. Por ejemplo, Aguilar rehúsa oír el pasado de Agustina, aunque ella intenta hablarle de su pasado familiar:

Me arrepiento y me culpo por todo aquello que no quise ver cuando ella intentó mostrármelo porque preferí seguir leyendo, porque no tenía tiempo, porque no le concedí importancia o por la flojera que me daba escuchar historias ajenas, mejor dicho, historias de su familia, que me aburrían sobremanera. (Restrepo, 2010: 18)

El propio Agustín dice que no le interesaba, y ahora que quiere saber qué pasó con ella, no puede preguntarle y reconstruye su historia a través de otros. Por otro lado, Agustina se niega a aceptar que su padre está muerto:

Agustina ha estado hablando de su padre como si no hubiera muerto, Hace cuánto murió su padre, Hace más de diez años, pero a ella parece que se le olvida, o que nunca ha querido registrar el hecho, no sé si la propia Agustina te lo habrá contado, Aguilar, pero pese a que lo adoraba, ni lloró su muerte ni quiso asistir a su entierro. (Restrepo, 2010: 27)

El hecho de que negar la realidad es un aspecto familiar se confirma también cuando su madre Eugenia se niega a aceptar la infidelidad de su esposo. Cuando la familia descubrió por una serie de fotos que su marido le había sido infiel con su hermana Sofía, puso la traición en segundo plano y decidió salvar las apariencias diciendo que las fotos representaban a su hijo mayor con una sirvienta. La hipocresía en la novela es representada como una manera de ocultar lo que los demás no deberían saber y mantener las apariencias. Eugenia tomó las fotos, las escondió y de esta manera cerró el caso. Cuando se desplazó con sus hijos en la ciudad y su coche llegó a estar atrapado en una rebelión de los estudiantes, les obligó a que cierren la ventana del coche, aunque casi se sofocaban por el calor, cerró las puertas de la casa ante las narices de los leprosos y ante la gente del pueblo. A través de estos ejemplos notamos que las ilusiones y mentiras rigen en familia Londoño y que “todos los secretos están guardados en un mismo cajón, el cajón de los secretos, y si revelas uno, corres el riesgo de que pase lo mismo con los demás” (Restrepo, 2010: 132). Sin embargo, esos secretos muestran una parte de la imagen más grande de la sociedad. Peter Van Der Veer (1996: 265), concluye que lo que se reconoce como violencia y aquello que se ubica en la categoría de violento es a menudo un acto de interpretación. La aceptación de lo violento depende del poder que establece cuál es “la verdad”. Normalmente hay muchas versiones de lo que ocurre, pero solo una versión obtiene el estatus de versión oficial y esa versión normalmente concuerda con las líneas de la narrativa del poder.

Los Londoños pertenecen a clase alta y sus apariencias representan crisis en la sociedad. En la década de los ochenta, cuando el narcotráfico alcanzó su cumbre con Pablo Escobar al mando, había una guerra entre los pobres y los ricos. Ese periodo creó nuevos ricos, que conseguían su dinero a través de los asuntos ilegales, pero no se hablaba de eso. Las razones de esto son principalmente la crisis económica que azotó a Colombia, cuyas consecuencias fueron la pérdida de empleos y el desempleo, lo que llevó a que los cárteles y el narcotráfico crecieran porque contaban con el apoyo de todas las clases que veían en este negocio una alternativa al enriquecerse rápidamente, o sea, obtener dinero fácil (Insuasti Rodríguez, 2010: 39–41). Ese momento social se refleja en la novela a través del personaje de Midas McAlister. Midas McAlister, por ejemplo, aparenta ser otra persona, al no revelar su origen humilde a nadie, con excepción de Agustina. Midas es un lavador de dólares cuyo gimnasio no es más que una fachada para su negocio ilegal. Esta doble moral es un tema recurrente de la novela y un aspecto muy presente en el discurso popular de la sociedad colombiana. Las apariencias y, sobre todo, la doble moral presentada literariamente en *Delirio*, son un reflejo de una realidad donde muchas esferas

de la sociedad están implicadas en el comercio de narcóticos. Por consiguiente, la apariencia está asociada en la novela con la corrupción. Midas se lo dice a Agustina, al referirse a Pablo Escobar: “él, nacido en el tugurio, criado en la miseria [...] de pronto va y descubre el gran secreto, el que tenía prohibido descubrir” (Restrepo, 2010: 46), o sea el origen ilegal de la riqueza de los ricos y de la sociedad misma. En un momento le pregunta Midas a Agustina:

¿Acaso no sabías de dónde sacaban los dólares tu hermano Joaco y tu papá y todos sus amigotes, y tantos otros de Las Lomas Polo y de la sociedad de Bogotá y de Medellín, para abrir esas cuentas suculentas en Las Bahamas, en Panamá, en Suiza y en cuanto paraíso fiscal, como si fueran jet set internacional? ¿Por qué crees que tu familia me recibía como a un sultán? (Restrepo, 2010: 8)

La existencia de la ilegalidad es algo que todo el mundo sabe, pero aun así todo el mundo lo sabe y nadie lo dice, o precisamente, nadie lo quiere decir. Por eso es un secreto que no se puede confesar, porque eso sería revelar la complicidad de todos con la ley del mundo. Confesar sería reconocer que habían dicho sí a estos valores, que habían aceptado ese silencio a cambio de provecho y comodidad. Colombia es una sociedad regida por olvidos voluntarios y amnesias colectivas. Desestabilizar ese sistema del secreto implicaría una perturbación de la comodidad y el provecho que resultaría en obligación de abrir los ojos. Por eso, podemos concluir, apoyándonos en lo que Van Der Veer dijo, que los poderosos y dominantes creyeron una historia oficial. Precisamente Agustina refleja eso que ocurre en la sociedad colombiana, incluso Midas dice: “Agustina, mi linda niña clarividente y ciega a la vez” (Restrepo, 2010: 181). Si pensamos sobre el momento social e histórico en el cual se encontraba la sociedad colombiana podemos llevar la conclusión de que, al referirse a Agustina, Midas se refiere a toda Colombia.

Midas obtenía riquezas de manera ilegal, pero se vio obligado a regresar al apartamento de su madre cuando se enfrentó a su simbólico padre, Pablo Escobar. Al menospreciar a los primos de Escobar y al negarles el acceso a su gimnasio, Midas comete lo único que Escobar no podía perdonar, la ofensa contra la familia. Midas, por su parte, simboliza a gran parte de la sociedad que se dejó deslumbrar por el dinero fácil producto del narcotráfico. Esto, junto con la corrupción de la clase alta, también tentada por el narcotráfico, construyó una sociedad sobre las bases débiles de la mentira. Las calles de Bogotá eran llenas de sucio y de los pobres, pero la casa de Londoños, en cambio, representa un lugar de protección. Pero la narración hace evidente que la casa es un lugar donde no existe la lealtad ni los valores que se supone defiende el padre de los niños. Esta falsa distinción entre el “afuera peligroso” y el “adentro protector” revela lo que Bourdieu denomina *doxa*: un conjunto de creencias que se naturalizan al punto de que ya no se cuestionan. En *Delirio*, la casa de los Londoño representa simbólicamente la moral, la autoridad, la protección, pero en realidad funciona como un espacio de reproducción de la violencia simbólica, donde el orden se impone no por consenso racional, sino por una

aceptación tácita de la jerarquía masculina. La supuesta autoridad moral del padre se sostiene, como diría Bourdieu, no por su legitimidad ética, sino porque los demás han internalizado su poder como si fuera el orden natural de las cosas (Bourdieu, 2000: 4). Así, el hogar burgués no protege de la corrupción del narcotráfico: es su reflejo íntimo, sólo que oculto tras una fachada de respeto y silencio.

4. De la casa a la nación: el poder patriarcal como núcleo de la violencia

Carlos Vicente ejerce violencia para exigir el cumplimiento de sus valores morales. Él exige el cumplimiento de su ley, pero solamente porque al tener la autoridad, puede acomodar la ley a su antojo para beneficio propio. Segato (2003: 134) analiza cómo la violencia patriarcal no se limita a incidentes aislados, sino que constituye un entramado estructural que atraviesa todas las esferas de la vida social. En su lectura, esta violencia actúa como una célula elemental que prolifera infinitamente, reproduciendo el mandato de poder que sostiene la jerarquía de género en todos los niveles: desde lo íntimo hasta lo institucional. Así, la violencia patriarcal no solo perpetúa la subordinación de las mujeres, sino que también configura los fundamentos simbólicos del orden social en su conjunto. En la novela, se ve cómo el personaje del padre es quien sustenta el poder y quien ejerce toda su violencia contra los más débiles y contra aquellos que no siguen su mandato, como su hijo menor Bichi. Agustina buscó proteger a su hermano homosexual, Bichi, de la violencia de su padre homofóbico. Pero, esos esfuerzos por proteger a su hermano al final fracasan. Los niños Londoño, Agustina y Bichi, tenían, por un lado, el padre corrupto y, por otra parte, una madre, que, para protegerse y proteger el mundo en el que vivía insistió en negar la realidad. Agustina dice al Bichi “la debilidad de la madre es más peligrosa que la ira del Padre” (Restrepo, 2010: 140). Su madre nunca estuvo del lado de sus hijos, sino del lado de la autoridad legitimada, no estuvo con su hijo ni siquiera cuando tenía las pruebas de la deslealtad de su marido. Ella había aprendido a vivir negando todo aquello que le resultara doloroso o difícil de asimilar, puesto que había aprendido bien de su propia madre, Blanca.

La indiferencia, que también viene a ser una forma de violencia, está representada justo por los personajes de Eugenia y los demás miembros de la familia, quienes no actúan ante los constantes acosos y maltratos que el padre ejerce contra Bichi. Agustina, es la única que no es indiferente ante el hecho, sin embargo, toda la tensión recae sobre ella, haciéndola más vulnerable a desarrollar una enfermedad mental. En cambio, Joaco, el mayor de los hermanos, es el único que no sufre de terrores, porque: “[...] todos esos rasgos de mi padre son exactamente iguales a los suyos, por eso padre e hijo sonríen sin que se note [...] porque saben que en el fondo los dos son idénticos, una generación después de la otra” (Restrepo, 2010: 17). Restrepo de tal manera representa metafóricamente la continuidad generacional de la violencia nacional a través de la herencia del padre al hijo. Por consiguiente, cuando años después Bichi propone regresar, es Joaco, que ahora ascendido a figura del protector de la familia, dice:

[L]e advertía a su madre que, si el Bichi llega a Bogotá con ese novio que tiene en México, ni el Bichi ni su puto novio van a pisar esta casa; ni ésta ni la de La Cabrera ni la de tierra caliente. Porque si se acercan los saco a patadas. (Restrepo, 2010: 50)

Por otro lado, tenemos la total impotencia de la Agustina, que desde la niñez intenta prevenir e impedir las palizas y proteger al hermano atemorizado y malherido. Estas palizas se prolongaron durante la infancia y la primera adolescencia del Bichi, hasta el día que significó la total desmembración de la integridad familiar y que Sofi describe a Aguilar como “nuestra bomba atómica familiar”. Se trata de la escena más brutal, en la que Bichi, conmovido en presencia de un bebé, adopta una conducta similar a la de la madre y la hermana, que hacen carantoñas a la criatura y esta actitud activa la violencia del padre:

Se levantó sorpresivamente del sillón con los ojos inyectados en furia y le dio al Bichi un patadón violentísimo por la espalda a la altura de los riñones, un golpe tan repentino y feroz que mandó al muchacho al suelo haciendo que se golpeará antes contra el televisor, [...] ¡Hable como un hombre, carajo no sea maricón! (Restrepo, 2010: 136).

La ruptura entre padre e hijo se vuelve irrevocable tras la violenta reacción del padre ante lo que considera el comportamiento afeminado de su hijo, un arrebató que provoca que el hijo revele el adulterio del padre con su cuñada, Sofi. Es claro que Agustina rompe con ese paradigma de indiferencia contra la violencia y por esa razón es rechazada por los suyos, especialmente por su madre y su hermano Joaquín, que no ven en ella ningún tipo de desorden mental, sino más bien una rebeldía que la hizo irse de su casa a los diecisiete años. Esto fue la excusa perfecta para Joaquín para quitarle la herencia paterna y autonombrarse administrador de sus bienes. Eugenia, por su parte, creyó toda una serie de mentiras para justificar los hechos y culpar a Agustina de la muerte del padre, quien, según ella, murió de pena moral cuando vio “a su única hija sentada en la acera vendiendo collares de chochos y chaquiras” (Restrepo, 2010: 145). Como explica Segato (2003: 144–145), la violencia patriarcal no se limita al acto físico, sino que se estructura a través de relaciones de poder que naturalizan la jerarquía masculina dentro del núcleo familiar y social. En su análisis, ella distingue entre el *orden del contrato* (relaciones sociales formalizadas) y el *orden del estatus* (jerarquías simbólicas impuestas por la cultura), afirmando que este último es el que sustenta la violencia contra las mujeres y disidencias. En el caso de Agustina, su “rebeldía” no es vista como una decisión individual legítima, sino como una transgresión del orden de estatus familiar, y por lo tanto como una amenaza simbólica que debe ser castigada y silenciada. Su exclusión y desposesión no son simplemente actos prácticos, sino expresiones de una violencia estructural que se ejerce precisamente para restaurar el orden jerárquico quebrado por su resistencia.

La situación de Agustina puede fácilmente compararse con la situación de una sociedad en la que el machismo impera en todas las clases sociales. Al hombre de la casa no se le puede permitir la más mínima muestra de debilidad, incluso las muestras de cariño son consideradas cosas de mujeres o de hombres afeminados. A los hombres se les permite engañar y mentir, y la infidelidad de estos es aceptada por las mujeres, bien como normal o bien por el miedo de ser asaltadas. En la novela se ve claramente esta situación al interior de la familia de Agustina y, más concretamente, en el papel del padre. El personaje de Carlos Vicente Londoño representa la figura patriarcal dominante. Él ejerce toda su fuerza y poder sobre los más débiles, maltratándolos tanto física como mentalmente. La evidente homosexualidad del hijo menor provoca frecuentes ataques, los cuales se van haciendo cada vez más y más violentos. Su infidelidad no sólo es tolerada y aceptada por la madre, sino que es negada y ocultada ante los demás para mantener las apariencias y no perder el soporte económico. Así mismo, la pasividad de ella frente a los constantes maltratos se puede equiparar a la pasividad e indiferencia de toda una sociedad que se ha acostumbrado a que la violencia sea el único medio que se puede usar para dirimir conflictos. Tal como explica Bourdieu (2000: 11), “la fuerza del orden masculino se descubre en el hecho de que prescinde de cualquier justificación: la visión androcéntrica se impone como neutra y no siente la necesidad de enunciarse en unos discursos capaces de legitimarla”. Esta afirmación se refleja claramente en la actitud de la madre de Agustina, quien actúa como si la dominación masculina fuera una parte natural del mundo. La violencia del padre, sus infidelidades y sus abusos no son presentados como excepciones, sino como parte de una lógica aceptada y normalizada, tanto dentro del hogar como en la sociedad. La violencia no es vista como algo excepcional o ajeno a su vida, sino como una parte normal de su realidad cotidiana, casi invisible a los ojos de todos los miembros, incluidos aquellos que la padecen. Así, la indiferencia y pasividad de la madre se explica a través de esta naturalización de la violencia en el seno de la familia, la cual se presenta como un componente aceptado dentro de un orden patriarcal que lo legitima y lo mantiene, al igual que en el contexto social más amplio. Es esa misma indiferencia ante la violencia y el pensamiento de que lo que pasa fuera del hogar no les afecta, que muestra que es el mundo de afuera el que es violento, así como lo describe Agustina cuando recuerda su casa de la infancia:

Con todos nosotros resguardados adentro mientras que la calle oscura quedaba afuera, del otro lado, alejada de nosotros como si no existiera ni pudiera hacernos daño con su acechanza; esa calle de la que llegan malas noticias de gente que matan, de pobres sin casa, de una guerra que se salió del Caquetá, del Valle y de la zona cafetera y que ya va llegando con sus degollados, [...] de ladrones que rondan y sobre todo de esquinas en las que se arrodillan los leprosos a pedir limosna. (Restrepo, 2010: 51)

Foucault examina la locura como un concepto socialmente construido, definido como el “lado opuesto de la razón”, es decir, como una ausencia que permite el

control y la disciplina sobre el individuo. Esta teoría puede aplicarse al personaje de Agustina, donde su crisis psíquica es más que un trastorno individual: es consecuencia de las estructuras sociales y familiares que rechazan todo lo que se desvía de la norma. Además, en la novela se presenta una ruptura del diálogo entre Agustina y los demás personajes, lo que Foucault describe como una interrupción del lenguaje común que permite el entendimiento entre la razón y la locura (Foucault, 1988: x). Agustina queda incomprendida, su mundo interior está cerrado y su crisis sigue siendo ininteligible para quienes la rodean, lo que lleva a su aislamiento y profundización de su patología. Estas estructuras sociales y familiares que reprimen las diferencias y experiencias individuales reflejan los profundos mecanismos de control y represión, que están en consonancia con la comprensión de Foucault de la locura como un fenómeno socialmente construido.

Hannah Arendt (2016: 574) en *Sobre la violencia* concluyó que poder y violencia no sólo se distinguen, sino que son “términos contrarios; donde la una domina por completo, el otro está ausente. La violencia aparece donde el poder está en peligro; pero abandonada a su propio transcurso, conduce a la desaparición del poder”.³ Es decir, violencia y poder tienen una relación proporcional, cuando el poder que sustenta a un gobierno es grande, la violencia se ve fuertemente reducida, y ésta tiende a aumentar cuando el gobierno empieza a perder poder. Teniendo en cuenta que el narcotráfico, igual que todos los fenómenos que emergieron, surgió cuando el Estado perdió el control, igual la violencia de Pablo Escobar y de Carlos se interpreta como pérdida del poder. Por otra parte, la dominación de figuras como Escobar en el ámbito criminal y de Carlos Vicente en el espacio doméstico es lo que contamina a la nación misma, produciendo una sociedad donde aquellos que no pueden ajustarse a las reglas llegan a un estado de alienación psíquica. En la novela, el discurso de la violencia se introduce y desarrolla como un fenómeno cotidiano, sin ser explicado de ninguna manera. La descripción de la ciudad refleja la violencia sociopolítica que vivía el país en los años ochenta:

Mientras caminábamos desde el centro por la carrera Séptima a la medianoche, es decir plena happy hour de raponazos y puñaladas, ella me organizaba en la cabeza un turbante a lo Greta Garbo, unas orejas de Conejo de la Suerte con los dos extremos de la bufanda, un trapo palestino a lo Yasser Arafat, al tiempo que yo, tenso y vigilante, iba pendiente de cada bulto que se agitaba en la calle solitaria. (Restrepo, 2010: 30)

Lo que *Delirio* mostró es que no había un culpable, un nombre propio, un rostro criminal que haya llevado a Agustina a la locura. Agustina se volvió loca un día de domingo con la familia, cuando el padre descarga su ira contra el hijo, Bichi, su hermano le golpea y todo sigue normal “como si no hubiera sucedido nada Padre siguió repartiendo órdenes” (Restrepo, 2010: 130). Según Bourdieu (2000: 31):

3 “Power and violence are opposites; where the one rules absolutely, the other is absent. Violence appears where power is in jeopardy but left to its own course its end is the disappearance of power”.

[E]s completamente ilusorio creer que la violencia simbólica puede vencerse exclusivamente con las armas de la conciencia y de la voluntad, la verdad es que los efectos y las condiciones de su eficacia están duraderamente inscritos en lo más íntimo de los cuerpos bajo formas de disposiciones.

Como señala Bourdieu, la dominación masculina se perpetúa no tanto por la imposición violenta, sino por la aceptación inconsciente de un orden simbólico que presenta la desigualdad como natural. En la novela, esta violencia simbólica articula el poder del padre en el hogar con las estructuras patriarcales del Estado, donde el silencio y la obediencia de los subordinados aseguran la continuidad del sistema.

Los estados de angustia y delirio que están representados también en los personajes de Aguilar, Midas y Nicolás, el abuelo de Agustina, hacen pensar que no sólo es Agustina quien ha perdido la razón. Así, se puede ver la locura de protagonistas del *Delirio* como una locura colectiva y social, producto de la violencia y la indiferencia. Es decir, que tanto la violencia ejercida por los grupos que sustentan el poder, así como la indiferencia de los demás miembros de la sociedad ante dicha violencia, puede conducir a un mismo punto, a la locura. En el contexto de la sociedad colombiana, la locura no es un estado de excepción, sino que se aproxima más bien a la norma social.

5. Conclusiones

La locura en la novela es el resultado de las relaciones culturales que incluyen imposiciones sociales. A menudo esas imposiciones no se perciben como violentas porque se han naturalizado dentro de la sociedad. La novela nos muestra exactamente eso, que la violencia se ha convertido en un fenómeno cotidiano que ahora se percibe como algo normal. Así mismo, la violencia pública y la violencia privada no aparecen por separado, sino que la violencia silenciosa e invisible puede explicar en muchos casos, el surgimiento de violencia física o violencia visible.

La novela hace nexos fuertes entre el contexto político-social donde aparece la figura de Escobar y las historias personales de Aguilar, Eugenia, Agustina y el Midas. Por eso, reconstruir el pasado de Agustina es importante para entender su presente, pero también es la manera de releer el pasado social de un país que sufre en sus guerras. Los personajes ficcionales de *Delirio* hacen parte de una historia, son sujetos históricos que no podrían entenderse por fuera del contexto histórico que hace parte de la novela. Ese contexto histórico en la novela es una expresión de la historia verdadera de la sociedad colombiana de la década de los 80. De cierto modo, la novela intenta abrir los ojos ante ese delirio mostrando que no todo es como parece ser, que detrás de una aparente verdad hay muchas verdades ocultas. Precisamente por eso la autora muestra la culminación de la locura con el ejemplo de Agustina. Agustina fue testigo de todos los secretos familiares, y ellos se interpretan como consecuencia de los secretos sociales. La novela, por consiguiente, nos muestra que no hay solo un culpable, un nombre propio, un rostro criminal que haya llevado a Agustina a la locura, la culpa es de toda la Colombia.

Así, llegamos a la conclusión de que la sociedad representada en *Delirio* es precisamente eso, un delirio. El delirio en la novela, además de manifestarse directamente en personajes, concretamente en Agustina, simboliza el desorden en el que vive la sociedad colombiana. Se trata del delirio de una sociedad que se niega a ver más allá de lo que la realidad muestra porque para ellos es mejor creer en apariencias que intentar descubrir qué hay detrás de esas apariencias.

Notas: La investigación realizada en el trabajo fue financiada por el Ministerio de Educación, Ciencia y Desarrollo Tecnológico de la República de Serbia (Acuerdo sobre la implementación y financiamiento de trabajos de investigación científica del OIC en 2024, número 451-03-66/2024-03/ 200198).

El trabajo fue presentado en *Coloquio de jóvenes investigadores hispanistas investigaciones en estudios hispánicos: cuestiones palpitantes*, Instituto Cervantes de Belgrado, Facultad de Filología de la Universidad de Belgrado, 6–7 octubre, 2023, Belgrado.

Referencias

- Arendt, H. (2016). *On violence: Democracy: A Reader*. New York: Columbia University Press.
- Bakhtin Mikhaïlovich, M. (1984). *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Minneapolis: University Press Minnesota.
- Bourdieu, P. (2000). *La dominación masculina*. Barcelona: Editorial Anagrama.
- Bronfen, E. (1992). *Over her dead body. Death, femininity and the aesthetic*. New York: Routledge.
- Deleuze, G. (1996). *Crítica y clínica*. Barcelona: Anagrama.
- Foucault, M. (1988). *Madness and civilization. A history of insanity in the Age of Reason*. New York: Vintage Books.
- Friedan, B. (1963). *The feminine mystique*. New York: W.W. Norton & Company.
- Gaitán, O. L. (1990). Sicariato y criminalidad en Colombia: perspectivas y realidades. *Nuevo Foro Penal*, 50, 499–511.
- Gilbert, S., Gubar, S. (1979). *Madwoman in the attic*. New Haven: Yale University Press.
- Prada Montoya, A. (2009). Asalariados de la muerte: sicariato y criminalidad en Colombia. *URVIO: Revista Latinoamericana de Estudios de Seguridad*, 8, 61–74.
- Restrepo, L. (2010). *Delirio*. Madrid: Alfaguara.
- Rodríguez Insuasty, A. (2010). El péndulo de la violencia caso Medellín. In A. Insuasty, J. Balbin, W. Bastidas, J. Carrión Suarez, J.E. Pineda, W. Mejía, *Las víctimas en contexto de violencia e impunidad. Caso Medellín* (pp. 25–69). Medellín: Pregón Ltda.
- Sánchez, F., Díaz, A.M., Formisano, M. (2003). *Conflicto, violencia y actividad criminal en Colombia: un análisis espacial*. Colombia: CEDE.
- Sánchez-Blake, E. (2009). Locura y literatura: la otra mirada. *La manzana de la discordia*, 4(2), 15–23.

- Segato, L. R. (2003). *Las estructuras elementales de la violencia*. Bernal: Universidad Nacional de Quilmes.
- Van Der Veer, P. (1996). Writing violence. In D. Ludden (Ed.), *Contesting the nation: Religion, community, and the politics of democracy in India* (pp. 250–270). Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Žižek, S. (2008). *Violence*. Picador: New York.

Верка Г. Карић

Сажетак

ЕФЕКТИ СИСТЕМАТСКОГ НАСИЉА: СЛУЧАЈ ДЕЛИРИЈУМ ЛАУРЕ РЕСТРЕПО

Предмет овог рада јесте роман *Делиријум* (*Delirio*, 2004) Лауре Рестрепо и проучавање последица колективног насиља у друштвеном контексту Колумбије крајем двадесетог века, које је представљено у роману. Ауторка открива механизме насиља о којима се не говори, јер је реч о невидљивом насиљу које је толико присутно у друштвеном животу да је потпуно нормализовано. У роману, насиље обликује искуства три генерације ликова, кроз које се показује да лудило постаје алат. Кроз њихово лудило, са нагласком на протагонисткињу Агустину Лондоњо, манифестује се хаос који захвата читаву Колумбију. Стога, лудило као алат омогућава ликовима да проговоре о ономе о чему се ћути и отвара простор за видљивост прикривених и систематских облика насиља у Колумбији. На тај начин, лично лудило Рестрепиних ликова указује на лудило целог колумбијског друштва крајем двадесетог века. Фиктивни ликови *Делиријума* су део приче, историјски субјекти који се не могу разумети изван историјског контекста који је саставни део романа, а који је, истовремено, друштвени одраз стварне историје колумбијског друштва погођеног катастрофом трговине дрогом током осамдесетих година. Лудило у роману, поред тога што се директно испољава код два лика, симболизује неред у коме живи колумбијско друштво. То је лудило друштва које одбија да види даље од онога што показује непосредна стварност, јер, иако је често тешко суочити се с тим, лакше је веровати у привид него покушати да се открије шта се крије иза њега.

Кључне речи:

Лаура Рестрепо, *Делиријум*, насиље, Колумбија, лудило

Verka G. Karić

Summary

THE EFFECTS OF SYSTEMATIC VIOLENCE: THE CASE OF *DELIRIUM* BY LAURA RESTREPO

The subject of this paper is the novel *Delirium* (2004) by Laura Restrepo and the study of the consequences of collective violence in the social context of Colombia at the end of the 20th century, as portrayed in the novel. The author reveals the mechanisms of violence that are usually not discussed, as this is an invisible form of violence which is so pervasive that it has become completely normalized. In the novel, violence shapes the experiences of three generations of characters, showing how delirium becomes employed as a tool. Through their madness – particularly that of the protagonist, Agustina Londoño – the chaos that engulfs all of Colombia is revealed. Therefore, delirium is used as a means for the characters to talk about what is otherwise silenced, creating a space in which the forms of covert and systematic violence in Colombia are made visible. In this way, the personal madness of Restrepo's characters reflects the delirium of entire Colombian society at the end of the 20th century. The fictional characters of *Delirium* are part of a narrative; they are historical subjects that could not be understood outside of the historical context that forms an integral part of the novel and reflects the real history of Colombian society in the throes of the drug trade catastrophe of the 1980s. The delirium in the novel is not only directly manifested in the two characters, it also symbolizes the disorder within Colombian society. It is the delirium of a society that refuses to look beyond immediate reality, because, although this might be difficult to admit, it is easier to believe in an illusion than to try and uncover what lies beyond it.

Key words:

Laura Restrepo, *Delirium*, violence, Colombia, madness

О лексици православне духовности у савременом српском језику – темељито

Ружица С. Левушкина, *Лексика православне духовности у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа и лексикографска обрада)* (Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024, 514 стр.)

Приказала **Драгана М. Ратковић**, Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, Београд, Србија, dragana.ratkovic@isj.sanu.ac.rs

 <https://orcid.org/0000-0002-7718-7569>

Едиција *Монографије* у издању Института за српски језик САНУ постала је богатија за још једно мултидисциплинарно истраживање српске лексике и терминологије. Реч је о студији посвећеној лексици православне духовности у савременом српском језику, чији је аутор Ружица С. Левушкина, виши научни сарадник Института за српски језик и уредник *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (Речника САНУ)*. Књига представља штампану верзију докторске дисертације одбрањене 2013. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду пред комисијом у саставу: проф. др Рајна Драгићевић (ментор), академик Предраг Пипер и проф. др Ксенија Кончаревић.

Приступи наведени у наслову књиге – лексичко-семантички и лексикографски – чине два магистрална аспекта истраживања, усложњена анализама у области још неких лингвистичких дисциплина (првенствено дериватологије и стилистике, али и нормативистике, прагматике, корпусне лингвистике, етимологије).

Како је наведено у *Уводу* (стр. 19–20), у књизи се најпре елаборира појам и садржај православне духовности и даје преглед теолингвистичких проучавања у славистици и шире, с фокусом на истраживањима лексике из области православног дискурса, након чега следи анализа грађе, за шта су одабрани вишеструки методи. Њих чине: статистички метод описа и приказивања по-

јединих резултата; конструктивни метод, примењен у конституисању пројекта израде новог речника и давању предлога за унапређење лексикографске обраде лексема из сфере православне духовности у српској описној лексикографији; корпусни и метод ексцерпције; метод компонентне анализе; аналитички и метод посматрања, употребљени у представљању семантичких, творбених и етимолошких елемената лексичких јединица; метод анализе и израде речничких дефиниција, као и контекстуалне анализе, коришћен у изношењу предлога лексикографске обраде лексема и у опису лексичких јединица у *Речнику САНУ*; индуктивни метод, примењен у систематизацији резултата добијених анализом једне тематске подгрупе лексема и предлозима намењеним лексикографима за опис лексике из сфере православне духовности убудуће и дедуктивни метод – у анализи и елаборату садржаја појединих графикана и табела, као и у делу у коме се елаборира садржај православне духовности и одређују њени ужи оквири у циљу систематизације лексике.

Веома обимна и репрезентативна грађа, коју чини око 15.000 лексичких јединица, ексцерпирана је из описних речника савременог српско(хрватско)г језика и српске богословске литературе, док је литература, превенствено лексиколошка, дериватолошка и теолошка, мање србистичка, а више из области русистике, у којој су теолингвистичка истраживања знатно развијенија, тако да студија Ружице Левушкине добрим делом представља примену русистичке теолингвистичке теоријско-методолошке апаратуре на материјалу српског језика. Тиме монографија о којој је реч доприноси развоју србистичке теолингвистике унапређујући њен статус у славистичкој теолингвистици.

Садржај истраживања структурисан је у четири поглавља, од којих су прва два – *Православна духовност* (стр. 23–101) и *Преглед досадашњих истраживања језика и православне духовности* (стр. 103–178) – теоријског карактера, док остала два – *Лексика из сфере православне духовности у српском језику* (стр. 179–290) и *Лексикографска обрада лексема из сфере православне духовности у српском језику* (стр. 291–384) – садрже анализу грађе. У остала поглавља спадају: *Завршна закључна реч* (стр. 385–392), *Речник термиолошке лексике употребљене у монографији* (стр. 393–451) *Литература* (стр. 453–490) и *Списак извора* (стр. 491–492). Књига садржи и два резимеа – на енглеском (стр. 493–494) и руском језику (стр. 495–496), два регистра – појмовни (стр. 497–504) и именски (стр. 505–514), а завршава се белешком о аутору (стр. 515).

Поглавља су подељена на бројне (под)одељке, а закључци веома често изложени схематски и табеларно, што књигу чини прегледнијом и у чему се уједно огледа прецизност и акрибичност истраживања. Вредности студије доприноси и то што свако (пот)поглавље садржи закључак, на основу којег се изводи метазакључак целокупног истраживања.

У првом поглављу најпре се елаборирају појам *православна духовност* и сродни појмови (*религиозност*, *душевност*, *култура*, *морал*, *ерудиција*, *образованост*, *теологија*), а затим се православна духовност описује с три аспекта: према унутрашњем садржају, у историји и у човековом животу.

Унутрашњи садржај православне духовности чине: теоними; дејства, енергије, својства Бога; стварање света; промисао божији (општи) и теотоконими, историјске појаве – прародитељски грех; Потоп; Стари завет; домострој спасења; новозаветни библизми; први хришћани; мучеништво; Црква; јереси, расколи, секте; чување вере; монаштво; византијско наслеђе; помесне цркве; Српска православна црква; Руска Православна црква; православна црква данас, док се православна духовност у човековом животу односи на: смисао живота; вечни живот; свете тајне; спољашње видове побожности; свете врлине; грехе и друге непријатеље људског спасења и, коначно, промисао Божији (посебни).

Ова појмовна систематизација представља матрицу на основу које је у првом делу следећег, лингвистичког поглавља (стр. 182–207) обављена општа лексичко-семантичка систематизација целокупне грађе, која се класификује у 27 тематских група с бројним подгрупама. Лингвистички приступ нпр. теонимима у овом делу подразумева прво њихову поделу на изворно теонимску лексику (нпр. *Бог, Господ, Света Тројица*) и теонимску лексику насталу метафоризацијом апелатива (нпр. *Отац, Учитељ, Лекар*). Истраживање показује да у овој групи, која је многобројна, преовлађују називи за Бога, које, посматрано лексиколошки, карактерише обиље околионализама (нпр. *Цар-Слово, Чокот, Највиши Гост*), а посматрано дериватолошки – обиље поименичених придева (нпр. *(Пре)благи, Васкрсли, Вечни*), те да је најпродуктивнији модел са суфиксом *-тељ* (*Благоподатељ, Избавитељ, Свепобедитељ*), док је најмање продуктиван модел са суфиксом *-ач* (нпр. *Прослављач, Однеговач*).

После овог, општег прегледа, грађа се дели на три шире лексичко-семантичке групе, хиперонимски појмовно означене као: 'Црква', 'хришћанске врлине', 'греси и други непријатељи људског спасења', након чега се, у завршном, петом делу поглавља, разматра потенцијал будућих истраживања лексику двеју потоњих тематских група.

Највећи простор је посвећен најбројнијој и најразуђенијој скупини, а то је група из појмовног домена 'Црква' (стр. 207–282), која се најпре рачва на две подгрупе, појмовно хипонимски означене као 'торжествујућа (небеска) Црква' и 'војинствујућа (земна) Црква'.

Језичке јединице из сфере 'торжествујућа (небеска) Црква' чине називи који се односе на ангеле, свете и Богородицу. У називе везане за ангеле убрајају се јединице којима се хиперонимски у синонимском низу именују ангели (нпр. *анђел, Анђео чувар, бестелесна сила*), епитети (нпр. *бесплотан, бестелесан, неопипљив*) и ангелоними (нпр. *Серафими, Херувими, Гаврил(о)*). У јединице које се односе на свете сврстани су називи за чинове светости (нпр. *бесребреник, великомученик, јуродиви*) и диференцијаторе, који се деле на номинаторе (нпр. *епископ, егзарх, иконописац*), дескрипторе (нпр. *Златоуст(и), Првозвани, Мироточиви*), агномене (нпр. *Ареопазит, Освећени, Столпник*), локализаторе и етнонине (нпр. *александријски, Муромец, Радоњешки*), когномене (нпр. *Свети Стефан Штиљановић, исповедник Варнава Нاستић*) и остале лексеме (нпр. *блаженопочивши, новопрестављени, чедољубив*). На Богородицу се односе епи-

тети (нпр. *безневесна, славна, свехвална*) и теотоконими (нпр. *Богородица, Мајка Божија, Обручница Сина Божијег*).

Грађа која припада појмовном домену 'војинствујућа (земна) Црква' обухвата називе везане за свештенство – у оквиру тога за монашки ред (нпр. *игуман, синђел, свештеномонах*) и свештенички ред (нпр. *парохија, протонамесник, (прото)јереј*), затим за ниже чинове и службе (нпр. *искушеник, беседник, чтец*) и за мирјане (нпр. *парохијан(ин), светован, лаик*).

Домен 'Црква' обухвата бројне групе и подгрупе, а најразуђенија подела је у сегменту 'чин светости', а затим 'чинови јерархије', што показује у којој мери је Православна црква сложен и организован систем.

Поред лексичко-семантичког и граматичког (морфолошког и творбеног) угла, грађи у овом одељку приступа се и с аспекта етимологије, чиме се стиче увид о лексичкој раслојености тематских (под)група, о томе којим врстама речи припада анализирана грађа и какав је њен творбени састав и етимолошко порекло. Прецизности закључака нарочито доприносе статистички подаци о бројчаној и процентуалној заступљености чланова групе, који показују нпр. да су најбројнији термини (са 326 јединица, односно 39,04%), следе: општи лексички фонд, па дескриптори и агномени, затим специјална лексика и, коначно, јединице које су у описним речницима маркиране квалификаторима „ист.“, „покр.“ и др. Са становишта морфологије и дериватологије, најзаступљеније су именице мушког рода односно лексеме домаћег порекла и изведенице.

Поред лексикологије и семантике, поглавље о коме је реч представља драгоцен прилог још неким лингвистичким дисциплинама: прагматици – у месту где се говори о ословљавању свештенства, ономастици и терминологији – с обзиром да се уводе два термина из области хагионимске ономастике (*теотоконим* и *ангелоним*) и један из области топонимске ономастике (*епархионим*). Будући да је предмет анализе лексика сакралног стила и да се у анализи грађе води рачуна и о њеној жанровској припадности (да ли су у питању књижевна дела, публицистички или научни текстови), ово поглавље пружа драгоцен допринос и стилистици. У стилистички допринос свакако се убрајају и неке нормативистичке препоруке, нпр. да је, због неговања богатства савременог српског језика, боље задржати црквенословенске варијанте (нпр. *Приснодјева, светилник*) уместо употребе преведених (*Увекдева, свећњак*).

Иако се јединицама у сфери 'хришћанске врлине' (нпр. *вера, трудољубив, опростити*) и сфери 'греси и други непријатељи људског спасења', коју чине подгрупе: 'страсти' (нпр. *гордост, гнев, уније*), 'непријатељи људског спасења' (нпр. *зли дух, непојаник, замка*) и 'лоша (зла) дела' (нпр. *блудочинство, клетвонарушење, кревоугаћање*), приступа првенствено термилошки, њихово истраживање (стр. 282–290) пружа драгоцене податке и о језичкој слици српског православног религиозног и црквеног света. Наиме, називи из друге групе су неупоредиво бројнији од назива из прве групе, што кореспондира неким досадашњим истраживањима лексике српског језика која показују да су јединице негативне експресивне тоналности знатно бројније од оних које имају позитивну

конотацију, односно да је српски говорник (урбани и рурални) склонији номинацији непожељних појава и сл. од пожељних. Иако се не даје одговор на питање зашто је то тако, неспорно је да је перцепција српског говорника осетљивија на негативне појаве, што се одражава и у номинацији. Говорећи о називима из ове групе указује се на неопходност истраживања парадигматског (антонимског) односа лексема које означавају хришћанске врлине и грех, а нарочито на даље истраживање јединица из домена 'хришћанске врлине', као потенцијалног терминосистема.

Четврто поглавље, посвећено лексикографској обради лексема из сфере православне духовности у српском језику, састоји се из три дела: *Лексикографија* (292–301), *Речник лексики православне духовности савременог српског језика* (301–356) и *Лексеме из сфере православне духовности у дескриптивним речницима савременог српског језика* (356–384).

У првом, теоријском делу приказана су достигнућа савремене лексикографије, као посебне научне дисциплине. Мање се говори о србистичкој, а више о англосаксонској и русистичкој литератури. Наведени су бројни појмови, од којих ће се неки користити у наставку студије (*металексикографија*, *лингвосоциокултурна* и *корпусна лексикографија*, *истраживање речника*, *макроструктура* и *микроструктура речника*, *историја лексикографије*), као и осам класификација речника и осам речничких особина, што ће такође послужити као основа практичног истраживања на страницама које следе.

У другом делу представљена је детаљна концепција потенцијалног *Тематског тезауруса лексики православне духовности*, добрим делом примењена на *Речник термиолошке лексики употребљене у монографији* (изостају примери са изворима који илуструју значења) и образлаже се потреба израде таквог дела.

Израду овог тематског тезауруса ауторка сматра неопходном, између осталог, зато што би тиме србистичка лексикографија добила још један специјални речник (пored нпр. речника старих мера, рибарства, а у новије време орнитолошког речника). Дело о коме је реч конципирано је као свеобухватни лингвистички дескриптивни тематски речник лексема из области православне духовности и сагледано с аспекта представљених класификација речника и речничких особина и на нивоима његове макроструктуре и микроструктуре.

Са становишта класификација речника и речничких особина разматрају се и за предложени речник описују следеће особености: број одредница и језика, перспектива посматрања одредница, њихов распоред, слагање и састав, циљ и намена речника и врсте именица.

Предмет анализе на нивоу макроструктуре представља састав лексики. Појединачно се осветљавају: термини, властита имена и називи, лексика из општег лексичког фонда, покрајинизми и лексеме из истог деривационог гнезда, нефреквентна лексика, библизми, русизми, старокњижевна и преводна лексика и, на крају, лексика која је у описним речницима савременог српског језика маркирана као застарела.

На нивоу микроструктуре испитује се структура речничког чланка, у којој се огледа свеукупан начин обраде једне одреднице. Он подразумева: употребу квалификатора, дефинисање њеног значења и илустровање значења наведених у једној или више дефиниција. Квалификаторима у речничком чланку указује се на следеће параметре: фреквентност употребе лексичке јединице, њену територијалну распрострањеност, припадност научним, стручним и другим областима, стилске и функционалностилске карактеристике, нормативни статус и етимологију.

Од бројних детаља анализе у овом поглављу можемо издвојити предлог да се у основи израде овог речника треба придржавати традиције израде дескриптивних речника савременог српског језика. Разлике би се тицале православног погледа на свет, који детерминише како грађу тако и дефиниције и квалификаторе – нпр. дефиниција *мученик* овде би имала позитивну конотацију уместо традиционалне негативне ('човек који је претрпео мучења за веру у Христа, те прибројан светима, канонизован'), док би се користили квалификатори „библ.“, „аскет.“, „нз.“ (новозаветни), „сз.“ (старозаветни) уместо традиционалних „правосл.“, „вулг.“, „хришћ.“ итд.

Сматрамо да је предложени речник драгоцен зато што би, између осталог, допринео осветљавању ризнице словенске апстрактне лексике која је пре два века отишла у заборав или замењена страном терминологијом – да поменемо само дивну реч *созерцање*, која семантички покрива три варијанте латинског порекла: *контемплација*, *интроспекција* и *концентрација*.

У трећем делу четвртог поглавља описана је пракса лексикографске обраде лексичких јединица из сфере православне духовности у дескриптивним речницима савременог српског језика, првенствено *Речника САНУ*, с посебним освртом на тематску подгрупу 'духовна бића (ангели)'. Разматра се присуство/одсуство лексичких јединица, употреба квалификатора, дефинисање одредница и илустративни материјал.

Истраживач сматра да би у даљој изради *Речника САНУ* требало, колико год је могуће, одвојити „православно“ од „народног“ како при дефинисању тако и при употреби квалификатора, а у оквиру последњег – ознаку „правосл.“ требало стављати испред „нар.“.

С друге стране, с обзиром на нове друштвено-историјске околности, било би уместо корпус проширити још неким књижевним делима и текстовима других жанрова богатих лексиком православне духовности, као што су нпр. *Календар СПЦ*, стваралаштво Јустина Поповића и Николаја Велимировића, дела и проповеди савремених православних епископа, али и класично дело хришћанске литературе у преводу на савремени српски језик – *Лествица*.

Посматрано са свих аспеката, студија Ружице Левушкине *Лексика православне духовности у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа и лексикографска обрада)* представља импозантно истраживање лексике српског језика из области православне духовности, релевантно за, слободно можемо рећи, све лингвистичке области и драгоцено за општу културу свих који

се занимају за српску православну културну баштину. Рафиниране, суптилне и прецизне лингвистичке анализе засноване на одличној обавештености о православној философији и савесно обављене на веома обимној и жанровски разноврсној грађи показују богатство и истанчаност језичке слике света српског православног црквеног човека и веома сложене и снажне културне везе између словенских и несловенских православних народа, док два речника (предложени и приложени), на која је примењено истраживање, између осталог, доприносе афирмацији и ревалоризацији словенске апстрактне лексике. Уливајући веру и наду у њен повратак на велика врата, лексикографска мисија Ружице Левушкине показује исправност процене пок. проф. Јована Деретића, изнете у разговору с аутором овог текста далеке 1998. године, после предавања о реформи Вука Караџића, да се то културно благо може вратити док год има младих људи спремних на такав подухват. У духу православне духовности, сматрамо да се проф. Деретић сада увелико радује.

Nailje R. Malja Imami, *Morfologija albanskog jezika* (Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet, 2024, 424 str.)

Prikazala **Андела М. Марковић**, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Studentski trg 3, Beograd, Srbija, andjela.markovic@fil.bg.ac.rs

 <https://orcid.org/0009-0000-6531-1107>

Analizom dostupne literature iz oblasti lingvistike albanskog jezika možemo uvideti da postoji ograničen broj univerzitetskih udžbenika koji detaljno obrađuju njegove gramatičke osobenosti, a koji su pritom namenjeni govornicima srpskog jezika. Kao plod višedecenijskog pedagoškog iskustva autorke u nastavi albanskog jezika, 2024. godine je objavljen univerzitetski udžbenik pod naslovom *Morfologija albanskog jezika*. Ovaj udžbenik predstavlja logičan nastavak dugogodišnjeg istraživačkog rada autorke, s obzirom da je kroz svoje prethodne naučne radove analizirala različite aspekte albanske gramatike, i delom je zasnovan na prethodno izloženim zaključcima i rezultatima. Budući da godinama drži predavanja na predmetima *Albanski jezik 3, 4, 7, 8* i *Savremeni albanski jezik 3, 4, 7, 8* na Katedri za albanologiju na Filološkom fakultetu, Nailje Malja Imami bila je u poziciji da prikupljeni nastavni materijal sistematizuje i preinači u jedinstveni udžbenik, koji pruža kompetentan uvid u kompleksan morfološki sistem albanskog jezika, oslanjajući se na savremene lingvističke teorije.

Iako relativno mala po broju zaposlenih i studenata, Katedra za albanologiju na Filološkom fakultetu u Beogradu, osnovana je pre više od jednog veka i predstavlja važan centar za izučavanje albanskog jezika, književnosti i kulture, koji pruža značajan doprinos kroz nastavu, istraživački i naučni rad. Navedeni univerzitetski udžbenik može se smatrati primerom koji podstiče unapređenje metodologije izučavanja albanskog i istovremeno obogaćuje dostupnu stručnu literaturu namenjenu govornicima srpskog jezika.

Udžbenik *Morfologija albanskog jezika* predstavlja revidirano i unapređeno izdanje prethodnog univerzitetskog udžbenika iste autorke koji je objavljen 2009.

godine pod naslovom *Gramatika savremenog albanskog jezika – Fonetika i morfologija*. Od 2009. godine autorka je kontinuirano usavršavala svoje pedagoške veštine kroz angažman na pozicijama višeg lektora, docenta i vanrednog profesora, pri čemu je fokus njenih istraživanja bio usmeren na gramatičku strukturu albanskog jezika. Cilj nove verzije udžbenika je da ponudi preciznija i detaljnija objašnjenja u odnosu na prethodno izdanje, čime je dodatno prilagođen potrebama akademske zajednice, istraživača i studenata albanskog jezika. U poređenju s prethodnim, ovo izdanje ne sadrži poglavlja o fonetici i morfofonologiji, a uočljiva je reorganizacija i proširenje onih poglavlja koja se bave morfološkim kategorijama, budući da su u ovom izdanju obrađene sa više detalja, uz poštovanje sistematičnosti prethodnog izdanja. Recenzenti su eminentni profesori sa bogatim naučno-istraživačkim i pedagoškim iskustvom, koji predaju na univerzitetima u zemlji i regionu.

Na početku knjige nalazi se predgovor (str. 5) i uvodni deo o morfologiji albanskog jezika (str. 7), nakon čega sledi sedam poglavlja naslovljenih prema vrsti reči koja se obrađuje u njima – 1. Imenice (str. 9–150); 2. Zamenice (str. 151–197); 3. Pridevi (str. 199–227); 4. Brojevi (str. 229–235); 5. Glagoli (str. 237–381); 6. Bezlični (impersonalni) glagoli (str. 383–393); 7. Nepromenljive vrste reči (str. 395–411), dok se na kraju nalazi dodatak posvećen glavnim fonetskim i morfofonološkim obeležjima albanskog jezika (str. 413–414), kao i pregled korišćene literature (str. 415–417). Očekivano, poglavlja koja se bave izučavanjem imenica i glagola zauzimaju najveći deo udžbenika, u skladu sa strukturnom kompleksnošću i značajem ovih kategorija u morfološkom sistemu albanskog jezika.

Na uvodnim stranicama udžbenika autorka iznosi predgovor u kom definiše namenu i cilj svoje studije, kao i zahvalnost svim kolegama koji su joj pomogli u njenoj realizaciji. U početnim razmatranjima izlaže opšte karakteristike o morfološkoj strukturi albanskog jezika, čime postavlja teorijski okvir za dalju analizu.

Glavni deo udžbenika počinje sveobuhvatnim prikazom imenskih reči. Prvo poglavlje knjige sadrži jedanaest tematskih celina u kojima se posebno obrađuju različite karakteristike imenica: 1. Podela imenica; 2. Kategorija roda; 3. Dvorodne imenice; 4. Množina imenica; 5. Promena imenica; 6. Promena imenica u množini; 7. Neodređeni i određeni vid imenica; 8. Padeži; 9. Formiranje imenica; 10. Prepozitivni član; 11. Postpozitivni član. Značajan deo ovog poglavlja posvećen je članovima u albanskom jeziku, koji su od suštinskog značaja za razumevanje kategorije određenosti – jedne od osnovnih karakteristika imenica, uz rod i broj, dok je posebna pažnja posvećena deklinaciji, koja je detaljno analizirana kroz obiman korpus primera sistematizovanih u tabelama, što omogućava bolju preglednost i usvajanje gramatičkih pravila. Autorka se naročito potrudila da nam približi padežni sistem albanskog jezika, pri čemu ističe i razrađuje upotrebu i funkciju predloga uz svaki padež pojedinačno.

Drugo poglavlje je posvećeno analizi kategorije zamenica i strukturirano je u osam tematskih celina prema vrsti zamenica koja se obrađuje: 1. Lične zamenice; 2. Povratne zamenice; 3. Pokazne zamenice; 4. Upitne zamenice; 5. Odnosne zamenice; 6. Prisvojne zamenice; 7. Povratne zamenice; 8. Neodređene zamenice. Svaka od ovih potkategorija je detaljno obrađena, pri čemu autorka posebno analizira morfološke

karakteristike spojenih kraćih oblika ličnih zamenica, kao i proces poimeničavanja prisvojnih zamenica.

Treća vrsta reči koju autorka obrađuje u narednom poglavlju su pridevi, koje deli na osam tematskih celina: 1. Podela prideva; 2. Rod prideva; 3. Množina prideva; 4. Član kod prideva; 5. Nepravilni pridevi; 6. Promena prideva; 7. Poređenje prideva; 8. Formiranje prideva. Dok u poglavlju o imenicama autorka posebno izučava imenice koje sadrže prepozitivni član, u ovom poglavlju analizira upotrebu prepozitivnog člana kod prideva, ističući njegovu gramatičku funkciju i značaj kao jedne od osnovnih karakteristika ove vrste reči. Kao i kod ostalih kategorija, i u ovom poglavlju autorka navodi veliki broj primera uz pomoć kojih ilustruje praktičnu primenu teorijskih principa koje navodi. Dodatno, u tabelama i kroz posebno istaknutu promenu pojedinačnih primera sintagmi *imenica + pridev*, autorka sistematski prikazuje gramatičke obrasce, uključujući pravila slaganja i specifičnosti deklinacija, naročito kod prideva sa prepozitivnim članom.

U četvrtom poglavlju autorka proučava kategoriju brojeva, pri čemu posebno izdvaja razlomke i redne brojeve, dok osnovne brojeve obrađuje u uvodnom delu ovog poglavlja. Analiza je potkrepljena brojnim primerima i tabelama, koji pružaju sistematičan prikaz upotrebe brojeva i njihovih morfoloških osobina – od pisanja preciznih datuma i vremena do beleženja mera za količinu i dimenzija.

Najkompleksniji segment udžbenika predstavlja peto poglavlje, u kom se obrađuju glagoli. Ovo poglavlje uključuje detaljan pregled savremenih lingvističkih istraživanja o kategoriji glagola, pri čemu se razmatraju njihova morfološka svojstva. Ono obuhvata najveći broj tematskih celina – ukupno 14, od kojih svaka detaljno analizira određeni aspekt glagola. Konkretno, razmatrane su sledeće oblasti: 1. Klasifikacija glagola; 2. Gramatička kategorija lica; 3. Pomoćni glagoli; 4. Nepotpuni glagoli; 5. Glagolski rod; 6. Povratni glagoli; 7. Glagolski sistem; 8. Glagolski vid; 9. Istraživanje vida i značenje vida u albanskom jeziku; 10. Konjugacija; 11. Nepravilni glagoli; 12. Glagolski oblici; 13. Glagolski načini; 14. Formiranje glagola. Autorka nam pruža sistematičan prikaz glagolskih vremena kroz detaljno razrađene sheme, koje ilustruje uz niz tabelarnih prikaza, čime olakšava njihovo razumevanje i usvajanje. Obrađuje sve glagolske načine i vremena, pri čemu svaki način obrađuje zasebno – indikativ, konjunktiv, admirativ, kondicional, optativ i imperativ. Budući da se autorka u svojim naučnim radovima bavila izučavanjem glagola, naročito glagolskih načina kojih nema u srpskom jeziku – admirativa i optativa, to joj je omogućilo da u udžbeniku na temeljan način izloži svoje zaključke i dodatno približi gorepomenute glagolske načine govornicima srpskog jezika. Poseban doprinos ogleđa se u analizi upotrebe glagola u različitim komunikacijskim situacijama. Autorka u svoju analizu integriše primere iz književnih tekstova i razgovornog jezika, što omogućava bolje razumevanje praktične primene glagolskih oblika.

Bezlični (impersonalni) glagolski oblici nisu obuhvaćeni poglavljem o glagolima, već su analizirani zasebno. Autorka se fokusira na analizu participa, gerundiva i infinitiva. Na početku poglavlja detaljno razmatra pravila za formiranje participa, koji predstavlja osnovu za dalju derivaciju gerundiva i infinitiva. Kroz posebnu analizu brojnih glagola, autorka detaljno objašnjava pravila za dobijanje ovih oblika.

Najveći deo ovog poglavlja posvećen je upotrebi navedenih oblika u različitim jezičkim kontekstima.

U završnom poglavlju autorka izučava nepromenljive vrste reči, koje sistematizuje kroz posebne tematske celine. Detaljno su obrađene sledeće kategorije – 1. Prilozi; 2. Predlozi; 3. Veznici; 4. Rečce; 5. Uzvici. Karakteristike svake od ovih grupa detaljno su analizirane i posebno ilustrovane kroz primere, kojima objašnjava njihove funkcije u rečenici. Posebno mesto u poglavlju zauzima tabela koja precizno razjašnjava razliku između predloga i priloga. Autorka ukazuje na specifične slučajeve pomoću kojih se može jasno uvideti razlika između ovih vrsta reči, čime pruža i sveobuhvatan uvid u njihovu upotrebu u različitim jezičkim situacijama.

Udžbenik se završava izlaganjem ključnih fonetskih i morfonoloških osobina albanskog jezika, gde je istaknuto 26 karakterističnih obeležja. Ovim izlaganjem autorka zaključuje svoju studiju, sistematizujući ključne osobenosti albanskog jezika i ponavljajući najbitnije zaključke koji su proizašli iz prethodnih analiza. Na taj način ona kroz sintezu obrađenih tema omogućava celovit uvid u jezičke fenomene koji su razmatrani u udžbeniku.

Na spisku literature se nalaze neka od najistaknutijih imena autora koji su se bavili proučavanjem albanskog jezika, uključujući autore relevantnih monografija, gramatika, rečnika i lingvističkih studija. Pažljivo odabrana bibliografija svedoči o temeljnom poznavanju korpusa koji je relevantan za oblast kojom se autorka bavi, što joj omogućava da izloži ključne odlike morfologije albanskog jezika.

Ovaj prikaz je napisan iz perspektive studentkinje doktorskih studija, istraživača-pripravnika i lektorke pomenutog udžbenika, čime pruža subjektivan, ali smatramo relevantan i autentičan uvid u njegov sadržaj i metodološki pristup. S obzirom na to da proizilazi iz akademskog kruga kojem je udžbenik i namenjen, doprinosi njegovom dubljem razumevanju i sagledavanju njegove potencijalne primene u nastavi i istraživačkom radu.

U pogledu teorijskog i metodološkog okvira i prema težnjama autorke, ovaj univerzitetski udžbenik ispunjava ključne kriterijume i akademske standarde, pružajući teorijski utemeljenu analizu, koja je dodatno potkrepljena tabelarnim prikazima i brojnim primerima koji potpomažu lakše usvajanje određenih instanci i omogućavaju sistematični uvid u određene gramatičke fenomene. Oslanjajući se na teorijske postulate iznete u gramatici Akademije nauka Albanije, ovaj udžbenik predstavlja jedan od najpotpunijih priručnika dostupnih na našim prostorima, namenjen govornicima srpskog jezika koji žele da izučavaju albanski jezik. Jedan od ključnih, premda implicitnih zadataka univerzitetskih profesora je, pored predavačke delatnosti, i oblikovanje i objavljivanje stručne literature relevantne za nastavni predmet koji drže, a ovim udžbenikom taj zadatak je realizovan. Bez sumnje, iako je prvobitno namenjena studentima albanskog jezika, ova publikacija će biti od značaja akademskom auditorijumu – kako mladim istraživačima, tako i iskusnim profesorima, koji je mogu koristiti kao literaturu u svom naučno-nastavnom radu. Pored naučne zajednice, i šira javnost koja se želi upoznati sa osnovama albanskog jezika može u ovom udžbeniku pronaći odgovore na ključna pitanja i eventualne nedoumice, što ga čini korisnim za različite ciljne grupe.

Изразита лиричност савременог српског песништва

Светлана Шеатовић, Марко Аврамовић (ур.),
Поезија Живорада Недељковића: зборник радова
(Београд: Задужбина „Десанка Максимовић” –
Народна библиотека Србије – Институт за књижевност
и уметност, 2024, 305 стр.)

Приказала **Јелена С. Младеновић**, Департман за србистику, Филозофски факултет,
Универзитет у Нишу, Ђирила и Методија 2, Ниш, Србија, jelena.mladenovic@filfak.ni.ac.rs
 <https://orcid.org/0000-0001-7845-9346>

Зборник радова *Поезија Живорада Недељковића* (Десанкини мајски разговори, књ. 40), чији су уредници др Светлана Шеатовић и др Марко Аврамовић, представља зборник водећег националног значаја који је настао као резултат рада научног скупа одржаног 12. децембра 2023. године у просторијама Народне библиотеке Србије у Београду. Песник Живорад Недељковић 29. је добитник Награде „Десанка Максимовић” која се додељује за укупан допринос српској поезији, што Недељковић садржајем своје обимне библиографије документоване на крају зборника, од прве збирке објављене 1991. године до последње из 2022. године, и потврђује. Радове за зборник приложили су како еминентни истраживачи, тако и они млађи који, користећи савремене методолошке апарате, а уз добре увиде у већ истражене аспекте Недељковићевог стваралаштва, отварају нове проблемске аспекте у поезији овог вишеструко награђиваног савременог српског песника, особитог лиричара.

Зборник отвара уводна реч уредника, да би након тога уследио низ радова груписаних у четири одељка. Укупно 12 оригиналних научних радова подељено је у три одељка, док се у четвртм налази *Селективна библиографија Живорада Недељковића*, коју прати *Индекс имена из библиографије*, а потом и *Именски регистар*.

У првом сегменту зборника се налазе радови који пружају увиде у најопштија питања Недељковићеве поетике. Студија Драгана Хамовића бави се развојном поетичком линијом, уз задржавање на раној фази песничковог стваралаштва, али и на неким необјављеним песмама, како би се указало на основу будућег тридесетогодишњег певања и формирање децентрираног песничког света у којем нема тематских ограничења. Хамовић запажа посебну отворену референцијалност и унутрашњу динамику у игри разлагања и преслагања, а кроз опште увиде и интерпретативне сегменте појединачних песама, издваја се и песнички језик који не одбија тривијалности свакодневног света, уз стално истицање преосетљивости песничког субјекта.

Рад Милете Аћимовића Ивкова усмерен је на осмишљавање укрштаја неоверистичког и метафизичког песничког искуства у Недељковићевом песничком стваралаштву, с посебним издвајањем тихе меланхолије која обележава осећајни регистар читаве његове поезије. Животно, читалачко и песничко искуство сажето је у лирској медитацији. Додир миметичког и тропичног саображава живо искуство стварности које се метафизичким размахом уздиже до универзалности.

У раду Драгице Ужареве се, након уочавања велике фреквентности именице *свет*, посвећује нарочита пажња маркирању три различита света: спољашњег, затвореног света собе и дворишта (амбивалентног у својој бити – истовремено заштитничког али и тескобног), до потпуно унутрашњег света, односно света уметности. Уз интертекстуалне везе, које су иначе незаобилазне у већини радова овог зборника, што само сведочи у каквој широкој традицији треба читати Недељковићеву поезију, ауторка прави компарације и са делима ликовне и филмске уметности.

Данка Спасојевић се бавила природом песничке слике и истакла њену ликовност, као и могућу спрегу ове поезије са сликарством. Осећај за визуелни детаљ битан је приликом трансформације елемента ликовне уметности у формирању песничких слика. Као песник „изразите визуелне културе”, Недељковић је лирском визуелизацијом и колоритом којим доминирају белина и тихе боје остварио посебан обликотворни поступак.

Веза са традицијом, означена као песничка лектира Живорада Недељковића, предмет је рада Тање Којић. Анализира се у интертекстуалној повезаности и избору по сродству из српског, али и европског и светског песништва, и указује се на многобројне споне и релације у којима је ову поезију могуће читати. У раду се открива низ стваралаца, попут Лалића, Христића, Радовића, Поа, Хинија, Десанке Максимовић, Стерије, Кавафија, Јакшића, Настасијевића, Калвина и многих других, које треба имати у виду у компаративном интертекстуалном истраживању Недељковићеве поезије.

Други блок радова, посвећен поетичким и аутопоетичким темама, започиње истраживањем Јане Алексић, које је усмерено на испитивање аудитивних сензација у представљању лирско-медитативних стања и проматрања лирског субјекта. Уз усмереност на тропе из звучног регистра, чиме се уз ликовност

скреће пажња на још један важан аспект Недељковићеве поезије, у раду се анализирају како звучне сензације тако и тишина као семантички важно место одсуства звучности, јер се иза ње крије наговештај метафизичког. Од аудитивних реалија и експресија до метафизичких увида, те кроз спој аудитивног и визуелног, отворени су нови увиди у квалитет Недељковићевог песничког искуства.

Марко Аврамовић у средиште истраживачке пажње поставља дужу дводелну песму „Надмоћ метафоре” како би указао на метапоетичке идеје, сагледавајући их не само у контексту стваралаштва Живорада Недељковић, већ и у ширем контексту савремене српске поезије, и уз посебну интертекстуалну повезаност са Шелијевом поезијом. Метатекстуални слој, однос стварности и имажинације и комуникација са другим песничким текстовима детаљно су анализирани у Аврамовићевом раду.

Поетоцентричним елементима, односно њиховом поетичком улогом и трансформацијом, те питањима о пореклу поезије, њеној функцији у савременом свету, изворима инспирације и другим аутопоетичким темама, бави се рад Маше Петровић. Хронолошки реконструисана поетичка самосвест представљена је како кроз указивање на места на којима песник проговара о властитим поетичким недоумицама, тако и на она где се преиспитују општа питања о природи песништва.

Трећи сегмент зборника обрађује појединачне Недељковићеве збирке и у овом одељку зборника учача се најтешња повезаност радова. Александра Секулић истраживачку пажњу посвећује збирци *Мајка*, посебно анализирајући фигуре смрти и језичког искуства празнине до откривања нових симболичких вредности малих ствари. Умрла мајка, представљена кроз искуство зрелости, отвара подручје поезије, где је преданост видљивом само начин да се борави у невидљивом. Мртву драгу српске поезије сменила је умрла мајка, чему сведочи и рад Милице Ђуковић, који ову тему сагледава компарирајући Недељковићеву поезију са поезијом Драгана Бошковића, не би ли се указало на опевани „завет губитка” у дисовској линији српског песништва.

Оља Васиљева чини прелаз ка збиркама *Дете* и *Опет предео*, где кроз фигуре детета (сина) доводи у везу Недељковићеву поезију како са Бошковићевом, тако и са поезијом Војислава Карановића и Ивана В. Лалића, док ће се рад Милана Гарића, којим се затвара научноистраживачки део зборника, задржати на аспектима ауторефлексивности у последњој до сада објављеној Недељковићевој песничкој збирци – *Опет предео*.

Не мање важан сегмент овог зборника је и четврти – *Селективна библиографија Живорада Недељковића*, резултат рада Наташе Симић, Татјане Релић-Весковић и Јелене Нешковић. Ова библиографија представља драгоцену полазишно место за све будуће проучаваоце Недељковићевог стваралачког опуса, будући да чува податке о свим његовим монографским публикацијама, о његовим предговорима, поговорима и рецензијама, потом списак научних радова о његовој поезији, а на крају и чланке из периодичних и монографских публикација, чији је аутор опет Недељковић. Тиме је остварен не само увид у његово свеукупно стваралаштво, већ и у његову богату рецепцију.

Уз два постојећа зборника радова о Недељковићевој поезији, *Поезија Живорада Недељковића* (2003), насталог поводом додељивања „Змајеве награде” као и *Живорад Недељковић, песник* (2017) поводом уручења *Жичке хрисовуље*, зборник *Поезија Живорада Недељковића* представља наставак континуираног истраживања његовог песништва у савременој српској науци о књижевности. Истакнути песник културе и посебне меланхолије, ликовношћу и аудитивношћу песничких слика иде од дескрипције до рефлексије. Поетичким и аутопоетичким темама, те разгранатим интертекстуалним везама, већ до сада је формирао комплексан поетски опус, који је и заслужио овакву озбиљну научну рецепцију и валоризацију.

ИНДЕКСИРАН У ERIH PLUS, MLA International Bibliography и DOAJ. Дигиталне копије свезака часописа архивирају се у Дигиталном репозиторијуму Народне библиотеке Србије.

ОБЈАВЉУЈЕ СЕ двапут годишње.

Све информације и упутства ауторима налазе се на <https://anali.fil.bg.ac.rs>. Радови се предају анонимно путем линка за предају радова.

INDEXED IN ERIH PLUS, MLA International Bibliography and DOAJ. Digital copies of the Journal are archived in the Digital Repository of the National Library of Serbia.

PUBLISHED twice a year.

All information regarding notes for contributors and stylesheet available online at <https://anali.fil.bg.ac.rs>. Papers are submitted anonymously via the Submission link on the website.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

80(497.11)

АНАЛИ Филолошког факултета = Annals of the Faculty of Philology / главни и одговорни уредник Биљана Чубровић
. - Књ. 1 (1961)- . - Београд : Филолошки факултет, 1961-
(Београд : МАБ). - 24 cm

Полугодишње. - Друго издање на другом медијуму: Анали Филолошког факултета (Београд. Online) = ISSN 2787-1037
ISSN 0522-8468 = Анали Филолошког факултета (Београд)
COBISS.SR-ID 16394242

